

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**ETNİK ÇATIŞMALARIN PSİKOLOJİK DİNAMİKLERİ:
BOSNA-HERSEK VE KOSOVA ÖRNEK OLAYLARI**

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Hicran TÜLÜCE**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN**

Ankara-2014

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**ETNİK ÇATIŞMALARIN PSİKOLOJİK DİNAMİKLERİ:
BOSNA-HERSEK VE KOSOVA ÖRNEK OLAYLARI**

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Hicran TÜLÜCE**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN**

Ankara-2014

ONAY

Hicran TÜLÜCE tarafından hazırlanan "Etnik atışmaların Psikolojik Dinamikleri: Bosna-Hersek ve Kosova rnek Olayları" başlıklı bu çalışma, 09.01.2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Uluslararası İlişkiler Bilim dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Cemalettin TAşKAN (Başkan)

Prof. Dr. Haydar akmak (ye)

Prof. Dr. Mehmet zcan (ye)

Doc. Dr. Mehmet Ali FOKUR (ye)

Prof. Dr. Hasan TAşDEMİR (ye)

ÖZET

TÜLÜCE, Hicran. Etnik Çatışmaların Psikolojik Dinamikleri: Bosna-Hersek ve Kosova Örnek Olayları, Doktora Tezi, Ankara, 2014.

Bu tez, insan doğasının agresyona eğilimine ilişkin yaklaşımları ve psikolojik teoriler bağlamında etnik çatışmaları incelemektedir. Çatışmanın yeniden ortaya çıkmasını engellemek, altında yatan temel dinamikleri anlamayı gerektirmektedir. Bu dinamikler politik, sosyal, ekonomik ve psikolojik boyutlarla ilgilidir. Bu tezde çatışmanın psikolojik dinamikleri üzerinde durulmuştur. Tezin amacı, çatışma çözümü ve barış inşası süreçlerinde psikolojik dinamiklerin önemini ve katkılarını vurgulamaktır.

Tezde insan doğasının agresyona doğuştan eğiliminin olmadığı ve etnik çatışmaların çözümünde psikoloji disiplininin katkılarının gerekli olduğu savunulmaktadır. Tezde sosyal psikoloji ve psikanalitik teorilerin gruplar arası çatışmalara ilişkin kavramlarından yararlanılmıştır. Etnik kimliğin, düşman imajının ve kolektif hafızanın çatışmaya etkileri incelenmiştir.

Tez toplam dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde insan doğasının savaşa eğilimine ilişkin yaklaşımlar incelenmiştir. İkinci bölümde ise gruplar arası ilişkiler ve etnik çatışmalara ilişkin psikolojik teoriler incelenmiştir. Üçüncü bölümde ve dördüncü bölümlerde ise Bosna-Hersek ve Kosova örnek olayları psikolojik teorilerle analiz edilmeye çalışılmıştır. Bosna-Hersek ve Kosova'daki çatışmaların analizi için, Gerçekçi Çatışma Teorisi, Sosyal Kimlik Teorisi ve Kolektif Şiddet Teorisi kullanılmıştır. Bu teoriler çatışmaların hem nedenlerinin anlaşılması hem de önlenmesi için geniş bir perspektif sunmaktadır. Bosna Hersek ve Kosova örneklerinde, çatışmaların sona ermesine rağmen gruplar arasındaki gerilimlerin devam etmesi, çatışma çözümünde psikolojik dinamiklere yeterince dikkat verilmediğini göstermektedir. Özetle bu çalışma, psikoloji disiplinin yöntemlerinin, çatışma sonrası barış inşası süreçlerinde kullanılmasının gerekli olduğunu vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler:

1. İnsan doğası,
2. Gruplar arası ilişkiler,
3. Etnik çatışma,
4. Etnik kimlik,
5. Kolektif hafıza,
6. Düşman,
7. Uzlaşma.

ABSTRACT

TÜLÜCE, Hicran. Psychological Dynamics of Ethnic Conflicts: Case Studies of Bosnia-Herzegovina and Kosovo, PhD. Thesis, Ankara, 2014.

This thesis explores that human nature approaches on aggression and ethnic conflicts in the context of psychological theories. Prevent of arise conflicts requires to understand that basic dynamics under conflicts. These dynamics are about social, economic and psychological aspects. This thesis focuses on the psychological dynamics of conflict. Purpose of this thesis is underline that significance of psychological dynamics at conflict resolution and peace building processes.

This thesis argues that aggression is not innate tendency of human nature and ethnic conflict resolution requires that contributions to the discipline of psychology. In this thesis the concepts of social psychology and psychoanalytic theories were used for inter-group conflicts. Effects of ethnic identity, the image of the enemy and collective memory on ethnic conflict studied.

Thesis consists of four sections. In the first section, approaches to the tendency of human nature to war is examined. Psychological theories of intergroup relations and ethnic conflicts are examined in the second section. The third and fourth sections are analyzed that case studies of Bosnia-Herzegovina and Kosovo in the context of psychological theories. For the analysis of the conflict in Bosnia-Herzegovina and Kosovo, Realistic Conflict Theory, Social Identity Theory and the Theory of Collective Violence was used. Understanding the causes of these theories as well as for the prevention of conflicts and offers a broad perspective. Case studies of Bosnia and Herzegovina and Kosovo, tensions between the groups continued despite the end of the conflict, conflict resolution, shows that the psychological dynamics given enough attention. In summary, this study

emphasizes that methods of the discipline of psychology need to be used for the post-conflict peace-building processes.

Keywords:

1. Human nature,
2. Inter-ethnic relations,
3. Ethnic conflict,
4. Ethnic identity,
5. Collective memory,
6. Enemy,
7. Reconciliation.

ÖNSÖZ

1990'ların başında, iç savaşlar artmaya başlamıştır. Soğuk Savaş sonrasında beklenen barış yerine, Afrika ve dünyanın farklı bölgelerinde küçük çaplı savaşlar ve etnik çatışmalar ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak Soğuk Savaşın bitişi, direkt olarak birçok yeni çatışmanın ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Sadece 1990'larda, her biri en az bin ölümlü sonuçlanan iki düzine etnik çatışma olmuştur. Soğuk Savaş sırasında etnik çatışmalar, Doğu-Batı mücadelesi tarafından gölgelenmiş ve hegemonik güçler tarafından bastırılmıştır. Soğuk Savaş sonrasında, bölgesel güç vakumları ve bir dizi çoklu faktör, çeşitli etnik grupların milliyetçi isteklerinin uyanmasına/aktive olmasına neden olmuştur. Sonuç olarak, şiddet, sistematik insan hakları ihlalleri ve çok sayıda insanın yer değiştirmesiyle karakterize olan birçok kanlı iç savaş yaşanmıştır.¹ Çatışmalara ilişkin veriler, "etnik" olarak tanımlanan tüm çatışmaların oranında büyük bir artış olduğunu göstermektedir: 1953'te etnik olarak tanımlanan çatışmaların oranı %15 iken, 2005 itibarıyla bu oran yaklaşık % 60'a çıkmıştır. Kimlikle ilgili mobilizasyon, şiddetli çatışmanın en önemli kaynaklarından biri haline gelmiştir.²

Balkanlar, sıklıkla şiddetli çatışmalarla şekillendirilmiş bir bölge görünümündedir ve şiddet çoğu zaman bölgenin yapısal bir özelliği gibi kabul edilmiştir. Boşnaklar ve Sırlar ile Kosova Arnavutları ve Sırlar arasındaki anlaşmazlıklar da Soğuk Savaş sonrasında görülen etnik çatışma örnekleridir.

Bosna-Hersek'teki çatışma 1995'de, Kosova'daki çatışma ise 1999'da sona ermiştir. Ancak savaşın sona ermiş olması, etnik gruplar arasındaki gerilimi ve ayırımı bitirmemiş, dolayısıyla her iki bölgedeki etnik gruplar arasındaki çatışma ihtimali sona ermemiştir. Geçmişteki yaşanan etnik

¹ Mays, Vickie M.,v.d.; "Ethnic conflict: Global Challenges and Psychological Perspectives", **American Psychologist**, Vol 53(7), Jul 1998, 737-742, s. 737.

² Stewart, P.; **Horizontal Inequalities**, New York, Palgrave Mcmillian, 2008, s. 7

çatışmalarla ilgili çözülmemiş konular gelecekteki çatılmanın yeniden ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

Çatışma çözümü ve etnik gerilimleri azaltmaya yönelik etkili çabalar, öncelikle etnik çatışmanın nedenlerinin anlaşılmasını gerektirir. Etnik çatışmaların psikolojik nedenlerini ve sonuçlarını anlamak, etnik çatışmaların şiddet içermeyen çözümüne katkı sağlayabilir. Bu tez çalışmasına birlikte başladığımız, ancak emekliliği nedeniyle birlikte tamamlayamadığımız Sayın Hocam Prof. Dr. Burcu BOSTANOĞLU'na, doktora çalışmalarım süresince her türlü desteğinden dolayı, St Andrews Üniversitesi Center For Peace and Conflict Studies direktörü Sayın Prof. Dr. Oliver RICHMOND'a merkezin bütün imkanlarını bana sunduğu ve tezime ilgili önerilerinden dolayı teşekkür ederim. Tezimi bitirme aşamasında, destekleyici tavrıyla yol gösteren Sayın Hocam Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca Prof. Dr. Mustafa PAÇ ve Prof. Dr. Ayşenur PAÇ'a, aileme ve çalışma arkadaşlarıma desteklerinden dolayı sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN DOĞASI VE AGRESYON

1.1. İNSAN DOĞASI VE AGRESYON	6
1.1.1. İnsan Doğasının Savaşa Eğilimine İlişkin Yaklaşımlar.....	6
1.1.1.1. Freud ve Psikanaliz	13
1.1.1.2. Eleştirel Tartışma.....	16
1.1.1.3. Etoloji, Konrad Lorenz: Doğuştan Saldırganlık	18
1.1.1.4. Eleştirel Tartışma.....	23
1.1.1.5. Edward Wilson ve Sosyobiyojoloji	27
1.1.1.6. Eleştirel Tartışma.....	31
1.1.2. Sosyal Psikoloji-Agresyon Teorileri.....	32
1.1.2.1. Engellenme-Saldırganlık Teorisi.....	33
1.1.2.2. Eleştirel Tartışma.....	36
1.1.2.3.Sosyal Öğrenme Teorisi	37
1.1.2.4. Eleştirel Tartışma.....	41
1.1.3. Hayvan Agresyonunun Nedenleri ve Fonksiyonları	42
1.1.4. Agresyona İlişkin Kültürel Farklılıklar ve Antropolojik Çalışmaların Değerlendirilmesi	44

İKİNCİ BÖLÜM

GRUPLAR ARASI ÇATIŞMALARIN PSİKOLOJİK DİNAMİKLERİ

2.1. GRUPLAR ARASI ÇATIŞMALARIN PSİKOLOJİK DİNAMİKLERİ.....	48
2.1.1. Etnisite	51
2.1.2. Etnik Kimlik	53
2.1.3. Etnik Kimlik-Ulusal kimlik Ayırımı	59
2.1.4. Etnisiteyle İlgili Teoriler	60
2.1.5. Uluslararası İlişkiler ve Etnik Çatışmalar.....	61
2.2. GRUPLAR ARASI ÇATIŞMALARIN SOSYAL - PSİKOLOJİK	
TEMELLERİ.....	69
2.2.1. Gruplar Arası Çatışmalarda Algılar ve İnançlar.....	74
2.2.2. Kolektif Hafıza.....	79
2.2.3. Mağduriyet ve Düşmanlaştırma Süreçleri	82
2.2.4. Düşman	84
2.2.5. Uzlaşma (<i>Reconciliation</i>)	87
2.3. ETNIK ÇATIŞMALARA İLİŞKİN PSİKOLOJİK TEORİLER.....	90
2.3.1. Gerçekçi Çatışma Teorisi.....	91
2.3.1.1. Hırsızlar Mağarası Deneyi (<i>Robbers Cave</i>)	94
2.3.1.2. Deneyde Çatışmanın Azaltılması: Üst amaçlar (<i>Superordinate goals</i>).....	95
2.3.1.3. İç-grup Dış-grup Varsayımları.....	97
2.3.2. Sosyal Kimlik Teorisi.....	98
2.3.2.1. Sosyal Kimlik Teorisinin Temel Kavramları.....	101
2.3.2.1.1. Minimal Grup Paradigması	101
2.3.2.1.2. Sosyal Sınıflandırma	103
2.3.2.1.3. Sosyal Karşılaştırma ve “Pozitif” Sosyal Kimlik	104
2.3.2.2. Gerçekçi Çatışma Teorisi ile Farkları.....	106
2.3.3. Kolektif Şiddet Teorisi	107
2.3.3.1. Kolektif Şiddet Teorisinin Temel Kavramları	107
2.3.3.1.1. Geniş Grup Kimliği	107
2.3.3.1.2. Uygun Dışsallaştırma Hedefleri (<i>Suitable Target of</i> <i>Externalization</i>).....	109

2.3.3.1.4. Yas Tutma	110
2.3.3.1.5. Seçilmiş Travma	112
2.3.3.1.6. Ağaç Modeli.....	114

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BOSNA-HERSEK ÇATIŞMASININ PSİKOLOJİK ANALİZİ

3.1. TARİH	115
3.1.1. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi	117
3.1.2. Avusturya-Macaristan Dönemi.....	121
3.1.3. I. Dünya Savaşı ve Yugoslavya Krallığı	123
3.1.4. II. Dünya Savaşı ve Yugoslavya	124
3.1.5. Tito Dönemi	124
3.1.6. Yugoslavya'nın Parçalanması.....	125
3.1.7. Savaş 1992-1995.....	126
3.2. DAYTON BARIŞ ANLAŞMASI	128
3.2.1. Yüksek Temsilcilik	131
3.2.2. Seçimler.....	133
3.2.3. Dayton Barış Anlaşmasına Yönelik Eleştiriler	136
3.3. BOSNA-HERSEK ÇATIŞMASININ PSİKOLOJİK ANALİZİ	140
3.3.1. Kimlik	140
3.3.2. Kolektif Hafıza.....	147
3.3.3. Gruplar Arası İlişkiler	148
3.3.4. "Düşman" İmajının Etkileri ve Sürdürülmesi.....	152
3.3.4.1. Eğitim.....	155
3.3.4.2. Mültecilerin Geri Dönüşü	156
3.4. UZLAŞMA (RECONCILIATION)	158
3.4.1. Uzlaşmaya Yönelik Sivil Toplum Çalışmaları.....	161
3.5. TERİTORYAL PAYLAŞIM VE MATERYAL KAYNAKLAR	163
3.6. SAVUNMA REFORMU.....	165
3.7. ÜST AMAÇLAR (SUPERORDINATE GOALS).....	166
3.7.1. AB Süreci.....	166
3.7.2. Ekonomik Gelişme.....	168

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KOSOVA ÇATIŞMASININ PSİKOLOJİK ANALİZİ

4.1. TARİH	171
4.1.1. Ortaçağda Kosova	172
4.1.2. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi	173
4.1.3. II. Dünya Savaşı Sonrası Kosova	175
4.1.4. Uluslararası Müdahale	181
4.2. KOSOVA'DAKİ ULUSLARARASI KURULUŞLAR	183
4.2.1. Uluslararası Sivil Ofis-ICO	183
4.2.2. Avrupa Birliği Hukuk Misyonu (EULEX)	184
4.2.3. Birleşmiş Milletler Kosova Kalkınma Programı	186
4.2.4. Birleşik Krallık Uluslararası Kalkınma Departmanı.....	187
4.2.5. Uluslararası Yönetimin Eleştirisi	189
4.3. KOSOVA ÇATIŞMASININ PSİKOLOJİK ANALİZİ	191
4.3.1. Kimlik	191
4.3.2. Kosova'da İç-Grup Dış-Grup İlişkileri ve Düşman İmajı	195
4.3.3. Kolektif Hafıza.....	198
4.3.4. Mağduriyet ve Düşmanlaştırma Süreçleri	201
4.3.5. Ülke (<i>Territory</i>).....	204
4.3.6 Uzlaşma-Reconciliation	206
4.3.7. Gruplar Arası İlişkiler	208
4.3.8. Üst Amaçlar (<i>Superordinate Goals</i>)	212
SONUÇ	214
KAYNAKÇA	222

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e	: Adı Geçen Eser
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
BiO	: Barış İçin Ortaklık
bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
c.	: Cilt
CARD	: İstikrar, Kalkınma, Gelişme ve Yeniden İnşa Yardımı
CRS	: Catholic Relief Services
Çev.	: Çeviren
DB	: Dünya Bankası
Der.	: Derleyen
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DFID	: Birleşik Krallık Uluslararası Kalkınma Departmanı
Ed.	: Editör
EUFOR	: Avrupa Birliği Gücü
EULEX	: Avrupa Birliği Hukuk Misyonu
FBIH	: Bosna Hersek Federasyonu
FRY	: Yugoslavya Federal Cumhuriyeti
GFA	: Genel Çerçeve Antlaşması
Haz.	: Hazırlayan
HDZ	: Hırvat Demokratik Birliği
ICG	: Uluslararası Kriz Grubu
ICO	: Uluslararası Sivil Ofis
IFOR	: Uygulama Gücü
IMF	: Uluslararası Para Fonu

KFOR	: Kosova Gücü
NATO	: Kuzey Atlantik İşbirliği Örgütü
No.	: Numara
OGSP	: Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası
OHR	: Bosna-Hersek Birleşmiş Milletler Yüksek Temsilcilik Ofisi
p	: Page
PIC	: Barış Uygulama Konseyi
RS	: Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti
S.	: Sayı
SAA	: İstikrar ve Ortaklık Anlaşması
SDA	: Demokratik Eylem Partisi
SDS	: Sırp Demokratik Partisi
SFOR	: Bosna Hersek İstikrar Gücü
STÖ	: Sivil Toplum Örgütleri
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalınma Programı
UNHCR	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
UNMIK	: Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Misyonu
UNPROFOR	: Birleşmiş Milletler Barış Uygulama Gücü
USAID	: ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı
Vol.	: Volume

GİRİŞ

Çatışma ve barış konusu, çok eski zamanlardan beri birçok disiplinin temel çalışma alanlarından biri olmuştur. Çatışma yüzyıllardır sürekli nüksetmektedir. Çatışmaya neden olan birçok faktör bulunmakla birlikte, psikolojik faktörler de çatışmaların ortaya çıkmasında önemli bir role sahiptir. Çeşitli disiplinler çatışmanın nedenlerini incelemektedir. Bir kısmı insan doğasına, bir kısmı da ekonomik ve politik şartlara vurgu yapmaktadır. Çatışmaya neden olan süreçleri tam olarak anlamak için, birçok etkenin bir arada incelenmesi gereklidir.

İnsanlık tarihi boyunca varlığını sürdüren çatışma olgusu, devletler arasındaki ilişkilerde önemli rol oynamıştır. Ancak, çatışmanın nedenleri, niteliği ve kapsamı konusunda tam bir görüş birliği yoktur. Bu alandaki çeşitli yaklaşımlar konunun politik, felsefi, ekonomik, sosyolojik, psikolojik, hukuksal vb. boyutları ile ilgilidir. Yüzyıllardan beri, düşünürler çatışmanın önlenmesi için, çatışmanın nedenleri üzerinde çalışmışlardır. Çatışmayla ilgili birçok teori geliştirilmiştir, ancak bunlar konusunda tam bir fikir birliği yoktur.

Barış konusu da, birçok disiplinin çalışmalarında önemli bir yer tutmuştur. Evrensel barışın sağlanması yüzyıllardır, teori ve pratikte üzerinde çalışılan bir konudur. Bu bağlamda, Barış ve Çatışma Çalışmaları (*Peace and Conflict Studies*) Soğuk Savaş döneminde bir sosyal disiplin olarak ortaya çıkmıştır. Barış ve Çatışma Çalışmaları, uluslararası ilişkiler, coğrafya, ekonomi, psikoloji, sosyoloji, tarih, antropoloji gibi disiplinlerin çalışmalarından yararlanmaktadır.

Psikolojinin disiplin olarak geliştiği ilk zamanlarda, bilim adamları barışa ilişkin çalışmalar yapmıştır. Örneğin şartlı refleks deneyleriyle tanınan Ivan Pavlov, "mevcut silahlanma politikalarının dünyadaki insanlar için herhangi bir güvenlik sağlamadığını ve tüm uluslar için ekonomik yıkıma neden olduğunu belirtmiştir. Pavlov'a göre "bu politika yeni bir savaşı

kaçınılmaz yapmaktadır. Gelecekteki her çatışma yeni bir imha savaşı olacaktır. Mantıklı sonuç savaştan vazgeçmek olmalıdır”.³

II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında, çatışma ve barış konularına ilgi artmıştır. I. Dünya Savaşı’ndan sonra, savaşın önlenmesi için psikolojinin uygulanması üzerine uluslararası düzeyde yazılar yayınlanmış ve çatışma ve barış konularında psikoloji disiplininin katkıda bulunabileceğine ilişkin düşünceler başlamıştır.

II. Dünya Savaşı’nın bitmesinden sonra, Amerika Birleşik Devletleri’nde 4000 psikolog tarafından imzalanan bir bildiri⁴ yayımlanmıştır. Bildiri, “savaştan kaçınılabileceğini, savaşın inşa edildiğini, doğmadığını” iddia etmiştir.⁵ Manifestoda gruplar arası çatışmalara ilişkin olarak da “ırksal, ulusal ve grup nefretleri önemli ölçüde kontrol edilebilir” ifadesi yer almıştır. Bildiri ayrıca sosyal öğrenmenin etkisini de vurgulamıştır: “Eğitim ve deneyim yoluyla insanlar, diğer gruplar hakkındaki önyargılı düşüncelerini değiştirmeyi öğrenebilirler. Irksal, ulusal ya da kültürel grupların üyeleri temel olarak diğer grupların üyeleriyle benzerdir ve benzer problemlere, umutlara, isteklere ve ihtiyaçlara sahip olduklarını öğrenebilirler”.⁶

Etnik çatışmalarda psikolojik faktörler yaygındır. Bu nedenle, çatışma çözümü ve önlenmesiyle ilgili çabaların etkili olması, etnik çatışmaların nedenlerini anlamayı gerektirmektedir. Etnik çatışmaların çözümü, çok disiplinli bir çerçevede yapılmalıdır. Bu bağlamda etnik çatışmaların psikolojik nedenlerini ve sonuçlarını analiz etmek, çatışma çözümüne önemli katkılar sağlayabilir.

Soğuk Savaşın bitmesi ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra, dünyada uluslararası düzeyde çatışma ve barış konularında göreceli bir

³ Nathan O.; Norden, H.; **Einstein on Peace**, Schocken, New York, 1968, s. 106.

⁴ Psychologists’ Manifesto: Human Nature and the Peace: A Statement by Psychologists.

⁵ Christie, Daniel J, v.d.; “Peace Psychology for a Peaceful World”, **American Psychologist**, Vol. 63, No: 6, 2008, 540-552, s. 551.

⁶ Allport, G.V.; “Human Nature and Peace”, **Psychological Bulletin**, Vol 42(6) June 1945, s. 376-378, s. 376.

durgunluk ortaya çıkmıştır. Çatışmalar daha çok etnik gruplar arasında ortaya çıkmaya ve daha çok iç savaşlar şeklinde görülmeye başlamıştır. Özellikle eski sömürge ülkelerinde iç çatışmalar olmuş, fakat devletler arasında büyük çatışmaların çıkmasına ilişkin tehdit ya da endişeler azalmıştır.

Savaşın bireysel, devlet ve sistem düzeyindeki nedenleri kadar, uluslararası sistemin kaçınılmaz bir sonucu olup olmadığı ve ortadan kaldırılıp kaldırılamayacağı konusu da araştırılmıştır. Çatışma ve barış konularının uluslararası politikadaki yansımalarına bakıldığında, realist yaklaşımın kavramlarının hakim olduğu görülmektedir. Uluslararası ilişkilerde klasik realist yaklaşım, tezlerinin kökenini insan doğasına dayandırmaktadır. Realist yaklaşımın argümanlarından biri olan güvenlik ikilemine göre, insanların saldırgan ve rekabetçi doğası ve uluslararası sistemin anarşik yapısı ile tanımlanmaktadır. İnsan doğasının saldırgan özelliğe sahip olduğunu savunan realistler, çatışmanın bu nedenle önlenemeyeceğini iddia etmektedir. Uluslararası ilişkilerde güvenlikle ilgili geleneksel anlayışlar, modern politik devletin rakip devletlere ve diğer dış devletlere karşı güvenlik ihtiyacında olduğu varsayımı üzerine yönelmiştir. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre, devletler arasında barışın sürekli olarak sağlanması olanaklı değildir.⁷ Richard Falk'a göre, insan doğasına bu şekilde olumsuz özelliklerle bakılması, güvenliğin "güç" ile eş anlamlı görüldüğü bir siyasal yönelime ve çatışmanın "realizm"le ilişkilendirilmesine yol açmaktadır.⁸

Ancak psikoloji ve antropoloji disiplinlerinde yapılan çalışmalar, konuya ilişkin karşıt veriler sunmaktadır. Sosyal psikoloji alanında yapılan çalışmalar, agresyonun öğrenilmiş bir davranış olduğunu ve düşmanca (*hostile*) agresyonun, insan doğasında doğuştan var olan bir özellik değil, sosyalleşme süreçleri yoluyla öğrenilmiş bir davranış olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla barışçı davranışlar da aynı süreçler yoluyla öğrenilebilir. Antropolojik çalışmalar ise, ilkel halklar arasındaki saldırganlığı incelemiş ve bu halkların

⁷ Collins, A.; **The Security Dilemma and End of The Cold War**, Keele Univ. Press, Edinburgh, 1997, s. 10.

⁸ Falk, Richard; **Dünya Düzeni Nereye?** Metis Yayınları, İstanbul, 2006, s. 31.

“uygar” insanlar kadar çatışma eğilimli olmadığını ortaya koymuştur. Uygarlığın gelişmesiyle birlikte, çatışmaların yıkıcılığının artması, çatışmanın “insan doğasındaki saldırganlığın bir yansıması” olduğu mitini ortadan kaldırmaktadır.⁹

UNESCO için savaş “insanların zihninde” başlamaktadır. Ancak Johan Galtung’un yazdığı gibi, agresyona yol açan dış koşullar ne olursa olsun, bu koşullar insan zihnine nüfuz etmekte ve agresyon olarak dışa vurulmadan önce, duygusal bileşenlerle hızlanmaktadır.¹⁰

Bu çalışmanın amacı, gruplar arasında agresyona ve çatışmaya neden olan faktörlerin anlaşılabilmesi için, psikoloji disiplininin teorik yaklaşımlarından yararlanmaktır. Ayrıca insan doğasının sahip olduğu barışçı potansiyelin, psikoloji disiplininin yöntemleri yoluyla gruplar arası ilişkilerde, geleneksel bakış açılarına alternatif sağlaması konusunda tespitlerde bulunmaktadır.

“İnsan Doğasının Savaşa Eğilimine İlişkin Teorilerin Karşılaştırılması ve Barış Psikolojisi” adlı tez çalışması dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, insan doğasına ilişkin agresyon teorileri tartışılmıştır. Agresyonun doğuştan gelen bir özellik olması ve sonradan öğrenilmiş bir özellik olmasına ilişkin teoriler, eleştirel tartışmalarla birlikte incelenmiştir.

İkinci bölümde ise, etnik çatışmaların psikolojik dinamikleri incelenmiştir. Bu bağlamda, etnik kimlik, algılar, mağduriyet ve mağdurlaştırma süreçleri ve kolektif hafıza kavramları üzerinde durulmuştur. Ayrıca gruplar arası çatışmaları sosyal psikolojik ve psikanalitik perspektiften açıklayan teoriler incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, Bosna-Hersek çatışmasının psikolojik analizi teoriler bağlamında ele alınmıştır. Bosna-Hersek’teki etnik çatışmanın tarihsel geri

⁹ Mead, Margaret; **Warfare is Only an Invention-Not a Biological Necessity**, (Ed.David Barash, Approaches to War), Oxford University Press, New York, Oxford, 2000, s. 18-19.

¹⁰ Galtung, Johan; “A Structural Theory of Aggression”, **Journal of Peace Research**, Vol.1, No. 2 (1964), s. 95-119, s. 95-96.

planı incelenmiş, daha sonra çatışmaya neden olan psikolojik süreçler incelenmiş ve son olarak da uluslararası müdahale sonrasında, Bosna-Hersek'in yeniden yapılandırılması ve bu yapılandırmanın, çatışmanın ortaya çıkmasını engellemeye yönelik etkileri değerlendirilmiştir.

Tezin dördüncü ve son bölümünde ise, Kosova çatışmasının tarihsel kökenleri incelenmiş ve teoriler bağlamında psikolojik analizi yapılmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN DOĞASI VE AGRESYON

1.1. İNSAN DOĞASI VE AGRESYON

1.1.1. İnsan Doğasının Savaşa Eğilimine İlişkin Yaklaşımlar

Felsefe, psikoloji ve sosyolojinin de içinde bulunduğu birçok disiplin insan doğasına ilişkin kuramlar geliştirmiştir. Ayrıca, Eski Çin ve Hint felsefelerinde de insan doğasına ilişkin görüşler ileri sürülmüştür.¹¹

Batı politik düşüncesinde çatışma ve barışla önemli ilgili teorilerin büyük bir kısmı, insan doğasının bazı yönlerine dayanmaktadır. 17. yüzyıl İngiliz filozofu olan Thomas Hobbes, insanların organize bir toplum olmadan önce doğal bir durumda bulduklarına ve vahşi hayvanlar gibi yaşadıklarına inanmış ve bu tür primitif insanları *homo homini lupus*¹² olarak adlandırmıştır. Hobbes'un *homo homini lupus* olarak insan imajı –kötü, acımasız ve merhameti olmayan bir hayvan- birçok yazar tarafından da farklı derecelerde paylaşılmıştır. Birçok filozof ve yazar insan doğasını açıklamak için bu görüşü kullanmıştır.¹³ 19. yüzyılın geç dönemleri, bu “içgüdüsel” terimleri tanımlamaya ilişkin daha sistematik ve tartışmalı girişimlere sahne olmuş ve bu görüş, agresif davranışın fizyolojik kaynaklarını ortaya çıkarmak yoluyla kanıtlanmaya çalışılmıştır.¹⁴

Agresyon problemi, psikoloji, sosyoloji ve antropoloji gibi farklı akademik disiplinlerin ilgilendiği temel konular arasındadır. Her disiplin agresyon ve çatışmayı farklı şekillerde açıklama eğilimine sahiptir.

¹¹ Stevenson, Leslie; **Yedi İnsan Doğası Kuramı**, Say Yayınları, İstanbul, s. 17.

¹² “İnsan insanın kurdudur”.

¹³ Kim, Samuel J.; “The Lorenzian Theory of Aggression and Peace Research: A Critique”, **Journal of Peace Research**, Vol. 13, No.4, 1976, s. 253-276, s. 253.

¹⁴ Crook, Paul; “Human Pugnacity and War: Some Anticipations of Sociobiology, 1880-1919,” **Biology and Philosophy**, 13, 1998, s. 263-288, s. 265.

Psikoloji disiplininde ise agresyon “düşmanca (*hostile*) ya da yıkıcı eğilim ya da davranış”ı ifade etmektedir.¹⁵ Çatışma ve savaş, agresyon kavramıyla ilgili terimlerden bazılarıdır. Çatışma geniş anlamda, “bir çıkar ya da durum çatışması etrafında ya da kaynakların paylaşılmasına ilişkin anlaşmazlığı” ifade etmektedir. Çatışma bireyler ya da gruplar arasında olabilir ve genellikle katılan taraflardan birinin kazanması ve diğerinin kaybetmesi olarak algılanan durum anlamına gelir. Savaş ise gruplar arasında, bireylerin bir dereceye kadar genel bir amaç kazanmak uğruna organize olduğu özel bir agresyon türünü ifade etmektedir.¹⁶ Modern savaşlarda bireysel düzeydeki agresyonun çok önemli bir yeri olmasa da savaşın sıklığının azaltılması için, hem bireysel hem de grup agresyonunun nedenlerini anlamının önemi kabul edilmektedir.¹⁷

Agresyonla ilgili psikolojik açıklamalar yirminci yüzyılın ilk dönemlerine kadar uzanmaktadır. İşlevsel psikoloji¹⁸’nin kurucuları olan, William James ve William McDougall gibi erken dönem psikologlar, çatışma ve savaşın bireylerin ve toplumların derin köklü ihtiyaçlarını tatmin ettiğini iddia etmiştir. 1910 da yazdığı ünlü denemesi “*The Moral Equivalent of War*”’da James, savaş ve agresyonu, insanın ilkel geçmişinden arta kalan özellikler olarak tanımlamıştır. James 1904’deki Dünya Barış Kongresi’nde şunu söylemiştir:

*“Daimi düşmanımız, insan doğasının savaşçılığıdır. İnsan biyolojik olarak, tüm yırtıcı hayvanların en korkuncudur ve gerçekten sadece sistematik olarak kendi türü üzerinde bu tür davranışlar gerçekleştiren tek türdür.”*¹⁹

¹⁵ Archer, John; Brown, Kevin; **Concepts and Approaches to the Study of Aggression**, (Ed. John Archer, Kevin Brown, Human Aggression), Routledge, NY, 1989, s. 3-24, s. 3.

¹⁶ Hinde, Robert A.; **Aggression and Institution of War**, (Ed. Robert A. Hinde, The Institution of War), St Martin Press, New York, 1991, s. 3-4.

¹⁷ Hinde, **a.g.m.**, s. 1.

¹⁸ İşlevsel Psikoloji, 19.yüzyılın ortalarından itibaren gelişen ve insan zihnini anlamak için, işlevine bakılması gerektiğini savunan psikoloji akımıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, **Modern Psikoloji Tarihi**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002.

¹⁹ James, William; **The Moral Equivalent of War**, www.constitution.org/wj/meow.htm, (Erişim 24.11.2011).

William James'e göre ilkel avcı insanlar savaşı kazançlı ve heyecan verici bulmuşlardır ve bu kökleşmiş duygular, modern savaşın mantık dışı ve korkunç olmasına rağmen devam etmiştir: James'e göre, tüm insanların özünde olan bu saldırgan dürtüler bastırılamaz, ancak daha barışçı aktivitelere doğru yön değiştirebilir. James, örneğin, genç insanların, diğer toplulukların genç insanlarını öldürmek yerine, yollar ya da setler inşa etmek üzere askere alınabileceğini düşünmüştür. James'e göre bu tür programlar, savaş gibi insan yaşamını yıkmak yerine, yapıcı nedenler için kullanılabilir.²⁰

William McDougall ise, yirminci yüzyılın başında yazdığı "Sosyal Psikolojiye Giriş" kitabında, insan davranışının düşmanca ve agresif davranışı da içeren on sekiz farklı içgüdü'nün kontrolü altında olduğunu yazmıştır. McDougall, agresyonla ilgili eğilimi, bir "kavgacılık içgüdü'sü" şeklinde tanımlamıştır.²¹

Bununla birlikte, aynı dönemde yaşayan birçok psikolog, insandaki agresyon konusunda aynı görüşleri paylaşmıyordu. J.M. Fletcher'in 1932'de ABD'de yapmış olduğu bir ankette, psikologların sadece küçük bir kısmının agresifliğin genetik bir temeli olduğuna inandığı, %90'ının ise insan doğasının savaşı kaçınılmaz yaptığına dair görüşü reddettiği ortaya çıkmıştı.²²

Sonuç olarak, insanların tıpkı diğer hayvanlar gibi doğuştan agresif olduklarına ilişkin görüş, yirminci yüzyıl Batı düşüncesinin en yaygın mitlerinden biri haline gelmiştir. Bu mite göre, insanlar doğuştan kavgaya ve diğerlerine zarar vermeye, dolayısıyla çatışma ya da savaflara yatkındır. Bu mit, en güçlü ve agresif olanın hayatta kaldığı, böylece agresyonun insan türüne genetik olarak programlandığı düşüncesini destekleyen evrim kuramı tarafından desteklenmiştir.²³

²⁰ James, **a.g.m.**

²¹ McDougall, William; **An Introduction to Social Psychology**, Methuen&Co, London, 1908, s. 36.

²² Fletcher, J.M., "Verdict of Psychologists on War Instincts", **Sci. Mon.**, 1932, 142-145, s. 142.

²³ Goldstein, Jeffrey H.; **Beliefs About Human Aggression**, (Ed. Robert A. Hinde, Aggression and Institution of War), St Martins Press, New York, 1991, s. 10-19, s. 8-9.

Jeffrey Goldstein, yirminci yüzyılın ortalarından beri agresyona ilişkin Batı toplumunda aşağıdaki inançların yaygın olduğunu belirtmiştir:

- 1) *İnsanlar doğuştan agresiftir. Bu yıkıcı içgüdünün ifadesi için kabul edilir kanallar bulunmalıdır, aksi takdirde toplum bütün olarak acı çekecektir.*
- 2) *Öfkenin dışavurumundaki başarısızlık, kalp hastalığı ve yüksek kan basıncı ile sonuçlanır. Öfkenin dışavurumu onunla başa çıkmak için sağlıklı bir yoldur.*
- 3) *Agresif içgüdü, futbol oyunları ve agresyon içeren filmleri izlemek ve bir düşmana karşı nefreti göstermek gibi aktivitelerle kontrol edilebilir.*
- 4) *Çocukların agresif bir şekilde oynamalarına izin verilmelidir. Bu onların daha iyi davranışlar geliştirmesiyle sonuçlanacaktır.*
- 5) *Terörist hareketler, çocuk ve eş istismarı gibi şiddet hareketleri, genellikle zihinsel hastalığı olan kişiler tarafından işlenir.*
- 6) *Şiddet agresif dürtünün sonucudur. Bazı bireylerde ve gruplarda bu dürtü anormal bir şekilde güçlüdür.*
- 7) *Savaş, agresif içgüdünün bir gösterimidir. Savaş kaçınılmazdır, çünkü insanlar agresif dürtülerini tatmin etme ihtiyacıyla doğarlar. Barış, savaşlar arasında geçici bir periyottur. Savaş daima insanlıkla olmuştur ve olmaya devam edecektir.²⁴*

Bu ifadeler, Goldstein tarafından "agresyon mitolojisi" olarak adlandırılmıştır. Bunlara ilişkin yeterli ya da ikna edici kanıt olmasa da, bu görüşlere geniş oranda inanılmaktadır. Bu mitler, birçok insanın şiddet, suç ve savaşa ilişkin inançları için temel oluşturmaktadır.²⁵

²⁴ Goldstein, **a.g.m.**, s. 10.

²⁵ Goldstein, **a.g.m.**, s. 11.

Goldstein ayrıca, insan agresyonuna ilişkin birçok inancın altında yatan önyargıların, Konrad Lorenz gibi etologlar ve bazı sosyo-biyologlar tarafından yapılan agresyon açıklamaları, Sigmund Freud'un teorisinin popülaritesi, beyin araştırmalarının ve medyanın şiddet ve agresyon araştırmasının sunumundaki biyolojik vurgusu tarafından desteklendiğini vurgulamıştır.²⁶

Agresyonun içgüdü sayılmasına ilişkin bu görüşler, toplum yaşamında da kendini göstermiştir. Buna göre, agresyon sıklıkla gözetilmesi gereken doğal bir içgüdüdür. Dolayısıyla, eğer toplumsal kurallar çerçevesinde, cezalandırma tehdidi olmasaydı ve insanların yıkıcı dürtülerini sosyal olarak kabul edilebilir yollarla boşaltma ihtimali olmasaydı, insanlar sürekli başka insanları öldürebilir ya da yaralayabilirdi.²⁷

Agresyon, psikoloji disiplinde üzerinde büyük oranda anlaşılan bir tanıma sahip değildir. Örneğin, Engellenme-Saldırganlık hipotezi üzerine çalışan Dollard ve ark., agresyonu, "bir kişiyi incitme amaçlı bir davranışın sonucu" olarak tanımlamıştır. Daha sonraki tanımlarda, "incitme niyeti" agresyonun temel bir özelliği olarak benimsenmiştir.²⁸ Birçok sosyal psikolog, agresyonun tanımında, "başkasını incitme ya da zarar verme" niyetinin olması gerektiği konusunda aynı görüştedir. Buna göre, zarar verme niyeti taşımayan davranış agresif değildir.²⁹ Davranışçı psikologlardan A.H. Buss ise, agresyonu "başka bir organizmaya, zararlı bir uyarı veren tepki" olarak tanımlamıştır.³⁰

Berkowitz ise, agresyonu, "birisini fiziksel ya da psikolojik olarak incitme niyetiyle yapılan herhangi bir davranış biçimi" olarak tanımlamıştır.³¹

²⁶ Goldstein, a.g.m., s. 11

²⁷ Lord, Charles G.; **Social Psychology**, Harcourt Brace College Publishers, London, 1996, s. 492.

²⁸ Archer, Brown, **Concepts and Approaches to the Study of Aggression**, s. 4.

²⁹ Brewer, Marilynn B.; Crano, William D.; **Social Psychology**, West Pub. Co, Minneapolis, 1994, s. 305.

³⁰ Buss, A.H.; **The Psychology of Aggression**, New York: Wiley, 1961, s. 1.

³¹ Geen, R.G.; Quanty, M.B.; **The Catharsis of Aggression: An Evolution of a Hypothesis**, (Ed. L. Berkowitz, *Advances in Experimental Social Psychology* (Vol. 10, pp. 1-37). New York, NY Academic Press, s. 3.

Birçok araştırmacı bu tanımı benimsemiş olmakla birlikte, yine de üzerinde tam bir fikir birliği yoktur.³²

Robert Baron da, agresyonu “bir amaca doğru yönelen ve herhangi bir canlıyı incitmek ve bu tür bir davranıştan kaçınmaya doğru hareket ettiren herhangi bir davranış biçimi olarak tanımlamıştır.³³ Bu tanımlar, “fiziksel” olarak zarar vermenin, agresif davranışın daima amacı olduğunu varsaymaktadır.³⁴

Agresyonun tanımıyla ilgili konuların dışında, sosyal psikologlar, agresyonun farklı biçimleri arasında ayırım yapılması gerektiğini de vurgulamaktadır. Örneğin Seymour Feshbach agresyonun “araçsal” ve düşmanca (*hostile*) olmak üzere iki ayrı biçiminden bahsetmiştir. *Araçsal agresyon*, sadece özel bir amaç için diğerlerini incitme amacıyla yapılan hareketleri içerir ve düşmanca (*hostile*) değildir. Düşmanca (*hostile*) *agresyon* ise, öfke ya da hırs gibi güçlü duyguların eşlik ettiği ve hedefini direkt olarak incitme ya da yaralama amacını taşıyan hareketleri içerir. Her iki agresyonun altında yatan nedenler farklıdır.³⁵

Berkowitz de, agresyon türleri arasında ayırım yapılmasının zorunlu olduğunu belirtmiştir. Berkowitz duygusal (ya da *hostile*) ve araçsal agresyon olmak üzere iki tip agresyon olduğunu düşünmektedir. Duygusal agresyon, saldırganların çoğunlukla kurbanlarına zarar vermekle ilgiliyken, araçsal agresyon, diğerlerine zarar verme niyeti olmaksızın, sadece bir şeyi elde etmeye ilişkindir.³⁶

³² Brewer, Crano, **a.g.e.**, s. 305.

³³ Baron, Robert; **Human Aggression**, New York: Plenum, 1987, s. 7.

³⁴ Archer, Brown, **a.g.m.**, s. 4.

³⁵ Feshbach, Seymour; **The function of Aggression and the Regulation of Aggressive Drive**, Psychological Review, Vol 71(4), July 1964, s. 257-272, Akt. Marilyn B. Brewer, William D. Crano, **a.g.e.**, s. 305.

³⁶ Berkowitz, Leonard; **Aggression, Its Causes, Consequences and Control**, Temple Univ. Press, PA, 1993, s. 32-35.

İnsan agresyonunun tek bir biçimi yoktur. Sadece bireyler tarafından değil, gruplar tarafından da gösterilen geniş bir çeşitliliğe sahiptir.³⁷ Bireysel ve grup düzeyinde farklı biçimlerde görülmesinden dolayı, agresyon fenomeni, Johan Galtung'a göre çözülmesi ve önlenmesi gereken negatif ve problematik haline gelmiştir, o yüzden nedenlerinin ve nerede ortaya çıktığının araştırılması zorunludur.³⁸

Ofer Zur'a göre birçok araştırma sonucunda savaşın, sadece 13,000 yıl öncesinde başlayan, sosyal olarak organize edilmiş ve planlanmış bir durum olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu iddia, savaşların daima var olduğuna ve insanın doğuştan agresyona eğilimli olduğuna ilişkin efsaneye meydan okumaktadır. Zur, çatışmanın kültürle birlikte yeniden evrilen göreceli olarak sosyal bir kurum olarak dikkate alınması gerektiğini yazmıştır. Zur'a göre "düşman imajları ve rolleri" bağlamında, savaşın amaçları, evrimi boyunca sürekli değişmiştir. Savaş için yaratılan "düşman"ları keşfederek, onların yaratılmasını etkileyen psikolojik mekanizmaları daha iyi anlamak mümkündür.³⁹

Agresyon problemi, psikolojinin, çatışmanın anlaşılmasıyla ilgili yapabileceği katkıların merkezinde yer almaktadır. Agresif davranışla ilgili bu yaklaşımlarda, agresyona yol açan süreçler, mekanizmalar ve işlevsel özelliklerine ilişkin olarak farklılıklar vardır.⁴⁰ Agresyon problemi, içgüdü ve öğrenmeye dayanan teoriler bağlamında aşağıda tartışılacaktır.

³⁷ Tedeschi, James T.; Linskold, Sven; Rosenfeld, Paul; **Introduction to Social Psychology**, West Pub. Co., Pennsylvania, 1985, s. 222.

³⁸ Galtung, **a.g.m.**, s. 95-96.

³⁹ Zur, Ofer, "The Psychohistory of Warfare: The Co-Evolution of Culture, Psyche and Enemy", **Journal of Peace Research**, Vol.24, No.2, June 1987, s. 15-134, s. 133.

⁴⁰ Groebel, J.; **Is Aggression Instinctive?** (Ed. Jo Groebel, Robert A. Hinde, **Aggression and War, Their Biological and Social Bases**), Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1993, s. 34.

1.1.1.1. Freud ve Psikanaliz

Sigmund Freud tarafından geliştirilen Psikanalitik Teori 20. yüzyılda insan doğasına ilişkin görüşü önemli ölçüde etkilemiştir. Freud agresyonu, yaşam içgüdüleri temellerinde açıklamıştır. Freud'a göre insanlar agresif olur, çünkü ölüm isteklerini diğerlerine doğru çevirir, böylece kendi intiharlarından kaçınırlar. Bununla birlikte Freud, uygarlığın daha fazla evrildiğini ve agresyonla ilgili içgüdü'nün kontrol edilebileceğini de düşünmüştür.⁴¹ Ancak Freud, I. Dünya Savaşı'nın yıkımını yaşam içgüdüleri yönünde değerlendirmenin yetersiz olduğunu fark etmiş, bu nedenle, bir agresyon içgüdüleri olduğunu önermiştir.⁴²

Freud I. Dünya Savaşı'ndan sonra psikanalizin toplumsal sorunlara uygulanmasıyla daha çok ilgilenmeye başlamış ve bu konularda yazılar yazmaya başlamıştır. 1925'te yayımlanan Yaşamım ve Psikanaliz adlı kitabında, insan doğası, kültürel gelişim ve ilkçağlardaki yaşantıların kalıntıları arasındaki etkileşimlerin, psikanalizin incelediği id, ego ve süperego yansımasından başka bir şey olmadığını yazmıştır.⁴³ Freud, başlangıçta savaşın ortadan kaldırılamayacağını düşünüyordu. Ancak 1932 itibarıyla, halen savaşın kaçınılmaz olduğunu düşünmesine rağmen, eğer uygarlık, insanın agresif dürtülerini ve nefret ve yıkımla ilgili içgüdülerini bir şekilde yönlendirebilirse, ortadan kaldırılabilirliğini düşünmeye başlamıştır.⁴⁴

Freud, çalışmalarının ilk dönemlerinde agresyon özelliğini gelişimsel perspektiften tartışmıştı. Freud için agresif içgüdü, erken bebeklik döneminde gözlemlenebilen bir davranıştı ve yakın ilişki içindeki beklenen çatışmalardan kaynaklanmaktaydı.⁴⁵ Freud'a göre, medeniyet ve sosyalleşme, agresif içgüdü'nün önlenmesi ve ifade edilmesinin düzenlenmesi hem bir amaç hem de bir fonksiyon olarak işlev görebilir. Freud'un yıkıcı içgüdü kavramı bilimsel

⁴¹ Freud, Sigmund; **Yaşamım ve Psikanaliz**, Say Yayınları, İstanbul, 2009, s. 25-27.

⁴² Goldstein, a.g.m., s. 18.

⁴³ Freud, **Yaşamım ve Psikanaliz**, s. 28.

⁴⁴ Mueller, John; **War: Natural But Not Necessarily**, (Ed. Robert A. Hinde, **The Institution of War**), Palgrave Macmillan, London, 1991, s. 14.

⁴⁵ Freud, **Yaşamım ve Psikanaliz**, s. 30-31.

olarak inandırıcı bulunmasa da, agresif davranışın içgüdüsel olduğuna ilişkin yorum 1930'lardan beri popülerliğini korumuştur. Konrad Lorenz ve birçok yazar, Freud'un "Uygarlıklar ve Hoşnutsuzluklar" adlı kitabı 1930'da yayınlandığından beri onun düşüncelerini tekrarlamıştır.⁴⁶

Freud agresyon konusunda, dönemin ünlü fizikçisi Albert Einstein'la yaptığı ünlü mektup yazışmasında da görüşlerini belirtmiştir. Dönemin entelektüelleri arasında daha ileri bir iletişim yaratılarak, önemli gündem konularına ilişkin bilgi alışverişi amaçlayan Milletler Cemiyeti, ünlü fizikçi Albert Einstein'a bir davet göndermişti. I. Dünya Savaşı'nın katliamından çok etkilenen Einstein için, insanlığı savaş tehdidinden kurtaracak herhangi bir yol olup olmadığına ilişkin sorundan daha önemli bir sorun yoktu. Kavga ve şiddetin insan psikolojisinde kökleştğine inanan Einstein, psikanalizin kurucusu Freud'a başvurmuştur. Bu, Freud için göreceli olarak yeni bir soruydu. Freud önceki 10 yıla kadar, insan agresifliğinin kaynaklarına ilişkin çok fazla düşünmemişti.⁴⁷ Freud uzun bir dönem, çalışmalarında öfke ve nefreti sadece cinsel dürtüler bağlamında tartışmıştı. Ancak I. Dünya Savaşı'nın dehşetinden sonra, insan davranışındaki şiddet çok daha görülür hale gelmiş ve Freud, 1920'den itibaren agresyonla ilgili görüşünü değiştirmiştir. Freud Einstein'ın mektubuna, insanların gerçekte nefrete ve öldürmeye güdülenmiş olduklarını söyleyerek yanıt vermiştir. Freud'a göre nefret ve yıkımla ilgili bu içgüdü insan kişiliğinin derinlerinde bulunmaktaydı.⁴⁸

Freud 1920'de yayınladığı "Haz İlkesinin Ötesinde" adlı kitabında, daha önceki kitaplarında öne sürdüğü *cinsellik* ve *yaşam içgüdü*'nden farklı bir içgüdü tanımlamıştır: *ölüm içgüdü*. Buna göre ruhsal süreçte yaşam içgüdü ile birlikte ölüm içgüdü de vardı. Freud, bu her iki içgüdü'nün birbiriyle sürekli savaş halinde olduğunu ve evrensel olarak her insanda

⁴⁶ Hawley, Patricia H.; Little, T.D.; Rodkin, P.C.; **Aggression and Adaptation**, Mahwah, NJ, 2007, s. 47.

⁴⁷ Baron, Robert A.; Byrne, Donn Erwin; Branscombe, Nyla R.; **Social Psychology**, Pearson/Allyn&Bacon, Boston, 2006, s. 376.

⁴⁸ Freud, Sigmund; **Niçin Savaş?**, Alter Yayıncılık, Ankara, 2010, s. 14.

bulduğunu iddia etmiştir. Ölüm içgüdüsündeki, insanın kendisine yönelik eğilimleri ise agresyon biçiminde ortaya çıkmaktadır.⁴⁹

Benzer bir görüş, psikanalist Erich Fromm tarafından da savunulmuştur. Fromm, “İnsanda Yıkıcılığın Kökenleri” adlı kitabında, insan davranışının, hayvanlarda görülenin ötesinde hastalıklı bir saldırganlığa yol açan ölüm içgüdüsüne tabi olduğunu öne sürmüştür.⁵⁰

Freud gibi, diğer birçok psikanalist de agresyonun bir içgüdü olduğu ve kaçınılmaz olduğu konusunda aynı görüşleri paylaşmaktadır. Örneğin Alman psikanalist Alexander Mitscherlich'e göre, tüm insan toplumlarında saldırgan eyleme hazır bir yatkınlık vardır ve bir fırsat çıkması durumunda bu saldırganlık, seçilen bir düşmana doğru yönelmektedir. Mitscherlich, hem grup hem de bireysel düzeyde tüm toplumların önemli ölçüde aşırı bir saldırganlığı içlerinde taşıdığını iddia etmiştir. Ancak Mitscherlich, hayvanın içgüdüsel davranışıyla, insanın içgüdüsel davranışı arasında önemli bir ayrım olduğunu düşünmektedir ki bu da, insan içgüdülerinin “eğitilebilir” olmasıdır.⁵¹

John Mueller da, “savaş”ın, doğal içgüdüleri ve eğilimleri kötüye kullandığını, ancak savaş durumunun ne zorunlu ne de kaçınılmaz olduğunu iddia etmektedir. Çatışmanın ise doğal olduğunu savunan Mueller, çatışmanın savaş olmadan da çözülebileceğine ilişkin örnekler vermiştir. Örneğin Fransa ve Almanya, II. Dünya Savaşından sonra, bugün her konu hakkında anlaşmak anlamına gelmese de, artık anlaşmazlıklarını çatışma olmaksızın çözmek yolunu tercih etmektedirler. Başka bir örnek de, ABD ile Japonya'nın Okinowa'yı kimin yöneteceği konusunda yaşadıkları anlaşmazlığı, savaşmadan ve bir anlaşma yaparak çözmeleridir.⁵²

Freud sonrası dönemde, II. Dünya Savaşının nedenlerinin anlaşılmasına ilişkin farklı psikanalitik çalışmalar yapılmış ve bu gelişmelerle

⁴⁹ Freud, Sigmund; **Haz İlkesinin Ötesinde**, Alter Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 2-5.

⁵⁰ Fromm, Eric; **İnsanda Yıkıcılığın Kökenleri**, Payel Yayınları, İstanbul, 1993, s. 4-6.

⁵¹ Mitscherlich, Alexander; **Barış Düşüncesi ve Saldırganlık**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 24-29.

⁵² Mueller, a.g.m., s. 13.

yeni yaklaşımlar oluşmuştur.⁵³ Bu yaklaşımlar savaşı bireysel agresyonun basit bir uzantısı olarak açıklamaya yönelik çalışmalarında, indirgemeci yaklaşımı kullanmamışlardır.⁵⁴ Freud sonrası psikanalitik yaklaşımlar evrimsel psikoloji, sosyal çatışma teorisi, bilişsel teori vb kullanarak grup- içi/grup dışı kavramları yerine özellikle, “bölünme” olarak adlandırılan savunma mekanizmasını kullanmışlardır. Freud’un çalışma arkadaşı Karl Abraham’ın çalışmalarından ortaya çıkan bu teori, Abraham’ın öğrencisi olan ve “obje ilişkileri” yaklaşımının öncüsü Melanie Klein tarafından geliştirilmiştir.⁵⁵ Freud sonrası agresyon üzerine çalışan psikanalistler, psikanalitik yaklaşımların savaş ve barış sorunlarına daha fazla katkıda bulunabileceğini düşünmüşlerdir.⁵⁶

1.1.1.2. Eleştirel Tartışma

Freud’un agresyona ilişkin teorisi, görüşlerini destekleyen kanıtları hiçbir zaman gösteremediği için birçok spekülasyona yol açmıştır. İçgüdü kavramıyla ilgili temel problem, ampirik bir geçerliliğe sahip olmamasıdır.⁵⁷

Goldstein’e göre, Psikanalitik teorinin agresyona ilişkin biyolojik kökenli açıklaması basit ve kısmen hatalıdır. Psikanalitik teori, insan şiddeti için bir gerekçe sunmuştur: “Eğer insanlar doğuştan agresifse, o zaman doğanın uygun gördüğü bu durumu inkar etmenin hiçbir faydası yoktur”.⁵⁸

Birçok antropologa göre, agresyonun esnekliği ve kültürel göreceliği vardır. Her toplumda agresyon farklı bir şekilde dışa vurulmaktadır, hatta aynı toplum içinde bile agresyonun dışa vurumuna ilişkin farklı sosyal davranışlar görülebilmektedir. Örneğin Eskimolar çatışmalarını her birinin diğeri hakkında

⁵³ Caspary, William; “New Psychoanalytic Perspectives on the Causes of War”, **Political Psychology**, Vol.14, No:3, Sep.1993, s.417-446, s. 417.

⁵⁴ Caspary, **a.g.m.**, s. 417.

⁵⁵ Caspary, **a.g.m.**, s. 420-422.

⁵⁶ Caspary, **a.g.m.**, s. 441.

⁵⁷ Henders, Conway W.; **International Relations, Conflict and Cooperation At the Turn of the 21st Century**, McGraw Hill, Boston, 1998, s. 132.

⁵⁸ Goldstein, **a.g.m.**, s. 15.

kötü sözler içeren şarkılar söylediği yarışmalarda çözmektedir. Santa Maria Kızılderilileri çatışma olduğu ve anlaşmazlık yaşadıkları zaman, birbirlerine fiziksel şiddet göstermek yerine, bir sopa ile bir ağaca ya da kayaya vurmaktadır ve sopayı ilk kıran kişi daha cesur ve bundan dolayı galip sayılmaktadır.⁵⁹

Bazı toplumlarda ise agresyon ya çok nadir ya da neredeyse hiç görülmemektedir. Goldstein'in belirttiği gibi, bu şu anlama gelmektedir: "İnsandaki agresyonun temelleri ne olursa olsun, insanların agresyonu kontrol etmek için kapasitesi vardır".⁶⁰

Goldstein'e göre, birçok bilim adamı agresyonun nihai açıklamasının biyolojik olması gerektiğine ilişkin düşüncelerinde ingirgemeci olma eğilimindedir. Bunun muhtemel nedeni, hoş olmayan bu davranışlardan kendimizi somut bir şekilde ayırmaktır. Teorinin insan agresyonuna ilişkin kaynaklarının göreceli olarak zayıf olması, bilim adamlarını agresyonu biyolojik bir zorunluluk olarak tanımlama eğilimine götürmüştür. Goldstein'e göre sorun böylece "çözülmüştür". Diğer bir neden, bilim adamlarının, agresyonla ilgili sosyal ve psikolojik açıklamaların çok basit ve tek boyutlu olduğunu iddia ederek reddetmeye olan eğilimleridir.⁶¹

Patrick Bateson da, içgüdüsel agresyon kavramının, insanın içinde bir "canavar" olduğu ve bunun zarar verme kapasitesi düşüncesiyle birleştiğini iddia etmiştir. Biyolojik mirasımızın bir parçası olduğu iddia edilen agresif içgüdü, onun kaçınılmaz ve kontrol edilemez olduğuna ilişkin inanca hizmet etmektedir. Agresyonun doğuştan var olan bir içgüdü olduğuna ilişkin bu kavramlaştırma, hatalı sonuçlar çıkarılmasına ve savaşa ilişkin yanlış kanılar geliştirilmesine katkıda bulunmuştur.⁶²

⁵⁹ Boring, E.G.; Langfield, H.S.; Weld, H.P.; **Introduction to Psychology**, John Wiley, New York, 1939, s. 341.

⁶⁰ Goldstein, **a.g.m.**, s. 16.

⁶¹ Goldstein, **a.g.m.**, s. 18.

⁶² Bateson, Patrick; **Is Aggression Instinctive**, (In Aggression and War, Ed. Jo Groebel and Robert A. Hinde), NY, Cambridge Univ. Press, 1989, s. 35-47, s. 35.

Ayrıca, Freud tarafından agresyonun boşalmasına ilişkin görüşler de birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Konuya ilişkin, birçok sosyal psikoloji deneyinde tam tersi sonuçlar elde edilmiştir. Örneğin, Stranger'ın yaptığı bir çalışmada, agresif tutumlarını bir yönde ifade eden öğrencilerin, diğer yönlerde de göstermeye eğilimli olduklarını göstermiştir. Yani agresyonun ifade edilmesi ya da boşaltılması, agresyonun azalmasına neden olmamıştır.⁶³

1.1.1.3. Etoloji, Konrad Lorenz: Doğuştan Saldırganlık

İlk etologlar, 1920'li ve 1930'lu yıllarda hayvan davranış modellerinin birçoğunun ("içgüdü" olarak adlandırılan davranış modelleri) davranışçıların izlediği yolla açıklanamayacağını iddia etmiştir. Etoloji, davranışların sonradan öğrenildiğine ilişkin davranışçı kurama karşıt biçimde, hayvan davranışlarının bazı özelliklerinin doğuştan var olduğunu ileri sürmüştür. Doğuştan var olan davranışları açıklamak için de, tek bir hayvan üzerinde odaklanmak yerine, tür olarak evrim sürecine odaklanmışlardır. Etologlara göre, içgüdüsel davranışın ayırt edici özelliği onun 'sabit' olmasıydı. Çevre ne kadar deneysel yönlendirme yaparsa yapsın, bu özellik ortadan kaldırılamamakta ya da değiştirilememektedir. Etologlar, bu içgüdüsel davranış modelleri üzerine yoğunlaşarak, hayvanların davranışlarını doğal ortamlarında yapılan deneylerle gözlemlemiştir.⁶⁴

Etoloji, evrim kuramına⁶⁵ dayanmaktadır. Etologların en önemli tezi, insanın iki milyon yıllık bir evrimin ürünü olduğudur. İnsanların biyolojik ya da genetik olarak avlanmaya ve hayatta kalmaya programlandıklarını iddia etmişlerdir.⁶⁶ Çağdaş etolojik kuramlar da, insan doğasını anlamak ve

⁶³ Stagner, R.; "Studies of Aggressive Social Attitudes: Measurement and Interrelation of Selected Attitudes", *J.Soc. Psychology*, 1944, 20, 109-120.

⁶⁴ Cashman, Greg; *What Causes War*, New York, Lexington Books, 1993, s. 15.

⁶⁵ Charles Darwin 1859'da yayımlanan *Origins of Species* adlı kitabında, 20 yıl boyunca yaptığı araştırmaları kuramlaştırmıştır.

⁶⁶ Cashman, a.g.e., s. 16.

insanın bugünkü durumunu açıklamak için, onun evrimsel geçmişine başvurmuştur.⁶⁷ Etologlar, agresyonu da türün ya da bireyin hayatta kalmasını garantiye almaya yardım eden bir içgüdü olarak görmüştür. Bu durum insanların kalıtsal yapısının bir parçası olarak nesilden nesile geçmektedir. Agresyonun, çeşitli türlerin korunmasına hizmet ettiğini öne süren etologlara göre agresyon, genellikle öldürme ya da yok etme amacını taşımaz.⁶⁸

İnsan doğasına ilişkin etolojik görüş 1960'larda, Desmond Morris, Richard Ardrey ve Konrad Lorenz'in çalışmalarıyla ortaya çıkmıştır. Özellikle Konrad Lorenz'in çalışmaları büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Konrad Lorenz'in 1966 da yayınladığı *Agresyon Üzerine* adlı kitabı, dikkatlerin geniş anlamda bu alana yönelmesine neden olmuştur. Konrad Lorenz'in, hayvan davranışlarına ilişkin çalışmaları, birçok tür üzerine yaptığı gözlemlere dayanmaktadır.⁶⁹

1960'larda ve 1970'lerin başında Lorenz ve diğer araştırmacıların etolojik çalışmalarının ilk dalgası balıklar ve kuşların davranışı üzerinde odaklanmıştır. İkinci dalgada ise, insanın en yakın biyolojik akrabaları olan şempanzeler ve goriller üzerine çalışmalar yoğunlaşmıştır.⁷⁰

Lorenz'e göre davranışlar çevre tarafından koşullanmaz, içgüdüsel yönleri daha belirgindir. Bu hipotezini, içgüdüsel davranışların kendilerini harekete geçirecek bir dış uyarıcı olmaksızın, hayvanın kendi içindeki nedenler tarafından güdülenmiş gibi kendiliklerinden olmalarıyla açıklamaktadır. Örneğin hiçbir zaman sinek yakalamamış ve sinek yakalayan bir kuş görmemiş olan çekirge kuşu, çevrede hiçbir sinek olmasa da sinek yakalama hareketleri yapabilmektedir.⁷¹ Lorenz hayvanların bu türden pek çok davranış modeli gösterdiklerini belirterek, bunlara "kalıtsal

⁶⁷ Stevenson, **a.g.e.**, s. 147.

⁶⁸ Cashman, **a.g.e.** s. 15.

⁶⁹ Cashman, **a.g.e.**, s. 16.

⁷⁰ Cashman, **a.g.e.**, s. 21.

⁷¹ Lorenz, Konrad; **On Aggression**, New York, Bantam Books, 1966, s. 43.

eşgüdümler” (*hereditary co-ordinations*) ya da “içgüdü hareketleri” olarak görülebileceklerini savunmuştur. Sonuç olarak doğuştan gelen dürtüler bu davranış modellerine neden olmaktadır. Bu davranış modellerinin, hayvanlarda var olduğunu tanımladığı dört büyük dürtüden –beslenme, üreme, uçma, saldırganlık- bir ya da daha fazlasının emrinde olduğunu ileri sürmüştür.⁷²

Lorenz, “Agresyon Üzerine” adlı kitabında, aynı türün üyeleri arasındaki kavgaları incelemiş ve saldırgan davranışın içgüdüsel olduğu sonucuna varmıştır.⁷³ Aynı türün üyeleri arasındaki saldırganlık üzerindeki çalışmalarında Lorenz, bir türün rakip üyeleri arasındaki saldırganlığın, en güçlü bireylerin geride çocuk bırakarak, ailenin ve sürünün savunmasını sağlayabilmelerine hizmet ettiği sonucuna varmıştır. Ayrıca saldırganlık, bir hayvan topluluğunda düzeni sağlamaya yönelik bir hiyerarşi kurulmasını da sağlamaktadır.⁷⁴

Lorenz’e göre, birçok hayvan kendi türlerinden olan diğerlerini kolaylıkla öldürme kapasitesine sahiptir, ayrıca hızlıca bu agresif içgüdülerini bastırabilecek mekanizmalara da sahiptirler. Lorenz’e göre, hayvanlardaki saldırgan davranış, fiziksel kavgadan çok tehdit ve kovalama biçimini almıştır. Bu durum evrimleşmenin bir sonucudur ve evrimin sonucu olarak kavgalar yaralanmaya neden olmayan ritüeller haline gelmiştir.⁷⁵

Lorenz, agresif davranışla ilgili süreci kapalı bir kap içinde engellenen su yoluyla oluşan baskıya benzeterek, bir tür hidrolik mekanizma olarak kavramlaştırmıştır. Bu hidrolik sürece göre, oluşan enerji spontan bir şekilde hayvanın içgüdü merkezinde kendiliğinden birikir ve bunun tahliyesi için ritmik düzenlilikle baskı üretir. Bazen organizma agresif enerjisini bırakmak için pasif bir şekilde beklemeyi, fakat aktif bir şekilde araştırır.⁷⁶ Başka bir deyişle

⁷² Lorenz, **a.g.e.**, s. 74-75.

⁷³ Lorenz, **a.g.e.**, s. 18-22.

⁷⁴ Lorenz, **a.g.e.**, s. 31-35.

⁷⁵ Lorenz, **a.g.e.**, s. 93-98.

⁷⁶ Kim, **a.g.e.**, s. 254.

bir tür enerji hayvanın merkezindeki içgüdüde birikmekte ve boşalması için baskı oluşturmaktadır. Bu bağlamda agresyon spontandır. Agresyonun kaynağı dışsal değil, organizmanın içindedir. Lorenz'in takipçileri, agresyon olmadan, insanın yaratıcılığını ve entelektüel gücünü bir şekilde kaybedeceğini de iddia etmişlerdir.⁷⁷

Lorenz agresyona çözüm olarak Eski Yunan'dan gelen *katarsis* kavramını önermektedir, bu görüşü insan doğasının değişmeyeceği ve agresif dürtülerin önlenemeyeceği, ancak agresyonun yüceltilebileceği, yönlendirilebileceği ya da ritüelleştirilebileceğine ilişkin inanç varsayımına dayanmaktadır.⁷⁸ Lorenz'e göre, insanda doğuştan var olan bu saldırganlığı engellemenin tek yolu, bir şekilde bu saldırganlığa çıkış yolu bulmaktır. *Katarsis* hipotezi, agresyonun serbest bırakılması zorunlu olan biyolojik bir dürtü olduğunu varsaymaktadır. Organizmalar agresyonu bir kaynaktan diğerine yer değiştirebilir. Örneğin, bir insan diğer kişileri incitmekten ziyade agresif sporlar yaparak agresyonu serbest bırakabilir.⁷⁹

Lorenz'e göre agresyonun "kötü bir şey" olması gerekmez. Birçok hayvan türünde yaşam için önceden gerekli olan bu agresyon uyuma yönelik ve organizmanın hayatta kalmasına yardım eden bir agresyon tipidir. Agresyon, rasgele bir biçimde değil, daha ziyade, içgüdüsel bir yanıtı serbest bırakan spesifik bir işaret tarafından tetiklenmektedir.⁸⁰ Ayrıca, Lorenz'e göre, agresyon "en yüksek insan amaçları"na ulaşmak için de gerçekten zorunludur.⁸¹

Lorenz insanı da, diğer hayvanlardan evrimleşen bir hayvan olarak görmüştür. Lorenz'e göre insan, bugünün sosyal düzeninde agresyon dürtüsünün içine doğmaktadır. İnsan doğası görüşüne göre insanlar, tıpkı diğer hayvanlar gibi kendi türüne saldırgan davranışlarda bulunmasına neden

⁷⁷ Cashman, **a.g.e.**, s. 17-19.

⁷⁸ Kim, **a.g.e.**, s. 256.

⁷⁹ Lorenz, **a.g.e.**, s. 235.

⁸⁰ Lorenz, **a.g.e.**, s. 203-204.

⁸¹ Lorenz, **a.g.e.**, s. 278.

olan doğuştan içgüdülere sahiptir. İnsanlık tarihindeki savaşların tek açıklaması budur.⁸² Lorenz ayrıca, en yıkıcı çatışmanın da bireyler arasında değil, gruplar arasında olduğunu iddia etmektedir. Buradaki varsayım ise, insanın atalarının, tehlikelerin başka insan gruplarından geldiğine dair Lorenz'in tahminidir. Tarih öncesi çağda diğer gruplara karşı en iyi savaşan gruplar en uzun süre yaşamıştır. Lorenz'in "kavgacı coşku" (*militant enthusiasm*) adını verdiği tepkiyle, insan toplulukları saldırganlaşmakta ve rasyonelliklerini ve ahlaksal engellenmelerini yitirebilmektedirler.⁸³

Lorenz insanı, kendi türünü rutin olarak katleden tek tür olarak tanımlamıştır. Lorenz'in insandaki agresyona ilişkin ilginç başka bir iddiası da, insanların kendi türlerini öldürmek için pençeleri ve tırnakları olmadığı için, öldürmek için silahlar geliştirdikleridir. Lorenz ayrıca, insanların diğer türlerin aksine, agresyonu baskılamak için geliştirilmiş mekanizmalara sahip olmadığını iddia eder. Birçok hayvan türü görülebilir ve duyulabilir ağırlara ve kurbanlarının acı çekmesine yanıt olarak agresyonu baskılayabilir. Tam tersine insanlar yaralanma ve ölümü mümkün hale getiren bir teknoloji geliştirmiştir.⁸⁴

Ayrıca, savaş dürtüsüyle başa çıkmak için ve zararsız bir şekilde agresyonu boşaltmak için mühendislik cihazlarının yararlı olabileceğini düşünmüştür. Daha özgün bir önerisi de, *negro* müziğinin evrensel düzeyde değer kazanmasının, Amerika'da o dönem şiddetli bir şekilde devam eden ırksal problemi için bir çözüm olabileceğine ilişkindir.⁸⁵

Lorenz'in görüşleri karamsar olmakla birlikte, kitabının son bölümünde iyimser ifadeler vardır: "akıl doğru yönde bir ayıklama baskısı yapmıştır ve yapacaktır". Bu durumda saldırganlığı ortadan kaldırmanın ilk koşulu, altında yatan nedenleri anlayarak akılcı adımlar atabilme, ikinci olarak ise

⁸² Lorenz, **a.g.e.**, s. 235.

⁸³ Lorenz, **a.g.e.**, s. 259-260

⁸⁴ Lorenz, **a.g.e.**, s. 231-235.

⁸⁵ Lorenz, **a.g.e.**, s. 269.

saldırıcılığı zararsız biçimde başka nesnelere yönlendirmektir.⁸⁶ Lorenz ayrıca, saldırıcılık konusunda uluslar, sınıflar ve kültürlerin bireyleri arasında güvensizliğin yıkılması gerektiğini, bunun da bu bireyler arasında kişisel yakınlık yoluyla sağlanabileceğini düşünmüştür.⁸⁷

1.1.1.4. Eleştirel Tartışma

Lorenz'in çalışmalarına yapılan en ciddi eleştiri, hayvan davranışlarını gözlemleyerek insan davranışlarına ilişkin sonuçlar çıkarmasına yöneliktir. Lorenz, örneklerinin çoğunu balık ve kuş türlerinden, birkaç tanesini de memeli hayvanlardan vermiştir. Ancak insanların en yakın akrabaları olan "büyük maymunlar"dan hiç söz etmemiştir.⁸⁸

Lorenz'in agresyonla ilgili sunduğu kanıtlar, insan doğasının temelini göstermekten çok uzak olmakla eleştirilmiştir.⁸⁹ Lorenz ve takipçilerinin, çağdaş *prima*'ların insanın atalarına eşdeğer olmadığı gerçeğini göz ardı ettiği savunulmuştur. Samuel Kim'in belirttiği gibi, fizyolojik özelliklerle ilgili benzerlikler olsa bile, çağdaş insan "eşsiz"dir ve insan beyni 1.75 milyon yıl öncesiyle karşılaştırıldığında, bugün yaklaşık üç kat artış olmuştur.⁹⁰ Ayrıca insanın hayvanlardan daha gelişmiş bir beyne sahip olması, insanı değişen çevresel şartlara uyum sağlamaya ve düşünmeye yetenekli yapmaktadır.⁹¹

Kim'e göre, kavramsal sorunlarının yanında, Lorenz'in yaklaşımı metodolojik açıdan da kusurludur. Lorenz'in bilimsel standartlar ve prosedürlerin sınırının ötesine geçerek, ampirik olarak doğrulanabilecek hipotezlerin formülasyonu ya da kanıta dayanan tezleri geliştirmek yerine, metaforik düşünce ile dogmatik görüşün kontrolsüz bir karışımını yapmıştır.

⁸⁶ Lorenz, **a.g.e.**, 240-258.

⁸⁷ Lorenz, **a.g.e.**, s. 243-244.

⁸⁸ Henders, Conway W., **a.g.e.**, s. 133.

⁸⁹ Stevenson, **a.g.e.**, 161.

⁹⁰ Kim, **a.g.m.**, s. 263.

⁹¹ Mueller, **a.g.m.**, s. 21.

Kim, Lorenz'in yaptığı tümevarımsal analogilerin sorunlu olduğunu savunmuştur.⁹²

İnsandaki agresif davranışlar, hayvanlarda görülen agresyondan çok daha karmaşık görünmektedir. İnsanlarda, iletişim, cezalandırma ve sosyal etki gibi çok farklı faktörler işin içine girmektedir. K. MJ Lagerspetz bu durumu, hayvanlardaki agresyonun daha tipik olarak fizyolojik biçimde, insanlardaki agresyonun ise sosyal olarak belirlendiğini ifade ederek açıklamıştır.⁹³ Mueller da, Lorenz'in teorisinin engellenme ya da çevresel koşulların varlığını göz ardı ettiğini vurgulamıştır.⁹⁴

Antropologlar, içlerinde saldırganlığın belirgin bir şekilde görülmediği topluluklar tanımlamışlardır. Bu, saldırganlığın doğuştan olmaktan çok, toplumsal olarak öğrenilen bir şey olduğu görüşünü desteklemektedir.⁹⁵

Agresif içgüdü görüşüyle ilgili diğer bir sorun, vücutta ya da beyinde bu tip bir davranışa yol açabilecek bir belirtinin bulunmamış olmasıdır. Agresyon beynin *hipotalamus* ve *limbik* sistemiyle ilişkili bulunmuştur. Bazı hayvanlarla yapılan çalışmalarda, *hipotalamus* hasarının agresyonu azalttığı, bu bölgenin elektriksel uyarılmasının ise agresyonu artırdığı bulunmuştur. Ancak, her ne kadar beynin belirli bölgeleri agresif davranışlarla ilişkiliyse de, bu bölgelerin, agresyonu uyaran ya da kimyasal bir birikimin rezervuarları olarak hizmet etmekten ziyade, duygusal durumlara verilen tepkiler olduğu düşünülmektedir.⁹⁶

Hayvan davranışları alanında çalışan J.P. Scott 1950'lerin sonunda, vücutta kavga ve agresyon için ortaya çıkan herhangi bir spontan uyaran olduğuna dair fizyolojik bir kanıt olmadığını iddia etmiştir. Ancak, sadece

⁹² Kim, **a.g.e.**, s. 258.

⁹³ Lagerspetz, K.MJ; **Combining Aggressive Studies in Infra-Humans and Man**, (Ed. P. Brain and D. Benton, Multidisciplinary Approaches to Aggressive Research), Amsterdam, Elsevier North-Holland, 1981, s. 395.

⁹⁴ Mueller, **a.g.m.**, s. 21.

⁹⁵ Marler, Peter; "On Animal Aggression: The Roles of Strangeness and Familiarity", **American Psychologist**, 1976 Vol.31:3, s. 239-246, s. 240.

⁹⁶ Baron, Byrne, Branscombe, **a.g.e.**, s. 383.

uyarıldığı zaman savaşmaya ya da kavga etmeye neden olabilecek içsel bir fizyolojik mekanizma vardır.⁹⁷

İçgüdü görüşüyle ilgili bir diğer eleştiri de, agresyonla ilgili sadece tek bir dürtü olduğuna dair varsayımla ilgilidir. Bu eleştirilere göre, her agresyonun altında aynı amacın -içsel agresif dürtünün boşaltılması- olduğu varsayılmaz.⁹⁸

Teoriyle ilgili olarak “en güçlü olanın hayatta kalması” kavramı da eleştirilmiştir. Çünkü hayvanlar, bazen kavga ederek, bazen kaçarak, bazen de işbirliği yoluyla hayatta kalmakta ve olasılıkla da rekabet ve işbirliği arasında iyi bir denge bulmaya çalışmaktadır.⁹⁹

Huntingford, böcekler (karınca kolonileri gibi) dışında, hayvanlar arasında savaş olmadığını belirtmiştir. Örneğin karıncalar, farklı yuvalara yerleşmek ve köle olarak kullanmak üzere tutsak almak için savaşa girmektedirler. Ratlar, domuzlar, maymunlar, kuşlar ve diğer birçok türün gözlenmesinden elde edilen deneysel kanıtlar, hayvanların, diğer hayvanın saldırısında, muhtemel kazançlara karşı yaralanma risklerini değerlendirdiklerini göstermiştir. Sonuçta, hayvanlar arasındaki agresyon sürekli değil, nadir durumlarda ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁰ Ayrıca, hayvan ya da hayvan grupları, daha güçlü bir hayvanla karşılaştıklarında ya da kendilerini yabancı bir ortamda bulduklarında da, diğer hayvanlara saldırmamaktadır.¹⁰¹

Huntingford ayrıca, hayvan gruplarında dominant olmanın, bu gruptaki en agresif hayvan olmak anlamına gelmediğini savunmuştur. Gruptaki en

⁹⁷ Scott, J.P.; **Aggression**, Chicago, Univ. Of Chicago Press, 1967, s. 62.

⁹⁸ Baron, Byrne, Branscombe, **a.g.e.**, s. 386.

⁹⁹ Bateson, **a.g.m.**, s. 37.

¹⁰⁰ Huntingford, F.A.; **Animals Fight But Do Not Make War**, (Ed. Jo Groebel, Robert A. Hinde, **Aggression and War, Their Biological and Social Bases**), Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1993, s. 25-34, s. 26.

¹⁰¹ Lord, **Social Psychology**, s. 495.

dominant hayvan, sık sık agresyon gösteren değil, sınırlı kaynakları kontrol eden hayvan olmaktadır.¹⁰²

İnsan gruplarında da tıpkı hayvan gruplarında olduğu gibi, hakimiyet ve itaat örnekleri görülmektedir. Ancak insan gruplarındaki hiyerarşi durumları, hayvanlardakinden farklıdır. Hayvanlardaki hakimiyet hiyerarşileri güç, hız, boyut gibi fiziksel özellikler üzerine iken, insanlarda rekabet, motivasyon ve liderlik özellikleri gibi, psikolojik ve sosyal özellikler üzerinedir. Hayvanlarda hakimiyet hiyerarşisi, biyolojik bir fonksiyona hizmet ederken, insanlarda kolektif grup amaçlarına, dolayısıyla sosyal fonksiyonlara hizmet etmektedir.¹⁰³

Hayvan gruplarıyla insan grupları arasında agresyona ilişkin benzerlik olduğu iddia edilen diğer biçim bölgencilik (*territoriality*)tir. Bazı hayvan türlerindeki yetişkin erkekler, sabit bir coğrafi bölge seçerek yerleşmekte ve bu bölgeyi savunmaktadır. Bölgencilik (*territoriality*), etolojinin üzerinde çalıştığı ve en ilgi uyandıran kavramlardan birisi olmuştur. Bu kavrama göre, bazı hayvanlar, bir miktar alana ihtiyaç duymaktadır. Bu alan diğer hayvanlar tarafından ihlal edilirse, hayvan agresif davranmakta ve ihlal eden hayvanları bölgesinden çıkarma girişiminde bulunmaktadır. İnsanlarda da bölgenin istilası sonucu olarak sıklıkla savaşların çıkması, insanların da bölgeci (*territorial*) olduğu varsayımının yapılmasına neden olmuştur.¹⁰⁴

İnsanlarda ise, bölgeci (*territorial*) davranış kültürden kültüre değişmektedir. Örneğin, Eskimolarda bölgenin savunulması ya da mülk kavramı yoktur. Bazı kabileler, dışardan yapılan ve ölümlerle sonuçlanan bir istila olsa bile, bölgelerini savunmamaktadır. İkel insanlar, yiyecek arayışlarında göç etmeyle ilgili davranış modellerini izlemişler ve sabit bölgeleri savunmamışlardır. Ashley Montagu'ya göre, bu durumda, bölgeci

¹⁰² Huntingford, **a.g.m.**, s. 26.

¹⁰³ Tedeschi; Linskold,; Rosenfeld; **a.g.e.**, s. 223.

¹⁰⁴ Montagu, Ashley; **Leraning Non-Aggression**, New York, Oxford Univ. Press, 1968, s. 19-20.

territorial davranış insanlarda içgüdüsel değil, sonradan öğrenilmiş bir davranıştır.¹⁰⁵

Bir dönem, bütün insanların göçebe olduğuna inanılmaktadır. Bu gözlemler, insanlarda bölgenin savunulmasına yönelik içgüdüsel bir dürtü olduğuna ilişkin iddia üzerine şüphe yaratmaktadır. Modern dönem savaşlarından daha farklı bir örnek ise, I. ve II. Dünya Savaşlarında Avrupa kıtasında savaşan Amerikalı ve İngiliz askerlerinin, kendi vatanları için savaşan Fransız askerlerinden daha az kahramanca davranmadıklarına ilişkindir. Sonuçta insanlarda grup bölgeciliği (*territoriality*) kavramı varsa bile, bu modern savaş problemi ile ilgili görünmemektedir.¹⁰⁶

Kim'in belirttiği gibi Konrad Lorenz'in çalışmaları, modern etolojinin "bilimsel bir örtüsü" altında, Hobbessian düşüncenin çağdaş bir versiyonu olarak sunulmuştur.¹⁰⁷

1.1.1.5. Edward Wilson ve Sosyobiyojji

Edward Wilson, sosyobiyojjiyi "biyoloji, psikoloji ve antropolojinin katkılarıyla oluşan ve insan dahil bütün organizmaların toplumsal davranışlarının biyolojik temellerinin sistematik olarak araştırılması" şeklinde tanımlamıştır. Wilson sosyobiyojide, farklı hayvan türlerinin oluşturduğu toplumların ve insan toplumlarının karşılaştırılmasına özel bir önem verildiğini belirtmektedir. Bu karşılaştırmanın nedeni, benzerlikler bulmaktan çok, toplumsal davranışın altında yatan kalıtsal temeller hakkında kuramlar öne sürmek ve bunları sınamaktır.¹⁰⁸

Sosyobiyojji, 1960'larda Edward Wilson tarafından yapılan çalışmalarla popüler olmasına rağmen, 1880'lerden I. Dünya Savaşının sona

¹⁰⁵ Montagu, a.g.e., 20.

¹⁰⁶ Glossop, Ronald J.; **Confronting War**, North Carolina, McFarland Publishers, 2001, s. 46.

¹⁰⁷ Kim, a.g.m., s. 253.

¹⁰⁸ Wilson, a.g.e., s. 76-77.

ermesine kadar olan Amerikan düşüncesinde, savaş ve agresyona ilişkin benzer Darwinist tartışmalar görülmektedir. Özellikle, psikoloji ve fizyoloji literatüründe modern sosyobiolojinin dikkate değer öncüllerine rastlanmaktadır.¹⁰⁹

Wilson, sosyobiolojinin saldırganlığın yorumlanmasında uzlaştırıcı bir rol üstlenmesinin mümkün olduğunu düşünmüştü. Saldırganlığı bireysel açıdan anti-sosyal bir davranış olarak tanımlamak gerektiğini, ancak toplumsal bağlamda en önemli ve en yaygın örgütlenme tekniği olduğunu iddia etmiştir. Hayvanlar bu tekniği, bölgelerini belirlemek ve hiyerarşide konumlarını saptamak için kullanırlar. Wilson'a göre bir grubun üyeleri, rakip gruplara saldırmak amacıyla sık sık işbirliği yaptıklarından, özgecilik (altruizm)¹¹⁰ ve saldırganlık madalyonun iki yüzüdür.¹¹¹

Wilson, hayvan davranışlarındaki saldırganlığı inceleyen çalışmalara göre, saldırganlığın birçok şekli olduğunu ve hızlı bir evrime tabi olduğunun görülebileceğini iddia etmiştir.¹¹² Wilson güçlü bir şekilde, Darwinist görüşü benimsemiştir. Bütün organizmaların genetik evriminin temel itici gücü doğal seçim (*natural selection*)¹¹³dir. Dolayısıyla, insan davranışının da genetik sınırları vardır ve bu davranışlar Darwinci anlamda uyuma yöneliktir.¹¹⁴

Wilson'a göre birçok hayvan türü zengin bir saldırgan davranış repertuarına sahiptir ve saldırganlık, toplumların örgütlenmesinde önemli bir rol oynar, ancak bireysel düzeyde insanlar saldırganlığı agresyon içeren oyunlar ve husumet dozu düşük gösterilerle yetinmektedir.¹¹⁵

Wilson, insan davranışının önemli bir oranda doğal seçim (*natural selection*) tarafından programlandığını iddia etse de, genetiğin davranışın tek

¹⁰⁹ Crook, **a.g.m.**, s. 267.

¹¹⁰ Yardım etme davranışı.

¹¹¹ Wilson, **a.g.e.**, s. 78.

¹¹² Wilson, **a.g.e.**, s. 79-80.

¹¹³ Doğal seçim (*natural selection*), Darwin'in Evrim Teorisi'ne göre, sadece kendisini çevresel şartlara en iyi adapte edebilen organizmaların hayatta kaldığına ilişkin süreçtir.

¹¹⁴ Wilson, Edward; **On Human Nature**, Cambridge, Harvard Univ.Press, 1979, s. 96-99.

¹¹⁵ Wilson, **a.g.e.**, s. 82.

nedeni olduğunu düşünmemiştir. Ancak genlerin kültürel çevre ile etkileşimini vurgulasa da, yine de Wilson'un vurgusu insan davranışının ve insan kültürünün belirleyicileri olarak genetik üzerinedir. Wilson çevrenin önemli bir etken olduğuna vurgu yapmıştır. Ona göre saldırganlık, hayvanların yaşamında kaçınamadıkları toplumsal gerilimlere verdiği uyuma yönelik bir tepkidir.¹¹⁶

Wilson, insanları biyolojik olarak agresif kültürler üretmeye yatkın olarak görmektedir. Wilson'a göre insan saldırgan türlerden biri olmakla birlikte, en saldırgan tür değildir. Wilson bu konuda suikastler, çarpışmalar ve meydan savaşlarını rutin olarak gerçekleştiren karıncaları örnek vermiştir. Ancak yine de, şiddeti öğrenmeye ilişkin çok güçlü bir insan eğilimi olduğunu düşünmektedir. Ona göre insan beyni, insanları arkadaşlar ve yabancılar olarak bölmek üzere programlanmış ve "yabancı"ların davranışlarına karşı derin bir şekilde korku duyma ve çatışmayı agresyonla çözme eğilimindedir.¹¹⁷ Wilson insanların doğuştan kavgacı olduğunu ve agresif yapıların, genetik olarak uzun dönemli evrimsel baskıların bir sonucu olarak insan beynine kodlandığını düşünmektedir. Ona göre savaşın gelenekselleşmesi içgüdüsel bir temele dayanmaktadır.¹¹⁸

Wilson organize savaşı, avcı-toplayıcılardan modern endüstriyel toplumlara kadar toplumun her biçiminde yaygın olarak görmüştür. Lorenz gibi Wilson da insanın agresyonunun, bölgeci (*territorial*) denge, genç nüfusun savunulması ve en güçlünün hayatta kalmasının korunması yüzünden genetik mirasına eklendiğini iddia etmektedir.¹¹⁹

Wilson'a göre, insanlar davranışlarının büyük bir bölümünü genetik mirasla almıştır, ancak bazı davranışlar kültüre göre farklılık gösterir. Her kültür, agresyona özgün bir biçim vermiştir. Agresyonun kültürel evrimi,

¹¹⁶ Wilson, **a.g.e.**, s. 82.

¹¹⁷ Wilson, **a.g.e.**, s. 119.

¹¹⁸ Wilson, **a.g.e.**, s. 101.

¹¹⁹ Wilson, **a.g.e.**, s. 122.

toplumsal agresyonun bazı biçimlerini öğrenmeye genetik yatkınlık, çevresel zorunluluklar ve grubun daha önceki tarihi tarafından yönlendirilmektedir.¹²⁰

Wilson, insanlar arasında işbirliğinin mümkün olduğunu düşünmesine rağmen, insanların çatışmayı çözmek ve güç ve ayrıcalık kazanmak için, şiddete yönelik eğilime sahip olduğunu vurgulamaktadır. Wilson, psikolojik ve biyolojik ihtiyaçlardaki yetersizliğin eninde sonunda çatışma ve şiddetin örneklerini üreteceğini düşünmektedir.¹²¹

Wilson'a göre, sosyobioloji tartışmalarında en büyük zorluğa neden olan konu, davranış kalıplarının şekillenmesinde genetiğin çevresel etkilere göre önemidir. Sosyobiolojinin yanlış anlaşıldığını savunan Wilson, genlerin mutlaka belli bir davranışı değil, davranışları geliştirme kapasitesini, dahası bu davranışları belirli çevrelerde geliştirme eğilimini içinde barındırdığını belirtmiştir. Belli bir insanın nasıl bir davranış sergileyeceği, kendi kültüründeki deneyimine bağlıdır ama, insanların sahip olduğu bütün davranış olanakları kalıtsaldır. Sosyobioloji bu evrimi çözümlenmeye çalışmaktadır. Wilson'a göre sosyobiolojide tehlikeli bir tuzak vardır:

*“Bu tuzak “olan şeyin”, “olması gereken şey” olduğu sonucuna varan yanılgısıdır. İnsan doğasında “olan şey” büyük ölçüde avcı-toplayıcılardan mirastır. Ancak herhangi bir genetik eğilim, şimdiki ve gelecekteki toplumlarda süregelen uygulamaları haklı göstermek için kullanılamaz. Belli koşullarda rakip gruplara savaş açmak genlerimizde olabilir, hatta neolitik atalarımıza yararları da olmuştur, ancak günümüzde bu küresel ölçekte bir intihara yol açabilir”.*¹²²

Wilson, insanlara özgü temel davranış örüntülerinden bahsetmiştir:

1) *Yakın grup üyelerinin sayısı değişkendir ama genelde 100 ya da daha azdır.*

¹²⁰ Wilson, a.g.e., s. 125.

¹²¹ Wilson, a.g.e., s. 120.

¹²² Wilson, a.g.e., s. 84-89.

- 2) *Saldırgan ve bölgeyi korumaya yönelik davranışların bir kısmı temeldir, ama yoğunlukları değişir ve özel durumlarda bir kültürden diğerine nasıl değiştiği doğru olarak öngörülemez.*
- 3) *Yetişkin erkekler daha saldırgandır ve dişilere baskındır.*
- 4) *Toplumlar büyük ölçüde anne bakımı ve annelerle çocuklar arasındaki ilişkiler çevresinde örgütlenmiştir.*
- 5) *Düzenli olarak, ılımlı yarışma biçimlerini ve saldırganlık taklidini kapsayan oyunlar oynanması normal gelişim için bu şarttır.*¹²³

Wilson, insan doğasında bulunan özgecilik ve toplumsal adaletin önemine vurgu yapmıştır ve genetik eğilimlerin aşılabileceğini ve agresif eğilimlerin tersine çevrilebileceğine ya da yeniden yönlendirilebileceğine inanmaktadır.¹²⁴

1.1.1.6. Eleştirel Tartışma

Sosyobiyojjiye ilişkin eleştirilerin birçoğu, antropologlar tarafından yapılmıştır. Birçok antropolog, insan davranışının birçoğunun genetik bir temeli olduğuna şüphe olmadığı konusunda anlaşılmaktadır. Wilson, saldırganlığın belirlenmesinde kültürün, çevrenin ve öğrenmenin önemini tanımakta, ancak yine de genetik etkilerin belirleyici olduğunu iddia etmektedir.¹²⁵

Agresyonla ilgili toplumdan topluma büyük farklılıklar görülmektedir. Eğer sosyobiologların iddia ettiği gibi, her toplumda benzer seçim baskıları varsa, evrim sürecinde, toplumdan topluma farklılıklar görülmemesi gerekirdi.

¹²³ Wilson, **a.g.e.**, s. 87.

¹²⁴ Wilson, **a.g.e.**, s. 71-73.

¹²⁵ Cashman, **a.g.e.**, s. 16-17.

Ayrıca toplumlar içinde de agresyon oranları farklı zaman periyodlarında bile göreceli olarak değişebilmektedir.¹²⁶

Wilson, sosyal davranışın geniş ölçüde kalıtım tarafından belirlendiğine ilişkin düşünceleri için yeterli kanıt bulmakta başarısız olmuştur. Bu konudaki kanıtı, insanın en yakın hayvan akrabalarıyla olan çeşitli benzer sosyal davranış modelini paylaşmasıdır. Ancak bu kanıt yeterli değildir.

1.1.2. Sosyal Psikoloji-Agresyon Teorileri

İçgüdü ve sosyobiyojoloji ile ilgili teori ve varsayımlar, araştırmalarla yeterince desteklenmediği için sosyal psikologlar, agresyonla ilgili motivasyon ve öğrenmeye vurgu yapan teoriler geliştirmeye yönelik araştırmalara odaklanmıştır.

Sosyal psikologların çok büyük bir kısmı, sosyal davranış teorilerinde evrimsel modelleri kullanmamıştır. Çünkü insanın sosyal yaşamında evrimsel süreçlerin ilişkisini reddetmekte ve biyolojik ya da genetik determinizmin kabul edilemez olduğunu savunmaktadırlar.¹²⁷

Sosyal psikolojinin en önemli katkılarından birisi, agresyon ve şiddete bireylerin “içsel” durumlarının yansımalarından farklı olarak, agresyon teorilerini gruplar ve kültürler arasındaki etkileşime doğru hareket ettirmiş olmasıdır.¹²⁸ Sosyal psikoloji alanında agresyonla ilgili en önemli teoriler, Engellenme-Saldırganlık Teorisi ve Sosyal Öğrenme Teorisidir.

¹²⁶ Brewer, Crano, a.g.e., s. 308.

¹²⁷ Brewer, Marilyn B.; **On the Social Origins of Human Nature** (In the Message of Social Psychology, Ed. Craig McCarthy, Alexander Halsam), Oxford: Blackwell, 1997, s. 54-62, s. 55.

¹²⁸ Howitt, Dennis; Billig, M.G.; **Social Psychology, Conflicts and Continuities**, Buckingham, Open Univ. Press, 1989, s. 76.

1.1.2.1. Engellenme-Saldırganlık Teorisi

Agresyona ilişkin, sosyal bilimlerdeki en popüler teorilerden birisi, Engellenme-Saldırganlık Teorisi'dir. Bu yaklaşıma göre, insanlar amaç yönelimli organizmalardır. Yaklaşım, bireylerin, amaçlarına ya da elde etmeyi bekledikleri ödüllere ulaşmaları engellendiği zaman, diğerlerine karşı saldırma eğilimine sahip olduklarını iddia etmektedir.¹²⁹

Agresyonun temel nedeni olarak engellenme üzerine odaklanma, insan davranışında çevresel faktörler üzerindeki vurgunun, bireylerin biyolojik donanımlarından ziyade, sosyal ve somut durumlarına yapılmasına yol açmıştır. İnsan ilişkilerinde agresyonun rolünü azaltma girişimleri çerçevesinde, özellikle bu tür çevresel belirleyicileri ortadan kaldırmak için insanların "içinde" var olduğu iddia edilen nedenlerden daha gözlemlenebilir ve somut olduğu için daha yararlı bulunmuştur.¹³⁰

Engellenme-Saldırganlık Teorisinin en ünlü savunucuları, Yale Üniversitesi'nden John Dollard, Neal Miller, Leonard Doob, O.H. Mowrer ve Robert Sears'dır. Araştırmacıların konuyla ilgili yaptıkları çalışmalar, 1939'da *Frustration-Aggression* adlı kitapta yayınlanmıştır.

Engellenme kelimesi de, agresyon gibi, birçok farklı anlamı olan ve üzerinde anlaşma sağlanamayan bir tanıma sahiptir. Bazıları için engellenme, birisinin bir amaca ulaşmasını durduran bir "dış bariyer", diğerleri içinse istediklerini elde edememekten kaynaklanan "içsel duygusal" bir tepkidir.¹³¹ Dollard ve ark.na göre, her agresif davranış önceki bir engellenmenin arkasından gelmektedir.

¹²⁹ Churchman, David; **Why We Fight? Theories of Human Aggression and Conflict**, Oxford, Univ. Press of America, 2005, s. 44.

¹³⁰ Brown, Seyom; **The Causes and Prevention of War**, New York, St Martin's, 1987, s. 12.

¹³¹ Berkowitz, **a.g.m.**, s. 31.

Engellenme-Saldırganlık Teorisinin temel varsayımları aşağıdaki şekilde özetlenmiştir:

- 1) Engellenme, saldırmaya hazırlığa neden olur.
- 2) Agresyon, engellenmenin kaçınılmaz sonucudur.
- 3) Eğer agresyon kaynağı çok güçlüyse, agresyon durdurulacak ya da agresyon misilleme yapma olasılığı daha az muhtemel olan diğer hedeflere doğru yön değiştirecektir.
- 4) Agresyon, engellenme tarafından üretilen gerilimi azaltır ve daha sonraki agresyonu daha az olası¹³² hale getirir.¹³³

Engellenme-Saldırganlık'la ilgili laboratuvar deneylerinin bazılarında, engellenme saldırgan davranışa yol açarken, bazılarında saldırgan olmayan tepkilere yol açmıştır. Berkowitz'in de belirttiği gibi sonuç, "engellenmenin, bazen agresyona yol açtığı"dır.¹³⁴

Engellenme-Saldırganlık Teorisi'ne göre, agresyonun bazı durumlarda yön değiştirmesi (*displaced aggression*) olasılığı vardır. Dollard ve ark.'na göre, engellenme tamamen tahammül edilemez durumda ise, agresyon gecikebilir ve daha güvenli hedeflere yönlenebilir.¹³⁵

Engellenmeyle ilgili kavramlardan birisi, engellenmenin bastırılmış öfke yarattığı ve boşaltılması gerektiğiyle ilgilidir. Buna göre, tıpkı bir kazana baskı yapan sıcak basınç gibi, engellenme de insanların içinde potansiyel olarak öldürücü duygular biriktirir.¹³⁶ Bir miktar enerjinin kazandaki baskıyı

¹³² Teorinin bu "katartik sonuç" varsayımı, Freud tarafından ileri sürülen "hidrolik" metafora benzemektedir.

¹³³ Brewer, Crano, **a.g.e.**, s. 309.

¹³⁴ Berkowitz, Leonard; **Aggression: Psychological Aspects**, International Encyclopedia of the Social Sciences 1, 1968, s. 168-174, s. 168.

¹³⁵ Dollard, John; v.d.; **Frustration and Aggression**, New Haven, Yale Univ. Press, 1939 , s. 42.

¹³⁶ Berkowitz, **Aggression: Psychological Aspects**, s. 169.

azaltmasıyla olduğu gibi, küçük bir agresyonun boşalması da, engellenmiş kişiler üzerindeki baskıyı azaltmaktadır ve bir “patlama” yı önlemektedir.¹³⁷

Organizma agresif bir yanıtı, cezalandırılma olasılığı nedeniyle bastırıldığı zaman, engellenmenin yarattığı agresif enerji halen durmaktadır ve boşalım aramaktadır. Bu durumda, agresyonun yön değiştirmesi, agresif enerjinin boşalmasına izin verebilir. Bu süreç “*katarsis*”¹³⁸ olarak adlandırılmıştır.¹³⁹ Bununla birlikte, birçok sosyal psikoloğa göre *katarsis* bir mitem ibarettir. Bazı erken dönem çalışmalar *katarsis* hipotezini desteklemesine rağmen,¹⁴⁰ bunları daha ileri kanıtlar izlememiştir. Geen and Quany yaptıkları çalışmalarda, *katarsis* destekleyen kanıt olmadığı sonucuna varmışlardır.¹⁴¹

Eleştirilerden sonra yazarlar, teorinin orijinal versiyonunu değiştirmiştir. Miller ve ark.’nın çalışmalarıyla, engellenme, bir bireyin verdiği muhtemel yanıtlarından sadece birisi olarak agresyona yol açan bir uyarıcı olarak görülmüştür. Engellenme agresyon için bir hazırlık yaratır, ancak gerçek davranışta gösterilip gösterilmeyeceği bazı ek koşullara bağlı olarak değişir. Ancak yine de araştırmacılar, engellenmeye en çok verilen tepkinin agresyon olduğu iddialarına devam etmiştir.¹⁴² Diğer sosyal psikoloji araştırmalarında da birçok agresif davranışın önceden bir engellenme gerektirmeden ortaya çıkabildiği gösterilmiştir.¹⁴³

¹³⁷ Lord, Charles G., **a.g.e.**, s. 507.

¹³⁸ *Katarsis*, kökleri Platon zamanına kadar uzanan bir kavram olmakla birlikte, 20. yüzyıldaki çağdaş teorilerde sıklıkla kullanılan bir kavram haline gelmiştir.

¹³⁹ Tedeschi, Linskold, Rosenfeld, **a.g.e.**, s.227-228.

¹⁴⁰ Feschbach, S.; “The Stimulating versus Cathartic Effect of Vicarious Aggressive Activity”, **Journal of Abnormal and Social Psychology**, 63, 1961, 381-385.

¹⁴¹ Geen, Quany, **a.g.m.**, s. 4-5.

¹⁴² Hewstone, Miles; Stroebe, Wolfgang; Stephenson, Geoffrey M.; **Introduction to Social Psychology**, Blackwell Publishing, New York, 2008, s. 409.

¹⁴³ Hawley, Little, Rodkin, **a.g.e.**, s. 35.

1.1.2.2. Eleştirel Tartışma

Engellenme-Saldırganlık Teorisine ilişkin en önemli eleştiri, agresyonun, engellenme dışındaki faktörler tarafından da oluşabileceğine yöneliktir. Örneğin *araçsal* agresyonda, agresif davranış nadiren engellenme sonucunda ortaya çıkmaktadır. Berkowitz bu probleme çözüm bulmak için, agresyonun “bilişsel yeni çağrışım” adını verdiği bir analizini yaparak, Engellenme-Saldırganlık Teorisine farklı bir yorumda bulunmuştur. Berkowitz engellenmeyi, negatif uyarılma ya da negatif duyguya (öfke, üzüntü, hırs, sinirlilik gibi) neden olan birçok faktörden biri olarak görmüştür. Berkowitz'e göre, engellenmeler agresif eğilimleri sadece negatif duygu yarattıkları zaman ortaya çıkarırlar. Yani, üzüntü, depresyon ve endişeli öfke gibi herhangi bir negatif duygu, agresif eğilim yaratacaktır. Negatif duyguların harekete geçmesi, engellenme tarafından olup olmadığına bakılmaksızın, iki tepkiden birisiyle sonuçlanır: Agresyon ya da kaçma. Bu durumda verilecek tepki, geçmişte yaşadığımız benzer bir olayın hafızamızdaki durumuna ve bizde uyarılan durumun nedenini nasıl yorumladığımızı göre değişecektir. ¹⁴⁴

Hayvanlarla yapılan bazı deneylerde, engellenmeye tepki olarak agresyonun ortaya çıkmadığı bazı sonuçlar elde edilmiştir. Örneğin David Levy, agresyonun herhangi bir engellenme deneyiminin sonucu olarak ortaya çıkıp çıkmadığına ilişkin hayvanlarla bir dizi deney yapmıştır. Levy'nin yaptığı deneylerde, engellenmeye maruz kalan köpekler ve tavuklarda agresyonun ortaya çıktığına dair kanıt görülmemiştir. ¹⁴⁵ Levy, agresyonun bireyden bireye farklılık gösterebileceğini belirtmiş ve agresyonun engellenmeye verilen tek yanıt olduğunu söylemek için ileri kanıtlara ihtiyaç olduğunu yazmıştır. ¹⁴⁶

Agresyonun engellenmeyi takiben oluşması, ancak engellenmiş bir kişi agresyon yerine hiçbir alternatif başa çıkma yolu öğrenmediyse, ya da

¹⁴⁴ Berkowitz, **a.g.e.**, s. 71.

¹⁴⁵ Levy, David M.; **The Hostile Act**, 1940 Meeting of the Eastern Psychological Association in the Symposium on Effect of Aggression, s. 356.

¹⁴⁶ Levy, **a.g.m.**, s. 357.

geçmişte agresyonu için ödüllendirildiyse daha olası görünmektedir.¹⁴⁷ Glossop'un da belirttiği gibi, eğer engellenme teorisyenleri haklı ise, agresif davranış diğer yaklaşımların agresyonun kontrolüne ilişkin karamsar düşüncelerinin tam tersine, agresyon kolaylıkla yönetilebilecektir. Dolayısıyla, agresif davranışı üreten genetik oluşumu değiştirmekten daha kolay bir şekilde, agresyon kontrol edilebilir.¹⁴⁸

1.1.2.3.Sosyal Öğrenme Teorisi

Davranışçı Psikoloji, yirminci yüzyılın ilk yarısından itibaren etkin olmaya başlamıştır. Davranışçı psikolojinin önemli temsilcilerinden birisi olan Albert Bandura'nın agresyonla ilgili çalışması da, bireyselci bakış açısına dayanan agresyon metaforlarını kırarak, sosyal bir açıklama getirmiş ve konu ile ilgili önemli bir devrim yaratmıştır.¹⁴⁹ Davranışçı psikologlar, Freud'un içgüdü görüşünü kabul edilemez bulmuş, ayrıca çatışmanın kaçınılmazlığı ve agresyon konusundaki karamsar görüşünü de reddetmişlerdir.¹⁵⁰

Sosyal Öğrenme Teorisinin temel ilkesi, tüm sosyal davranışların öğrenilmiş olduğudur. Sosyal öğrenme teorisine göre, agresyonun anlaşılması için, agresif tepkilerin hangi şartlar altında kazanılmış olduğunun ve agresif davranışın gösterilmesini teşvik eden çevresel şartların dikkate alınması gerekir. Ayrıca, agresif davranışın sürdürülmesini ya da tekrarlanmasını destekleyen şartlar da dikkate alınmalıdır.¹⁵¹

Bandura, Dollard ve ark.'nın, agresif davranışın daima engellenmeyle ilişkili olduğu görüşünü eleştirmiştir. Bandura'ya göre insanlar, bir amaca ulaşma konusunda engellendikleri zaman, farklı yollarla tepki vermektedir. Bu tepkilerin bazıları agresif tepkilerken, bazıları daha pasif tepkiler

¹⁴⁷ Carlson, M.; Marcus-Newhall, A.; Miller, N.; "Evidence For a General Construct of Aggression", **Personality and Social Psychology Bulletin**, 15, 1989, s. 377-389, s. 378-389.

¹⁴⁸ Glossop, **a.g.e.**, s. 46.

¹⁴⁹ Howitt, Billig, **a.g.e.**, s. 86.

¹⁵⁰ Hawley, Little, Rodkin, **a.g.m.**, s. 34-35.

¹⁵¹ Hayes, Nick, **Principles of Social Psychology**, Psychology Press, New York, 1993, s. 114.

olabilmektedir. Bandura, engelleyici durumlara karşı verilen tepkilerin geniş bir çeşitliliğe sahip olduğunu düşünmüştür. Çünkü insanlar bir çok farklı tepki gösterme biçimini öğrenmektedir. Örneğin engellenme durumunda, bazı insanlar bu durumdan uzaklaşarak, bazı insanlar da kendilerini alkol ya da ilaçlarla duyarsızlaştırarak tepki vermektedir.¹⁵²

Bandura, çocukların özel bir davranışa maruz kalmasının sonucu olarak öğrenme kapasitelerine sahip olduklarını göstermiştir. Sosyal Öğrenme Teorisi'nin agresyonla ilgili olarak bağlantısı da, Bandura ve ark.'larının yaptığı bir deneyle gösterilmiştir. Deneye yaşları 36 ay ile 69 ay arasında değişen 36 erkek ve 36 kız çocuk katılmış, ayrıca biri erkek ve biri kadın olmak üzere rol modeli olarak iki yetişkin yer almıştır.¹⁵³

Deneyden çıkan sonuçlara göre, agresyon, engellenme ya da negatif bir duygu olmaksızın, öğrenme sonucunda ortaya çıkmıştır. Agresif modellere maruz kalmak, agresif davranışı teşvik etmek için yeterli olmuştur. Ayrıca deney sonuçları, çocukların yıkıcı yollardan ziyade yapıcı model kullanan ebeveynler ve eğitimciler yoluyla, şiddet eğilimi olmayan yetişkinler olabileceğine ilişkin kanıtlar sunmaktadır.¹⁵⁴

Sosyal psikoloji alanında yapılan diğer deneyler de, agresyon dışındaki alternatiflere tanık olan çocukların, şiddet içeren yöntemlere başvurmadan çok şiddet içermeyen yöntemleri tercih ettiklerini göstermiştir.¹⁵⁵ Çocuklar, agresif olmayı ailelerinde ve yaşadıkları toplumda, agresyonu gözlemlene ve taklit etme yoluyla öğrenmektedir.¹⁵⁶ Sosyal Öğrenme Modeline göre, gözlemsel öğrenme, direkt deneyimden daha güçlü

¹⁵² Hayes, **a.g.e.**, s. 115.

¹⁵³ Bandura, Albert; Ross, Dorothea; Ross, Sheila A.; "Transmission of Aggression Through Imitation of Aggressive Models", **Journal of Abnormal and Social Psychology**, 63, 1961, s. 575-582, s. 577.

¹⁵⁴ Brewer, **a.g.m.**, s. 317.

¹⁵⁵ Christy, P.; Gelfand, D.; Hartmann, D.; "Effects of Competition Induced Frustration on two Classes of Modeled Behavior", **Developmental Psychology**, 1971, 5 (1), s. 104-111, s. 104-107.

¹⁵⁶ Bandura, Ross, Ross, **a.g.m.**, s. 580.

olabilmektedir ve agresif davranış bir kez kazanıldığında, davranış repertuarında sürdürülmektedir.¹⁵⁷

Agresyonun öğrenilmiş bir davranış olmasıyla ilgili önemli bir konu, agresyonun ödül ya da cezalandırmayla ilgili olan bağlantısıdır. Bandura'nın yaptığı deneyde, eğer agresif modeller aynı cinsiyettense ve agresyon için ödüllendirirlerse, agresyonun örnek alınması daha olası bulunmuştur. Modeller agresyon için cezalandırıldıysa, deneye katılan çocukların agresif davranışı model alma olasılığı daha düşük olarak görülmüştür.¹⁵⁸

Çocuklar, ebeveynlerinden, diğer yetişkinlerden ve kendi yaş grubundaki bireylerden, hoş olmayan durumlarla nasıl başa çıkacaklarını öğrenmektedirler. Şiddet ya da üzüntü verici sahneler de içerebilen farklı deneyim tiplerine maruz kalabilirler, ancak bu durumlara agresyon göstererek mi yoksa daha yapıcı bir şekilde mi tepki verecekleri, geçmişte onlar ve diğerleri için bu süreçlerin nasıl çalıştığıyla bağlantılıdır. Sosyal öğrenme teorisine göre, sosyalizasyon agresif olan ya da olmayan bireyler yaratabildiği gibi, agresif olan ya da olmayan kültürler de yaratmaktadır.¹⁵⁹

Davranışçı psikologlar, agresyonun barışçı ya da işbirlikçi yanıtların öğrenilmesi yoluyla modifiye edilebileceğini göstermişlerdir. Laboratuardaki deneysel çalışmalar, hayvanların davranışını değiştirmeye şartlanan gücü göstermişlerdir. Örneğin Scott, erkek farelerin eğitimle tamamen barışçı olabileceğini bildirmiştir. Birçok toplumun da agresif olmamayı "öğrenmiş" olduğu da açıktır. Agresyon bazı kültürlerde engellenmeye yanıt olarak bile neredeyse hiç görülmemektedir. Eskimolar gibi bazı toplumlarda bir parça bireysel agresyon vardır, ancak grup savaşı yoktur. Pueblo Kızılderilileri ise kavgacı değildir, ancak grup savaşı görülmektedir. Bu tür örnekler, hem

¹⁵⁷ Hawley, Little, Rodkin, **a.g.e.**, s. 37-38.

¹⁵⁸ Bandura, Ross, Ross, **a.g.m.**, s. 580-581.

¹⁵⁹ Staub, Erwin; **The Roots of Evil: The Psychological and Cultural Origins of Group Violence**, (Ed. G. Hunyady, Proceedings: A Volume of Selections from the 2nd European Congress in Psychology) s. 35-52, Budapest, 1992, s. 26.

bireysel hem de grup agresyonunun ayrı ayrı öğrenilmiş olduğunu göstermektedir.¹⁶⁰

Albert Bandura'ya göre, daha agresif bireylerin fiziksel şiddetin ceza aracı olarak kullanıldığı evlerde büyüdüklerine dair oldukça fazla miktarda bilgi vardır.¹⁶¹ Hayvanlar üzerinde yapılan birçok deneyde de, kavga, mücadele ve pasifliğin, bir uyarana yanıt olarak ortaya çıktığı ve öğrenildiği gösterilmiştir.¹⁶²

Sosyal Öğrenme Teorisine göre, agresyonun öğrenilmesi, grup düzeyinde de mitler ve efsaneler yoluyla, kahramanlık ve cesareti tanımlayarak grubun “düşman”larına karşı dolaylı biçimde olabilmektedir. İdeoloji ve propaganda yoluyla düşman grupların üyelerine karşı nefret ortaya çıkararak ve onları insanlıktan uzaklaştırarak ya da din, ahlaki kavramlar ve sosyal gelenekler yoluyla bazı şartlar altında öldürmeyi haklılaştırma yoluyla da olabilmektedir.¹⁶³

Özetle bireyler, hızlı bir şekilde çeşitli davranışların muhtemel sonuçlarını, kişisel deneyim, başkalarının davranışlarının gözlemlenmesi ve iletişim yoluyla öğrenmektedir. Agresif ya da agresif olmayan belirli bir davranış bir kez benimsenmekte, sürdürülmekte, modifiye edilmekte ya da elimine edilmektedir. Bu süreç pozitif ya da negatif güçlendirme yoluyla gerçekleşmektedir. Teoriye göre insan davranışı büyük ölçüde sonuçları tarafından kontrol edilmektedir. Yani ödüllendirilmemiş ya da cezalandırılmış etkiler terk edilmekte, ödüllendirilmiş olanlar kalmakta ve güçlendirilmektedir. Eğer bireylerin agresif tepkileri yaşıtlar ya da yaşça daha büyük kimseler tarafından onaylanmayla karşılaşır ya da dikkatle karşılaşır ve bu yanıtlar kişinin isteklerini karşılar, o zaman agresyon güçlenmekte ve pekişmektedir. Diğer taraftan, eğer agresif davranışlar reddedilme, kınama,

¹⁶⁰Glossop, a.g.e., s. 47.

¹⁶¹ Cashman, a.g.e., s. 32.

¹⁶² Aron, Raymond; **Peace and War, A Theory of International Relations**, Malabari, Fla., Krieger, 1981, s. 78.

¹⁶³ Brown, a.g.e., s. 15.

onaylama ya da dikkat yokluğu, ya da amaçlarına ulaşma konusunda yetersiz kalırsa, o zaman agresyon çevresel uyarana bir tepki olarak azalmaktadır.¹⁶⁴

Sosyal öğrenme teorisine göre karmaşık bir faktör, bireylerin çeşitli öğrenme çevrelerinde olmalarıdır. Her kültür, vatandaşlarının sosyalleşme sürecinde farklı kültürel normlar geliştirmektedir. Sosyal öğrenme teorisi, kültürün bir şiddet kaynağı olarak önemine vurgu yapılması gerektiğini hatırlatmaktadır.¹⁶⁵

1.1.2.4. Eleştirel Tartışma

Agresyonla ilgili diğer teoriler gibi, sosyal öğrenme teorisi de eleştirilere maruz kalmıştır. Bandura'nın çalışmalarına yapılan en önemli eleştiri, çalışmalarının "yapaylığı"na ilişkindir.

Bandura ve ark.larının yaptıkları deneyde cansız bir obje kullanılması ve modelleme ile ilgili sorunlar olduğu yönünde eleştiriler yapılmıştır. Örneğin, deneyde kullanılan ve cansız bir obje olan *Bobo*'ya çocuklar tarafından vurulmasının neden agresif sayılması gerektiği tartışılmıştır. Çünkü burada bir incitme söz konusu değildir ve küçük çocukların cansız bir objeye hasar verme niyetinde olduğunu varsaymak, mantıklı görünmemektedir. Ayrıca, *Bobo*'ya vuran bir modelin taklit edilmesi ve bunun çocuklar tarafından insanlara da uygulanabileceğine ilişkin genelleme yapılıp yapılmayacağı tartışma konusudur.¹⁶⁶

Bandura, bu eleştirilere, *Bobo*'ya vurmanın agresif bir hareket olarak yorumlanması gerektiğini, çünkü bu davranışın insanları incitmek için kullanılan bir dizi motor beceri seti içerdiğini belirterek yanıt vermiştir.

¹⁶⁴ Cashman, **a.g.e.**, s. 33-34.

¹⁶⁵ Cashman, **a.g.e.**, s. 30-31

¹⁶⁶ Tedeschi; Linskold,; Rosenfeld; **a.g.e.**, s. 241.

Davranış, edinimin ilk aşamasında ortaya çıkmıştı ve öğrenilmiş bir davranış modeli olarak, daha sonra diğerlerini incitmek için uygulanabilirdi.¹⁶⁷

Eleştirilere göre, modelleme yoluyla öğrenmenin gerçekleştiği kabul edilmekle birlikte, neden bazı durumlarda öğrendiğimiz davranışı gösterdiğimiz ve bazı zamanlarda neden göstermediğimiz çözülmesi gereken bir konudur.¹⁶⁸ Sosyal öğrenme teorisi, ayrıca, sadece davranışlara yaptığı vurgu nedeniyle de eleştirilmiş, sosyal ve bilişsel kavramları göz ardı ettiği iddia edilmiştir.¹⁶⁹

1.1.3. Hayvan Agresyonunun Nedenleri ve Fonksiyonları

Hayvanlar arasında, annelik davranışı, çiftleşme davranışı, göç etme, örümcek ağı yapma vs. içeren içgüdüsel davranışların birçok örneği vardır. Ancak agresyon, sadece bazı hayvan türleri arasında yaygındır. Bu agresyon, genellikle “değerli kaynaklar” etrafında olmaktadır. Hayvan grupları arasındaki kavgada kazanan taraf “yiyecek, barınak ya da eş”e öncelikli olarak ulaşma hakkını elde etmektedir. Felicity Ann Huntingford’a göre, bu durumda anormal ya da doğal olmayan bir şey yoktur. Sonuçta hayvanlarda görülen bu agresyon, onların çevreleriyle başa çıkmak için kullandıkları davranışsal tepkilerden biridir. Değerli kaynaklara ulaşmaya yönelik bu agresyon birçok hayvanda bulunmasına rağmen, gerçekte yıkıcı kavgalar göreceli olarak nadirdir.¹⁷⁰ John Archer da bu konuda aynı fikirdedir, agresyonun bir hayvanın bir sorunu çözmek için tek yol olmadığını düşünmektedir.¹⁷¹

Hayvan grupları içindeki kavgaların başka bir nedeni, hakimiyetle ilgilidir ve genellikle baskın olmayanların boyun eğmesi ve kaybedenlerin

¹⁶⁷ Bandura, Albert; **Aggression: A Social Learning Analysis**, Oxford, Prentice-Hall, 1973.

¹⁶⁸ Howitt, Billig, **a.g.e.**, s. 86.

¹⁶⁹ Howitt, Billig, **a.g.e.**, s. 87.

¹⁷⁰ Huntingford, **a.g.m.**, s. 26-29.

¹⁷¹ Archer, John; **Human Aggression, Naturalistic Approaches**, (Ed. By John Archer and Kevin Browne, Human Aggression), Routledge, NY, 1989.

hierarchyde daha düşük bir pozisyonu kabul etmesiyle sona ermektedir.¹⁷² Hayvan türlerinin büyük bir kısmı, gruplar halinde bir araya toplanma eğilimindedir. Biyolojik açıdan, hakimiyet hiyerarşisinin, grup içindeki kavgaları önleme ve en güçlü ya da en iyi olanların genlerinin gelecek jenerasyonlara aktarılması işlevi olduğu düşünülmektedir.¹⁷³

Diğer gruplara ve türlere karşı gösterilen agresyon ise, sadece sınırlı kaynaklara giriş elde etme gibi beklenen kazançlar, risklerden daha büyükse ortaya çıkmaktadır. Ayrıca hayvanlar arasındaki agresyonun büyük bir kısmı hayvan grupları arasında değil, bireysel düzeyde olmaktadır.¹⁷⁴

Kendi bölgelerini komşu gruplara karşı korumaya çalışan bazı hayvan türleri vardır. Bu bölgecilik (*territoriality*), insanlar arasındaki savaşlarla bazı benzer özellikler göstermektedir. Ancak yine de, araştırmalar sonucunda, hayvan dünyasında direkt olarak insanlar arasındaki savaşla karşılaştırılabilecek çok az sayıda kanıt vardır.¹⁷⁵

Primatlar arasında grup içi agresyon yaygın değildir. Huntingford'un belirttiği gibi sadece bazı hayvan türlerinin gösterdiği grup içi agresyon, agresyonun bize atalarımızdan miras kaldığı varsayımını kanıtlamak için yeterli değildir.¹⁷⁶

İçgüdü teorileri, hayvanların eğer hayatta kalmak istiyorlarsa, yiyecek, su, yer ve eş bulmak için mücadele etmeleri gerektiğini savunmaktadır. Buna göre, tür içindeki daha agresif ve dominant hayvanlar ihtiyaç duydukları kaynaklara ulaşabilirken, daha az agresif hayvanların bunu yapmaları olanaklı değildir.¹⁷⁷

Sonuç olarak birçok bilim adamı, hayvanlar ve insanların agresyon potansiyelleri olduğu kadar, işbirliği potansiyelleri de olduğu konusunda

¹⁷² Argyle, Micheal; **The Social Psychology of Everyday Life**, Routledge, New York, 1992, s. 169.

¹⁷³ Tedeschi; Linskold,; Rosenfeld; **a.g.e.**, s. 223.

¹⁷⁴ Argyle, **a.g.e.**, s. 169.

¹⁷⁵ Huntingford, **a.g.m.**, s. 28.

¹⁷⁶ Huntingford, **a.g.m.**, s. 30.

¹⁷⁷ Lord, **a.g.e.**, s. 493.

anlaşmaktadır. Ancak bu tür eğilimler, güçlü bir şekilde, deneyim ve öğrenme yoluyla etkilenmiştir.¹⁷⁸

1.1.4. Agresyona İlişkin Kültürel Farklılıklar ve Antropolojik Çalışmaların Değerlendirilmesi

İnsan agresyonunun içgüdülerden daha çok sosyal yapı ve kültürel normlar tarafından belirlendiğine ilişkin tez için önemli doğrulama barışçı toplumların antropolojik araştırmalarında bulunmuştur.¹⁷⁹ Kùltürler arası perspektiften bakıldığında, agresif davranışlar, diğerlerinden öncelikle sosyalizasyon ve hem öğrenmeyi hem de öğretmeyi içeren gözlem yoluyla öğrenilmiştir.¹⁸⁰

Kùltürel farklılıklarla ilgili önemli bir nokta, savaşçı toplumların, daha barışçı topluluklarla karşılaştırdıklarında, savaşmaları için “agresif genç erkeklere” ihtiyaç duymaları ve agresyonu cesaretlendirmeleridir.¹⁸¹ Örneğin, Amazon bölgesinde yaşayan Yanomama Kızılderilileri arasında 25 yaş ve üstü erkeklerin neredeyse yarısı, hayatlarında en az bir kişiyi öldürmüştür. Bu bölgedeki yetişkin ölümlerinin yaklaşık %30’u şiddetle ilgilidir. Bu topluluğun yaşlı üyeleri, çocuklara çok erken yaşlarda şiddetin ve intikamın, mevcut kurumların ve düzenin sürdürülmesi için zorunlu olduğunu öğretmektedirler. Kuzeybatı Kanada’nın Utku Eskimoları’nın dillerinde ise, tam tersine öfke ve agresyon durumlarını karşılayan kelime bulunmamaktadır. Utku Eskimoları, bu tür hareketleri gelişmemişlik göstergesi olarak görmektedirler.¹⁸²

Birçok antropolog, agresyona ilişkin biyolojik determinizmi reddetmektedir. Bu antropologlara göre, ilkel insanlar çok çeşitli davranışlar

¹⁷⁸ Staub, **a.g.m.**, s. 53.

¹⁷⁹ Brown, **a.g.e.**, s. 13.

¹⁸⁰ Segall, M.H.; **Cultural Factors, Biology and Human Aggression**, (Ed. Jo Groebel, Robert A. Hinde, **Aggression and War, Their Biological and Social Bases**), Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1989, s. 173-185, s. 173.

¹⁸¹ Argyle, **a.g.e.**, s. 167.

¹⁸² Lord, Charles G., **a.g.e.**, s. 501.

sergilemekte, bazıları agresif davranışlar gösterirken, bazıları göstermemektedir. Bu durum da sadece kültür tarafından açıklanabilmektedir. Eğer insanlar doğuştan agresif olsaydı, o zaman bütün ulusların sürekli savaşta olması gerekirdi.¹⁸³

Antropolog Margaret Mead, savaşın doğal bir içgüdü olmadığını iddia etmekte ve savaşın biyolojik bir zorunluluk ya da sosyolojik bir kaçınılmazlık olduğunu inkar etmektedir. Mead'e göre, bu konuda sadece sosyal bir "niyet" söz konusudur. İnsanlar eğer niyetleri varsa savaşa gidecektir. Bu niyet, insan ihtiyaçları ile uyumluysa devam etme eğilimindedir ve bu durumda savaşın "değerli bir sosyal işlev" olarak hizmet ettiği sonucuna varılmaktadır. Mead, "değerli bir sosyal işlev"e hizmet edebilecek yeni bir araç için niyetlenene kadar, savaşın ortadan kaldırılamayacağını iddia etmektedir. Sonuç olarak, savaş düşüncesi yerleşik bir kavram olduğundan beri, sadece yeni bir niyetle değiştirilerek elimine edilebilir: "bir davranış biçimi, herhangi bir şey onun yerini aldığı zaman geçerliliğini kaybeder".¹⁸⁴

Antropologların genelde, Batılı olmayan ve teknolojik açıdan az gelişmiş toplumlar üzerinde yaptığı araştırmalarla ilgili olarak, bu tür çalışmaların modern, teknolojik savaşı anlamak üzerine değerli olup olmayacağına ilişkin bir tartışma vardır. Bazıları iki durumun tamamen farklı olduğunu vurgularken, diğerleri "primitif savaş"ın incelenmesinin grup agresyonunun gelişiminin hangi şartlar altında olduğunu aydınlatmaya yardımcı olabileceğini iddia etmektedir.¹⁸⁵

Wrangham ve Peterson ise *Demonic Males* isimli kitaplarında, insanlarda ve bazı türlerde şiddet davranışının evrimsel nedenlerini incelemiştir. Şempanzelerde ataerkil yapının varlığının şiddete biyolojik bir eğilim olduğunun kanıtı olarak iddia eden araştırmacılar, bunun insandaki şiddetten nasıl farklı olduğunu araştırmıştır. Vardıkları sonuç, insanda var

¹⁸³ Roskin, Micheal G.; Berry, Nicholas O.; **The New World of International Relations**, Pearson prentice Hall: New Jersey, 2008, s. 187.

¹⁸⁴ Mead, **a.g.m.**, s. 20.

¹⁸⁵ Mead, **a.g.m.**, s. 19.

olan agresyon kapasitesinin daha önce benzerine rastlanmamış düzeyde yıkıcılık kapasitesine sahip olan zekası ile birleştirdiğidir. Yani şempanzeler ve insanlar arasındaki temel fark zekadır. Ancak Wrangham ve Peterson, insanların mizacındaki kişiliğinin duygusal bileşenini de vurgulamıştır. Mizaç, bir bireyin gerçek yaşamdaki koşullara duygusal tepkilerini de içermektedir. Mizaç zeka ile birleştiğinde, mizaç bir dizi seçenek oluşturur ki, şiddet bu seçeneklerden sadece birisi olabilir.¹⁸⁶

Margaret Mead, Ashley Montagu ve Geoffrey Gorer gibi antropologlar da insanın agresif davranışını açıklamak için sosyal öğrenme yaklaşımını destekleme eğilimindedir.¹⁸⁷ Antropologlar, sıklıkla erken dönem insanının başlangıçta agresif olmayan bir doğaya sahip, barışçı bir “hayvan” olduğunu iddia etmektedir. Montagu bu durumu şöyle açıklamıştır:

*“Her şey insanın erken dönemdeki varlığının büyük bir parçasının şiddet içermediğini gösteriyor ve işbirliği aktivitelerinin gelişiminin artması yoluyla yapılan katkıya, avlanmanın sosyal süreci gibi yiyecek için ve toplayıcılık için araçların gelişimini artırmıştır ve tarımsal dönemin gelişimi öncesindeki insan topluluklarında, grup içi ya da gruplar arası düşmanlık olduğuna dair kanıt yoktur. Çünkü bu tür agresif davranışların, tüm nüfusu tehlikeye atacağı açıktı”.*¹⁸⁸

Mansfield'e göre, savaşın insan doğasındaki doğal saldırgan dürtülerden kaynaklandığına ilişkin görüşlere dair problemler vardır. Bunlardan en önemlisi, doğal bir agresif dürtü olduğu kabul edilse bile, bu dürtüden savaş gibi büyük ve karmaşık bir sosyal fenomenin ortaya çıkması sonucuna ulaşmanın çok iddialı bir yaklaşım olmasıdır. Ayrıca, insanlar geçtiğimiz 200.000 yılda insanlar silah üretebilecek ve kullanabilecek teknik

¹⁸⁶ Wrangham, R.; Peterson, D.; **Demonic Males**, Houghton Mifflin Company, 1996, s. 123-125.

¹⁸⁷ Glossop, **a.g.e.**, s. 47.

¹⁸⁸ Montagu, **a.g.e.**, s. 21-22.

ve fiziksel yeterliliğe sahip olmasına rağmen, sadece 13.000 yıl önce silah üretmeye ve kullanmaya başlamıştır.¹⁸⁹

Birçok arkeolog da, ilkel savaşın ritüalistik olduğunu ve ölümlerin nadir olduğunu iddia etmiştir. Shaka Zulu'da ise, Shaka'nın yeni bir silah geliştirmesi ve savaşçılarını düşmanlarının çoğunu öldürmesi yönünde eğitmesiyle, ritüalistik savaş kitle savaşına dönüşmüştür.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Mansfield, Sue; **The Gestalt of War**, New York, The Dial Press, 1982, s. 13.

¹⁹⁰ Churchman, David; **Why We Fight? Theories of Human Aggression and Conflict**, Oxford, Univ. Press of America, 2005, s. 44.

İKİNCİ BÖLÜM

GRUPLAR ARASI ÇATIŞMALARIN PSİKOLOJİK DİNAMİKLERİ

2.1. GRUPLAR ARASI ÇATIŞMALARIN PSİKOLOJİK DİNAMİKLERİ

İkinci Dünya Savaşından sonra, birçok psikolog savaşın önlenmesi ve yeni bir dünya düzeninin kurulmasında psikoloji disiplininin katkılarından söz etmeye başlamıştır. Yale Üniversitesi'nden Robert M. Yerkes, insan doğasına ilişkin tartışmalarda psikoloji disiplininin önemli bir rol üstlenmesi gerektiğini ve disiplinin dünyanın yeniden yapılandırılmasında en önemli katkıyı yapması gerektiğini yazmıştır.¹⁹¹

Psikolog Gardner Murphy, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki barış süreci için, psikologlar tarafından yeni ve özgün bir yöntem belirlenmesinin zorunlu olduğuna dikkat çekmişti. Çünkü Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki barış anlaşmaları başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Murphy'ye göre, psikologlar savaşın kazanan ve kaybeden ulusları açısından, etkili grup düşüncesini destekleyecek ve gruplar arasında şiddeti önlemeye yönelik iletişimi artıracak çalışmalar yapabiliirdi. Murphy, psikologların “resmi çizemeyeceğini”, ancak barış yapmaya ilişkin planları harekete geçirebilecek genel yönergeleri bulabileceğini savunmuştur.¹⁹²

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra ise, Amerika Birleşik Devletleri'nde 4000 psikolog tarafından imzalanan bir bildiri yayınlanmıştır. “*Psychologists' Manifesto: Human Nature and the Peace: A Statement by Psychologists*” adlı bildiri, “Savaş'tan kaçınılabileceğini, savaşın inşa edildiğini, doğmadığını” iddia etmiştir. Bildirideki diğer bir argüman da gruplar arası çatışmaya ilişkindi: “*ırksal, ulusal ve grup nefretleri önemli ölçüde*

¹⁹¹ Yerkes, Robert M.; “Psychology in World Reconstruction”, *Journal of Consulting Psychology*, Vol. X, January-February, 1946, Number 1, s. 3-4.

¹⁹² Murphy, Gardner; “Psychology in the Making of Peace”, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1943, Vol. 38, Issue 2, s. 132-140, s. 138.

kontrol edilebilir". Bildiri, ayrıca sosyal öğrenmenin etkisini de vurgulamıştır: *"Eğitim ve deneyim yoluyla insanlar, diğer gruplar hakkındaki önyargılı düşüncelerini değiştirmeyi öğrenebilirler. Irksal, ulusal ya da kültürel grupların üyelerinin temel olarak diğer grupların üyeleriyle benzer olduklarını ve benzer problemlere, umutlara, isteklere ve ihtiyaçlara sahip olduklarını öğrenebilirler"*.¹⁹³

Savaş sonrasında BM bünyesinde de savaşın önlenmesine ilişkin çalışmalar yapılmıştır. UNESCO tarafından 1948'de organize edilen ve otuz farklı ülkeden sosyal bilimcilerin katılımıyla düzenlenen "Tensions Affecting International Understanding" Projesi kapsamında yayınlanan bir bildiri de savaşların zorunlu ve insan doğasının kaçınılmaz sonuçlarından kaynaklandığına dair kanıt olmadığı yazılmıştır. Ayrıca ekonomik eşitsizliklerin güvensizlik ve engellenmeler yaratarak, gruplar arasında çatışmalara neden olduğu, bu nedenle sosyal adaletin üst seviyeye çıkarılması gerektiği de belirtilmiştir. Bildiri de uluslar ve gruplar arasındaki modern savaşların mitler, gelenekler ve ulusal gurur sembolleri tarafından beslendiğine de dikkat çekilmiştir.¹⁹⁴

Etnik çatışmalarda psikolojik faktörler yaygındır. Psikoloji disiplini, modern psikolojinin başlangıcından beri, savaş ve barış konuları ile ilgili olmuştur. Gruplar arası çatışmalarla ilgili ilk düşünceler, grup düşmanlığının ve agresyonun gruplar sınırlı kaynaklar için rekabet ettiğinde ya da birbiriyle uyuşmayan amaçlara sahip oldukları ve karşılıklı olarak amaçları engellendikleri zaman ortaya çıktığı varsayımında bulunmuştur.¹⁹⁵

Sosyal psikoloji içinde ise, gruplar arası ilişkilere ilişkin teorik görüşler, II. Dünya Savaşı'ndan birkaç yıl önce gelişmeye başlamıştır. O dönemde

¹⁹³ Allport, G.V.; "Human Nature and Peace", **Psychological Bulletin**, Vol 42 (6) Jun 1945, s. 376.

¹⁹⁴ Cantril, Hadley; "Psychology Working World Peace", **American Psychologist**, 1948, s. 69-73.

¹⁹⁵ Baron, Robert S.; Kerr, Norbert; Miller, Norman; **Group Process, Group Decision, Group Action**, Open University Press, Buckingham, 1992, s. 135.

Avrupa'da ırkçılıkla ilgili politikaların ortaya çıkması, gruplar arası ilişkilere yönelik teorik ilginin temel etkenlerinden biri olmuştur.¹⁹⁶

Muzaffer Şerif'in gruplar arası süreçlere ilişkin çalışmaları, Stanford Prison Deneyi ve Stanley Milgram'ın itaatle ilgili çalışmaları, çatışma ve barışın psikolojik yönleriyle ilgili öncü çalışmalardır. II. Dünya Savaşı sırasında psikoloji disiplininin propaganda ve ikna etme üzerine yararlanılmaya çalışılmış, Soğuk Savaş döneminde ise nükleer savaş tehdidine ilişkin caydırma ve tutumlar, psikoloji disiplininde çalışılan konular olmuştur.¹⁹⁷ 1990'lardan sonra dünyanın birçok bölgesinde ortaya çıkan etnik çatışmalar da, akademik ilginin sosyal kimlik ve gruplar arası süreçlere ilişkin çalışmalara yönelmesine yol açmıştır.¹⁹⁸

Bazı sosyal psikologlar, gruplar arası çatışmayı bireysel faktörlerle (kişilik, engellenme-saldırganlık gibi) açıklama girişiminde bulunmuştur. Diğer sosyal psikologlar ise, gruplar arası faktörlere vurgu yapmıştır.¹⁹⁹ Grupların bireylerden daha agresif davrandıkları, birçok sosyal psikolog tarafından kabul edilmektedir ve sosyal psikoloji alanında yapılan çalışmalar da bunu doğrulamıştır.²⁰⁰

Çatışma çözümü ve önlenmesiyle ilgili çabaların etkili olması, grup süreçlerinin daha iyi anlaşılmasını gerektirmektedir. Etnik çatışma çözümü, çok disiplinli bir çerçevede ele alınmalıdır. Bu bağlamda etnik çatışmaların psikolojik nedenlerini ve sonuçlarını analiz etmek önemli katkılar sağlayabilir. Bu bölümde, etnik çatışmaların psikolojik dinamikleri ve etnik çatışmalara ilişkin psikolojik teoriler incelenecektir.

¹⁹⁶ Valentim, Joaquim Pires; **Sherif'in Teorik Görüşleri ve Gruplar Arası İlişki Çalışmaları: Olumlu Bir Karşılıklı Bağımlılık İçin Notlar**, (Muzaffer Şerif'e Armağan, Der. Sertan Batur, Ersin Aslıtürk), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 179.

¹⁹⁷ Tetlock, Philippe; **Social Psychology and World Politics**, (Handbook of Social Psychology, S.Fiske, D.Gilbert, G. Lindzey) New York, McGrawHill, 1998, s. 867-912, s. 878.

¹⁹⁸ Smith, Anthony; **Nationalism**, Wiley, Cambridge Univ. Press, 2001, s. 6.

¹⁹⁹ Hewstone, Miles; Greenland, Katy; "Intergroup Conflict", **International Journal of Psychology**, 2000, 35(2), s. 136-144, s. 136.

²⁰⁰ Smith, Mackie, **Social Psychology**, s. 520.

2.1.1. Etnisite

Etnisite teriminin kaynakları ulus-‘ethnos’ için kullanılan bir Eski Yunan kelimesine kadar uzanmaktadır. Eski Yunan’da bu kelime, ortak kökene sahip bir topluluğu tanımlamak için kullanılıyordu. ‘Ethnos’ kan bağları yoluyla birbirine bağlanan bir akrabalık grubunu tanımlamak üzere de kullanılmıştır.²⁰¹

“Etnisite”, üzerinde anlaşma sağlanan bir terim değildir. Sosyologlar, psikologlar ve politik bilimciler arasında, etnisite ve milliyetçilikle ilgili çalışmalara olan ilgi giderek artmıştır. Özellikle etnisite kavramının çalışılması, son yıllarda akademik alanlarda yerleşmiştir. Örneğin tarihçiler milliyetçilik ve etnisiteyi tarihsel faktörlerin bir sonucu olarak açıklarken, sosyologlar bu kavramların sosyolojik bileşenlerini vurgulamaktadır. Etnisite kavramının anlaşılması için disiplinler arası bir yaklaşım zorunludur ve psikolojik faktörlerin dikkate alınması gereklidir.²⁰²

Donald Horowitz “etnisite”nin, renk, dil ve din tarafından farklılaşan grupları kolaylıkla kapsayan bir şemsiye kavram olduğunu ve “kabileleri”, “ırkları”, “ulusları” ve “kast”ları kapsadığını belirtmiştir. Horowitz’e göre “etnisite”, özelliklerinin genellikle doğuştan geldiğine inanılan kolektif bir soy miti’ne dayanmaktadır.²⁰³

Anthony Smith ise etnisitenin, temelinde tarihsel kayıtlar yoluyla aktarıldığını ve bireysel deneyimi biçimlendirdiğini iddia eder. Bir kez oluştuktan sonra da belirgin kalıplar yaratarak nesiller boyunca varlığını sürdürmekte ve benzersiz bir süreklilik gösterme eğilimindedir.²⁰⁴ Manuel Castells de, etnisitenin toplumların temel bir özelliği olduğunu vurgulamıştır.

²⁰¹ Connor, Walker; **Ethnonationalism: The Quest for Understanding**, Princeton, NJ, Princeton University Press, s. 100.

²⁰² Volkan, Vamık; **An Overview of Psychological Concepts Pertinent to Interethnic and/or International Relations**, (Ed. Vamık Volkan).

²⁰³ Horowitz, Donald; **Ethnic Groups in Conflicts**, Univ. of California Press, Berkeley, 1985, s. 52-53.

²⁰⁴ Smith, Anthony; **Ulusların Etnik Kökeni**, Ankara, Dost Kitabevi, 2002, s. 38-39.

Castells'e göre, etnisite din, ulus ve coğrafi yer tarafından yönlendirilen ve güçlendirilmeye eğilimli olan bir kavramdır.²⁰⁵ Richard Thompson'a göre ise etnisite, insan doğasının özel ve köklü bir yönüdür. Yiyecek, cinsellik ve sosyallik ihtiyaçları gibi, biyolojik olarak doğuştan gelen ve etnik ifade ihtiyacı gibi insan varlığının değiştirilemez yönlerinden biridir.²⁰⁶ Kanchan Chandra da, etnisitenin bireyin doğumundan itibaren gelen özelliklerden birisi olduğunu düşünmektedir.²⁰⁷ Posner ise, etnisitenin "cilt rengi gibi değişmesi mümkün olmayan ya da anadil gibi değişmesi çok zor olan özellikler etrafında organize olduğunu" iddia etmiştir.²⁰⁸

Psikanalitik görüş açısından, bireyler yaşamlarının farklı aşamalarında, diğerlerinin farklı yönleriyle kendilerini tanımlamakta ve ergenlik döneminde daha geniş bir çevrenin parçası olan birey için etnisite duygusu, çevreyle etkileşiminde daha sıkı bir şekilde kurulmaktadır. Ergenlik döneminde ve sonrasında etnisite ve milliyet duyguları bireyin ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir.²⁰⁹

Hangi çatışmaların etnisite ile ilgili olduğunu ve bu çatışmaların nedenlerini anlamak için 'etnik' olarak etiketlenen birçok çatışmanın incelenmesi önemlidir. Stefan Wolff'a göre, etnik bir çatışmada gruptan en az birisinin amaçlarını etnik terimlerle tanımlaması ve ayrı etnik kimliğinin korunması, ifade edilmesi ve geliştirilmesiyle ilgili yeterli haklara sahip olmadığını iddia etmesi gerekli görünmektedir.²¹⁰

Birçok çatışma, bir grubun fiziksel güvenliğine ve barış içinde ve özel bir alanda özgürce yaşama haklarına ilişkindir, ancak aynı zamanda petrol, su ve diğer değerli kaynakların kontrolüne de ilişkin olabilmektedir. Ayrıca

²⁰⁵ Castells, Manuel; **The Power of Identity**, Blackwell, 1997, s. 67.

²⁰⁶ Thompson, Richard; **Theories of Ethnicity**, New York, Greenwood, 1989, s. 10-11.

²⁰⁷ Chandra, Kanchan; "What is Ethnic Identity and Does it Matter", **Annual Review of Political Science**, June 2006, Vol. 9, s. 397-424, s. 397.

²⁰⁸ Posner, Daniel; **Institutions and Ethnic Origin in Africa**, Cambridge Univ. Press, Cambridge and New York, 2005, s. 8.

²⁰⁹ Volkan, **An Overview...** s. 36.

²¹⁰ Wolff, Stefan, **Ethnic Conflict: A Global Perspective**, Oxford, Oxford University Press, 2006, s. 63-64.

insanların kendi anadillerini konuşabilme hakkına ve dini inançlarını özgürce yaşamalarıyla da bağlantılı olabilmektedir. Wolf'un da belirttiği gibi, 'etnik' olarak adlandırılan birçok çatışmaya bakıldığında, etnisite, bazen insanları sınırlı kaynaklar ya da bir bölge (*territory*) için mücadeleye örgütleme ve mobilize etmeye uygun bir mekanizmadır.²¹¹ Örneğin Nijerya'da etnik çatışma ülkenin, çok miktardaki petrol rezervinin kontrolü ile ilgiliyken, Afrika'nın bazı bölümlerinde elmaslar büyük bir etnik çatışma kaynağı olmuştur. Ancak, Kosova çatışmasına bakıldığında, Kosova'nın bu kaynakların hiçbirine sahip olmamasına rağmen şiddetli bir etnik çatışmaya sahne olduğu görülmektedir. Kosova'daki çatışma, değerli kaynakların kontrolüne değil, Arnavut nüfusun Sırp baskısından kurtulmak için *self-determinasyon* hakkı için mücadelesine dayanmaktaydı.²¹²

2.1.2. Etnik Kimlik

Etnik gruplar, "paylaşılmış tarihsel deneyim ve değerli kültürel özellikler, inançlar, dil, yaşam tarzlarının bazı bileşimlerine dayanan genel çıkar ve kimlik duygusunu paylaşan üyelerin psikolojik toplulukları" olarak tanımlanmaktadır."²¹³ Etnik gruplar tipik olarak genel bir kültürel kimlik duygusu, semboller, dil ve anlatı kaynaklarını paylaşmaktadırlar.²¹⁴ Etnik gruplar çoğunlukla kimlik grupları olarak adlandırılmaktadır. Kişisel ve grup kimliği, psikolojik, biyolojik, sosyal, kültürel ve çevresel faktörlerin bir karışımı olan karmaşık bir fenomendir. Etnik kimlik sosyal kimliğin bir biçimidir ve sosyal kimlikler, grup sınırlarını belirginleştirmektedir.²¹⁵ Birçok etnik grup, kurulmuş bir devletin sınırları içerisinde barış içinde bir arada yaşamaktadır.

²¹¹ Wolff, a.g.e., s. 64.

²¹² Wolff, a.g.e., s. 64.

²¹³ Harff, Barbara; Gurr, Ted Robert ; **Ethnic Conflicts in World Politics**, Boulder, CO, Westview Press, 2004, s. 1-3.

²¹⁴ Dawes, Andy; **Psychologies For Liberation: Views from Elsewhere**, (Christie, D. J., Wagner, R. V., & Winter, D. A. Ed., *Peace, Conflict, and Violence: Peace Psychology for the 21st Century*, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall, 2001, s. 1-23, s. 15.

²¹⁵ Hogg, M. A.; Abrams, D.; **Social Identifications: A Social Psychology of Intergroup Relations and Group Processes**. London, Routledge, 1988, s. 131.

Uzun bir dönem barış içinde yaşayan farklı etnik gruplar açısından, farklı kimliklerin sonunda zayıflaması ihtimali de vardır. Örneğin, 19. yüzyılın ortalarında Kuzey Amerika'da ayrı bir azınlık durumunda yaşayan İrlanda kökenli Amerikalılar, bir dönem Anglo-Amerikalı'ların önyargılarına maruz kalmış, ancak aradan geçen bir yüzyılda İrlandalı kimliğinin önemi azalmıştır.²¹⁶

Etnik kimlik, bireysel, sosyal ve kültürel analiz düzeylerini de kapsayan dinamik bir kavramdır.²¹⁷ Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra 'kimlik' farklı disiplinlerden akademisyenler arasında entelektüel tartışma konularından birisi olmuştur. Ancak 'kimlik' üzerine tartışmalar yeni değildir. Özellikle sosyal kimlik üzerine sosyolojik ve psikolojik çalışmalar, 20. yüzyılın başına kadar gitmektedir.²¹⁸

Donald Horowitz'in "*Ethnic Groups in Conflict*" adlı kitabının yayımlanmasından beri, etnik kimlikle ilgili çalışmalara olan ilgi büyük ölçüde artmıştır. Ancak etnik kimlik tanımı üzerinde anlaşma sağlanan bir tanıma sahip değildir. Kanchan Chandra etnik kimlikle ilgili kapsayıcı bir tanım olduğunu düşündüğü aşağıdaki tanımı önermiştir:

"Etnik kimlikler soy ile bağlantılı olduğuna inanılan kimlik kategorilerinin bir alt kümesidir". Chandra, bu tanımın şiddet, demokratik istikrar ve koruma/himayeyi de içeren, etnisitenin önemi olsun ya da olmasın, karşılaştırmalı politik bilimciler tarafından nedensel olarak bağımlı olan birçok sonucu açıkladığını iddia etmektedir.²¹⁹

Kimlik biçimlenmesi sürecinin, doğum öncesinden başlayan ve insan yaşamı boyunca devam eden bir süreç olduğuna ilişkin yaygın bir görüş vardır. Hem psikanalitik teoride hem de sosyal psikolojide kimlik gelişimini açıklayan yaklaşımlar vardır. Etnik kimlik, bireyler için çocukluktan beri

²¹⁶ Semin, Findler, Claus, **a.g.e.**, s. 416.

²¹⁷ Semin, Findler, Claus, **a.g.e.**, s. 416.

²¹⁸ Jenkins, Richard; **Social Identity**, Routledge, New York, 1996, s. 7.

²¹⁹ Chandra, **a.g.m.**, s. 397-400.

kendini tanımlamanın erken bir boyutudur. Bu kavram, bir taraftan duygusal süreçleri içerebilirken, diğer taraftan da etnik tanımlama kolektif kaderle bireysel kaderin birlikte karışmasıyla ilgili olmaktadır.²²⁰ Etnik kimlik pek çok grup üyesi için doğumdan itibaren kurulmuştur ve paylaşılan sosyokültürel deneyimlere dayanmaktadır.²²¹ Etnik kimliğin bilinçaltı bir boyutu olduğu da iddia edilmektedir ki bu etnik bilinçaltı, her nesil tarafından paylaşılan bastırılmış bir materyal olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu materyal aynı zamanda gerçek ve kurgular tarafından şekillendirilen mitleri ve efsaneleri de barındırmaktadır.²²²

Smith'e göre, bir etnik topluluğun altı temel özelliği vardır. Bunlar:

- Kolektif bir özel ad
- Ortak bir soy miti
- Paylaşılan tarihi anılar
- Ortak kültürü farklı hale getiren bir ya da daha fazla element
- Özel bir "yurt"la bağ
- Nüfusun önemli bir kısmı arasındaki dayanışma duygusu²²³

Smith'e göre ayrıca, dini topluluklar da sıklıkla etnik kimliklerle yakın ilişkili olmuştur. Smith, Kuzey İrlanda'daki Katolikler ve Protestanlar, Eski Yugoslavya'daki Sırlar ve Hırvatlar'ı buna örnek vermiştir. İnsanlık tarihinin büyük bölümünde, dini ve etnik kimliklerin ikili döngüsü çok yakın olmuştur.²²⁴

Sosyal psikoloji alanında gruplarla yapılan çalışmalar, daha güçlü grup tanımlanmasının daha büyük iç grup kayırmacılığıyla ilişkili olduğunu göstermiştir. Güçlü ve pozitif bir sosyal kimlik grup üyelerine, pozitif özelliklerini yeniden öne sürme ve dış gruplarla kendilerini karşılaştırma yoluyla, kimlikle ilgili tehditlere yanıt verme olanağı tanımaktadır. Bu pozitif

²²⁰ Jenkins, **a.g.e.**, s. 7.

²²¹ Semin, Findler, Claus, **a.g.e.**, s. 415.

²²² Herron, William G.; "Development of the Ethnic Unconscious", **Psychoanalytic Psychology**, 72 (4), s. 521-532, s. 522-528.

²²³ Smith, **a.g.e.**, s. 36.

²²⁴ Smith, **a.g.e.**, s. 6-7

grup kimliğinin, gelecekteki olası tehditlere karşı koruma sağladığı düşünülmektedir.²²⁵

Horowitz de benzer şekilde, etnik kimliğin bireysel ve kolektif memnuniyetin verilmesinde sembolik bir role sahip olduğuna ve aynı zamanda belirsizlik ve zorluklara karşı bir sığınak ve tampon olarak hizmet ettiğine dikkat çekmiştir. Horowitz'e göre bu, 'primordial' olarak adlandırılan subjektif bir bağlantıdır ve diğer gruplarla iletişim ve rekabette araçsal ihtiyaçlara hizmet etmektedir.²²⁶

Etnik kimliğin daima belirgin olması gerekmekte, normal ve barışçıl durumlarda bazen hareketsiz olabilmektedir. Ralph Premdas'a göre, etnik kimliğin bu yönü, etnik 'diğeri'ne tepki olarak ortaya çıkan, bağsal karakterinin bir kanıtıdır.²²⁷ Etnik 'diğer'ine bir tepki olarak ortaya çıkması sırasında, etnik grup kendisini diğerlerinden bir farklılaştırma sürecinde tanımlamakta ve kaçınılmaz bir şekilde 'biz-onlar' karşıt ilişkisinde kendisini göstermektedir.²²⁸

Etnik kimliğin başka bir özelliği açık olması ve devamlı bir bilgi akışına, etkileşime ve değişime maruz kalmasıdır. Dolayısıyla, kimlikler daima düzenlenmekte ve yeniden düzenlenmektedir. Çok etnikli toplumlarda, barış ve istikrar durumlarında, çeşitli topluluklar arasındaki değişim ve etkileşim, kimlikleri yeniden biçimlendirebilmektedir.²²⁹ Etnik kimlikle ilgili birçok çağdaş çalışma, etnisitenin değişken ve etnik sınırların sürekli olarak değişme potansiyeline sahip olduğuna vurgu yapmaktadır. Örneğin, Amerikan Kızılderilileriyle yapılan bir çalışmada, bireylerin etnik kimlikleriyle ilgili tanımlamalarının durumsal ve iradeyle ilgili olarak görülmüştür. J. Nagel'e

²²⁵ Leach, Colin Wayne; Williams, Wendy R.; "Group Identity and Conflicting Expectations of the Future in Northern Ireland", *Political Psychology*, Vol. 20, No.4, 1999, s. 875-896, s. 876-877.

²²⁶ Horowitz, **a.g.e.**, s. 131.

²²⁷ Premdas, Ralph R.; **Identity in an Ethnically Bifurcated State: Trinidad and Tobago**, (In *Ethnonational Identities*, Ed. by Steve Fenton and Stephen May, Palgrave Macmillian, NY, 2002, s. 39.

²²⁸ Premdas, **a.g.m.**, 40.

²²⁹ Eriksen, Thomas; **Ethnic Identity, National Identity and Intergroup Conflict: The Significance of Personal Experiences**, (In *Social Identity, Intergroup Conflict, and Conflict Reduction*, Ed. Ashmore, Jussim, Wilder), New York, Oxford Univ. Press, 2001, s. 39.

göre, kimlik çok katmanlı bir yapıya sahiptir ve farklı zamanlarda farklı kimlikler aktive edilmektedir.²³⁰

Etnik kimlik, baskıcı politik şartların olduğu toplumlarda bile baskılanması zor bir özellik taşımaktadır. Çünkü düzeni sağlama ve farklı durumları adlandırma ihtiyacını karşılamaya hizmet eden, gruplara ayrılmak yönünde temel bir insan eğilimi vardır. Bu nedenle de, bireyleri etnik özellikler temelinde karşıt gruplara ayırmak kolaylıkla organize edilebilmektedir.²³¹

Kimlikle ilgili olarak bireyin, kendisine ve diğerlerine ilişkin görüşleri, grup üyeleriyle benzerlik ve yakınlık kadar, diğer gruplarla ilgili sosyal karşılaştırma süreci yoluyla da şekillenmektedir. Politik gruplara üyelik ya da sınıf vs. örgütlenmelere dayanan bazı grup kimlikleri nesilden nesile değişme eğilimindeyken, etnik kimlik, diğer birçok kimlik tipinden daha sabit görünmektedir. Douglas Woodwell'e göre, bir etnik kimlikle doğmak, neredeyse aynı etnik grubun bir üyesi olarak ölmek anlamına gelmektedir.²³²

Farklı grupları barındıran bir toplum bir kez, karşıt gruplara ayrıldığında, sosyal kimlikler, gruplar arasındaki karşılaşmanın önemli bir nedeni olabilmektedir. Bu karşılaşmanın tek nedeni maddi kaynaklarla ilgili avantaj sağlamaya ilişkin değildir. Aynı zamanda grubun güvenliğinin, inançlarının, değerlerinin ve dünya görüşlerinin de korunmasına yönelik olarak, iç grup kimliğine hizmet etmektedir. Karşıt gruplar arasındaki bu karşılaşmada, grupların sonraki davranışsal niyetleri, müzakereden kolektif düşüncenin oluşmasına ve şiddetli çatışmaya kadar değişebilmektedir. Özellikle gruplar arasında güç ve statü ilişkilerinin istikrarsız ve belirsiz

²³⁰ Nagel, J.; **American Indian Ethnic Renewal: Red Power and the Resurgence of Identity and Culture**, Oxford Univ. Press, NY, 1996, s. 22-23.

²³¹ Birnir, Johanna Kristin; **Ethnicity and Electoral Politics**, Cambridge Univ. Press: Cambridge, 2007, s. 21.

²³² Woodwell, Douglas; **Nationalism in International Relations**, New York, Palgrave Macmillan, 2007, s. 13.

olduğu durumlarda, grupların agresyon hareketlerini ortaya çıkarması ihtimali yüksektir.²³³

David Rousseau ve ark., güç ve kimlik arasında interaktif bir ilişki var gibi görüldüğünü ve paylaşılmış kimliğin hem tehdit algısını azalttığını hem de ekonomi-politika alanlarında işbirliğini artırdığını bulmuşlardır. Güç ve kimliğin, tehdit algılamasında nasıl rol aldığını gösteren yazarlara göre, gruplara karşı tehditler askeri, ekonomik ve kültürel tehditler şeklinde, bireylere karşı tehditler ise fiziksel güvenlik, kişisel refah, kişisel değerler ve inançlarına yönelik olabilmektedir.²³⁴

E. Hobsbawm kimliğin gelişiminin temel paradoksuna işaret etmiştir: “İstikrarsız ve küreselleşen bir dünyada, sosyal kimlik de toplum için artık var olmayan bir koruma duygusu sağlayan rahat bir barınak sunmaktadır.”²³⁵

Bununla birlikte Edward Azar da, “kimlik”le bağlantılı çatışmaların global politikaların istikrarsız hale gelmesinde etkili olduğunu düşünmektedir. İlk olarak Üçüncü Dünya ülkelerinde görülen bu çatışmaların birçoğu ABD ve Sovyetler Birliği’nin müdahalesi ile sonuçlanmıştır. Bu fenomeni, “*protracted social conflict*” (PCS) olarak adlandıran Azar, çatışma durumunda temel aktör olarak toplumsal grup (dini, etnik, ırksal ya da kültürel) üzerine odaklanmıştır. PCS, uzamış ve sıklıkla toplumsal gruplar tarafından güvenlik, tanınma ve kabul gibi temel ihtiyaçlar için, politik kurumlara ve ekonomik katılıma girme hakkı elde etmeye yönelik şiddetli çatışmadır. Azar’a göre, kültürel, psikolojik, politik ve ekonomik nedenlerle motive edilen çatışmaların yönetimi ve sonuç olarak çözümü çok zordur.²³⁶

Sonuç olarak etnik kimlikle ilgili süreçler, gruplar arası çatışma ve işbirliğinin anlaşılması konusunda yararlı olabilir. Her ne kadar kimlik konusu,

²³³ Korostelina, a.g.e., s. 152.

²³⁴ Rousseau, David L.; Garcia-Retamero, Rocio; “Identity, Power, and Threat Perception”, **Journal of Conflict Resolution**, 2007, 51, no.5, s. 744-771, s. 744-750.

²³⁵ Hobsbawm, E.; **The Age of Extremes**, London, Micheal Joseph, 1994, s. 37.

²³⁶ Azar, Edward; **The Analysis and Management of Protracted Conflict**, (In the Psychodynamic of International Relations. Ed Vamik Volkan), Lexington Books, 1990, s. 93-116, s. 94.

etnik çatışmalara yol açan tek faktör değilse de, çatışmaların ortaya çıkmasında belirgin bir rol oynamaktadır. Bu nedenle kimlik konularına dikkatin verilmesi, etnik çatışmaların anlaşılması ve çözülmesiyle ilgili girişimlerde önemlidir.²³⁷

2.1.3. Etnik Kimlik-Ulusal kimlik Ayırımı

J. Searie-White'a göre, bir ulus bir etnik gruptan üç temel açıdan farklılaşmaktadır:

“Birincisi, ulus kavramı politik doğasından dolayı, bir ulus bir etnik gruptan daha isteklidir. İkincisi, bir ulusun üyeleri, grup için yüksek düzeylerde self-determinasyon talep ederken, bir etnik grubun üyelerinin talepleri daha azdır ya da bazı durumlarda hiç yoktur. Yani ulus olması için milliyetçilik olması gereklidir. Üçüncüsü ise, bir ulusun üyeleri bazı kültürel referanslar ve kültürel grup normları paylaşırlar, ancak bu, bir etnik grup için zorunlu değildir”.²³⁸

Smith'e göre ulus, kolektif kimliğin diğer türlerinin bileşenleri üzerine şekillenen ve kimliğin sınıf, din ya da etnik tipleriyle kombine edilebilecek bir kavramdır. Ulusal kimlik esasında çok boyutludur ve bu boyutların yurttaşlık ve bölgesel (teritoryal) ve etnik ve soya ait olmak üzere iki seti vardır. Smith, ulusal kimliğin bu çok boyutluluğunun, onu modern yaşam ve politikalarda esnek ve devamlı yapmakta ve onun diğer güçlü ideolojiler ve hareketlerle birleşmesine de izin verdiğini düşünmektedir.²³⁹

Ulusal kimlik, topluluklardaki bireyler için içsel fonksiyonlara sahiptir. Bu kimliğe sahip olan üyeler “yurttaşlar” olarak sosyalleşmektedir. Ulus ayrıca, bireyler arasında paylaşılan değerler, semboller ve gelenekler yoluyla sosyal bir bağ oluşmasını sağlamaktadır. Ayrıca ulusal kimlik duygusu,

²³⁷ White, J. Searie; **The Psychology of Nationalism**, Palgrave Macmillan, New York, 2001, s. 50.

²³⁸ White, **a.g.e.**, s. 51.

²³⁹ Smith, **Nationalism**, s. 58-59.

bireylere dünya üzerinde kendilerini ayrı bir kolektif kişilik ve ayrı kültür olarak tanımlama ve yerleştirme anlamları sağlamaktadır.²⁴⁰

2.1.4. Etnisiteyle İlgili Teoriler

Etnisite, ulus ve ulusalcılığın kaynaklarını açıklamak için çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Etnisite tartışmalarının merkezinde iki temel teori vardır: Primordializm ve Yapısalcılık.²⁴¹

Primordial teoriye göre, etnik milliyetçi bağlar doğaldır. Etnik ve ulusal kimlik insan doğasından kaynaklanır ve değişmez bir özelliğe sahiptir. Dil, kültür, gelenekler ve tarih yoluyla grup bilinci gelişir ve ortak mitlerin ve sembollerin yaratılmasıyla paylaşılmış kültürel ve tarihsel bir hafıza oluşur. Bu süreç, sosyalizasyon yoluyla zamanla güçlenir ve pekişir. Primordialistlere göre, etnik bölünmeler ve gerilimler de “doğal”dır. Etnik kimlik ve etnik bilinç politik taleplere neden olursa, bu durumda etnik çatışmalar çatışmaya yol açabilir. Teorinin en önemli savunucusu antropolog Clifford Geertz'dir.²⁴²

Primordial teori etnik bağlılığı, grupları gizemli bir şekilde birbirine bağlayan “primordial” bir şey olarak görmektedir. Teoriye göre, her toplumda insanlar, özel bir aile ve topluluk içinde doğmak, özel bir dili konuşmak ve özel sosyal alışkanlıkları izlemek gibi, “verildiği varsayılan sosyal varlık”ta kökleşmiştir.²⁴³

Yapısalcı yaklaşım ise, kimliklerin “biçimlendirilmiş, yeniden üretilmiş ve mobilize olmuş” olduğunu iddia etmektedir. Bu yaklaşıma göre, “üyelik kuralları, içerik ve sosyal kategoriler” insan davranışlarının ürünüdür ve bu

²⁴⁰ Smith, **Nationalism**, s. 60.

²⁴¹ Jesse, Neal G.; Williams, Kristen P.; **Ethnic Conflict, A Systematic Approach to Cases of Conflict**, CQ Press, 2011, s. 10.

²⁴² Connor, **a.g.e.**, s. 103. Ayrıntılı bilgi için bkz. Clifford Geertz, **Old Societies and New States**, Free Press, NY, 1963.

²⁴³ Connor, **a.g.e.**, s. 105.

kategoriler zaman içinde değişebilir.²⁴⁴ Yapısalcı yaklaşıma göre etnisite sosyal bir fenomen olarak, insanların psikolojik, sosyal ya da politik ihtiyaçlarını karşılamaya hizmet etmektedir. Yapısalcılar, ayrıca etnisitenin doğal olarak çatışmaya neden olduğu görüşünü de reddetmektedir. Etnisite ancak bir sosyal yapı için de şiddet olasılığı varsa, şiddete ilişkin olabilir. Örneğin, Eski Yugoslavya'da etnik gerilimler, ekonomik problemlerin artması ve politik yapıyla ilgili sorunlar ortaya çıktığı zaman artmıştır.²⁴⁵

Etnisiteyi açıklayan farklı disiplinlerden birçok bilim adamı, etnik ve ulusal kimliğin arka planı olarak primordial duyguları tanıyan ve aynı zamanda kimliklerin elit manipülasyonu ya da modernizasyon süreçlerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını da kabul eden bir yaklaşımı savunmaktadır. Etno-milliyetçi olarak bilinen bu yaklaşımın savunucusu olan Anthony Smith, primordializm ve yapısalcılık yaklaşımlarının bir sentezini yapmaktadır.²⁴⁶ Smith'e göre, etnik kimliklerden bir kısmı elitler tarafından manipüle edilmiş olabilir, ancak bu kimlikler, paylaşılan hatıralar, mitler ve kültür yoluyla devam eden "eski etnik bağlar"la ilişkilidir.²⁴⁷

2.1.5. Uluslararası İlişkiler ve Etnik Çatışmalar

Daniel Byman'a göre etnik bir çatışma "etnik gruplar ya da bir etnik grup ve bir ya da daha fazla etnik grubu içeren hükümet güçleri arasında şiddetli bir çatışma"dır.²⁴⁸ Birçok farklı disiplinden, etnik çatışmaların nedenlerini ve etkilerini açıklamaya çalışan teoriler vardır. Uluslararası İlişkilerde ise etnik çatışmalara ilişkin, realist yaklaşım anarşi şartları altında diğerleri tarafından tehdit algılanmasına ilişkin bir "güvenlik ikilemi"nin varlığını varsaymaktadır. "Güvenlik ikilemi" devletlerarası savaşları açıklamak

²⁴⁴ Fearon, James; Laitin, David D.; "Violence and Social Construction of Ethnic Identity", **Int.Organization**, 54, No.4, Autumn 2000, s. 848.

²⁴⁵ Jesse, **a.g.e.**, s. 10-11.

²⁴⁶ Jesse., **a.g.e.**, s. 26.

²⁴⁷ Smith, **Nationalism**, s. 60.

²⁴⁸ Byman, Daniel; **Keeping the Peace**, Baltimore: John Hopkins Univ.Press, 2002, s. 5.

için formüle edilmiş olmasına rağmen, devlet içi etnik şiddete de uygulanmıştır.²⁴⁹ Farklı etnik grupların yaşadığı bir devlette, devlet yönetiminin bozulması, tıpkı uluslararası ortamdaki gibi bir çevre yaratmakta ve etnik gruplar da devletler gibi, bu anarşik ortamda güvenliklerini sağlamak için silahlanmaktadırlar. Fakat bu, diğer devletler gibi, diğer grupları da kaygılandırmakta ve onların da kendilerini silahlandırması için teşvik etmektedir. Sonuç, uzun dönemde savaş tehdidinin artması ve herkesin güvenliğinin azalmasıdır. Özellikle tarihsel olarak bir rekabet içinde olan gruplar açısından savaş, daha olası hale gelmektedir.²⁵⁰

Posen'e göre, Doğu-Batı çatışmasının hakim olduğu Soğuk Savaş sırasında azalan milliyetçi ve etnik çatışmaların birçoğu, Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra, güç dengesinin değişmesiyle ortaya çıkmıştır.²⁵¹ Vuckovic de Soğuk savaşın bitmesinin ardından bazı ülkelerdeki demokratikleşme süreçlerinin, etnik şiddet ve çatışmalara neden olan eski etnik, dini ve kültürel farklılıkları ortaya çıkardığını düşünmektedir. Vuckovic'e göre eski sosyalist devletlerin yapıları, merkezi otoriter liderlik ve tek parti egemenliği, etnik grupların iddialarına uyumlu değildi. Ancak mevcut devlet yapılarının ortadan kalkması ve komünist ideolojinin etkisini kaybetmesiyle, insanlar ilk kimliklerine geri dönmüş ve çatışmalar bu kimliklere dayanarak yükselmiştir.²⁵²

Richard Falk'un da belirttiği gibi, ortaya çıkan bu etnik milliyetçi hareketler, birçok devlette siyasi istikrarsızlığa neden olmuştur. Ayrıca 1648 anlaşmalarıyla ortaya çıkan ve etnik çeşitlilik barındıran çok uluslu devletlerin

²⁴⁹ Brubaker, Rogers, **Nationalism, Reframed: Nationhood and National Question in the New Europe**, Cambridge Univ. Press, New York, 1996, s. 440.

²⁵⁰ Posen, Bary; **The Security Dilemma and Ethnic Conflict**, (In Michael Brown., Ethnic Conflict and International Security, Princeton NJ: Princeton University Press, 1993, s. 26.

²⁵¹ Posen, **a.g.e.**, s. 27.

²⁵² Vuckovic, G.; **Ethnic Cleavages and Conflict: The Sources of National Cohesion and Disintegration. The Case of Yugoslavia**, Ashgate Publishing Ltd., Aldershot, 1997, s. 3.

varlığını destekleyen Vestfalyen dünya düzeninin devamını tehlikeye sokmuştur.²⁵³

Etnik çatışmalar, global düzeyde yayılmış ve sonuçları birçok ülkeyi ve komşularını etkilemiştir ve etkilemeye devam etmektedir. Etnik çatışmalar düzensizlik, mülteciler ve organize suçun artmasına neden olan şartlar yaratmaktadır. Ayrıca etnik çatışmalar aynı ülkedeki ya da aynı bölgedeki diğer etnik çatışmaları da tetikleyebilmekte ve bazı durumlarda da komşu ülkeleri devletlerarası savaşa götürebilmektedir.²⁵⁴

Eski Yugoslavya'nın kanlı bir şekilde dağılması, Eski Sovyetler Birliği'nin güneyinde şiddetli etnik milliyetçi çatışmaların ortaya çıkması ve Ruanda'daki katliamlar gibi olaylar dikkatlerin etnik şiddete çevrilmesine yol açmıştır.²⁵⁵ Bu çatışmaların bazıları, Sri Lanka, Ruanda ve Kuzey İrlanda'da olduğu gibi uzun dönemli anlaşmazlıklara dayanırken, Eski Yugoslavya durumunda olduğu gibi, bazıları da beklenmedik bir şekilde ve kısa bir zaman içinde ortaya çıkmıştır.²⁵⁶

Ancak E. Hammel'a göre, grupların bu şekilde etnik ortaya çıkışı, tamamen aşağıdan yukarıya halkların talepleri doğrultusunda olmamıştır. Etnik ulusların ortaya çıkışı, yavaş bir süreçte imparatorlukların birbirini takip etmesi ve yerel güçlerin birleşmesiyle, politik mobilizasyon sonucu olmuştur. Hammel'a göre, 1919 Paris Barış Konferansı, bu eğilimleri güçlendirmede rol oynamıştır. Bununla ilgili düşünce biçimi, etnik grupların kendi topraklarına sahip olması ve bu toprakların etnik olarak homojen olması gerektiği şeklinde devam etmiştir. Etnik grupların emperyal topraklarda göç ya da başka şekillerde karışması, teritoryal olarak düzenli örgütsel düşüncelerle uyumsuz

²⁵³ Falk, **a.g.e.**, s. 38-39.

²⁵⁴ Wolff, **a.g.e.**, s. 18.

²⁵⁵ Brubaker, Rogers; Laitin, David D.; "Ethnic and National Violence", **Annu. Rev. Sociology**, 1998, 24: 423-452, s. 423.

²⁵⁶ Ross, Marc Howard; "The Relevance of Culture for the Study of Political Psychology and Ethnic Conflicts", **Political Psychology**, Vol. 18, No. 2, 1997, s. 299-326, s. 300.

bir etnik kaos yaratmıştır. Hammel bu tür şartlardaki etnik homojenite düşüncesinin sadece savaşla sonuçlanabileceğini iddia etmiştir.²⁵⁷

Uluslararası ilişkiler literatürünün önemli bir kısmı, etnik çatışmaların Soğuk Savaş sonrası dönemde arttığını iddia ederken, diğerleri tam tersini iddia etmektedir. Soğuk savaşın bitmesinden önce birçok etnik çatışma çözülmüş, ancak birçok etnik çatışma da 1990'dan sonra başlamış görünmektedir. Örneğin Uppsala *Peace and Conflict* verilerine göre, 1946 ve 2001 arasında devletler arasında 40 savaş vardı, ancak devletlerin içlerinde yaklaşık 50 etnik çatışma vardı.²⁵⁸ Gurr'a göre de, etnik çatışmaların Soğuk savaşın bitmesini takiben başladığı düşünülemez. Gurr ve arkadaşlarının yaptığı çalışmalar, 1950'den 1989'a kadar etnik gruplar ve devletler arasındaki çatışmaların sürekli artarak devam ettiğini göstermiştir. Gurr, 1960'lardan beri etnik çatışmanın artan bir eğilim olduğunu ve 1990'ların ortasından itibaren, bu çatışmalarda bir dönüş olduğunu göstermiştir.²⁵⁹ Ayrıca Soğuk Savaş sonrası çatışmaların büyük bir kısmı, devletlerin düzenli orduları arasında değil, devlet özelliği taşımayan gruplar arasında olmuş ve sıklıkla etnik kimlikler temelinde tanımlanmıştır.²⁶⁰

Nicolas Sambanis de etnik ve etnik kökenli olmayan çatışmalar arasındaki farklılıkları analiz ettiği çalışmasında, 161 ülkenin 40 yıl sürecindeki verileri kullanmıştır. Sambanis, etnik heterojenite düzeyi ile etnik savaşın başlangıcı arasında pozitif bir bağlantı bulmuştur. Ayrıca, Sambanis, etnik/dini kimlik ve kimlikle ilgili olmayan çatışmalar arasında önemli bir ayrım olduğunu, kimlik savaşlarının ekonomik fırsat yokluğundan ziyade, politik sorunlarla ilgili olduğunu iddia etmiştir. Sambanis'e göre, etnik kimlikle ilgili çatışmalar politik sorunların yoğun olduğu ülkelerde görülmekte, demokratik toplumlarda görülmemektedir. Sambanis'in analizine göre, Soğuk Savaş

²⁵⁷ Hammel, E.A.; "Ethnicity and Politics, Yugoslav Lessons for Home", **Anthropology Today**, Vol.13, June 1997, s. 5-9, s. 5-6.

²⁵⁸ Peter, Nils vd.; "Armed Conflict 1946-2001: A New Dataset", **Journal of Peace Research**, Vol.39, No. 5, s. 615-637, s. 621-622.

²⁵⁹ Harff, Gurr, **a.g.e.**, s. 23-30.

²⁶⁰ Wolff, **a.g.e.**, s. 13.

etnik savaşların başlamasında önemli bir belirleyici olarak görülmemektedir. Ayrıca komşu gruplar arasında savaşların varlığı ve uzun dönemli barış dönemleri de etnik çatışmalar için etnik olmayan çatışmalardan daha önemli görünmektedir.²⁶¹

1960'lardan beri birçok etnik grup daha fazla hak ve tanınma talep etmeye başlamış ve bu talepler Soğuk Savaş sonrasında, iç çatışma ve uluslararası çatışmanın başlıca kaynağı olarak görülmüştür. Örneğin, Yugoslavya'nın dağılması ve beş yeni devlete bölünmesiyle sonuçlanan iç savaşlar, farklı grupların istek ve taleplerinin sıklıkla savaşa tırmanabileceğini göstermiştir. Başka bir örnek, Etiyopya'nın Eritre bölgesi halkının bağımsızlık için otuz yıl boyunca sürdürdükleri iç savaşın, 1993'te hükümetin uzlaşmaya ilişkin ılımlı politikaları sonucu, bağımsızlıkla sonuçlanmasıdır.²⁶²

Gurr ve ark. 1945'den beri ekonomik ya da politik ayrımcılığa maruz kalmış ya da politik çıkarlarını savunmak için mobilize olmuş 233 azınlık grubunun dahil olduğu bir veri tabanı üzerinde çalışmıştır. Etnik ve dini grupların hakları ve talepleri etrafındaki inatçı (*protracted*) çatışmalar, II. Dünya Savaşının bitmesinden beri, bölgesel ve uluslararası herhangi bir çatışmadan daha çok insan kaybına neden olmuştur. *The Minorities at Risk* adlı çalışmada, 1950 ile 1990 arasındaki tüm etnopolitik çatışmaların büyüklüğünün yaklaşık dört kat arttığı ortaya çıkmıştır. Çalışma, 1990'larda politik olarak aktif olan etnik grupların yaklaşık %80'inin tarihsel ya da günümüzdeki zamanda ayrımcılıkla karşılaştıklarını göstermiştir. Bu grupların üçte biri, şiddet kullanma durumu olup olmadığına bakılmaksızın, 1990'larda politik olarak aktifken, dörtte biri politik olarak aktif değildi ve üçte biri küçük ya da geniş ölçekli şiddet stratejilerini kullanıyordu. 1995'te en yüksek mobilizasyon düzeyi, daha çok yerli halklar arasında Latin Amerika'da

²⁶¹ Sambanis, Nicholas; "Do Ethnic and Nonethnic Civil Wars Have the Same Causes?" **Journal Of Conflict Resolution**, Vol.4 5 No. 3, June 2001, s. 259-282, s. 260.

²⁶² Harff, Gurr, **a.g.e.**, s.11-12.

ortaya çıkmıştır. İsyenlar Avrupa ve Kuzey Amerika'da nadirken, Afrika, Asya ve Orta Doğu'da çok daha fazla sayıda görülmüştür.²⁶³

Bununla birlikte Klaus Jürgen Gantzel, 1945-1992 yılları arasında olan 184 savaşı incelemiş ve bunlardan sadece üç tanesinin esas nedeninin etnik kökenli olduğuna dikkat çekmiştir. Birçok durumda, etnik gruplar arasındaki rekabetlerde etnik farklılıklar politik bir kaynak olarak kullanılmış, ancak çatışmaların gerçek nedeni bu farklılıkların kendisi olmamıştır.²⁶⁴

Soğuk Savaş sonrası görülen etnik çatışmaların nedeni olarak, etnik gruplar arasında, komünist dönemde baskılanan "eski nefret"ler gösterilmiştir. Batlık ülkelerinde ve Çekoslovakya'da etnik sorunlar şiddet ve çatışma olmadan çözülsede, Soğuk Savaş sonrası dönemde görülen tüm etnik çatışmalar için bu açıklama yapılmıştır. Ancak James Fearon'un da belirttiği gibi, komünizm döneminden önce ciddi etnik şiddet ya da savaş örnekleri nadiren görülmüştü ve birçok yerde farklı etnik gruplar birlikte barış içinde yaşamıştı. Fearon'a göre farklı etnik gruplar arasındaki anlaşma, üçüncü bir taraf olmadığında bozulmuş ve bir bağlılık sorunu ortaya çıkmıştır. Komünizmin sona ermesiyle Doğu Avrupa'da yeni kurulan devletlerdeki etnik gruplar azınlık konumuna düşme endişesi yaşamışlar ve yeni kurulacak devletlerde kendilerini güvende hissetmedikleri için, çatışmayı bir seçenek olarak görmüş olabilirlerdi.²⁶⁵

Robert Kaplan komünist devletin çökmesinin, bastırılmış nefretlerin ortaya çıkmasına izin verdiğini iddia etmiştir. Komünist devlet bir kez zayıflamış ve etnik sorunlar ve etnik gruplar arasındaki var olan rekabetler bir çıkış yolu bulmuştur.²⁶⁶ Lake ve Rotchild ise, şiddetli etnik çatışmalara

²⁶³ Gurr, Ted; **Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts**, New York, United States Institute of Peace Press, 1993, s. 5-6.

²⁶⁴ Gantzel, Klaus Jürgen; **War in the Post World War II World: Some Empirical Trends and a Theoretical Approach**, (In War and Ethnicity: Global Connections and Local Violence, Ed. David Turton), s. 123-144, s. 123-126.

²⁶⁵ Fearon, James D.; **Ethnic War As A Commitment Problem**, Annual Meetings of the American Political Science Association, New York, August 30-September 2 1994, s. 23.

²⁶⁶ Kaplan, Robert D.; **Balkan Ghosts: A Journey through History**, Papemac, London, 1994, s. 125.

geçmişte etnik gruplar arasında var olan nefretlerden ziyade, sıklıkla gelecekle ilgili kolektif korkuların neden olduğunu iddia etmiştir. Gruplar kendi güvenlikleri için korku duymaya başladıklarında, tehlike ve stratejik ikilemleri çözmeye ilişkin zorluk yaşamaya başlamakta ve çatışma olasılığı artmaktadır.²⁶⁷

Sonuç olarak David Turton'a göre, iç/etnik savaşların uluslararası savaşlardan daha inatçı (*intractable*) olması olasıdır. Turton bunun nedenlerini şöyle açıklamıştır:

- ✓ “Uluslararası topluluk, bunları düzenleyecek iyi geliştirilmiş süreçler ve mekanizmalardan yoksundur.
- ✓ İç/etnik savaşlar tipik olarak daha hafif silahlarla yapılmaktadır, günümüzde bunları neredeyse her yerde kolaylıkla ve ucuz bir şekilde bulunabilmektedir.
- ✓ İç/etnik savaşlar, özellikle sivillerin yaşamı üzerinde yıkıcı etkiye sahiptir. Bu oran Birinci Dünya Savaşında %10 ve İkinci Dünya Savaşında % 52 iken, günümüzdeki savaşlarda %90'a çıkmıştır.
- ✓ İç/etnik savaşın şiddeti uzakta olmamakta, fiziksel olarak yakında bulunan arkadaşlar, komşular ve hatta akrabalara yönelik olmaktadır”.²⁶⁸

Uluslararası ve bölgesel örgütlerin şiddetli ve çatışmayı önlemeye yönelik çabaları artarak devam etmektedir. 1980'lerde, dünyada beş barışı koruma operasyonu yapılmışken, 1990'larda otuz beş tane barışı koruma operasyonu yapılmıştır. Ancak, çatışma önlemeye ilişkin çabalar genellikle çatışmadan sonra başlamaktadır. Buradaki problem, çatışma bir kez şiddete

²⁶⁷ Lake, David A.; Rotchild, Donald; “Containing Fear: The Origins and Management of Ethnic Conflict”, *International Security*, 1996, Vol. 21, No. 2, s. 41-75.

²⁶⁸ Turton, a.g.e., s. 5-6.

dönüştüğü zaman, bunu durdurmanın hem zor olması, hem de barışı kurmanın her açıdan daha masraflı olmasıdır.²⁶⁹

Çatışma sonrası toplumlarda barışı sürdürmek, uluslararası topluluğun karşılaştığı en büyük sorundur. BM, NATO ve AB gibi örgütler, barışı kurma ve çatışmanın önlenmesi konusunda kapasitelerini geliştirmeye çalışmaktadır. Tehditler, Kuşular ve Değişim Yüksek Düzey Paneli Raporu'nda, BM'nin performansını geliştirmek için yeni bir hükümetler arası "Barışı Kurma Komisyonu" kurulmasını da içeren yeni düşünceler önerilmiştir. Bu komisyonun görevi, çatışmadan çıkan devletlerin iyileşmesinde yardım etmek, egemen işlevlerini etkili bir şekilde yerine getirebilmelerine yardım etmek olarak düşünülmüştür.²⁷⁰

Sürdürülebilir barış inşasının sağlanması bazı süreçleri gerektirmektedir. Luc Reyhler'in belirttiği gibi, "büyük resmi görmek" barış inşası çabaları için yaşamsaldır. Reyhler, sürdürülebilir barışın oluşturulması için temel gereklilikler ya da ön koşullar önermiştir: "Etkili bir iletişim, danışma ve müzakere sistemi, yapıları ve kurumları geliştiren tamamlayıcı bir politik-psikolojik ortam". Bu son koşul, olumlu bir sosyal-psikolojik ortamın önemini vurgulamaktadır. Bu koşul, diğer koşullardan daha az somut ve görülebilir olmasına rağmen, kendisini tutumlar, davranışlar ve kurumların biçiminde göstermektedir. Tamamlayıcı bir çevrenin özellikleri, "işbirliğinin sonucu olarak her grup açısından cazip bir gelecekle ilgili beklentiler, ortak bir 'biz-lik' duygusunun gelişmesi, uzlaşma, güven ve sosyal kazanç ve duygusal duvarların parçalanması"dır.²⁷¹

Bir grubun, politik, ekonomik ve kültürel pozisyonunu diğerleriyle karşılaştırması, göreceli yoksunluk duygusunu artırmaktadır. Göreceli yoksunluk, bireyler ya da gruplar subjektif şekilde kendilerini diğerleriyle

²⁶⁹ Reyhler, Luc; "Challenges of Peace Research", *International Journal of Peace Studies*, Vol.11, Number 1, Spring/Summer 2006, s. 1-15, s. 1-2.

²⁷⁰ **A More Secure World: Our Shared Responsibility**, Report of the Secretary-General's High-level Panel on Threats, Challenges and Change, UN, 2004, s. 32-33.

²⁷¹ Reyhler, **a.g.m.**, s. 11.

karşılaştırdıkları zaman, dezavantajlı algıladığında ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla barışı kurma, çatışmanın çok yönlü bir şekilde analiz edilmesi yanında, grupların rekabet halindeki değerleri ve çıkarlarının uzlaşmasını ve şiddet içermeyen müzakere yöntemlerinin kullanılmasını da gerektirmektedir. Reyçler'in belirttiği gibi "çatışmanın zamanla düzelmesine yönelik 'umut' bir strateji değildir."²⁷²

2.2. GRUPLAR ARASI ÇATIŞMALARIN SOSYAL - PSIKOLOJİK TEMELLERİ

Çatışma, içlerinde antropoloji, tarih, sosyoloji, psikoloji, ekonomi ve politik bilimlerin de olduğu birçok disiplinin birlikte çalışmasını gerektiren bir konudur. Psikoloji disiplinde gruplar arası çatışmaların çalışılması disiplinin kurulduğu zamanla birlikte, hatta daha öncesinde başlamıştır. Gustave Le Bon ünlü kitabı Kitleler Psikolojisi'nde, grup psikolojisiyle ilgili düşüncelerini açıklamıştır. Le Bon'a göre, kitlelerin en önemli özelliği, kalabalık haline gelmiş olmanın onlara bir çeşit kolektif ruh aşılmasıdır. Aşılana bu ruh onları, tek başlarına bulduklarında düşüneceklerinden ve yapacaklarından başka şekilde hissettirmekte, düşündürmekte ve yaptırmaktadır. Yani kitlelerde bilinçaltı özellikle baskın hale gelmekte ve bilinçli kişilik kaybolmaktadır. 1789 Fransız İhtilali'ne ilişkin incelemelerine dayanarak örnekler veren Le Bon'a göre, kolektif bir bilinçle hareket eden kitleler, tepkilerini kontrol etme yeteneğine sahip değildir ve davranışları, kendilerine yapılan telkinlere bağlıdır. Yani kitleler, telkinlere göre daha iyi ya da daha kötü olabilmektedir. Ayrıca kitlelerde, duyguların abartılı biçimde yaşanmasından dolayı, nefret duygusu kolaylıkla oluşabilmekte ve bu da içlerindeki ilkel içgüdülerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.²⁷³

Le Bon'a göre, kitle içindeki bireylerde yeni özellikler oluşmaktadır. Le Bon bunun nedenlerini, bilinçdışının sesini duyurması, kalabalıkta her duygu

²⁷² Reyçler, a.g.m., s. 11.

²⁷³ Le Bon, Gustave; **Kitleler Psikolojisi**, Hayat Yayınları, İstanbul, 1997, s. 23-30.

ve davranışın ileri derecede bulaşıcı olması ve bireylerdeki telkin yatkınlığı olarak açıklamıştır. Bu mekanizmayı hipnoza benzeten Le Bon'a göre kitle içindeki bireyler, hipnotize edilen kişiler gibi bilinçli kişiliğini kaybetmekte ve bu duygu ve düşüncelerin hipnotize eden kişinin belirlediği yöne doğru yönelmesi gibi, kitle içindeki bireyler de kitlenin belirlediği yöne doğru yönelmektedir.²⁷⁴

Psikanalist Sigmund Freud ise, kitle içinde bireylerin geçirdiği ruhsal değişikliğe neden olan psikolojik nedenleri saptamaya çalışmıştır. Freud'un kitle psikolojisini açıklamak için kullandığı temel kavram "libido"dur. Freud'a göre, "libido" salt cinsellikle değil, tüm sevgi türlerini kapsayan geniş bir kavramdır ve sevgiye ilişkin tüm içgüdülerin enerjisini kastetmiştir.²⁷⁵

Freud'a göre, duygusal bağlanımlar kitle ruhunun da özünü oluşturur. Freud bu varsayımını iki düşünceye dayandırmıştır: Birincisi, kitleyi ayakta tutan bir gücün varlığıdır. İkincisi ise, bireyler bir uzlaşma içinde yaşamaya gereksinim duymakta, bu da diğerlerini "sevmek"ten kaynaklanmaktadır.²⁷⁶

Freud, kendisinden önce kitle psikolojisi üzerinde çalışan yazarlardan farklı olarak, lider etkisi üzerine vurgu yapmıştır. Kilise ya da ordu gibi kurumları incelemiş ve bireylerin kitleye bağlılıklarını etkileyen en önemli nedenin, liderle karşılıklı sevgi bağı olduğunu iddia etmiştir. Liderleri, kitlenin bütün bireylerini ayırım gözetmeksizin seven bir "baba"ya benzetmiştir. Kitle içindeki bireyler, böylelikle hem lidere hem de kitlenin diğer üyelerine libido bağlarıyla bağlıdır. Freud'a göre "kitle, tek ve aynı objeyi ben idealinin yerine geçiren, dolayısıyla kendi 'ben'lerinde birbiriyle özdeşleşen bireyler topluluğu"dur.²⁷⁷

Freud'a göre, kitle içindeki bireylerin düşünsel başarılarında bir azalma, duygularında aşırılık, duygularını yatıştırma ve ertelemede

²⁷⁴ Le Bon, **a.g.e.**, s. 14.

²⁷⁵ Freud, **Kitle Psikolojisi**, s. 22.

²⁷⁶ Freud **Kitle Psikolojisi**, s. 22.

²⁷⁷ Freud, **Kitle Psikolojisi**, s. 19.

yetersizlik, duyguların dışavurumunda engelleri aşarak onları eyleme dönüştürme ve boşalımını sağlama eğilimi gibi durumlar ortaya çıkmaktadır. Freud, liderin öneminin anlaşılmadan kitlenin özünün anlaşılamayacağını savunmuştur.²⁷⁸

Etnik çatışmanın alternatif, ancak tamamlayıcı bir açıklaması ise sosyal psikoloji alanından gelmektedir. Sosyal psikolojik açıdan çatışma analizi, sosyal grupların üyeleri olarak insan davranışlarına ilişkindir. Bu perspektif, bazı etnik çatışmaların gelişmesinde, kimlik biçimlenmesi ve iç-grup ve dış-grubun kolektif algılamaları gibi faktörlerin etkilerinin açıklanmasını amaçlamaktadır.

Sosyal psikolojide etnik çatışmaların çalışılması göreceli olarak yeni bir eğilimdir. Bu perspektiften etnik çatışma analizi, kimlik, sınıflandırma, kalıp yargılar ve tutumlar gibi, etnik gruplar arasındaki ilişkilerin özel yönleri üzerine odaklanmaktadır.²⁷⁹

Sosyal psikolojide kolektif davranışı açıklamak için kullanılan kavramlardan birisi kalıp yargı (*stereotip*) dır. Kalıp yargılar bir etnik grubun genellemelerine ilişkindir.²⁸⁰ Kalıp yargılar, iç-grup ve dış-grubun fiziksel ve psikolojik özelliklerini yansıtan, farklı dış-grupların üyelerinin özelliklerine ilişkin paylaşılmış düşünceleri ifade etmektedir ve diğerlerine ilişkin algıları dolayısıyla davranışları etkilemektedir. Ayrıca iç-grupla ilgili var olan olumlu düşünceleri, dış-grupla ilgili olarak da olumsuz düşünceleri daha çok güçlendirmektedir.²⁸¹ Olumsuz kalıp yargılar, etnik gruplar arasındaki ilişkilerde önemli bir problemdir ve aşırı uç düşünceler ve öfkenin

²⁷⁸ Freud, **Kitle Psikolojisi**, s. 18-23.

²⁷⁹ Taylor, Donald M.; Moghaddam, Fathali M.; **Theories of Intergroup Relations – International Social Psychological Perspectives**, Westport, Connecticut and London, Praeger, 1994, s. 9-10.

²⁸⁰ Korostelina, **a.g.e.**, s. 112.

²⁸¹ Korostelina, **a.g.e.**, s. 117-118.

beklenmedik bir şekilde ortaya çıkmasıyla kendini göstererek, etnik çatışmaların çarpıcı özelliklerinden biri olmaktadır.²⁸²

Etnik kimlik ve milliyetçilik politik, ekonomik ve sosyolojik bir fenomen olarak görülmesine rağmen, bireylerin kendi uluslarına ve diğer uluslara ilişkin geliştirdiği tutumlarla aynı zamanda sosyal-psikolojik bir boyuta da sahiptir. Bireylerde gruplarına ya da uluslarına ilişkin güçlü bağlanma duyguları vardır.²⁸³

Gruplara ve uluslara bağlılıkla ilgili kabul edilen görüş, grupların insan ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yapılara ve süreçlere göre organize edilmiş olmasıdır. Gruplar bir taraftan ekonomik, sosyokültürel ve politik ihtiyaçlarının yanında, güvenlik ve bağlanma duygusu gibi psikolojik ihtiyaçları da karşılamaktadır.²⁸⁴ Mack, temel insan ihtiyaçları olan ait olma, değer duygusu ihtiyacı ve hayatta kalma endişesi gibi ihtiyaçların ancak grup üyeliği yoluyla karşılanabileceğini belirtmiştir.²⁸⁵ Gruplara ilişkin bu bağlanma, aynı zamanda “egosentrik” olmaktan “sosyosentrik” olmaya doğru ilerlemenin, yani normal sosyalleşme sürecinin bir parçasıdır.²⁸⁶ Ross’a göre, bu sosyalleşme süreci iç-gruba karşı dostluk ve dış-gruba karşı düşmanlık için önemli yapı taşları olmakta ve etnomerkezci çatışmayı desteklemektedir.²⁸⁷

Psikanalist Volkan’a göre, insanlar daima kabileler ve klanlar gibi büyük gruplara bağlı yaşamışlardır. Büyük grup kimlikleri, tarihsel bir devamlılığın, coğrafi gerçekliğin, genel bir başlangıç mitinin ve diğer paylaşılmış olayların sonucudur. Etnik gruplar kendilerini tanımladığı ve farklılaştırdığı zaman, sürekli olarak ‘diğer’lerinin gruplarına karşı önyargılar

²⁸² Forbes, H.D.; **Ethnic Conflict: Commerce, Culture, and the Contact Hypothesis**, New Haven, Yale Univ.Press, 1997, s. 14.

²⁸³ Druckman, Daniel; **Nationalism, Patriotism, and Group Loyalty: A Social Psychological Perspective**, Mershon International Studies Review, Vol. 38, No. 1, Apr., 1994, s. 43-68, s. 43-44.

²⁸⁴ Gladstone, Arthur; “Relationship Orientation and Processes Leading Toward War”, **Background**, 6, s.13-25, s. 14.

²⁸⁵ Mack, **The Psychodynamics....**, s. 119.

²⁸⁶ Gladstone, **a.g.m.**, s. 14.

²⁸⁷ Ross, Marc H.; “The Role of Evolution in Ethnocentric Conflict and Its Management”, **Journal of Social Issues**, 47, 1991, s. 167-185, s. 177.

geliştirmektedirler.²⁸⁸ Bireyler genellikle, büyük grup kimlikleri tehdit edilene kadar, kendi büyük grup kimliklerinin farkında olmamakta, bir grupla çatışmada olduğu zaman, birdenbire kendi büyük grup kimliklerinin farkında olmaktadır. Vamık Volkan büyük grup psikolojisini açıklamak için büyük “canvas” çadırı analojisini kullanmıştır. Tehdit edildikleri zamanlarda, grup üyeleri kaygı ve gerileme paylaşmakta, büyük grup kimliğini korumak için, bazen kitlesel şiddet davranışı gösterebilmektedir.²⁸⁹

Etnik mücadeleler, çoğunlukla arkadaşlar, komşular ve hatta Balkanlardaki çatışmalarda olduğu gibi akrabalarla fiziksel karşılaşmada şiddete dönüşebilmektedir. Etnik hassasiyet, insanları, “diğer”i olarak sınıflandırdıkları gruplara karşı aşırı şiddet hareketleri yapmaya motive etme potansiyeli taşımaktadır.²⁹⁰

Etnik şiddet, sonuç olarak gruplarda derin etkiler bırakmaktadır. Bu etkiler de, önleyici (*preemptive*) bir görünüme sahiptir ve şiddetin yeniden ortaya çıkmasına zemin sağlamaktadır. Bu tür şartlarda, tarihsel olarak gruplar arasında ciddi düşmanlıklar varsa, diğer grubun milliyetçi mobilizasyonunu tehdit olarak görme olasılığı yüksektir. Algılanan bu tehditler, önleyici (*preemptive*) saldırı için teşvikler yaratabilmekte ya da sarmal bir mobilizasyona ve şiddete neden olabilecek karşı mobilizasyon yaratabilmektedir.²⁹¹

Etnik şiddetin başka bir açıklaması, Roger Peterson tarafından yapılmıştır. Buna göre etnik şiddet, korku, nefret ya da kin gibi duygular tarafından motive edilmektedir. Bu tür bir şiddet için devletin zayıflaması ya da çöküşü de ilk tetikleyici olabilmektedir. Ancak bu tetikleyici faktör, şiddetin hedefini diğer etnik gruplar arasında yükselen duygusal tepkiye bağlı olarak değişebilmektedir. Örneğin korku tarafından motive edilen gruplar,

²⁸⁸ Volkan, Vamık, **Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism**, Farrar, Straus and Giroux, NY, 1997, s. 22.

²⁸⁹ Volkan, **Bloodlines**, s. 28.

²⁹⁰ Turton, **a.g.e.**, s. 6.

²⁹¹ Brubaker, **a.g.e.**, s. 443.

kendilerine en büyük tehdit olarak gördükleri “diğerleri”ni, hedef olarak seçmektedir. Kin ve nefret tarafından motive edilen gruplar ise, en büyük tehdit olup olmadığına bakılmaksızın, durum hiyerarşisinde en uzak olan etnik ötekileri hedefleri olarak seçebilmektedir.²⁹²

2.2.1. Gruplar Arası Çatışmalarda Algılar ve İnançlar

Gruplar arası ilişkilerde önemli bir faktör, dış grup üyelerini olumsuz özelliklerle ve kalıp yargılarla görmeye yönelik insan eğilimidir. Gruba yönelik dış tehditlerin varlığı, grup çatışması ya da gruplar arası rekabet, bu eğilimi artırmaktadır. Grup üyeleri, grubun diğer üyeleriyle benzerliğini abartmakta ve dolayısıyla grup bağlılığını artırmaktadır.²⁹³

Çatışma analizinin psikolojik perspektifinden, çatışmaların başlaması algılar, inançlar, tutumlar ve motivasyonlarla önemli ölçüde bağlantılıdır.²⁹⁴ Çatışmalarda algılarla ilgili olarak, etnomerkezcilikle ilgili görüşlerin kaynakları Sumner’ın “biz” (iç-grup) ve “diğerleri” (dış-grup) arasındaki çatışma üzerine yazdığı sosyolojik yazılara kadar gitmektedir. Sumner gruplar arası önyargıları, etnomerkezcilik olarak adlandırmış ve “birisinin, kendi grubunu her şeyin merkezinde görmesi ve tüm diğerlerini buna göre derecelendirilmesi” olarak tanımlamıştır. Bu genel eğilim, grup içi özellikler, ürünler, gelenekler, dil vb. için tercihlerde görülebilmektedir. Sumner bu tür önyargıların gruplar arası rekabetten kaynaklanan ve grup içi dayanışmayı koruma fonksiyonu olan ve dış grupların istismarını haklı göstermek üzere fonksiyonu olduğunu iddia etmiştir. Sumner etno-merkezciliği evrensel bir kavram olarak görmüştür.²⁹⁵

²⁹² Petersen, Roger; **Understanding Ethnic Violence**, Cambridge, Cambridge University Pres, 2002, s. 73-74.

²⁹³ Baron, Kerr, Miller, **a.g.m.**, s. 136.

²⁹⁴ Bar-Tal, Daniel; “From Interactable Conflict Through Conflict Resolution to Reconciliation: Psychological Analysis”, **Political Psychology**, 2000, Vol.21, No.2, s. 351-365, s. 354.

²⁹⁵ Sumner, William, **Folkways**, New York, Ginn, 1906, Third Edition, 1940, s. 692.

Gruplar arası ilişkileri etkileyen faktörler sosyal psikolojinin önemli çalışma alanlarından birisi olmuştur. Bu araştırmaların büyük bir kısmı, gruplar arasındaki kalıp yargılar, önyargı, etnik merkezîyetçilik ve tutumlar gibi bilişsel ve duygusal süreçlerle ilgilidir.²⁹⁶ Etno-merkezcilik, birisinin kendi grubunun olumlu, dış-grupların olumsuz değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. Bu tür duygular, gruplar arası rekabet ve çatışmaya dayanmaktadır. Her grup kendi üstünlüğüyle övünmekte ve kendi grubu dışındakilere küçümsemeyle bakmaktadır. Sonuç olarak etno-merkezcilik bir iç grup-dış grup farklılaşması duygusu öngörmektedir. Yani pozitif iç grup tutumları negatif dış grup tutumlarıyla birleşmektedir.²⁹⁷ Etno-merkezcilik önyargı, karşılıklı olarak tutumsal, ideolojik ve davranışsal mekanizmalar arasındaki ilişkiyi güçlendirmekte ve iç grup bağlılığını ve dış grup karşıtlığını desteklemektedir. Bu önyargı, benlik saygısını destekleyen bir fonksiyona hizmet etmektedir, ancak kişisel kimlikten ziyade gruba ilgili olarak yapmaktadır.²⁹⁸

Sosyal psikolojik araştırmalar, hangi şartların etno-merkezciliği artırdığını ya da azalttığını araştırmıştır. Bireyler sosyalleşmenin sonucunda birçok gruplarda üyeliklerini tanımakta ve “biz” ve “onlar” arasındaki ayrımları yapmaktadırlar. Çocuk büyürken, diğer gruplar, okullar, komşular, dini topluluklar vs kurumlar gibi örgütlerdeki üyelikleriyle bağlantısının farkında olmakta ve gruplara bağlanma, bireyler için değerlere ait olma deneyimi ve koruma sağlamaktadır.²⁹⁹ Gruplar, tehdit edildikleri zaman, kendilerini, keskin bir şekilde arkadaşlarını ve düşmanlarını ayırarak tanımlamaktadır. “Onlar”ın niyetlerine ilişkin gerçekçi ya da gerçekçi olmayan bir şekilde kaygı ve gizli korkular geliştirmekte ve gruplar bireyleri, bu algılanan tehditlerden korumaktadır.³⁰⁰

²⁹⁶ Semin, Fiedler, Claus, **a.g.e.**, s. 415.

²⁹⁷ Brown, Roger; **Social Psychology**, Free Press, Collier Macmillan, New York, 1996, s. 533.

²⁹⁸ Baron, Kerr, Miller, **a.g.m.**, s. 140-141.

²⁹⁹ Mack, **The Psychodynamics of...**, s. 123

³⁰⁰ Mack, John; “Nationalism and the Self”, **Psychohistory Review**, 1983, 11, s. 47-69, s. 54-55.

Bir grubun üyeleri haklı olarak ya da yanlış bir şekilde tehdit ve haksız davranış algıladıkları zaman ya da diğer grupların kendi haklarını ihlal ettiklerini düşündükleri zaman, etkili önlemler almak için çaba göstermektedirler.³⁰¹ Bu, çatışma içindeki gruplar için karşılıklı bir süreçtir ve bu sürecin bir sonucu olarak, tehditler karşı tehditleri provoke etmekte ve uzlaşmaya eğilimli olmamaktan dolayı da düşmanlık ortaya çıkmaktadır.³⁰² Bar-Tal'a göre, bir çatışmadaki grup üyeleri durumla başa çıkabilmek için psikolojik temelde bir mekanizma geliştirir ve toplum bu şekilde çatışma durumuna uyum sağlar. Ayrıca bu, topluma "düşman"la mücadele etme olanağı verir. Bar-Tal, bu psikolojik şartların inşasının, işlevsel toplumsal inançların bir formasyonunu içerdiğini düşünmektedir. Grup üyeleri tarafından inançların bu şekilde formasyonu bütün gruplar arası çatışmanın doğal ve evrensel bir parçasıdır.³⁰³

Ronald Fisher etnomerkezciliğin nasıl gruplar arası çatışmaya neden olduğunu aşağıdaki şekilde açıklamaktadır:

- *Gerçek ya da sahte tehditler, etnomerkezci tepkileri basit gruplar arası farklılaşmanın üzerinde teşvik eder; algılanan tehditler iç grup dayanışması ve dış grup düşmanlık da dahil etno-merkezciliğe neden olur.*
- *Etnomerkezcilik, güveni azaltır ve etkisiz iletişim ve çekişme taktikleri yoluyla çatışmanın tırmanmasına katkıda bulunur.*
- *Etnomerkezcilik, çatışmanın tırmanmasına katkıda bulunabilen algısal çarpıtmayı ve bilişsel önyargıyı artırır.*

³⁰¹ Sherif, Muzaffer; Sherif, Carolyn; **An Outline of Social Psychology**, Harper&Brothers, New York, 1956, s. 283.

³⁰² Smith, Eliot; MacKie, Diane; **Social Psychology**, Psychology Press, New York, 2007, s. 525.

³⁰³ Bar-Tal, **a.g.m.**, s. 355.

- *Etnomerkezcilik dış-gruba ilişkin katı ve kısıtlayıcı grup normları nedeniyle problem-çözme yeteneklerini azaltır ve böylece çatışmanın tırmanmasını destekler.*³⁰⁴

Çatışma başladığı zaman, iç grup etkileşimi ve iç grup görüşleri daha sertleşmekte ve her bir grup gittikçe daha sert bir şekilde karşılık vermektedir. Sonuç olarak bu süreçler, çatışmayı tırmandırmaya eğilimlidir. Sosyal psikolojide bu süreç “grup kutuplaşması” olarak adlandırılmıştır. Grup müzakeresinin bir sonucu olarak, üyeler kendi gruplarının durumunu daha geçerli ve daha değerli olarak görmeye başlamaktadır. Bu da çatışma taraflarında, aşırı karşıtlık ortaya çıkarmakta ve görüşlerin daha da sertleşmesine neden olmaktadır. Bu kutuplaşmanın bir sonucu olarak, her grup sadakat, dayanışma ve grup normlarına sıkı bir bağlılık talep etmektedir. Dolayısıyla bu süreç, dış grup ile etkileşime ya da dış-gruba karşı empati kurmaya izin vermemekte ve gruplar arasındaki ayırım çatışmayı kaçınılmaz hale getirmektedir.³⁰⁵

Gruplar arası çatışmalara psikanalitik bakış açısı ise farklı argümanlara yer vermektedir. Psikanalist Vamik Volkan’a göre, “düşman”lara sahip olmak, “dost”lara sahip olmak kadar doğal bir insan eğilimidir. Volkan, düşman ve dost kavramlarının ve etnisite ve milliyet duygularının, bireyin kendilik duygusuyla ilgili olduğunu ve etnik ya da ulusal grup üyelerinin kendi gruplarını ayrıcalıklı grup olarak, düşman grupları ise insanlıktan uzak olarak görmeye eğilimli olduklarını yazmıştır.³⁰⁶

Jeffrey Murer ise, düşmanların çatışma tarafından yaratıldığını ve bu çatışmaların sıklıkla, kültürel ya da kolektif psikolojik savunma mekanizmasının bir sonucu olduğunu iddia etmiştir.³⁰⁷ Çatışmanın yaratılması ile ilgili süreçte, algılar iç grup üyelerinin kendilerini haklı ve üstün

³⁰⁴ Fisher, Ronald J.; **Intergroup Conflict**, (Ed. Deutsch, Morton; Peter T. Coleman, The Handbook of Conflict Resolution: Theory and Practice) San Francisco, CA: Jossey-Bass Publishers, 2000, s. 166-184, s. 169.

³⁰⁵ Smith, MacKie, **a.g.e.**, s. 523.

³⁰⁶ Volkan, Vamik, **The Need to Have Enemies&Allies**, Jason Aranson Inc., 1988, s. 95.

³⁰⁷ Murer, **Constructing the Enemy-Other...**, s. 109-130.

olarak görmesine neden olmaktadır. Tam tersine bu süreçte, dış grup “kötü” olarak görülür.³⁰⁸ Bir dış-grup tarafından kendileri hakkında iyi düşünülmediğine inanan iç grup üyeleri, dış grubu tehdit edici olarak görmektedir ve onlarla daha büyük çatışma ve rekabet olacağını varsaymaktadırlar. Dış gruba ilişkin tehdit, ayrımcılık, rekabet ya da düşmanlık, iç grup kayırmacılığını artırmakta ve çatışmanın artmasına neden olabilmektedir.³⁰⁹

Çatışmalara ilişkin bir başka perspektif ise, sosyal karmaşa ve belirsizlik durumlarının etkisine ilişkindir. Örneğin tarihçi Howard Zinn, insanlık tarihi boyunca savaşın sıklığını kabul etmekte ve şiddet davranışını tetikleyen sosyal şartlara daha yakından bakılması gerektiğini savunmaktadır. Zinn’e göre, insanların şiddet ve savaşa önceden hazır olduğuna ilişkin düşünceden kaçınılması gerekmektedir.³¹⁰ Zinn ayrıca, birçok ulusun liderinin de dünyayı “iyi” ve “kötü” ülkelere ayırdığını ve kendi ülkelerinin “iyi” olanlardan biri olduğunu iddia ettiğini hatırlatmaktadır. Zinn birçok kişinin savaşa gitme kararının kendi içgüdülerinin sonucu değil, siyasi liderlerin kararlarının sonucu olduğunu savunmuştur.³¹¹

R. Wrangham ve D. Pinker da, insanların şiddete ilişkin bir kapasitesi olduğunu düşünmelerine rağmen, şiddetin sıklıkla sosyal şartlar tarafından tetiklendiğini iddia etmiştir. İnsanlık tarihinde çatışmalar olsa da, barışçı toplumların varlığı ve çatışma içinde olan ulusların ve grupların zaman zaman barış dönemleri de yaşamış olmaları, insan doğasının çatışmaya gitmesinin zorunlu olmadığı düşüncesini desteklemektedir. İnsanlar büyük oranda uyum sağlama kapasitesine sahiptir ve bu nedenle sosyal şartların düzenlenmesi, şiddetli çatışmalardan kaçınılabilmesini mümkün hale getirebilir.³¹²

³⁰⁸ Lord, **a.g.e.**, s. 528.

³⁰⁹ Leach, Williams, **a.g.m.**, s. 879.

³¹⁰ Zinn, Howard; **Violence and Human Nature**, (In The Zinn Reader, Ed. Howard Zinn), NY, Seven Stories Press, 1997, s. 594-611, s. 603-604.

³¹¹ Zinn, **a.g.m.**, s. 603-604.

³¹² Wrangham, R.; Peterson, D.; **Demonic Males**, Houghton Mifflin Company, 1996, s. 123-125.

2.2.2. Kolektif Hafıza

Sosyal psikoloji ve psikanaliz perspektifinden, grup ilişkilerinin tarihi de çatışmalarda önemli bir rol oynayabilmektedir. Bu, özellikle karmaşık özelliklere sahip çatışmalar açısından önemlidir. Çünkü grup davranışının çatışmacı tutumlar yerine işbirliği içeren tutumlara dönüşmesi için gerekli stratejiler, yani düşmanca davranış modeline alternatif yoksa, bu gruplar diğer gruplara karşı düşmanca davranışı sürdürme eğilimindedirler. Sonuçta bireyler ve gruplar, geçmişteki olaylarla bugünkü olaylar arasında benzerlikler kurmak ve bazı farklılıkları reddetmek yoluyla sınıflandırma yapmaktadır.³¹³ Ayrıca, geçmişteki baskı ve soykırım gibi olaylar da, grubun hayatta kalmasına tehditler olduğunda grupları daha hassas hale getirmektedir. Geçmişteki travmatik olayların yinelenmesi, grubun kolektif psikolojisinde yer almakta ve travmatik tarihsel deneyimler bu grupları özellikle tetikte yapmaktadır. Bu da grupları, “düşman”larının tutumlarını ya da davranışlarını yorumlamada aşırı derecede önyargılı hale de getirmektedir.³¹⁴

Hafıza, günümüzdeki birçok çatışmanın nedenlerinin anlaşılması için önemlidir. Çünkü hafıza, çatışmanın ortaya çıkmasında ya da yeniden ortaya çıkmasında önemli bir rol oynayabilmektedir. Smith, etnik topluluğu biçimlendiren faktörler arasında paylaşılmış hatıraların olması gerektiğine vurgu yapmıştır.³¹⁵

Etnik çatışma çoğu zaman kolektif intikam duygusunu davet ettiği için gelecekteki çatışma olasılığının aslında bugünde mevcut olduğu düşünülmektedir. Yıllar boyunca, çatışma içinde yer alan gruplar, çatışma hakkında seçici olarak kolektif anılarını oluşturmakta ve kendilerini savunmak, haklı göstermek, yüceltmek ve mağduriyetlik için bu anılara yoğunlaşmaktadırlar. Bu kolektif hafıza, aynı zamanda eğitim sistemleri

³¹³ Taylor, Moghaddam, a.g.e., s.10.

³¹⁴ Kaufman, Stuart; **Modern Hatreds–The Symbolic Politics of Ethnic War**, Ithaca: Cornell University Press 2001.

³¹⁵ Smith, **Ulusların Etnik Kökeni**, s. 41.

aracılığıyla yeni nesillere aktarılmakta ve grubun sosyal kimliğine katkıda bulunmaktadır.³¹⁶

Psikanalist Alexander Mitscherlich bireylerde olduğu gibi gruplarda da dışa vurulmayan bunaltı patlamaları ve intikam alma fantezilerinin olduğunu, belli bir toplum içinde bu tür olaylar artar ve şiddetlenirse, toplu kıyım olasılığının ortaya çıktığını yazmıştır.³¹⁷ Buradaki sorun, bir grup diğerinden intikam aldığı zaman bu, şiddetin devamı için “tohum ekilmesi” anlamına gelmesidir. Bu nedenle etnik çatışmaları kontrol altına almak için, “kolektif bugünde kolektif geçmişin rolünü anlamak” zorunludur.³¹⁸

Grupların da tıpkı bireyler gibi bilinçaltı süreçlerine aynı tepkileri verdiğini düşünen Morton Prince’a göre, bir topluluğun ya da ulusun bilinçliliği, sıklıkla diğer bir topluluk ya da ulusun davranışına hoşlanmama ya da nefretle tepki vermektedir. Bireyler için yaşam deneyimleri ve çözülmemiş birçok problemin bilinçaltında depolanması gibi, gruplar da benzer süreçleri yaşamaktadır. “Diğer” gruba verilen nefret ya da sevgi tepkileri de bilinçaltındaki bakış açılarını yansıtmaktadır.³¹⁹

Hobsbawm’a göre, gruplar, akla yatkın bir tarihe sahip olmak isterler. Etnik iddiaları meşrulaştırmaya yönelik bir tarihsel anlatı inşa etmeye yönelik aktiviteler de özellikle etnisite, milliyetçi ya da ayrılıkçı politikalarla bağlantılı olduğu zaman belirgindir. Hobsbawm’a göre, bu süreçler on dokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren özellikle Avrupa’da meydana gelmiştir. Bu, sadece etnomilliyetçilerin, tarihi “biz onlardan farklıyız”ı göstermek için kullandıkları basit bir strateji değil, aynı zamanda aynı bölgeyi (*territory*) kullanamayız” durumudur. Etnik milliyetçiliğin, Doğu ve merkezi Avrupa’da da 19. yüzyıl sonlarının bir gelişmesi olduğunu düşünen Hobsbawm’a göre, liderler ve entelektüeller milliyetçiliğin “boş konteyner”lerini doldurmak için kolektif

³¹⁶ Bar-Tal, Daniel, **a.g.m.**, s. 356.

³¹⁷ Mitscherlich, **a.g.e.**, s. 45-46.

³¹⁸ Cains, Ed; Roe, Micheal; **The Role of Memory in Ethnic Conflict**, New York, Palgrave Macmillan, 2003, s. 4.

³¹⁹ Prince, Morton; “A World Consciousness and Future Peace”, **The Journal of Abnormal Psychology**, 1917, s. 287-304, s. 295-297.

anıları kullanmaktadırlar. Kolektif anılar, birisinin kendi grubu ve diğer gruplar arasındaki tarihi ilişkiler kadar, kahramanlık ve şiddetle ilgili imajları içermektedir.³²⁰ Dolayısıyla, liderler uyuyan bir grup hafızasını, kolektif düşünme, algılar ve eylemleri etkileyerek yeniden alevlendirebilmekte ve travmanın paylaşılmış zihinsel temsili harekete geçtiği zaman, büyük bir grubun algısını bozabilmektedir.³²¹

Volkan bir grubun atalarının başına gelen bir felaketin kolektif anısını tanımlamak için “seçilmiş travma” terimini kullanmıştır. Seçilmiş travma “başka bir grup tarafından çaresiz hissettirilmiş ve mağdurlaştırılmış büyük bir grubun neden olduğu olay” anlamına gelmektedir. Volkan Nazi Soykırımı, Afrika Amerikanlar için kölelik deneyimi, Sırlar için Kosova Savaşı gibi seçilmiş travma örnekleri vermektedir. Volkan’a göre, bir grup travmanın yarattığı kayıplar ve etkilerle kendisini küçük düşmüş, öfkeli ya da çaresiz hissederse, travmatik olayın duygusal anlamını kimliğiyle birleştirir ve duygusal ve sembolik anlamı kuşaktan kuşağa geçer ve dolayısıyla geniş bir grubun neredeyse tamamını ya da çok büyük bir kısmını etkiler. Volkan bu süreci kuşaktan kuşağa aktarım (*transgenerational transmission*) olarak adlandırmaktadır. Bu zihinsel temsi çok ağır olduğu zaman grup üyeleri kayıplarıyla ilgili yası sürecini başlatmaya ya da çözmeye yetersiz kalmakta ve travmatize olmuş kendilik imajları, onların yas tutabilmesi ve çözebilmesi umuduyla sonraki nesillere aktarılmaktadır.³²²

Çatışmaların çözümünde, grupların anıları ve çatışma arasındaki ilişkiyi incelemek önemlidir. Çatışma içindeki gruplar sıklıkla, tarihsel kayıplardan kaynaklanan ‘kurbanlık/mağdurluk’ duygusuyla bırakılmıştır. Bunlar da geleneksel barışı yapma ve diplomasi yöntemlerine güçlü bir engel

³²⁰ Hobsbawm, Eric J.; Kertzer, David J.; “Ethnicity and Nationalism in Europe Today”, *Anthropology Today*, 1992, 9, 1: 3-8, s. 3-4.

³²¹ Volkan, *Körü Körüne İnanç*, s. 42-47.

³²² Volkan, *Bloodlines*, s. 31.

oluşturmakta, yeni adaletsizlik duyguları yaratmakta ve çatışmanın gelecekte yeniden ortaya çıkması olasılığını yaratmaktadır.³²³

Daniel Bar Tal da, etnik gruplar arasındaki fiziksel şiddetin, bir nesil ya da daha uzun süre devam ettiğini ve gruplar arası çatışmaları değiştirdiğini öne sürmüştür. İsrail-Filistin çatışması konusunda sosyal psikolojik çalışmalar yapan Bar-Tal'a göre, seçici sosyal hatıralar uzun dönemli çatışmalar yoluyla gelişmekte, nesiller boyunca kurumlaşmakta ve yeni nesillere nakledilmektedir. Bu hatıralar, çatışmanın inatçılığına (*intractable*) katkıda bulunarak, kendi kendini sürdüren negatif bir döngüye yol açmaktadır.³²⁴

2.2.3. Mağduriyet ve Düşmanlaştırma Süreçleri

Julius Demetrius'a göre mağduriyet, "fedakarlık" (*sacrifice*) dürtüsünün somut örneğidir ve bu dürtü insanın en ilkel köklerinden yükselmektedir. Kurban ritüelleri, insanların klanlar şeklinde ilk toplanmasından beri uygulanmıştır. Mağduriyet, kolektif bir suçluluk duygusu yoluyla kolektif bağlılığa neden olan bir ritüel sunmakta, böylelikle suçluluk duygularına karşı bir savunma süreci olmaktadır. Mağduriyet, davranışın dışsal sonuçlarını da etkilemekte, yani fiziksel ya da psikolojik agresyon ya da her ikisinin biçimini alabilmektedir. Hatıralar ve tarihsel düşmanlık duyguları tarafından uyarılan ve desteklenen insanlıktan uzaklaştırma yoluyla da, mağduriyet daha kolay hale getirilmektedir.³²⁵

Mağduriyet, aynı zamanda nesilden nesile geçen derin psikolojik sonuçlara sahiptir. Mağdurlaştırılma, bireyler için güven veren insan ilişkilerinin yok olması anlamına gelmektedir. Sistemik olarak

³²³ Cains, Roe, a.g.e., s. 4.

³²⁴ Bar-Tal, Daniel; **Collective Memory of Physical Violence**, (In The Role of Memory in Ethnic Conflicts, Ed. Cains, Ed; Roe, Micheal) New York, Palgrave Macmillan, 2003, s.75-93, s.77.

³²⁵ Demetrius, Julius A.; **The Genesis and Perpetuation of Agression in International Conflicts**, (Ed. Vamik Volkan, Julius Demetrius, Joseph Montville, The Psychodynamics of International Relationships), Lexington Books, 1990, s. 101.

mağdurlaştırılmış bireylerde ise pasif durumlara çekilme görülebilmekte ve gerileyen davranışlar gösterebilmektedirler.³²⁶

Mack'e göre, grup mağduriyet süreçleri bireysel mağduriyetten daha karmaşıktır. Çünkü ulusal ve etnik gruplar için grup mağduriyeti yüzyıllar ya da binlerce yıl tekrarlanmış olma ihtimali olan mitlere göre biçimlenmiştir. Gruplar arasındaki her yeni savaş yeni mağdurlar ve daha derin bir şekilde nefret edilen düşmanlar yaratmaktadır.³²⁷ İnsanlıktan uzaklaştırılan bireyler ya da grupların yaşadığı küçük düşme ve çaresizlik duygusu gelecekte intikam duygularının da eşlik ettiği öfke duygusuna yol açmaktadır.³²⁸

Mack, travmatize olmuş ulusal gruplar arasında ilişkiler için "mağduriyet egoizmi" adını verdiği bir mekanizma tanımlamıştır: "*Mağduriyet egoizmi, etnomilliyetçi bir grubun yetersizliğidir. Yani gruplar, kendi tarihsel travmalarının direkt bir sonucu olarak, başka grubun acısına karşı empati kuramamaktadır. Benzer şekilde, diğer gruplar tarafından mağdurlaştırılma yoluyla travmatize edilen etnomilliyetçi gruplar, başka grupların acıları için üzülme ya da kendilerinin neden olduğu ya da kendileri tarafından yaratılan yeni mağdurlar için sorumluluk alma konusunda çok az bir kapasiteye sahiptir. Mağdurlar mağdurları sonsuz bir şekilde tekrarlayan döngüler yoluyla öldürmekte, bu da nesilden nesile iletilmektedir*".³²⁹

Mack, bu tür bir süreçte politik liderlerin etkili bir rolü olduğunu vurgulamış ve grup liderlerinin sıklıkla mağduriyet duygusunu manipüle ettiğini iddia etmiştir. Mack'e göre etnomilliyetçi grupların liderleri, kendi kişisel psikolojik tercihleri ve niyetlerine bağlı olarak, çeşitli yönergelerle izleyenlerini mobilize edebilmektedir.³³⁰ Mack'e göre, geçmiş yoluyla

³²⁶ Mack John E.; **The Psychodynamics of Victimization Among National Groups in Conflict**, (Ed. Vamik Volkan, Julius Demetrios, Joseph Montville, The Psychodynamics of International Relationships), Lexington Books, 1990, s. 117-127, s. 117-120.

³²⁷ Mack, **The Psychodynamics of...**, s. 123.

³²⁸ Moses, Rafael; **On Dehumanizing the Enemy**, (Ed. Vamik Volkan, Julius Demetrios, Joseph Montville, The Psychodynamics of International Relationships), Lexington Books, 1990, s. 111-117, s. 115.

³²⁹ Mack, **The Psychodynamics of...**, s. 124.

³³⁰ Mack, **The Psychodynamics of...**, s. 117-127.

idealizasyon ve kolektif mağduriyet süreçleri, milliyetçilik ve kişisel kendilik duygusuna ilişkindir. İç grup tarafından kahraman olarak görülen kişilerin hareketlerinin idealleştirilmesi, iç grup üyelerinin özsaygısını artırmaktadır. Diğer grup üyeleri tarafından deneyimlenen duygusal “yaralar”, bireylerin sahip olduğu bağlanma duygusu, bireylerin kolektif aidiyet duygusunun ve grubun bağlılığının artmasıyla sonuçlanmaktadır.³³¹

Mack'e göre uluslararası ilişkilerde, ulusal gruplar kendilerini mağdurlar ya da olası mağdurlar olarak algılamaktadır. Mağdurlaştırılmış gruplar, bir kez daha mağdur olmaktan kaçınmanın yollarını araştırırlar. Şiddet hareketleri yoluyla da, yeni intikam ve mağduriyet döngüleri yaratılır.³³² Ancak Mack, tarihe kısaca göz atıldığında, “arkadaş”ların “düşman” olduğu ve “düşman”ların “arkadaş” olduğunun görüldüğünün de altını çizmiştir.³³³

2.2.4. Düşman

Grup üyeleri kendilerini mağdurlar olarak gördükleri zaman, açıkça bir düşmanı belirleyebilmektedirler.³³⁴ Çatışmaların tırmanması süreci sırasında, algılar iç grup üyelerinin kendi gruplarını haklı algılamasına, tersine dış grubu “düşman” olarak görmesine neden olmaktadır. Düşmanı insanlıktan uzaklaştırmaya yönelik bu algılar, grup üyelerinin kazanmak için her şeyi yapabilecekleri düşüncesini desteklemektedir.³³⁵ Mack, düşman sistemi olarak adlandırdığı “modern düşmanlaştırma süreci”nin tam olarak anlaşılabilmesinin, psikoloji, antropoloji, tarih, politik bilim bilimlerinin de

³³¹ Mack, **Nationalism and the Self**, s. 48-50.

³³² Mack, **The Psychodynamics of...**, s. 124.

³³³ Mack, **The Enemy System**, s. 58.

³³⁴ Mertus, Julie A.; **Kosovo: How Did Myths and Truths Started a War**, Berkeley: Univ.of California Press, Berkeley, 1999, s. 1.

³³⁵ Lord, **a.g.e.**, s. 528.

içinde bulunduğu birçok disiplinden katkılarla mümkün olduğunu savunmuştur.³³⁶

Etnik gruplar arasındaki düşmanlığı anlamak için, gruplar arasındaki nefret ya da karşıtlığın kaynaklarının anlaşılması önemlidir. Psikanalitik yaklaşım, bebeklikte ve çocuklukta düşmanlık kavramının nasıl geliştiğini ele almıştır. Çocuk, yaşamının ilk yılında kendilik (*self*) duygusunun çekirdeğini geliştirmeye başlamaktadır. Bu, tanıdık kişileri ve yabancıları birbirinden ayırabilme yeteneğini içermektedir. Örneğin altı-sekiz aylık bebeklerin yabancılarla ilgili kaygısı bu ayırımla ilgilidir. Bu ayırım, bebeklerin dünyadaki objeleri ayırmasına ve onları “tanıdıklar ve yabancılar”, “insanlar ve insan olmayanlar”, “iyi ve kötü”, “güvenli ve güvenli olmayan” olarak görmesine neden olmaktadır.³³⁷

Kendilik (*self*) duygusu, yaşamın ilk birkaç ayında başlayan ve erken çocuklukta hızla gelişen, özellikle anne-bebek ve baba-bebek etkileşimlerinde ortaya çıkmaktadır. Erken çocuklukta bu sosyal ve sosyalleşme deneyimleri ikili bir değerliliğe sahiptir. Diğer insanlarla ve cansız dünyayla deneyimler, tatmin edici ve ödüllendiricidir ve kendisini ve diğerlerini pozitif ve sevme duygusuna doğru gelişir ve güvenli bir dünya görüşü oluşur. Eşzamanlı olarak çocuk engellenme ve hayal kırıklığı yaratan, kendisi için korkutucu ve tehlikeli olumsuz deneyimlere de sahiptir. Bu tutumlar yaşam süresince her yeni durumda, kutupların bir ya da diğer ucuyla ya da her ikisinin karışımıyla karşı karşıya gelmektedir.³³⁸

‘Benim insanlarım’ (biz) ve olmayanlar (onlar) en erken çocuklukta ebeveynler ve ilişkide olunan diğer yakınların öğrettikleri yoluyla içselleştirilmektedir.³³⁹ İnsanlar yaşamlarının ilk yıllarından itibaren, dış dünyaya atfedilen ve acıya ya da istenmeyen bir duruma neden olan duygu, düşünce ve dürtüleri dışsallaştırmaya eğilimlidir. Bu eğilimler grup yaşamında

³³⁶ Mack, **The Enemy System**, s. 59.

³³⁷ Mack, **The Enemy System**, s. 63.

³³⁸ Mack, **The Psychodynamics of...**, s. 122.

³³⁹ Mack, **The Psychodynamics...**, s. 123.

güçlü bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Yani, kendilerinde en nefret edilen yönler diğer gruplara atfedilerek, bu gruplar yabancı, kötü ve en sonunda 'düşman' olarak algılanmaktadır. Fantezi ve imajinasyon yoluyla kendilik (*self*), fiziksel olarak şimdiki zamanda bulunmasalar bile diğerleriyle bağlanmaktadır. Anne ve bebek arasında en erken dönemde oluşan bağlanma, bir süre sonra diğer yetişkinler ve daha sonra da gruplara doğru genişlemektedir.³⁴⁰

Volkan'a göre, insan doğasında dostlara sahip olmak kadar düşmanlara sahip olmak da önemlidir.³⁴¹ Gallagher de, tarihsel kinlerin ve bugünkü korkuların başarılı bir şekilde manipülasyonunun, kolektif bir düşman imajını yarattığını iddia etmiştir.³⁴²

Ayrıca bugünkü çatışmalardaki "yeni düşmanlar" tarihsel bir olaydan gelen "eski düşmanlar"ın uzantıları olarak da algılanabilmektedir. Eğer tarihsel şartlar, yeni bir nesle, geçmişteki güçsüzlük duygularının intikamını alma olanağını vermezse, grup tarafından paylaşılmış felaketin zihinsel temsili grup üyelerini birbirine bağlamaktadır. Yaşanan olayın zihinsel imajı, büyük bir "mağdurluk" çadırı altında grup üyelerinin var olması yoluyla, bu bağlanma gerçekleşmektedir.³⁴³

Diğerlerini suçlamaya, sorumluluklarını yansıtmaya ya da dışsallaştırmaya ilişkin insan eğilimi, bireylerin psikolojisinde güçlü bir şekilde yer almaktadır. Vamik Volkan'a göre, bunu bilen ya da hisseden liderler, uygun dışsallaştırma hedefleri (*suitable targets of externalization*) sağlamaktadırlar.³⁴⁴

Düşman gruplar arasındaki ilişkilerde savaşların ve diğer yıkıcı etkileşimlerin olması, düşmanlığın devamına yol açmaktadır. Bununla birlikte

³⁴⁰ Mack, *The Psychodynamics of...*, s. 122.

³⁴¹ Volkan, *The Need to Have Enemies&Allies*, s. 95.

³⁴² Gallagher, *a.g.e.*, s. 59-60.

³⁴³ Mack, *The Enemy System*, s. 56.

³⁴⁴ Mack, *The Enemy System*, s. 61.

Mack'in de vurguladığı gibi, tarihte arkadaşların düşman olduğu ve düşmanların arkadaş olduğu birçok duruma rastlanmıştır.³⁴⁵

Grupların diğer gruplara karşı duygusal tutumlarında genellikle, liderlerin büyük bir etkisi olmaktadır. Mack'e göre etnomilliyetçi liderlerin birçoğu, izleyenlerini mobilize etmek için tarihsel nefretleri ve korkuları kullanmakta, bunu gruplar arasındaki pozitif ve negatif duygu birikimi üzerine yapmaktadırlar.³⁴⁶ Çok az lider kendi ulusunun davranışlarındaki şiddetin kaynaklarına dikkatini vermektedir. Birçok etnik grubun lideri tarihsel mağduriyet konusuna vurgu yapmakta ve yeni agresyon hareketlerine zemin hazırlayan gerekçeler öne sürmektedir.³⁴⁷ Dolayısıyla çatışmaya ilişkin sorumluluk dışsallaştırılmakta ve kendi gruplarının gerilimlere ve düşmanlığa olan katkısı inkar edilmektedir.³⁴⁸

Özellikle tehdit edildikleri zaman grup kendisini, keskin bir şekilde kendi grubunun üyelerini ve düşmanlarını ayırarak tanımlamaktadır.³⁴⁹ Psikanalist Franz Alexander'ın da belirttiği gibi, düşmanlık kaygıyı ortaya çıkarmakta ve bu kaygı bireylerin ve grupların uyum yeteneğini olumsuz etkilemekte ve bireyleri ya da grupları geçerliliği kalmamış uyum biçimlerine dönmeye zorlamaktadır.³⁵⁰

2.2.5. Uzlaşma (*Reconciliation*)

Soğuk Savaş sonrası dönemde, etnik gruplar arasındaki çatışmaların artması uzlaşma konusunun önem kazanmasına yol açmıştır. Kelman'a göre, önceki dönemlerde uzlaşma (*reconciliation*) terimi öncelikle dini söylemde kullanılmaktayken, 1994 de Güney Afrikadaki politik değişimden sonra *Truth*

³⁴⁵ Mack, *The Enemy System*, s. 58.

³⁴⁶ Mack, *The Psychodynamics...*, s. 123.

³⁴⁷ Mack, *The Psychodynamics...*, s. 124.

³⁴⁸ Mack, *The Enemy System*, s. 63.

³⁴⁹ Mack, *The Psychodynamics...*, s. 124.

³⁵⁰ Alexander, Franz; "The Psychiatric Aspects of War and Peace", *The American Journal of Sociology*, Vol. 46, No.4, (Jan.1941), s. 504-520, s. 505.

and Reconciliation Komisyonunun kurulması, uzlaşma konusuna verilen dikkatin artmasına neden olmuştur.³⁵¹

Staub uzlaşma'yı "daha önceden düşman olan grupların üyeleri tarafından karşılıklı kabul/onaylama ve bu tür bir kabulün gelişmesi ve sürdürülmesindeki toplumsal yapılar ve psikolojik süreçler" olarak tanımlamıştır.³⁵²

Uzlaşma (*reconciliation*) etnik olarak bölünmüş gruplar arasındaki düşmanlık ve güvensizliğin üstesinden gelme sürecidir ve çatışmanın nedenlerinin genel olarak anlaşılmasını ve 'geçmişle yüzleşme' konularının paylaşılmasını gerektirmektedir. Uzlaşma, empati ve 'diğerinin' yeniden insanileştirilmesini (*rehumanization*) gerektiren uzun dönemli bir süreçtir. Yeniden insanileştirme (*rehumanization*), kişisel temas ve diyalog yoluyla etnik bölünmenin temel bileşenlerinden biri olan "korku"nun giderilmesine yardım etmektedir.³⁵³

Barış inşasının amaçlarına, gelecekte olabilecek çatışmanın engellenmesi için esas olan yeniden inşa ve uzlaşma yoluyla ulaşılabilecektir.³⁵⁴ Uzlaşma (*reconciliation*) ve yeniden inşa (reconstruction) nın başarısı da güvenlik, demokrasi ve sosyo-ekonomik geçişlerle ilgili amaçların gerçekleştirilmesine bağlıdır.³⁵⁵

Uzlaşma (*reconciliation*) bir zaman sürecinin sonunda gelen, başarılı çatışma çözümünün bir sonucudur. Yani sonuç kadar süreci de ifade etmektedir ve barış sürecinin bütünleyici bir parçası olarak başlangıcından itibaren olması gereklidir. Gruplar arasındaki ilişkilerin düşmanlıktan barışçı

³⁵¹ Kelman, Herbert C.; **Reconciliation from a Social-Psychological Perspective**, (In A Nadler, Ed. T.E. Malloy& J.D. Fisher, The Social Psychology of Intergroup Reconciliation), Oxford and New York: Oxford University Press, 2008, s. 15-32, s. 15.

³⁵² Staub, E.; **Genocide, Mass Killing and Intractable Conflict: Roots, Evolution, Prevention and Reconciliation**, (In Handbook of Political Psychology, Ed. Sears, D.; Jarvis, R.), New York, Oxford Univ., 2003, s. 710-751, s. 711.

³⁵³ Haider, **a.g.m.**, s. 99.

³⁵⁴ Jeong, Ho-Won; **Peacebuilding: Conceptual and Policy Issues**, (Approaches To Peacebuilding, Ed. Ho-Won Jeong), New York, Palgrave Macmillan, 2002, s. 3-17, s. 7.

³⁵⁵ David, Charles-Philippe; **Does Peacebuilding Build Peace?** (Approaches To Peacebuilding, Ed. Ho-Won Jeong), New York, Palgrave Macmillan, 2002, s. 18-60, s. 24-25.

bir şekilde bir arada var olmaya doğru gelişmesi gerekmektedir.³⁵⁶ Uzlaşmanın odak noktalarından en önemlisi, çatışma sistemindeki temel ilişki dinamiklerini değiştirmek için yeni algıların yaratılması ve yeni paylaşılmış deneyimlerin keşfedilmesidir.³⁵⁷

Herbert Kelman'a göre, Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan etnik çatışmaların çözülebilmesi için sadece diplomatik anlaşmalar ve stratejik düzenlemeler yeterli değildir. Çatışma sonrasında grupların bir arada yaşama zorunluluğu, gruplar arası ilişkilerde işbirliği, karşılıklı güven ve kabule dayanan bir dönüşümün gerçekleşmesini gerektirmektedir.³⁵⁸ *Top-down* yaklaşımlar barış inşası sürecinde yeterli değildir. Çatışma sonrasında gruplar arasındaki sosyal ilişkileri dönüştürme ve onarmaya ilişkin çabaları da içermelidir.³⁵⁹

Kelman'a göre uzlaşma (*reconciliation*) daki temel bileşen "diğer"inin kimliğinin ve insanlığının karşılıklı kabulüdür. Burada "diğer"inin inkarının bırakılması söz konusudur. Birisinin kimliğinin inkarının bırakılması yoluyla birisinin kolektif kimliğinin değişmesi, diğerinin kimliğinin bir derece kabulü anlamına gelir. Her bir tarafın kimliğindeki değişim, ortak bir kimliğin gelişmesine doğru gidebilir. Her grubun özellikli kimliği yerine, yan yana yaşayabilecek ortak kimliklerin gelişimi uzlaşma ile mümkün olur. Kelman'a göre uzlaşma için esas olan şey, her bir tarafın kendi kimliğini diğerinin kimliğiyle sadece uzlaştırmayı gözden geçirmesidir. Uzlaşma, taraflara yeni ilişkiyi içselleştirme olanağı vererek, onu kendi kimliklerine entegre etmektedir. Diğerine karşı yeni tutumlar gelişebilir. Yeni tutumlar grubun kendi kimliğine entegre edilerek, aşamalı bir şekilde eski tutumların yerini alarak, güveni de aşamalı olarak artırmaktadır. Bu süreç eski korkuların ve

³⁵⁶ Kelman, **Reconciliation from a Social-Psychological Perspective**, s. 17.

³⁵⁷ Lerche, Charles; Jeong, Ho-Won; **Reconciliation: Contexts and Consequences**, (Approaches To Peacebuilding, Ed. Ho-Won Jeong), New York, Palgrave Macmillan, 2002, s. 103-122, s. 103.

³⁵⁸ Kelman, **Reconciliation from a Social-Psychological Perspective**, s. 15-16.

³⁵⁹ Kelman, Herbert; **Social Psychological Dimensions of International Conflict**, (Ed. William Zartman, J. Lewis Rasmussen, Peacemaking in International Conflict: Methods&Techniques), Washington D.C. US Institute of Peace Press, 1997, s. 191-237, s. 192.

şüphelerin yeniden ortaya çıkmasını önlemese de, gruplar arasındaki ilişkiler durumsal değişimlere karşı daha az savunmasız hale gelmektedir.³⁶⁰

Kelman çatışmadaki grupların, diğerinin kimliğine uyum sağlaması için diğerinin insanlığının tanınması, tarihle yüzleşme ve her bir tarafın çatışmadaki sorumluluklarını kabul etmesi gerektiğini ve işlevsel ilişkilerin desteklenmesi gerektiğini yazmıştır.³⁶¹

Uzlaşma ile ilgili yaklaşımlar, “eski düşmanlar” arasındaki barışçı ilişkileri oluşturabilecek şekilde, inançların ve tutumlara ilişkin psikolojik bir değişimin zorunlu olduğunu kabul etmektedir. Bu da ancak çatışmadaki gruplar arasında, karşılıklı güven ve kabule dayanan, “diğer”inin ihtiyaçlarını da dikkate alan ve işbirliği içeren yeni barışçı ilişkilerin biçimlendirilmesiyle ulaşılabilir.³⁶²

Bar-Tal da, Bosna-Hersek gibi çatışma çözümü sonrasında aynı politik sistem içinde yaşamak zorunda olan eski düşman grupların uzlaşma süreçlerinde, tek bir politik, toplumsal, ekonomik, yasal, kültürel ve eğitim sistemi kurulmasına ihtiyaç olduğuna, bunun eski düşmanları birleştireceğine dikkat çekmiştir.³⁶³

2.3. ETNİK ÇATIŞMALARA İLİŞKİN PSIKOLOJİK TEORILER

Psikoloji disiplini içinde, gruplar arası çatışmaların dinamiklerini açıklayan çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Bu çalışmada Bosna-Hersek ve Kosova'daki çatışmaların analizi için, Gerçekçi Çatışma Teorisi, Sosyal Kimlik Teorisi ve Kolektif Şiddet Teorisi kullanılmıştır. Bu üç teorinin

³⁶⁰ Kelman, **Reconciliation from a Social-Psychological Perspective**, s. 17-25.

³⁶¹ Kelman, **Reconciliation from a Social-Psychological Perspective**, s. 24-25.

³⁶² Rousseau, David L.; Garcia-Retamero, Rocio; “Identity, Power, and Threat Perception: A Cross-National Experimental Study”, **Journal of Conflict Resolution**, 2007, 51:744, s. 744-771, s. 745.

³⁶³ Bar-Tal, Daniel; “From Intractable Conflict Through Conflict Resolution to Reconciliation: Psychological Analysis”, **Political Psychology**, Vol. 21, No. 2, 2000, s. 351-365, s. 355-356.

bileşenleri, çatışmaların hem nedenlerinin anlaşılması hem de önlenmesi için geniş bir perspektif sunmaktadır.

2.3.1. Gerçekçi Çatışma Teorisi

20. yüzyılın önde gelen sosyal psikologlarından biri olarak kabul edilen Muzaffer Şerif, sosyal psikolojide klasik olarak kabul edilen çalışmalar yapmıştır. I. Dünya Savaşı ve Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında özellikle Türkler, Yunanlılar ve Ermeniler arasındaki çatışmalardan etkilenen Şerif, gruplar arası çatışmalar konusunda çalışmalar yapmış ve özellikle iç-gruba bağlılık ve dış-gruba ilişkin yıkıcılık süreçlerini tanımlamaya çalışmıştır.³⁶⁴ 20. yüzyılın başında ortaya çıkan antropolojik kuram ve araştırmalardan da etkilenen Şerif, etno-merkezci yaklaşımları reddederek insan davranışı üzerinde kültürün etkisi vurgulamıştır.³⁶⁵

Muzaffer Şerif'in Gerçekçi Çatışma Teorisi, gruplar arası çatışmaların anlaşılmasında klasik bir örnektir.³⁶⁶ Şerif'in gruplar arası ilişkilerle ilgili çalışmaları, çatışmaları bireysel düzeyde inceleyen daha önceki bireyselci yaklaşımların³⁶⁷ aşılmasında bir dönüm noktası olarak görülmektedir.

Şerif'e göre, gruplar arası ilişkiler terimi, "iki ya da daha fazla sayıda grup ve bunların üyeleri arasındaki ilişkiler"e karşılık gelmektedir. Gruplar arası davranışların ortaya çıkmasında hem içsel faktörlerin (motivasyonlar, tutumlar gibi) hem de dışsal faktörlerin (durumsal, örgütsel ve maddi) etkisi vardır.³⁶⁸

³⁶⁴ Aslıtürk, Ersin; Cherry, Frances; **Mesleki ve Siyasal Yaşamı İçinde Muzaffer Şerif**, (Muzaffer Şerif'e Armağan, Der. Sertan Batur, Ersin Aslıtürk), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 137-145, s. 137.

³⁶⁵ Kağıtçıbaşı, Çiğdem; **Şerif'i Tekrar Keşfetmek**, (Muzaffer Şerif'e Armağan, Der. Sertan Batur, Ersin Aslıtürk), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 124.

³⁶⁶ Valentim, **a.g.m.**, s. 180.

³⁶⁷ Engellenme-Saldırganlık Teorisi ve Otoriteryen Kişilik Teorisi gibi.

³⁶⁸ Sherif, Sherif, **a.g.e.**, s. 281-282.

Gerçekçi Çatışma Teorisi, gruplar arası düşmanlık, çatışma ve agresyonun gruplar arasında sınırlı, ancak değerli maddi kaynaklar için rekabetten kaynaklandığını iddia etmiştir. Tıpkı maddi kaynakların ve ödüllerin bireyler tarafından dikkate alınmasının, agresyonu motive etmesi gibi, maddi kaynakların olası kazanımı ya da kaybedilmesi de gruplar arası agresyonu motive etmektedir.³⁶⁹

Şerif'e göre bireylerin davranışlarının belirlenmesinde tutumlar önemli bir rol oynamaktadır. Gruplara ilişkin tutumların oluşması ve içeriğini anlamak için de, grup içindeki etkileşim sürecinin ve grubun sosyal normlarının anlaşılması gerekmektedir. Çocuklarla ilgili yapılan tutum çalışmalarında, çocukların bir gruba üye oldukları zaman, dış-gruba ilişkin tutum geliştirdiklerini göstermiştir. Bu tutumlar, içinde bulunulan grubun normlarından kaynaklanmaktadır.³⁷⁰ Yani olumlu ve olumsuz gruplar arası tutumlar, iki ya da daha fazla grup arasındaki etkileşimin sonuçlarından kaynaklanmaktadır.³⁷¹ Bu tutumların biçimlenmesinde, bireyler için dış-gruplara ilişkin önyargıyla ilgili tutumları biçimlenirken, gruplar arasında daha önceden olumsuz deneyimlerin olması zorunlu değildir.³⁷²

Şerif grup ve gruplar arası ilişkilere ilişkin araştırmalar yapmıştır. Gruplar arası çatışma, işbirliği ve çatışmanın azaltılmasıyla ilgili olarak yaptığı araştırmaların en ünlüsü 1954'de düzenlenen *Hırsızlar Mağarası* deneyidir. Deneyin farklı aşamalardan oluşmuş ve ilk aşamasında birbirlerini daha önceden tanımayan katılımcılar arasında grupların oluşması hedeflenmiştir. İkinci aşamada ise, gruplar arasında rekabet yaratılarak, bir grubun kazandığı ve diğer grubun kaybettiği bir ortam oluşturulmuştur. Oluşan gruplar arasında rekabetin neden olduğu başarı ve başarısızlık, diğer grupla ilişkilerde düşmanca tutumların ve davranışların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Şerif, bu deneysel çalışmaların sonucunda grup oluşumu ve

³⁶⁹ Smith, Mackie, a.g.e., s. 524.

³⁷⁰ Sherif, Muzaffer; **Groups in Harmony and Tension**, s. 229.

³⁷¹ Sherif, Sherif, **An Outline of ...**, s. 285.

³⁷² Sherif, Sherif, **An Outline of ...**, s. 287.

gruplar arası ilişkileri açıklayan Gerçekçi Çatışma Kuramını (*Realistic Conflict Theory*) oluşturmuştur.³⁷³

Şerif, önyargı, ayrımcılık ve toplumsal çatışma üzerine "gruplar arası" bir yaklaşım geliştirmiştir. Toplumsal çatışmanın bireysel ya da kişiler arası tutumların ve süreçlerin sonucu olduğu görüşünü reddeden Şerif, bunu ilişkili sosyal grupların niteliklerinin yansımaları olarak görmüştür. Şerif, insanların bireyler olarak ve grup üyeleri olarak sergiledikleri davranışlar arasındaki psikolojik farklılıklar üzerinde çalışmıştır. Şerifin çalışmaları, gruplar arası ilişkilere "karşılıklı bağımlılığı" savunan bir bakış açısı kazandırmıştır.³⁷⁴

Teoriye göre, gruplar arası çatışma, grupların karşılıklı bağımlılığından (*interdependence*) kaynaklanmaktadır. Bu, bir grubun diğer bir grubun amaçlarına ulaşmaması pahasına kendi amaçlarına ulaşması anlamına gelmektedir.³⁷⁵ Yani, karşılıklı bağımlılık kavramı, olumsuz bir karşılıklı bağımlılık durumunda olan iki gruptan, sadece bir grup her ikisi için de önemli olan bir amaca ulaşabiliyorsa ve "gerçek bir çıkar çatışması" söz konusuysa, gruplar arasındaki ilişkilerde düşmanlık oluşmakta ve iç-grup kayırmakta ve her bir grup içindeki dayanışma artmaktadır.³⁷⁶

Gruplar arası ilişkilere bu yaklaşım, grup çatışmalarının grupların uyumsuz amaçlara sahip olması ve sınırlı kaynaklar için rekabet etmesi bağlamında 'rasyonel' olarak değerlendirilmektedir. Yani çatışmanın kaynağı 'gerçek'tir.

Şerif'e göre, gruplar sınırlı kaynaklar etrafında rekabet eder ve böylece gruplar arası ilişkileri çatışma yoluyla belirgin hale gelir ve etnomerkezcilik artar.³⁷⁷ İşbirlikçi gruplarla karşılaştırıldığında, sınırlı ve değerli kaynaklar için

³⁷³ Narter, Meltem; **Muzaffer Şerif'in Sosyal Psikolojiye Deneysel ve Kuramsal Katkıları**, (Muzaffer Şerif'e Armağan, Der. Sertan Batur, Ersin Aslıtürk), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 172-173.

³⁷⁴ Smith, Mackie, **a.g.e.**, s. 525-526.

³⁷⁵ Semin, Findler, Claus, **a.g.e.**, s. 415.

³⁷⁶ Valentim, **a.g.m.**, s. 180.

³⁷⁷ Micheal A. Hogg, Graham V. Vaughan, **Social Psychology**, Prentice Hall, Harlow, 2002, s. 390.

rekabet içinde bulunan gruplar, iç-grup üyelerine sempati duyarken, dış-grup üyelerinden ise hoşlanmamaktadır.³⁷⁸

2.3.1.1. Hırsızlar Mağarası Deneyi (*Robbers Cave*)

Gerçekçi çatışma teorisi alan çalışmalarına dayanan veriler tarafından doğrulanmıştır. Şerif ve arkadaşları, 1940'ların sonlarında ve 1950'lerin başlarında, sosyal çatışmanın nedenleri üzerine araştırmalar yürütmüşlerdir.³⁷⁹

Erkek çocuklara yönelik tatil kamplarında yürütülen bu araştırmalarda, grup yaşantıları ve gruplar arası ilişkiler, “doğal senaryolar” içinde incelenmiştir. Şerif ve ekibinin yürüttüğü bu araştırmalarda, gözlemsel yöntemlerle birlikte, kalıp yargı ölçekleri ve laboratuardan uyarlanmış teknikler kullanılmıştır. Şerif, yaptığı deneylerde, grup içi ve gruplar arası ilişkilere ilişkin önemli sonuçlar elde etmiştir.³⁸⁰

Şerif, gruplar arası ilişkiler üzerine üçüncü deneyini ise, gruplar arası çatışmanın oluşması ve azalması üzerine 1954’de yapmıştır. *Hırsızlar Mağarası* adı verilen bu deneyde, yaklaşık 11 yaşlarında ve birbirlerini daha önceden tanımayan 22 erkek çocuk yer almış ve deney bir kamp alanında gerçekleştirilmiştir. Yani, Şerif ve ark. deney için belirlediği grupları, önceden var olmayan ilişkiler çerçevesinde oluşturmuştur. Gruplardan birine Akbabalar, diğerine Kartallar adı verilmiştir.³⁸¹

Deney birbirini izleyen üç aşamada gerçekleştirilmiş ve her aşamada farklı amaçlar hedeflenmiştir. İlk evrede, iki ayrı grup içinde yer alan çocuklar ayrı ayrı kamp alanına getirilmişlerdir. İç-grup oluşumu evresi olan birinci aşamada, kendisine ait yapıları ve normları olan grupların oluşması

³⁷⁸ Smith, Mackie, **a.g.e.**, s. 526.

³⁷⁹ Smith, Mackie, **a.g.e.**, s. 527.

³⁸⁰ Sherif, **Groups in Harmony and Tension**, s. 230.

³⁸¹ Sherif, Sherif, **a.g.e.**, s. 280.

hedeflenmiştir. Her iki gruptaki çocuklar da ilk evrenin son gününe kadar, kamp alanında başka bir grup olduğundan haberdar olmamıştır. Bu evrede, etkinliklerin uyum içinde yapılarak, işbölümü ve rol farklılaşmasının oluşması amaçlanmıştır. İkinci evredeki amaçlar gruplar arasında çatışmaya neden olacak şekilde belirlenmiştir. Üçüncü evrede ise, amaçlar, gruplar arasında birbirine bağımlı ve işbirliğine dayanan etkinliklere neden olmaktadır.³⁸²

Sonuç olarak araştırmada, farklı grupların üyeleri, kendi amaçlarıyla ters düşen durumlarla karşılaştıkları zaman bir rekabet ortamı oluşmuş ve bu durumun bir süre sonra düşmanlığa dönüşebildiği ortaya çıkmıştır. Bu düşmanca rekabet ortamında ise, dış-gruba karşı olumsuz tutumlar ve önyargılar gelişmiş ve gruplar arasındaki düşmanlık grup içi dayanışmayı güçlendirmiştir.³⁸³

2.3.1.2. Deneyde Çatışmanın Azaltılması: Üst amaçlar (*Superordinate goals*)

Deneyin son aşamasında, her bir grubun diğer gruba ilgili olumsuz duyguları artmış ve birbirlerine karşı olumsuz ifadeler kullanmaya başlamışlardır. Gruplar kendilerini güçlü hissetmeye başlamış ve grup normları da katı bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır. Gruplar arası düşmanlığın ortaya çıkmasını özellikle amaçlayan ve teşvik eden Hırsızlar Mağarası deneyinde, bu aşamadan sonra, çatışmayı çözmeye yönelik girişimlere başlamıştır.³⁸⁴

Şerif gruplar arası çatışmayı azaltmak için, gruplar arası dinamiklerin, işbirliğini gerektiren ve gruplar arası rekabetin yerini alan üst amaçlar doğrultusunda yeniden yapılandırılması gerektiğini iddia etmiştir. Şerif'e göre

³⁸² Sherif, Sherif, **a.g.e.**, s. 281-282.

³⁸³ Isen, Galip; Batmaz, Veysel; **Ben ve Toplum**, İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2006, s. 277-278.

³⁸⁴ Smit, Mackie, **a.g.e.**, s. 535.

bu perspektif, gruplar arası çatışmayı ve düşmanlığı azaltacak ve grup sınırlarının bozulmasına yol açacaktı.³⁸⁵

Şerif ve ekibi bu nedenle, deneyin son aşamada temel ödülleri kazanmak için iki grubun işbirliği yapmasını gerektiren bir dizi üst amaçlar (*superordinate goals*) dizisini deneye dahil etmiştir. Bu amaçlar gruplar arası agresyonun azalmasına neden olmuş ve birkaç gün içinde agresyonun yerini gruplar arası arkadaşlık almıştır.³⁸⁶

Üst amaç, bir grubun sadece kendi çabasıyla erişemeyeceği bir amacı ifade etmektedir. Yani ortak amaçtan farklıdır. Ortak amaç daha çok, her iki grup tarafından da düşünsel olarak onaylanan ve belirli bir hazırlık ve olgunlaşma süresi gerektiren amaçları ifade etmektedir. Üst amaçlı işbirliği sayısı arttıkça, düşman gruplar arasında bir yakınlaşma ortaya çıkmaktadır.³⁸⁷

Bu aşamadaki temel varsayım, rekabet ve engellenme koşulları altında iki grup işlevsel ilişkiye girdiği zaman, olumsuz dış-grup tutumları ve kalıp yargıların artacağı ve standardize olacağı idi.³⁸⁸ Üst amaçlar (*superordinate goals*) yoluyla, hiçbir grubun kendi amaçlarına ulaşmadığı ve bu her bir grubun diğer amaçlarının yerini almış ve bu dayanışma yaratılmıştır.³⁸⁹ Çatışmayı azaltmak için, gruplar arasındaki ilişki ya da iletişimin artması tek başına yeterli olmamıştır. Şerif'e göre, "eğer üst amaçlar olmaksızın düşman gruplar arasında ilişki olursa, iletişim kanalları sonraki suçlamaların ve karşılıklı şikayetlerin aracı olarak hizmet etmektedir".³⁹⁰

Şerif'e göre, gruplar arasında çatışmayı azaltmak için benimsenen farklı stratejilerin etkili olabilmesi için, bu stratejilerin gruplar arası karşılıklı etkileşim sürecinin ana parçası haline gelmesi gereklidir. Çatışma içindeki

³⁸⁵ Sherif, Sherif, *An Outline of ...*, s. 287.

³⁸⁶ Baron, Kerr, Miller, *a.g.m.*, s. 135.

³⁸⁷ Isen, Batmaz, *a.g.e.*, s. 278.

³⁸⁸ Sherif, Sherif, *An Outline of ...*, s. 287.

³⁸⁹ Hewstone, Greenland, *a.g.m.*, s. 137.

³⁹⁰ Valentim, *a.g.m.*, s. 181.

bütün grupları ilgilendiren gerçek ve zorlayıcı değere sahip üst amaçlara yönelmesi önemlidir.³⁹¹

Gerçekçi Çatışma Teorisine göre, kişiler ortak amaçlar doğrultusunda etkileşime geçmekte ve bunun sonucunda grup normları oluşmaktadır. Grupların ortak amaçlarına ulaşmalarının engellenmesi ise, grup üyelerinde diğer grupların üyelerine karşı olumsuz tutumlar ve önyargılar geliştirmekte, bu da gruplar arasında çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.³⁹² Şerif, *Hırsızlar Mağarası* deneyinde gruplar arası çatışmalarda kalıcı çözümün, üst amaçlar yoluyla sağlandığını göstermiştir.

2.3.1.3. İç-grup Dış-grup Varsayımları

Gerçekçi çatışma teorisi, gruplar arasındaki gerçek çatışmanın, iç-grup tanımlaması ve dış-gruba ilişkin kalıp yargıların sosyal psikolojik etkilerini gösterdiğini varsaymaktadır.³⁹³ Dış-gruba ilişkin düşmanlık grup içindeki dayanışmanın derecesiyle de orantılı olabilmektedir.³⁹⁴ Gerçekçi çatışma teorisi, grupların amaçları ve çıkarları karşıt olduğu zaman, gruplar arası önyargısının daha güçlü olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca dış gruptan algılanan tehditlerin de dış gruba ilişkin daha fazla düşmanlığa ilişkin olduğu ve çatışmayı haklı hale getirmeye yardım ettiği de öne sürmüştür.³⁹⁵

Teori iç grup çıkarlarının realizasyonunun gruplar arası ilişkiler bağlamına dayandığını ve iç grup çıkarlarının tatmin edilmesinde farklı şartların etkisini çalışmıştır. Teoriye göre kaynaklar etrafında gerçek bir çatışmanın olması zorunlu değildir. Gruplar arasında, rekabetin algılanmasıyla daha çok ilişkilidir. Teori, önyargıların bireysel düzeyden

³⁹¹ **Superordinate Goals in the Reduction of Intergroup Reduction of Intergroup Conflict**, (Ed. M.A. Hogg ve D. Abrams, Intergroup Relations), Philadelphia, Psychology Press, s.70.

³⁹² Narter, **a.g.m.**, s. 174.

³⁹³ Monroe, Kristen Renwick; Hankin, James; Ren'ee Bukovchik Van Vechten, The Psychological Foundations Of Identity Politics, **Annu. Rev. Polit. Sci.**, 2000. 3:419-447, s. 432.

³⁹⁴ Sherif, Sherif, **An Outline of ...**, s. 283.

³⁹⁵ Levine, R. A., and D. T. Campbell, **Ethnocentrism: Theories of Conflict, Ethnic Attitudes, and Group Behavior**, John Wiley and Sons, New York, 1972, s. 216.

ziyade grup düzeyinde gerçekleştiğini varsaymaktadır. Etnik ve ulusal gruplar için, grubun büyüklüğü, sosyal statüleri ve ekonomik ve politik güç, kültürel gelişme, grup tarihi ve gruplar arası ilişkilere ilişkin hatıralar ve diğer gruplarla olan bağlantılar bu önyargıları etkileyebilmektedir.³⁹⁶

Şerif'in deneyleri gruplar arası ilişkilerle ilgili bazı önemli noktaları göstermiştir:

- Gruplar arası rekabet olmadığında bile, gizli bir etnomerkezcilik vardı.
- Önyargı, ayrımcılık ve etnomerkezcilik gerçek bir gruplar arası çatışmanın sonucu olarak ortaya çıkmıştı.
- Deneye katılan çocuklar, otoriter ya da dogmatik kişiliklere sahip değildi.
- En az engellenen grup genellikle daha fazla gruplar arası agresyon gösteren gruptu.
- Karşıt gruplar arasındaki basit temas gruplar arası ilişkileri geliştirmemişti.³⁹⁷

Gerçekçi Çatışma Teorisi, gruplar arası ilişkiler ve çatışmalara dair zengin bir açıklama sunmasına rağmen, daha sonraki araştırmalar bu açıklamayı sorgulamış ve gruplar arası ilişkiler üzerine yapılan çalışmalara farklı bir yönelim vermiştir.³⁹⁸

2.3.2. Sosyal Kimlik Teorisi

Sosyal Kimlik Teorisi, gruplar arası ilişkiler ve etnik çatışmaların çalışılmasında sosyal psikoloji alanında önemli bir yere sahiptir. Sosyal

³⁹⁶ Hogg, Micheal A.; Vaughan, Graham V.; **Social Psychology**, Prentice Hall, Harlow, 2002, s. 392-393.

³⁹⁷ Hogg, Vaughan, **a.g.e.**, s. 392-393.

³⁹⁸ Valentim, **a.g.m.**, s. 182.

Kimlik Teorisi, grup kimliği ve gruplar arası ilişkilere ilişkin, bilişsel ve sosyal psikolojik bir model oluşturmuştur. Bu teori daha önceki teorilerden farklı olarak, indirgemeci olmayan bir model sunmuştur.³⁹⁹

Sosyal Kimlik Teorisine göre, otoriter kişilik teorisi⁴⁰⁰ ve engellenme-saldırganlık teorisi⁴⁰¹ gibi önyargı ve ayrımcılık hakkındaki teoriler, gruplar arası ilişkileri açıklamak konusunda yeterli değildir.⁴⁰² Sosyal Kimlik Teorisi, grup ve gruplar arası ilişkileri, kişilik özellikleri ya da kişiler arası ilişkiler bağlamında açıklamaktan kaçınmış ve sosyal kimliği kişisel kimlikten ayırmıştır.⁴⁰³

Sosyal Kimlik Teorisi, sosyal grupların ortak özellikleri, sosyal deneyimleri ve davranışları paylaşan insan toplulukları olduklarını dikkate almaktadır. Bu bağlamda sosyal kimlik, diğer grup üyeleriyle tanımlama süreçlerinin bir sonucu olarak görülmektedir. Bir grubun tüm üyeleri, benzer sosyal kimliklere, inançlara ve tutumlara sahiptir.⁴⁰⁴

Sosyal Kimlik Teorisi, bir bireyin farklı gruplardaki üyeliğini yansıtan bir sosyal kimliğe sahip olduğunu vurgulamaktadır. Yani sosyal kimlik, grup üyeliğinden yükselen benlik kavramının parçasıdır. Bu kimlik, kendilik kavramının önemli bir parçasıdır ve bireyin kendisini ve bir bütün olarak toplumu algılamasını etkilemektedir.⁴⁰⁵

Sosyal kimlik, bireylerin farklı gruplara bağlanması yoluyla gelişmiştir. Bireyler, kendilerini bir grubun üyeleri olarak algılar ve kendi grupları (iç-gruplar) ve dış-gruplar arasındaki ayrımla ilişkili olarak kendilerini tanımlarlar.⁴⁰⁶ Bu açıdan, kendi ve diğeri arasındaki algıda önemli nokta, grup düzeyinde bireysel kendilik tanımlamasına ilişkindir. Farklılığa ilişkin bu

³⁹⁹ Wright, **a.g.m.**, s. 25.

⁴⁰⁰ Ayrıntılı için bkz. Adorno, Theodore v.d.; **Authoritarian Personality**, New York, Norton, 1950.

⁴⁰¹ Dollard v.d., **a.g.e.**

⁴⁰² Hogg, Michael; Vaughan, Graham M.; **Social Psychology**, London, Pearson Education Limited, 1988, s. 114.

⁴⁰³ Billig, Micheal; **Social Psychology and Intergroup Relations**, Academic Press, 1976, s. 186.

⁴⁰⁴ Korostelina, Karina V.; **Social Identity and Conflict**, Palgrave Macmillan, 2007, s. 7.

⁴⁰⁵ Monroe, Hankin, Van Vechten, **a.g.m.**, s. 436.

⁴⁰⁶ Korostelina, **a.g.e.**, s. 62.

algılar, dış-gruptan tamamen uzaklaşma ve dış-grubun insanlıktan uzaklaştırılmasına neden olmaktadır.⁴⁰⁷

Sosyal Kimlik Teorisi, bilişsel ve duygusal yönlerin önemini vurgulamaktadır. Sosyal kimliğin bilişsel temeli, sosyal sınıflandırma ve gruplar arası karşılaştırma sürecidir. Duygusal temeli ise, bir gruba ilişkin sevgi, nefret, dostluk ve düşmanlık gibi duyguları yansıtan boyutlarla bağlantılıdır. Bu bilişsel-duygusal ilişki, bir bireyin sosyal kimliğini güçlendirmektedir.⁴⁰⁸

Teori, grup psikolojisindeki önceki yaklaşımlardan farklı olarak, grup farklılaşmasını, sadece grup bağlılığı ya da iç-grup/dış grup arasındaki gerçek ya da algılanan rekabet bağlamında görmemiştir. Tajfel'in araştırmaları, rasgele oluşturulan gruplarda da, dış-gruba karşı iç-grup kayırmacılığının oluştuğunu göstermiştir.⁴⁰⁹ Yani Şerif'in Gerçekçi Çatışma Teorisi'ndeki gibi sınırlı kaynaklar için rekabet, iç-grup/dış-grup ayrımını güçlendirse de, çatışmanın ortaya çıkması için zorunlu koşullar değildir.⁴¹⁰

Tajfel, grup karar verme süreçlerinde, grup üyelerinin kendi gruplarını destekleme eğiliminde olduklarını bulmuştur. Bu gruplar yapay laboratuvar ortamlarında oluşturulduğunda ve gruplar arasında sınırlı kaynaklar için rekabetin olmadığı durumlarda bile iç-grupları desteklemiştir.⁴¹¹

Hogg ve Abrams'a göre Sosyal Kimlik Teorisi, gruplar arası ilişkilerle ilgili daha önceki perspektiflerinden iki temel konuda ayrılmaktadır:

Birincisi, Sumner'ın etno-merkezciliği olumsuz gören yaklaşımının tersine, sosyal grupların üyeleri kişinin kendi grubuna olumlu bir bakış sağladığına vurgu yapmıştır. İkincisi ise, Muzaffer Şerif'in rekabetçi amaçların çatışmaya neden olduğuna ilişkin iddiasının tersine, Sosyal Kimlik Teorisi,

⁴⁰⁷ Monroe, Hankin, Van Vechten, **a.g.m.**, s. 436.

⁴⁰⁸ Korostelina, **a.g.e.**, s. 24-25.

⁴⁰⁹ Hogg, Michael; Abrams, Dominic; **Social Identifications: A Social Psychology of Intergroup Relations and Group Processes**, London: Routledge, 1988, s. 234.

⁴¹⁰ Billig, **a.g.e.**, s. 186.

⁴¹¹ Hogg, Abrams, **a.g.e.**, s. 234.

sosyal sınıflandırmanın kendiliğinden gruplar arası ayrımcılığa neden olabileceğini iddia etmektedir.⁴¹²

2.3.2.1. Sosyal Kimlik Teorisinin Temel Kavramları

2.3.2.1.1. Minimal Grup Paradigması⁴¹³

Sosyal Kimlik Teorisinin kökenleri, Tajfel'in "minimal grup paradigması"na dayanan araştırmalarındadır. Tajfel ve ark. sosyal kategorileştirmenin gücünü minimal grup paradigmasında göstermiştir. Bu paradigmada, katılımcılar, görünüşte önemsiz kriterlere dayanan iki ayrı grubun üyeleri olarak sınıflandırılmıştır. Gerçekte ise gruplara tamamen rasgele biçimde ayrılmışlardır.⁴¹⁴

Tajfel gruplara ayırdığı deneklere, Kandinsky ve Klee'nin soyut tablolarının bulunduğu slaytlar göstermiş ve tercihlerini sormuştur. Denekler seçimlerine göre iki gruba konmuş, ancak hangi gruplara kondukları deneklere söylenmemiştir. Katılımcılardan, çeşitli yanıt stratejilerinin gücünü değerlendirmek için tasarlanmış broşürler kullanılarak, diğer katılımcı çiftler arasında ödülleri dağıtması istenmiştir. Oluşturulan bu iki grubun üyelerinden diğer iki kişiye para vermesi istenmiş, ancak parayı verecek olana, bu iki kişiden hangisinin onun grubundan olduğu söylenmiştir.⁴¹⁵ Araştırmadan çıkan en ilginç sonuç, katılımcıların diğer katılımcılar arasındaki ödülleri nasıl belirlediğine ilişkin olarak ortaya çıkmıştır. Bu deneyde kaynaklar sınırlı olmamasına ve parayı verecek olan kişinin "çıkar"ı söz konusu olmamasına rağmen, denekler ödül dağıtımında kendi gruplarının üyelerini kayırma eğilimi göstermiştir.⁴¹⁶

⁴¹² Hogg, Abrams, **a.g.e.**, s. 236.

⁴¹³ Bazı yayınlarda "asgari grup paradigması" olarak Türkçe'ye çevrilmiştir.

⁴¹⁴ Brewer, **a.g.m.**, s. 314-317.

⁴¹⁵ Bilgin, Nuri; **Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu**, İzmir, Ege Yayıncılık, 1994, s. 180.

⁴¹⁶ Brewer, Marilynn B.; "In-Group Bias in the Minimal Intergroup Situation: A Cognitive-Motivational Analysis", **Psychological Bulletin**, Vol.86, No. 2, 1979, s. 307-324, s. 309-310.

Bu çalışmalardan çıkan en dikkat çekici sonuç, katılımcıların kendi ödeneklerinde dürüst olmaya ilişkin biraz çaba göstermelerine rağmen, diğer (bilinmeyen) dış-grup üyesinden ziyade, diğer (bilinmeyen) iç-grup üyesine daha yüksek ödüller vermeye ilişkin sürekli bir eğilim göstermeleriydi. Deneyde, bazı şartlar altında minimal gruplar arası ilişkilerin, herhangi bir ölçüt olmaksızın bile biçimlenebileceği gösterilmiştir:

- (1) İç-grup ve dış gruba ilişkin sınıflandırma önemsiz kriterlere dayanmaktaydı.
- (2) Belirgin bir çıkar çatışması yoktu.
- (3) Daha önceden var olan bir düşmanlık yoktu.
- (4) Katılımcılar deney sırasında sosyal etkileşime girmemişti.
- (5) Ekonomik çıkarlar ve katılımcıların kendi gruplarını kayırmalarına yönelik rasyonel bir bağlantı yoktu.⁴¹⁷

Bu deneylerin sonuçları, iç grup kayırmacılığının etkisini açıkça göstermiştir. Sınıflandırmanın, grup üyelerinin pozitif değerlendirilmesi ve desteklenmesinin gelişmesi için yeterli olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar araştırmacıların sosyal sınıflandırma için yeni bir yapı gelişmesi için temel olmuştur: sosyal kimlik.⁴¹⁸ Sosyal Kimlik Teorisine göre, bu çalışmalardaki katılımcılar için olumlu bir sosyal kimlik kazanmanın tek yolu, (dış-gruptan ziyade iç gruba daha fazla ödül vermek gibi), kendilerini sınıflandırdıkları gruplarla tanımlamak ve bu şekilde gruplar arasında tek mevcut karşılaştırma yöntemi olarak, kendi gruplarını desteklemektir. Deneylerde ortaya çıkan bu sonuçlar, önemsiz farklılıkların nasıl çatışmalara yol açabildiğini göstermektedir.⁴¹⁹

⁴¹⁷ Brewer, **a.g.m.**, s. 314.

⁴¹⁸ Korostelina, **a.g.e.**, s. 65.

⁴¹⁹ Billig, Micheal; **Social Psychology and Intergroup Relations**, Academic Press, London, 1976, s. s. 277.

Tajfel and Billig bazı bilişsel belirsizlik ya da istikrarsızlık koşullarında insanların düzen ve kesinlik sağlamak için bilişsel bakış açılarını yeniden yapılandıracaklarını varsaymıştır. Bu şekilde, insanlar diğerlerinin etkisine daha duyarlı olmakta ve grup bağlılıklarına olan eğilimleri artmaktadır.⁴²⁰ Yani çatışma içindeki gruplar baskın grubun pozisyonunu gayrimeşru ve istikrarsız olarak algıladığı zaman, pozitif bir sosyal kimlik kazanmak için farklı stratejiler kullanmaktadır:

- 1) Daha önce negatif olarak görülen kendi gruplarının özelliklerini yeniden tanımlamak yoluyla, pozitif bir kimlik arayabilirler.
- 2) Gruplar arasında karşılaştırma yapmak için yeni boyutlar bulabilirler.
- 3) Yeni bir karşılaştırma grubu bulabilirler.

Dış-grupla doğrudan karşı karşıya olduğunda ve karşılaştırmalar güç ve statü gibi boyutlar üzerinde yapıldığı zaman ise, daha düşük statülü gruplar eşitlik talep edebilmektedir. Bu da, her bir grubun baskın grubun kimliğini tehdit etmesi ve dolayısıyla çatışmaya hazır hale gelmesine neden olmaktadır.⁴²¹

2.3.2.1.2. Sosyal Sınıflandırma

Tajfel sosyal sınıflandırmayı, “sosyal çevreyi, bireye anlamlı gelecek tarzda gruplara bölerek düzenlemek” olarak tanımlamıştır.⁴²² Bilişsel bir süreç olarak sosyal sınıflandırma, bireyin ait olduğu iç-grup ve ait olmadığı alt grup olarak otomatik bir biçimde sınıflandırması demektir.⁴²³

⁴²⁰ Billig, **Social Psychology and Intergroup Relations**, s. 278.

⁴²¹ Hogg, Abrams, **a.g.e.**, s. 235.

⁴²² Tajfel, Henri; “Social Psychology of Intergroup Relations”, **Ann.Rev.Psychology**, 1982, 33, s. 1-39, s. 21-22.

⁴²³ Hogg, Abrams, **a.g.e.**, s. 235.

Sosyal sınıflandırma sürecinin önemli bir sonucu abartma etkisidir. Yani, aynı gruba üye olan bireyler, arasındaki benzerliklerle diğer grupların üyeleri arasındaki farklılıkları abartma eğilimindedir.⁴²⁴ Dış tehditler, gruplar arası çatışma ya da gruplar arası rekabeti bu eğilimi artırmaktadır. Bu tür durumlarda, grup üyeleri iç-grup üyeleriyle olan benzerliklerini abartırken, grup bağlılığı da bu şekilde artmaktadır.⁴²⁵

2.3.2.1.3. Sosyal Karşılaştırma ve “Pozitif” Sosyal Kimlik

Sosyal Kimlik Teorisinin en önemli varsayımlarından birisi, “pozitif sosyal kimlik ihtiyacı”na ilişkindir. Sosyal Kimlik Teorisine göre, bireyler kendilerini sosyal grup üyelikleri terimlerinde tanımlamakta ve pozitif bir sosyal kimlik kazanmaya çalışma eğiliminde olmaktadır. Pozitif bir sosyal kimlik ise, bireyin kendi grubunu diğer gruplarla karşılaştırması yoluyla kazanılmaktadır.⁴²⁶ Dış-gruplarla karşılaştırmanın sonucu olarak, kendi gruplarını pozitif değerlendirmeye, yani “iç-grup” kayırmacılığı sonucu kazanılabilmektedir.⁴²⁷

Tajfel grupların üyelerine pozitif kendine saygı sağladığını ve onun için grup üyelerinin ilgili dış-gruplara ilişkin iç-gruplarının imajlarını yükseltmeye motive ettiğini iddia etmiştir.⁴²⁸ Sosyal gruplar üyelerine sosyal kimlikler sağlamaktadır, çünkü olumlu bir kendine saygıyı sürdürme isteği köklü bir insan motivasyonudur.⁴²⁹

Sosyal karşılaştırma varsayımı, sosyal kimliğin pozitif bir kendine saygı kaynağı olduğu için, grup içi üyeleri açısından, benzerliklerini

⁴²⁴ Hogg, Abrams, **a.g.e.**, s. 5-6.

⁴²⁵ Simon, Brown, **a.g.e.**, s. 187.

⁴²⁶ Hewstone, Greenland, **a.g.m.**, s. 137.

⁴²⁷ Korostelina, **a.g.m.**, s. 25.

⁴²⁸ Hogg, Abrams, **a.g.e.**, s. 26.

⁴²⁹ Hogg, Michael; **The Social Psychology of Group Cohesiveness: From Attraction to Social Identity**, Harvester Wheatsheaf, 1992, s. 53.

vurgulamaya ve dış grup üyelerinin farklılıklarını negatif olarak değerlendirmeye yönelik bir eğilim olmaktadır.⁴³⁰

Sosyal Kimlik Teorisi, pozitif bir sosyal kimlik ihtiyacını ve iç grup tanımlanması sürecinde temel motivasyon olarak yüksek özsaygıyı dikkate almaktadır. Pozitif sosyal karşılaştırmalar (iç-grubu kayıran gruplar arası farklılıklar) tatmin edici bir sosyal kimlik sağlarken, negatif karşılaştırmalar (dış-grubu kayıran farklılıklar) ise yetersiz ve tatmin edici olmayan bir kimlik getirmektedir.⁴³¹

Sosyal kimliğin temel işlevlerinden birisi, belirsizliği azaltmasıdır. Yani dünyayı anlamak ve yorumlamak konusunda belirsizlik yaşayan birey için sosyal kimlik, grup üyeleriyle birlikte, sosyal görüş birliğine ulaşmayı sağlayabilir.⁴³² Başka bir deyişle, sosyal dünyadaki değişimlere ya da karmaşık sosyal durumlara ilişkin yeterli kararlar alabilmekle birlikte, yeterlilik ve istikrar duygusu sağlamaktadır. Sosyal kimlik aynı zamanda, bireylerin kendilerini sosyal ilişkiler yoluyla nasıl algıladıklarını da gösteren pozitif olarak içselleştirilmiş bir kendilik imajı olarak da görülmektedir.⁴³³

Grup üyeliği belirgin olduğu zaman, bireyler için kişisel kimlik değil, sosyal kimlik belirgin olma eğilimindedir. Bu, kişisel kimliğin kaybedilmesi değil, kişisel kimlikten sosyal kimliğe bir değişiktir. İç-grup kayırmacılığı, kendini kayırmanın yerini almakta ve iç-grup üyesi olarak “kendilik” kalıplaştırılmakta, dolayısıyla iç-grup uyumlu ve homojen görünmektedir. Sosyal Kimlik Teorisi her kimliğin bireyin bir iç gruptaki üyeliğinin bir sonucu olarak biçimlendiğini ve bir dış-grubun üyeleriyle karşıtlık ya da karşılaştırmaların bir sonucu olarak biçimlendiğini vurgulamıştır. Bir dış grubun varlığı ve iç grubun bu dış grupla negatif ve çatışmalı ilişkileri, grup kimliğini güçlendirmektedir.⁴³⁴

⁴³⁰ Hogg, Abrams, **a.g.e.**, s. 28-30.

⁴³¹ Hewstone, Greenland, **a.g.m.**, s. 140.

⁴³² Korostelina, **a.g.e.**, s. 66.

⁴³³ Korostelina, **a.g.e.**, s. 16-17.

⁴³⁴ Korostelina, **a.g.e.**, s. 61.

Sosyal karşılaştırma varsayımına göre, sosyal kimlik pozitif sosyal kimliğin bir kaynağıdır. Bu nedenle iç-grup üyeleri kendi benzerliklerini vurgulamaya yönelik bir eğilim taşımakta ve dış-grup üyelerinin farklılıklarını da olumsuz yönde değerlendirmek yoluyla gruplar arasında bir değerlendirme avantajı kazanmaya çalışmaktadır.⁴³⁵

2.3.2.2. Gerçekçi Çatışma Teorisi ile Farkları

Gerçekçi Çatışma Teorisi ve Sosyal Kimlik Teorisi, sıklıkla yarışan teoriler olarak görülmüştür. Ancak birçok sosyal psikoloğa göre, grup çatışmalarına ilişkin bu teoriler birbirini tamamlamaktadır. Örneğin, iç grupla ilgili sosyal tanımlama daha aşırı olduğunda ve aynı zamanda gerçek kaynaklar için de rekabet olduğunda, dış gruba ilişkin algı daha negatif olabilmektedir.

Sosyal Kimlik Teorisine göre gruplar arası ayrımcılık, gerçek çıkar çatışmaları ya da bir düşmanlık geçmişi olmaksızın oluşmaktadır.⁴³⁶ Grupların farklı amaçlar ya da rekabete ilişkin bir geçmişi olmamalarına rağmen, gruplar arası önyargı oluşmuştur.⁴³⁷ Sosyal kimlik yaklaşımı, sosyal psikolojide gruplar arası ilişkilerin çalışılması için baskın açıklayıcı yapı olmuştur.⁴³⁸ Bununla birlikte, Gerçekçi Çatışma Teorisi ve Sosyal Kimlik Teorisi, gruplar arası çatışmalar, kimlik ve materyal kaynaklar için rekabetin çatışmalara etkisinin anlaşılmasına önemli katkılarda bulunabilir.⁴³⁹

⁴³⁵ Hogg, Abrams, **a.g.e.**, s. 46.

⁴³⁶ Semin, Fendler, **a.g.e.**, s. 417.

⁴³⁷ Baron, Kerr, Miller, **a.g.m.**, s. 135.

⁴³⁸ Brewer, M.B.; Brown, R.J.; **Intergroup Relations**, (Ed. D.T. Gilbert, T.Fiske, G. Lindzey, The Handbook of social Psychology), New York, McGraw Hill, 1998, s. 554-594, s. 555.

⁴³⁹ Monroe, Hankin, Van Vechten, **a.g.m.**, s. 432-433.

2.3.3. Kolektif Şiddet Teorisi

Kolektif Şiddet Teorisi gruplar arası çatışmalar üzerine psikanalitik perspektifler geliştirmiş ve bunları müzakere süreçlerine uygulamıştır. Volkan, çatışma çözümü sürecine duygusal ve bilinçaltı bileşenlerin de dahil edilmesi gerektiğini savunmaktadır.⁴⁴⁰ Vamık Volkan, çatışma çözümü üzerine geliştirdiği kavramları, Gürcistan, Estonya ve Kıbrıs da dahil, birçok çatışma çözümünde pratik olarak uygulamıştır.

2.3.3.1. Kolektif Şiddet Teorisinin Temel Kavramları

2.3.3.1.1. Geniş Grup Kimliği

Volkan'a göre, her birey, birçok kimliğe ve alt kimliğe sahip olmakla birlikte, daha temel bir çekirdek kimliğe sahiptir ve bu çekirdek kimlik erken çocuklukta gelişmektedir. Bu kimlik erken çocuklukta başarılması gereken iki temel görevle gelişmektedir: "ayrışma" ve "bütünleşme". Erken çocuklukta, anne ve kendisi arasındaki ayrımın farkına varamayan bebek, haz veren, tatmin eden imgeleri "iyi" imgeler, hoş gitmeyenleri ise "kötü imgeler" olarak ayrıştırmaktadır. Psikanalize göre bu bütünleşme, bebeklerin yaklaşık olarak 36. ayında gerçekleşmektedir. Yani bebek kendisinin, annesinin ya da çevresindeki herhangi birinin hem olumlu hem de olumsuz bölümlerden oluştuğunu fark etmektedir.⁴⁴¹ Bebeğin kendisine ait bir "psikolojik kabuk" geliştirmesi kendini başka insanlardan farklı görme ve ayrıştırmaya başlamasını gerektirir.⁴⁴²

Bu dönemde çocuk, ayrıca geniş grup aidiyeti için de bir temel oluşturmaktadır. Bireyin çekirdek kimliği, onu etnik, ulusal ya da başka bir geniş grup içindeki binlerce ya da milyonlarca kişiye bağlayan geniş grup

⁴⁴⁰ Caspary, **a.g.m.**, s. 439.

⁴⁴¹ Volkan, **Körü Körüne İnanç**, s. 45-46.

⁴⁴² Volkan, Volkan; **The Need to Have Enemies&Allies**, Northvale, NJ: Jason Aranson Inc.,1988. s. 21.

kimliğini de içermektedir. Yani bu çekirdek kimlikle birlikte geniş grup kimliği de gelişmektedir.⁴⁴³

Volkan'a göre, insanlar daima duygusal olarak, kabileler ve klanlar gibi büyük gruplara bağlı yaşamışlardır. Büyük grup kimlikleri de, tarihsel bir devamlılığın, coğrafi gerçekliğin, genel bir başlangıç mitinin ve diğer paylaşılmış olayların sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Kendilerini tanımlayan ve farklılaştıran etnik gruplar, kendi gruplarına ve 'diğer'lerinin gruplarına karşı bazı önyargılar geliştirirler.⁴⁴⁴ Bireyler genellikle, büyük grup kimlikleri tehdit edilene kadar, kendi büyük grup kimliklerinin farkında olmamaktadır. Çatışma durumlarında, üyeler birdenbire kendi büyük grup kimliklerinin farkında olmaktadır.⁴⁴⁵

Volkan grup kimliğinin, grup bütünlüğünün korunmasına ilişkin etkinliklerin merkezinde yer aldığını, grup liderlerin ve grup üyelerinin, geniş grup kimliğini sürdürülmesi, onarılması ve yeniden biçimlendirilmesiyle ilgili çabalarının "gerçek dünya" sorunlarını etkilediğini savunmaktadır. Volkan, büyük grup psikolojisini açıklamak için "canvas" çadırı benzetmesini kullanmıştır. Volkan'a göre, çadırın altındaki tüm insanlar ortak grup kimliğine bürünmekte ve ekonomik krizler, toplumsal karışıklıklar ve savaş gibi durumlarda da, çadır örtüsü grup üyelerinin tek "bireysel giysiler"inden daha önemli hale gelmektedir. Çadır örtüsünü korumaya yönelik olarak da bazı durumlarda yıkıcı olmayan eylemler, bazı durumlarda da yıkıcı eylemler ortaya çıkmaktadır.⁴⁴⁶

Etnik gruplar için fiziksel sınırları korumak önemlidir ve grup tehdit edildiği zaman psikolojik sınırlar kurmak ve kaygı duygusundan kaçınmak önemli bir amaç haline gelmektedir. Grup dışsallaştırma ve yansıtma

⁴⁴³ Volkan, **Körü Körüne İnanç**, s. 43-44.

⁴⁴⁴ Volkan, Vamik; **Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism**, Farrar, Straus and Giroux, NY, 1997, s. 22

⁴⁴⁵ Volkan, **Bloodlines..**, s. 28.

⁴⁴⁶ Volkan, **Körü Körüne İnanç**, s. 48-50.

mekanizmalarını kullanarak düşmanı insanlıktan uzaklaştırmaya çalışmaktadır.⁴⁴⁷

2.3.3.1.2. Uygun Dışsallaştırma Hedefleri (*Suitable Target of Externalization*)

Volkan'a göre dışsallaştırma, bireyler için entegre bir kendilik duygusunu desteklemeye ve sürdürmeye hizmet etmektedir. Volkan, etnik yiyecek, bir ülkenin renkleri ya da çevredeki tanıdık işaretler gibi cansız ve insan olmayan objeleri, uygun dışsallaştırma hedefleri (*suitable targets of externalization*) olarak adlandırmıştır. Gruplarda annelerin çocuklarına bazı dışsallaştırma hedefleri sunduğunu savunan Volkan, bunların çocukların etnik, kültürel ve ulusal kimliklerini inşa etmelerinde yapı taşları olduğunu düşünmektedir.⁴⁴⁸

Uygun dışsallaştırma hedeflerine psikolojik yatırım ise, gruplar arası ilişkiler açısından bir temel oluşturmakta ve bir grubun çocukları, birey ve grup psikolojisi arasındaki ayırma köprü kuran paylaşılmış hedefler yoluyla erken çocuklukta birbirlerine bağlanmaktadır. Volkan, *kötü* dışsallaştırma hedeflerin *düşman* kavramının başlamasını içerdiğini ve *iyi* hedeflerin, grubunun diğerleriyle çocuğun paylaştığı etnisite ya da milliyetin öncülerini olduğunu iddia etmiştir. Büyüme esnasında çocuk, paylaşılan cansız kavramlardan soyut anlamlar türetmekte ve etnisite ve milliyet kavramları gelişmektedir. Dolayısıyla bu kavramlar gelişirken, çocuk bazı insanları iyi, diğerlerini kötü olarak, ayrıca bazılarını örneğin, "Yunanlılar" diğerlerini "Türkler" olarak adlandırmaktadır. Savaş ya da çatışma durumlarında ise, bir etnik grubun yetişkin üyeleri, çocuksu davranışlara dönebilmekte ve cansız ya da insan olmayan objelerin kullanımına başvurabilmektedir. Volkan, uygun dışsallaştırma hedeflerinin bir örneği olarak, Kıbrıs'taki Türk halkının muhabbet kuşu beslemelerinin, etnik kimliklerini sürdürmelerine yardım

⁴⁴⁷ Volkan, *An Overview...*, s. 40.

⁴⁴⁸ Volkan, Vamık; *An Overview...*, s. 33.

etmelerini vermiştir.⁴⁴⁹ Volkan'a göre uygun dışsallaştırma hedefleri politik ve sosyal açıdan, paylaşılmış düşmanlar ve müttefikler kavramını güçlendirmeye yardım etmektedir.⁴⁵⁰

2.3.3.1.4. Yas Tutma

Volkan'a göre, büyük gruplar da bireyler ve aileler gibi kayıplar karşısında yas tutmaktadır. Kolektif olarak aynı kaybı paylaşan bir grubun üyeleri de benzer bir psikolojik yas sürecinden geçmektedir. Volkan bununla ilgili Challenger faciası ya da Meksika depremi gibi bazı örnekler vermektedir. Bu durumlarda grup yası göreceli doğal bir biçimde yaşanmakta ve ilk şoku atlattıktan sonra ve kayıpla ilgili duyguları tersine çevirme girişimleri ortaya çıkmaktadır. Toplum dini ve kültürel ritüellere katılmakta ve genellikle zaman içinde yoğunluğu azalmakta, olayların yıl dönümü gibi dönemlerde tekrarlanmaktadır. Bu tür durumlarla ilgili olarak normal şartlar altında, bireyler zaman geçtikçe, korku, çaresizlik ve küçük düşmüş olmanın getirdiği duygular yoluyla geçmişteki travmatik olaylarla bağlantılı insanların, toprağın, prestijle ilgili kayıpların yasını tutmaktadırlar. Yas tutma aşamalı kabul etme anlamına gelmektedir. Bir ebeveyn ya da bir ülke/toprak parçası gibi "kayıp" elementler artık mevcut değildir ve bireyin ya da grubun isteklerini tatmin etmemektedir. Geçmiş paylaşılan bir travmaya ilişkin yorumlamalar, fanteziler ve duygular şimdiki durumla kaynaştırılmakta, bir zaman çökmesi oluşmakta ve insanlar geçmişteki olayı şimdiki olaydan ayırmakta, ancak duygusal olarak iki olay birleşmektedir.⁴⁵¹

Yas tutma geniş grup etkileşiminde temel bir kavramdır ve gerçek ya da tehdit edilmiş kayıp ya da değişime tepkidir. Çözülmemiş yas ise psikolojik bir süreçtir ve geniş bir gruplarda bu konudaki yetersizlik politik bir güç haline gelmektedir. Örneğin diğer grup kendilerine ait olan bir toprağı ele

⁴⁴⁹ Volkan, **An Overview..**, s. 34.

⁴⁵⁰ Volkan, **An Overview..**, s. 35.

⁴⁵¹ Volkan, **Bloodlines..**, s. 32-33.

geçirdiğinde, grup halen eski kayıplarını telafi etmeye çalışabilmektedir.⁴⁵² Politik ve ekonomik zorluklar altında ise grupların yas tutma süreci daha karmaşıktır. Savaş veya benzeri bir travma yaşayan bir toplumun, ortaya çıkan bu yeni gerçekliğe uyum sağlayabilmek için belli süreçlerden geçmesi gerekir. Kayıpla ilgili olarak halka açık anıtlar dikmek bu süreçlerden birisidir. Volkan'a göre bunlar gruplar için ortak bağlantı nesnesi işlevi görürler.⁴⁵³

Volkan, etnik bir grubun ya da diğer geniş grupların bireyleri arasında anında yoğun duygular uyandıran (veya küllenmiş duyguları yeniden alevlendiren) fiziksel bir yeri tanımlamak üzere "sıcak yerler" terimini kullanmıştır. "Sıcak yer" genellikle, birilerinin yakın zamanda öldürüldüğü ya da ötekiler tarafından aşağılandığı bir yeri ifade etmektedir. Bazı sıcak yerlerin ise daha uzak geçmişe dayanan tarihsel anlamları vardır. Bazıları geçmişte yaşanmış bir olayın anımsanması için inşa edilmiş anıtlardır, bazılarıysa geniş grubun kimliğine bir tehdit algılamasıyla kendiliğinden oluşmaktadır. Bütün sıcak yerler, karmaşık ya da çözülmemiş yas süreciyle bağlantılı olarak, üzüntü, öfke, mağdurlaştırma, intikam arzusu ya da benzeri duygular uyandırmaktadır.⁴⁵⁴

Volkan'a göre, iki tarafın da bilinçli ve bilinçdışı ortak inanç sistemleriyle, etkili iletişimi ve barışçıl müzakereleri engelleyen "grup kaygıları" bulunmaktadır. Geniş grup psikolojisi için, sıcak yerleri ziyaret etmek birçok açıdan "psikanalizden geçmekte olan bireyin rüyalarını anlatmasına benzer bir anlam taşır. Her ikisi de psikolojik ortamın gizli ve simgesel yönlerine doğrudan ulaşmayı sağlar. Düşman grupların bireylerini travmatik anlam yüklü yerlere götürmekle, aksi halde gizli kalacak olan derindeki arzular, duygular ve inançların yüzeye çıkmaları sağlanabilir.⁴⁵⁵

⁴⁵² Volkan, *An Overview...*, s. 40-43.

⁴⁵³ Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek*, s. 180.

⁴⁵⁴ Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek*, s. 183-184.

⁴⁵⁵ Volkan, Vamık, "The Tree Model: A Comprehensive Psychopolitical Approach to Unofficial Diplomacy and the Reduction of Ethnic Tension", *Mind and Human Interaction*, 1999, 10, s. 142-206, s. 156.

Volkan'a göre bir anıt, travmanın halen sıcak olduğu bir yere dikilirse, travmaya uğrayan grubun ortak yas sürecini devam ettirmek ve intikam isteklerini canlı tutmak üzere kullandığı simgesel bir yer halini almaktadır. Ancak bu "sıcak" anıtlar zamanla soğumaktadır. Volkan'a göre bu anıt simgesel bir biçimde, grubun tamamlayamadığı yas tutma çalışmasını barındırmakta ve grup yas sürecini tamamlamaktadır. Psikanalitik anlamda yas tutulmadığında ise, ötekiler tarafından travmaya uğratılmış gruplarda karşılıklı "özür dileme" ve "bağışlama" söz konusu olmamaktadır.⁴⁵⁶

Dolayısıyla, çatışma sonrası toplumlar için, mağdurlaştırılmış grubun yas tutmasına izin verecek stratejiler geliştirmek ve intikam duygularının yatıştırılması için bazı süreçlerde değişiklikler yapmak önemlidir. Bu süreçte "mağdur"la "mağdurlaştırılan"ın yeni bir ilişki geliştirmesini sağlayacak politik bir atmosfer yaratmaya odaklanmak gerekmektedir.⁴⁵⁷

2.3.3.1.5. Seçilmiş Travma

Volkan bir grubun atalarının başına gelen bir felaketin kolektif anısını tanımlamak için "seçilmiş travma" terimini kullanmıştır. Seçilmiş travma "başka bir grup tarafından çaresiz hissettirilmiş ve mağdurlaştırılmış büyük bir grubun neden olduğu bir olay" anlamına gelmektedir. Seçilmiş travma, realistik bilgi, yoğun duygular ve kabul edilemez düşüncelere karşı savunmaların da dahil olduğu travmatik olayın paylaşılan zihinsel temsilidir. Volkan Nazi Holocaust, Afrika Amerikanlar için kölelik deneyimi, Sırplar için Kosova Savaşı gibi seçilmiş travma örnekleri vermektedir. Volkan'a göre, bir grup travmanın yarattığı kayıplar ve etkilerle kendisini küçük düşmüş, öfkeli ya da çaresiz hissederse, grup travmatik olayın duygusal anlamını kimliğiyle birleştirir ve duygusal ve sembolik anlamı kuşaktan kuşağa geçer ve geniş bir grubun neredeyse tamamını ya da çok büyük bir kısmını etkiler. Volkan bu süreci kuşaktan kuşağa aktarım (*transgenerational transmission*)" olarak

⁴⁵⁶ Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek*, s. 185-197.

⁴⁵⁷ Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek*, s. 213.

adlandırmaktadır. Bu zihinsel temsil, olayla ilgili paylaşılan duygular, algılar, fanteziler ve yorumların bir birleşimidir. Zihinsel temsil, çok ağır olduğu zaman grup üyeleri kayıplarıyla ilgili yası başlatmaya ya da çözmeye ya da küçük düşme duygularını tersine çevirmeye yetersiz olmaktadır. Travmatize olmuş kendilik imajları onların yas tutabilmesi ve çözebilmesi umuduyla önceki neslin yapamadığı sonraki nesillere aktarılmaktadır. Çünkü travmatize olmuş kendilik imajları grup üyeleri tarafından aynı “felaket”e aktarılmakta, grup kimliğinin parçası olmakta ve etnik çatışmanın “canvas”ı üzerinde etnik bir işaret olmaktadır.⁴⁵⁸

“Ötekiler”den kaynaklanan yeni bir tehlike algılandığında, bugünkü kuşak grup kimliğini pekiştirmek ve tehditle yüzleşebilmek için şekilde güçlendirmek amacıyla, grubun seçilmiş travmasını yeniden canlandırmaktadır. Bazı durumlarda ise, etnik veya diğer geniş grup çatışmalarının barışçıl yollardan çözümlenmesine karşı bir direnç olarak bu süreç ortaya çıkmaktadır. Ayrıca travmaya uğramış geniş grup, bu travmayı abartılı bir “haklılık” ideolojisine dönüştürmekte ve geniş grubun kimliği tehdit altına girdiğinde politik liderler de bu haklılık ideolojisini kendi çıkarları uğruna kullanabilmektedir.⁴⁵⁹ Volkan’a göre onarıcı olan liderler, tehdit altındaki veya değişmiş grup kimliğini, başka bir grubu değersizleştirmeden veya yıkıma uğratmadan sağlamaştırmaya yardımcı olmakta, yıkıcı olanlar ise geniş grupta ortak bir mağdurlaştırma duygusunu körükleyerek seçilmiş bir travmayı yeniden uyandırmaktadırlar.⁴⁶⁰ Gruplarda ortaya çıkan abartılı haklılık duygusu da, grubun istediği şeye sahip olmaya hakkı olduğunu ve bunun ötekilerle çatışmaya girme nedeni olduğunu savunmasına yol açmaktadır.⁴⁶¹

Örneğin Kosova Savaşı’nın 600. yıldönümünden 1 yıl önce, yani 1988’de, Slobadan Miloseviç Sırp halkının seçilmiş travması olan Kosova Savaşı’nı canlandırmış ve Prens Lazar’ın temsili tabutunu Kosova’nın

⁴⁵⁸ Volkan, *Bloodlines...*, s. 31.

⁴⁵⁹ Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek*, s. 239-240.

⁴⁶⁰ Volkan, *An Overview...*, s. 255

⁴⁶¹ Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek*, s. 239-240.

köylerinde dolaştırmış ve Lazar'ın zihinsel tasarımlarını yoğun bir biçimde yaşamaları için Sırp halkını teşvik etmişti.⁴⁶²

2.3.3.1.6. Ağaç Modeli

Volkan, yan yana barış içinde yaşayabilmeleri için düşman geniş grupları bir araya getirme yöntemi olarak tanımladığı “ağaç modeli”ni önermiştir:

“Ağacın kökleri çatışmanın psikolojik değerlendirmesini simgelemektedir. Gövdesi düşman grupların üst düzey temsilcileri arasında yıllar boyunca sürecektir psikopolitik diyaloglar dizisidir. Dalları ise, barışçıl bir yan yana varoluşu kurumsallaştırmak üzere, psikopolitik diyaloglarda öğrenilenleri hem tabanda hem de resmi düzeyde uygulamayı temsil eder”.

Volkan'ın önerdiği Ağaç Modelinde, psikanalistler, psikiyatristler ve psikologlar tarafından çatışmanın iki tarafından farklı insanlarla derinlikli derinlikli görüşmeler yürütülmekte ve bunlar değerlendirme aracı olarak kullanılmaktadır. Bu görüşmelerin hedefi, geniş grup kimliği ve çatışmalarla bağlantılı ortak gizli duygular, düşünceler ve algılar üzerine bilgi sahibi olmaktır. Başka bir araç ise, daha önce açıklanan “sıcak yerler”e yapılan ziyaretlerdir. Ağaç modeli tüm bu araçlarla bir değerlendirme yapmakta ve gerekli veriler toplanarak, genel bir psikopolitik “tanı” formüle edilmektedir. Toplantılarda belirli bir konu üzerinde konuşmaktan ziyade, katılımcılardan tıpkı psikanalizde olduğu gibi “serbest çağrışım” yapmaları istenmektedir. Burada amaç, grupların fantezilerinde oluşan korkuların yüzeye çıkmasını ve gerçek olanla fantezinin ayrılması ve gerçekçi müzakerelere karşı psikolojik dirençlerin kırılmasıdır.⁴⁶³

⁴⁶² Volkan, **Körü Körüne İnanç**, s. 149.

⁴⁶³ Volkan, **An Overview..**, s. 279-293.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BOSNA-HERSEK ÇATIŞMASININ PSİKOLOJİK ANALİZİ

3.1. TARİH

Noel Malcolm, Bosna'yı "birbirinden farklı sayısız halkın genlerinden oluşan bir insan mozaiği ve Balkanlar'ın küçük bir evreni" olarak tanımlamıştır.⁴⁶⁴ Bosna-Hersek coğrafi konumu nedeniyle yüzyıllarca göç almıştır.⁴⁶⁵ Bölge, geçtiğimiz üç bin yıl boyunca, İliryalılar, Keltler, Romanlar, Gotlar, Macarlar, Avarlar, Slavlar, Türkler ve Yahudiler'in yerleştiği ya da istila ettiği bir bölge olmuştur.⁴⁶⁶

Bölgenin ilk yerleşimcileri, Hint-Avrupa dili konuşan bir topluluk olan İliryalılar'dır. İliryalı yerleşimciler, Adriyatik denizinden Morava'ya, Arnavutluk'tan İstria'ya kadar batı Balkanlar'da yerleşmişlerdir. İ.Ö. ilk bin yıl sırasında ve özellikle ikinci yarısında bölgenin önemi giderek artmış ve sıklıkla gerçekleşen istilalar, ticaret, kültürel ve politik etkilere neden olmuştur.⁴⁶⁷

İ.Ö. 1. ve 2. yüzyılda kavimler, ülkenin iç bölgelerine doğru genişledikçe, Romalılar'la karşılaşmışlardır. 6. yüzyıl sonlarında ise Slavlar büyük bir topluluk halinde Balkanlar'a gelmişlerdir. Slavlar'ın bölgeye gelmesi, Bosna tarihinin doğal başlangıç noktası olarak görülmektedir. İ.S. 9. yüzyılda ise İliryalılar'ın yerleştikleri toprakların kontrolü tamamen,

⁴⁶⁴ Malcolm, Noel; **Bosna**, İstanbul, Om Yayınevi, 1999, s. 29.

⁴⁶⁵ **Geçmişten Günümüze Bosna-Hersek Tarihi ve Türkiye-Bosna-Hersek İlişkileri**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 6.

⁴⁶⁶ Slack, J. Andrews; Doyon, Roy R.; "Population Dynamics and Susceptibility for Ethnic Conflict: The Case of Bosnia and Herzegovina", **Journal of Peace Research**, Vol. 38, NO.2, (March 2001), s. 139-161, s. 141.

⁴⁶⁷ Lovrenovic, Ivan; **Bosnia: A Cultural History**, London, Saqi Books, 2001, s. 19.

Romalıların kontrolüne girmiştir. İliiryalılar'dan bazılarının, zaman içinde Slav ırkına karıştıkları düşünülmektedir.⁴⁶⁸

Batı Balkanlar'ın siyasi tarihi, 7. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar devam eden fetihler ve değişken ittifaklar nedeniyle karmaşık bir görünüme sahiptir. Bosna'nın büyük bir bölümü 8. yüzyıl sonu ve 9. yüzyıl başlarında Franklar tarafından ele geçirilmiş ve 870'lere kadar Franklar'ın denetiminde kalmıştır. 10. yüzyılda ise, Sırp Prensiği'nin hakimiyeti altına girmiştir. Ancak 1019 itibariyle, Bizans İmparatorluğu, bölgedeki Sırp ve Hırvat hükümdarlarına, Bizans egemenliğini kabul ettirmiştir.⁴⁶⁹

11. yüzyıl sonları, batı Balkanlar'ın tarihinde bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Sırp'lar daha doğuya doğru genişlemiş, Hırvat toprakları ve Bosna topraklarının bir kısmı Macar Krallığı denetimi altına girmiştir. Ancak, 1180'li yıllarda Bosna, Macaristan ve Bizans egemenliğinden kurtularak, bir süre bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmüştür.

Orta Çağ süresince, Bosna hem dış hem de iç, birçok savaşa karışmıştır. Dışta, Sırbistan, Macaristan gibi "yabancı düşman"ları ve komşu Hırvat soyluları ve Osmanlı Türkler'iydi. İç savaşlar ise daha çok, soylular arasında ya da soylular ve kral arasında olmuştur. Bu savaşlar genellikle toprak/bölge (*teritory*) için yapılmıştır. Bosnalılar, Orta Çağ süresince, etnik ya da dini gruplar olarak birbirleriyle savaşmamışlardır.⁴⁷⁰

Bizans İmparatorluğu'na tabi olan Bosna-Hersek, 14. yüzyılın ortalarında bağımsızlığını ilan etmiş ve Bizans İmparatorluğu ile ilişkilerini kesmiştir.⁴⁷¹

Bu dönemden itibaren Bosna'da yerel soylular sınıfının çekişmeleri ortaya çıkmış ve bölge bölünmüş ve feodal bir yapı hakim olmuştur.

⁴⁶⁸ Malcolm, **a.g.e.**, s. 39-41.

⁴⁶⁹ Malcolm, **a.g.e.**, s. 39-41.

⁴⁷⁰ Donia, Robert J.; Fine, John V.A.; **Bosnia&Hercegovina: A Tradition Betrayed**, London, Hurst, 1994, s. 26-27.

⁴⁷¹ Sedes, Halil; **1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasi Olaylar**, Çituri Biraderler basımevi, İstanbul, 1946, s. 48.

1380'lerden itibaren, Osmanlı orduları, Sırbistan'a akınlarda bulunmaya başlamıştır.⁴⁷² 1386'da Güney Sırbistan'a giren Osmanlı orduları Niş şehrini almış ve Sırp prensi Lazar Osmanlı egemenliğini tanımaya ve vergi ödemeye zorlanmıştır. Osmanlı orduları 1386-1388 yılları arasında güney Sırbistan'ın büyük bölümünü ele geçirmiştir. Osmanlılar'ın Bosna'ya akınlar devam etmiştir. Prens Lazar başlangıçta Osmanlı egemenliğini kabul etmiş, ancak Osmanlıların kendilerini ortadan kaldıracaklarından korkmaya başlamıştır. Anadolu'daki karışıklıkların olduğu bu dönemde, Prens Lazar 1388'de Osmanlı ordularını yenilgiye uğratmış ve Bulgarlar, Bosnalılar, Eflaklılar ve Arnavutlardan oluşan büyük bir ordu toplamış ve 1389'da Kosova'da Osmanlılarla savaş yapılmıştır.⁴⁷³ 1389 Kosova Savaşı'nı Osmanlıların kazanmasından sonra Bosna-Hersek Kralı yerinde kalmış ve Osmanlı Devleti'ne vergi ödemeyi kabul etmiştir.⁴⁷⁴

3.1.1. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi

Malcolm'a göre, bölgeye Osmanlıların gelmesi önemli bir dönüm noktasıdır. 1391 yılında, Bosna idaresindeki Hum⁴⁷⁵ bölgesi dışında, Sırp topraklarının tamamı Osmanlı hakimiyetine girmişti.⁴⁷⁶ 1448'de Macarlar'la yapılan savaşın sonrasında ise Bosna, Osmanlıların vassal bir eyaleti haline gelmiştir.⁴⁷⁷

1463'te de bölgenin tamamı Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyetine girmiştir. Hersek ise 1483'te Osmanlı Devleti'nin bir parçası olmuştur.⁴⁷⁸ Bosna 1463'te fethedilmesinden sonra Rumeli Beylerbeyine bağlıydı, ancak Avusturya'ya karşı askeri bir önlem olarak 1580'de ayrı bir eyalet haline

⁴⁷² Malcolm, **a.g.e.**, s. 45-59.

⁴⁷³ Shaw, **a.g.e.**, s. 41-42.

⁴⁷⁴ Sedes, **a.g.e.**, s. 48.

⁴⁷⁵ Hersek'in daha önceki adı.

⁴⁷⁶ Malcolm, **a.g.e.**, s. 45-59.

⁴⁷⁷ Kinross, Lord; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü**, İstanbul, Altın Kitaplar, 2008, s. 93.

⁴⁷⁸ Malcolm, **a.g.e.**, s. 45-59.

gelmiştir.⁴⁷⁹ Osmanlı İmparatorluğu, Bosna ve Hersek'in büyük kısmını kapsayan topraklarda, sancaklar kurmuştur. Bu sancaklar, Rumeli eyaletinin bir parçası durumundayken, 1580 yılında bu sancaklardan, Bosna eyaleti adıyla yeni bir eyalet oluşturulmuştur.⁴⁸⁰ Eyaletin merkezi Saraybosna olmuştur.⁴⁸¹ Ancak Bosna'nın tamamının 1528'de Osmanlı Devleti'nin eline geçmesinden sonra, vilayet merkezi Banja Luka şehrine taşınmıştır.⁴⁸²

Osmanlı döneminde, Bosna'daki gruplar etnisite yoluyla sınıflandırılmamış, dini etiketler altında kaydedilmişti. Bununla birlikte, 15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başları itibariyle Bosna'da İslamiyet aşamalı olarak yayılmıştır. Bu, hem Anadolu'dan göçler yoluyla hem de Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçişler yoluyla olmuştur. Aynı dönemde, birçok Katolik de yaşadıkları yerleri terk ederek, Hırvatistan'ın ve Dalmaçya'nın Katolik bölgelerine göç etmiştir. Bununla birlikte, Ortodoks Sırplar da, Osmanlılar tarafından Bosna'ya göç etmeleri için teşvik edilmiştir. Ayrıca, Bosna'daki dini değişim sadece Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçmek şeklinde olmamıştır. Bosna Kilisesi üyelerinin büyük bir kısmı ve Katolikler de Ortodoksluğa geçmiştir. Ortodoksluk, Osmanlı tarafından ayrıcalıklı görülen Hıristiyan gruptu. Osmanlıların Katolikler yerine Ortodoksluğa öncelik tanınmasının sebebi, Ortodoks dini liderinin Osmanlı'nın başkenti İstanbul'da yaşaması ve bundan dolayı kolaylıkla kontrol edilebileceğinin düşünülmesiydi. Katolik lider Papa ise Roma'da, imparatorluğun dışında yaşıyordu ve Osmanlılara karşı savaşları örgütlüyordu.⁴⁸³ İslamiyet'in fetheden devletin dini olması ve daha düşük vergiler gibi avantajlar nedeniyle, en çok din değiştirme İslamiyet'e geçiş

⁴⁷⁹ İnalcık, Halil; **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 108-109.

⁴⁸⁰ Malcolm, **a.g.e.**, s. 99.

⁴⁸¹ Sedes, Halil, **a.g.e.**, s. 48.

⁴⁸² Bosnavi, Ömer; **Bosna Tarihi**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1979, s. 30.

⁴⁸³ Donia, Fine, **a.g.e.**, s. 28-29.

şeklinde görülmüştür.⁴⁸⁴ Malcolm'un ifadesiyle bu durum, "üçüncü majör etnik grup" için temel oluşturmuştur.⁴⁸⁵

Balkanlar'ın tarihinde nüfus hareketleri önemli bir yere sahiptir. Balkanlar'da yüzyıllar öncesinde başlayan nüfus hareketliliği Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Kosova ve Sancak bölgesindeki nüfusun Müslümanlaştırılmasına özellikle önem veren Osmanlılar, Boşnaklar'ı da Sancak bölgesine yerleştirilmiş ve bölgedeki nüfus yapısı daha da karışık hale gelmiştir. Bölgedeki etnik-dinsel çoğunluğun temellerini atmıştır.⁴⁸⁶

On sekizinci yüzyılın ortalarından itibaren, Balkanlardaki Ortodokslar arasında milliyetçilik düşünceleri yükselmesiyle bölgede isyanlar görülmeye başlanmıştır. Milliyetçiliğin yükselmesinde, Aydınlanma felsefesinin etkisi ve büyük devletlerin bölgedeki çıkarlarının etkisi olmuştur. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi içindeki milletler arasındaki tartışmalı ilişkiler ve Osmanlı'nın siyasal yapısındaki reformların da etkisi olmuştur. Başka bir etken de, Osmanlı İmparatorluğu ile 1768-1812 yılları arasında yaptığı savaşı kazanan Rusya'nın Ortodoks Hıristiyanların koruyuculuğunu üstlenmesi ve 1850'lerde Panslavizm⁴⁸⁷ ideolojisini ileri sürmesidir.⁴⁸⁸ Rusya, özellikle 1806-1812 arasındaki Osmanlı-Rus savaşı sırasında, Sırp isyanlarına destek vermiştir. Ancak Avusturya, Rus etkisi altında bir Sırbistan kurulmasına karşı çıkmış ve Rusya da Fransa ile mücadeleye girince, Osmanlı Devleti isyanı bastırmıştır. İsyân 1815'de Miloş Obromoviç önderliğinde yeniden başlamış ve sonunda Osmanlı Sırp'lar'a özerk bir prenslik verilmesini kabul etmiştir.⁴⁸⁹

⁴⁸⁴ Donia, Fine, **a.g.e.**, s. 41.

⁴⁸⁵ Malcolm, **a.g.e.**, s. 213.

⁴⁸⁶ Sedes, **a.g.e.**, s. 21.

⁴⁸⁷ Panslavizm, 19. yüzyılın başlarında Rusya dışındaki Slavlar arasında edebi-kültürel bir hareket olarak çıkmış ve aynı yüzyılın ortalarından itibaren siyasî bir içerik kazanmıştır. Terimi ilk kullanan kişi J. Herkel'dir ve panslavizmi, siyasî anlamda "bütün Slav kavimlerinin büyük bir devlet halinde birleşmesi" olarak tanımlamıştır.

⁴⁸⁸ Karpat, Kemal; **Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 37.

⁴⁸⁹ Beydilli, Kemal; **Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa**, (Ed. E. İhsanoğlu, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi), s. 83.

Bosna-Hersek'te de, 19. yüzyılın başından itibaren iç karışıklıklar ortaya çıkmıştır. İlk isyan, Osmanlı İmparatorluğu'nun yapmak istediği ıslahatlara karşı ortaya çıkmış ve 1826'dan 1832'ye kadar devam etmiştir. Bu isyan, Osmanlı İmparatorluğu tarafından bastırılmış ancak, 1836, 1837 ve 1839 yıllarında yeniden isyanlar başlamıştır.⁴⁹⁰

Tanzimat fermanının ardından yapılan düzenlemeler Bosna-Hersek üzerinde büyük bir etki yapmıştır. Bu döneme kadar sosyal statü Müslümanların lehine olması ve toprakların büyük bir kısmının da Müslümanların elinde olması nedeniyle, düzenlemeler onların ayrıcalıklı durumlarına son verilmesi olarak algılanmış ve bu nedenle düzenlemelere karşı çıkmışlardır.⁴⁹¹ Tanzimat ilkelerinin en önemlisi, verilen hakların bütün Osmanlılara eşit olarak uygulanması ve Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki bütün ayrımları ortadan kaldırmasıydı. Ancak Tanzimat'la getirilen yenilikler Müslümanlar için olduğu kadar, gayrimüslimler arasında da tepkilere yol açmıştır. Örneğin, gayrimüslimlere daha önceden askerlikten muaf olmalarına karşın, askerlikle ilgili yeni düzenlemelerle yeni yükümlülükler getirilmişti. Ayrıca eğitim ve ekonomi alanındaki ayrıcalıklarını da kaybetme korkusuna kapılmışlardı. Müslümanlar açısından ise, "kafirler" ile eşit bir konuma gelmeleri öfke yaratmıştır.⁴⁹²

Küçük çaplı başlayan bu ayaklanmalar zamanla isyan biçimine dönüşmüş ve Osmanlılar tarafından Tanzimat'ın aşamalı bir şekilde uygulanması gerektiği anlaşılmıştır. Bosna beylerinin de bu isyanların ortaya çıkmasında ve genişlemesinde teşvik edici bir role sahip olduğu görülmektedir. Bosna-Hersek'te 1849'da yeniden isyanlar başlamıştır.⁴⁹³

1865 yılında Osmanlı İmparatorluğu tarafından Bosna'da bir dizi siyasi reform yapılmıştır. Bu reformlardan önemli bir tanesi, sancaklarda oluşturulan

⁴⁹⁰ Sedes, **a.g.e.**, s. 49.

⁴⁹¹ Gölen, Zafer; "1849-1851 Bosna-Hersek İsyanı", **Belleten Dergisi**, Cilt LXVI, Sayı 247, 2002, s. 905-906.

⁴⁹² Kinross, Lord; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü**, Altın Kitaplar, İstanbul, 2008, s. 482.

⁴⁹³ Gölen, Zafer; **Tanzimat Dönemi Bosna İsyanları**, Alter Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 4.

istişare meclisi ve küçük bir icra heyetiydi. Bu meclis ve heyet, Müslüman, Hıristiyan ve Musevilerin temsilcilerinden oluşuyordu ve belirli aralıklarla valinin yönetiminde toplanarak, ekonomik ve mali konularda valiye danışmanlık yapıyordu.⁴⁹⁴

Bosna-Hersek'te uzun süre devam eden Osmanlı yönetimi, 1875-1878 arasındaki son isyanlarla sona ermiş ve 1878 Berlin Anlaşması'ndan sonra da Balkanlar'da, Sırbistan, Romanya ve Karadağ gibi Ortodoks Hıristiyan gruplar bağımsızlıklarını kazanmıştır. Farklı etnik grupları barındıran bu yeni devletlerde, baskın olan etnik gruplar azınlıkta olan grupları asimile etmek ya da göçe zorlamak gibi yöntemlere başvurmuş ve homojen bir nüfus yapısı oluşturmaya çalışmışlardır.⁴⁹⁵ Bu politikayla, Balkanlar'ın genelinde olduğu gibi Bosna-Hersek'te de milliyetçilik, "biz" ve "onlar" karşıtlığına dayanarak, kin ve nefret duygularının belirgin olduğu bir biçimde devam etmiştir.⁴⁹⁶

Kemal Karpat'a göre, Balkanlar'da 1878 Anlaşmasıyla kurulan bu yeni devletler, İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya tarafından, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması amacıyla planlanmıştı. 1878'deki Berlin Kongre'sine katılan büyük devletlerin amacı, Balkanlar bölgesinde toprağa dayalı özerk ya da bağımsız ulus-devletlerin kurulması ve kendi aralarındaki rekabetin artmasını önlemektir.⁴⁹⁷

3.1.2. Avusturya-Macaristan Dönemi

Bosna, 400 yıl boyunca kaldığı Osmanlı hakimiyeti sırasında, ayrı ve kanunen belirlenmiş eyalet statüsünden yararlanmış ve bu özel statüsünü, Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun bir parçası olarak da sürdürmüştür.⁴⁹⁸ Bosna kırk yıl boyunca, Avusturya-Macaristan

⁴⁹⁴ Malcolm, a.g.e., s. 213.

⁴⁹⁵ Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, s. 39.

⁴⁹⁶ Karatay, Osman; **Kosova Kanlı Ova**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 13.

⁴⁹⁷ Karpat, Kemal; **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 16.

⁴⁹⁸ Donia, Fine, a.g.e., s. 7.

İmparatorluğu'nun bir parçası olmuştur. 1908'e kadar resmi olarak Osmanlı Hükümdarlığı altındayken, 1908'de Avusturya-Macaristan'ın bir parçası olan Bosna birçok dönüşüme sahne olmuştur.⁴⁹⁹

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bosna-Hersek'te pozisyonunu güçlendirmeye çalışan bir politika izlemiştir. Bunun nedeni hem Bosna'yla ilgili özel ve yaşamsal çıkarlarının olması hem de Bosna'nın büyük bir ekonomik pazar ve market olanakları sunmasıydı. Ayrıca Rusya'nın Balkanlar'daki etkisini dengelemek, Sırbistan'ı izlemek ve doğuya doğru genişleme planları açısından da önemliydi. Avusturya yönetimi, Bosna'nın halen feodal ve geri kalmış yapısından dolayı, önemli bir süreç elde etmekte zorluk çekmemiş ve Bosna'da modernleşme birçok yaşam alanında hızlı bir şekilde yayılmıştır.⁵⁰⁰

Avusturya-Macaristan işgali, Bosna-Hersek'teki etnik gruplar için farklı şekillerde algılanmıştır. Bölgede yaşayan Hırvatlar için, Hırvat topraklarıyla birleşme umudu yaratmış, Sırlar ve Müslümanlar ise Katolik monarşisinin güçlenmesinden endişe etmiştir. Osmanlı döneminde bölgedeki en büyük grup Müslümanlarken, işgalden sonra Osmanlı İmparatorluğunun diğer bölgelerine göç etmiştir. Bu göçler sonrasında Sırlar Bosna'daki en büyük grup haline gelmiştir.⁵⁰¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yy sonuna doğru çökmeye başlamasıyla, Hırvat Katolik milliyetçiliği Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içinde kuzeye doğru, Sırp Ortodoks milliyetçiliği ise, doğuda özerk bir Sırp prensliğinin oluşturulması yönünde artmaya başlamıştır.⁵⁰²

⁴⁹⁹ Lovrenovic, **a.g.e.**, s. 147-148.

⁵⁰⁰ Lovrenovic, **a.g.e.**, s. 147-148.

⁵⁰¹ Bieber, Florian; **Post-War Bosnia**, New York, Palgrave Macmillan, 2006, s. 7.

⁵⁰² Donia and Fine, **a.g.e.**, s. 89.

3.1.3. I. Dünya Savaşı ve Yugoslavya Krallığı

I. Dünya Savaşı sonrasında Balkanlar'daki düzenlemelerle çok sayıda Güney Avrupa Slav grupları birliği 1918'de kurulan Yugoslavya'ya dahil edilmiştir.⁵⁰³ Bosna, I. Dünya Savaşı'nda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından kurulan, Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'na bağlanmıştır. Sırp Karadordeviç hanedanı yönetiminde bir monarşi olarak kurulan krallık, birbirinden farklı kimliklere ve politik deneyimlere sahip olan gruplardan oluşan karmaşık bir düzende idi. O dönemde Osmanlı İmparatorluğuna büyük bir Müslüman göçü olmuştu. Daha önce büyük toprak sahipleri genel olarak Müslümanken, bu topraklar devlet tarafından alınmış ve Sırlara dağıtılmıştı. Sosyal gelişme çok düşük düzeydeydi ve kırsal nüfusun kentsel nüfusa oranı 70'e 30'du ve bu oran orta çağdaki duruma yakındı. Köy ve kent arasında sosyo-ekonomik açıdan büyük farklar vardı ve gizli bir "düşmanlık" boyutu belirgindi. Bu "düşmanlık" temelde sosyal görünüme sahip olmakla birlikte, etnik-dinsel bir bileşenle karmaşıklaşmıştır.⁵⁰⁴

Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bir parçası olduğu dönemlerde, politik ve kültürel kimliğini hiçbir zaman tamamen kaybetmeyen Bosna, yeni Kral Alexander'ın merkezîyetçi yönetim politikasıyla farklı bir sürece girmiştir.⁵⁰⁵ 1929'da Kral anayasayı askıya almış ve daha üniter bir siyasi sistemi yürürlüğe koymuştur. Ayrıca Krallığın ismini Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı yerine, Yugoslavya Krallığı olarak değiştirmiştir. Kral Alexander, yeni uygulamalarıyla, bölgedeki eski kimlikleri göz önüne almaksızın, Yugoslav topraklarını dokuz bölgeye ayırmıştır. Her bir bölgeyi 'ban' adı verilen ve Kral tarafından atanan valiler yönetmeye

⁵⁰³ Rudolph, Joseph R.; **Yugoslavia, The Deconstruction of a State and Birth of Bosnia**, (In Encyclopedia of Modern Ethnic Conflicts, Ed. Joseph R. Rudolph) Greenwood, 2003, s. 349-357, s. 350.

⁵⁰⁴ Lovrenovic, **a.g.e.**, s. 160.

⁵⁰⁵ Lovrenovic, **a.g.e.**, s. 159-163.

başlamıştır. Ancak Kralın bu düzenlemelerinden, Bosna'daki her üç etnik grup da memnun kalmamıştır.⁵⁰⁶

Yugoslavya'daki etnik gruplar arasındaki ilk karşılaşma, Hırvatlar ve Katolikler arasında, yeni kurulan devletin yapısına ilişkin olarak ortaya çıkmıştır. Yugoslavya Krallığı adıyla kurulan devlet, savaştan önceki Sırp Krallığının ve Karadordevic hanedanının bir uzantısıydı ve Sırp'ların yönetimde etkin olduğu ve ayrıcalıklı grup olarak görüldüğü merkezi politikalarla yönetilmekteydi.⁵⁰⁷ Kral Alexander'ın 1934'de suikast sonucu öldürülmesiyle, Yugoslavya'daki merkezi yapı da zayıflamıştır.⁵⁰⁸

3.1.4. II. Dünya Savaşı ve Yugoslavya

II. Dünya Savaşı sırasında, Almanya ve İtalya'nın işgali altında olan Yugoslavya, Bosna'nın bir çatışma alanı olduğu şiddetli bir iç savaşa gitmiştir.⁵⁰⁹ Hırvatlar ve Sırp'lar arasındaki düşmanlık, Hırvat Ustaşalar ve Sırp royalist çentikleri tarafından devam ettirilmiştir.⁵¹⁰

3.1.5. Tito Dönemi

Joseph Rudolph'a göre, Tito'nun kurduğu düzen, temelde üç bileşenden oluşuyordu. Birincisi, Tito'nun kendisi bir komünist rejimle, monarşinin yerini almıştı. İkincisi, Tito'nun Sırp hakimiyeti korkusunu azaltmak için tasarladığı, Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Karadağ ve Makedonya'nın otonom cumhuriyetler olduğu federal yapıydı. Son olarak da,

⁵⁰⁶ Malcolm, **a.g.e.**, s. 271-272.

⁵⁰⁷ Bieber, **a.g.e.**, s. 26

⁵⁰⁸ Lovrenovic, **a.g.e.**, s. 159-163.

⁵⁰⁹ Donia, Fine, **a.g.e.**, s. 136.

⁵¹⁰ Slack, Doyon, **a.g.m.**, s. 142.

merkezde Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetlerde birleştirici olarak ülkeyi bir arada tuttuğu varsayılan çok uluslu Yugoslav Komünist Partisiydi.⁵¹¹

1968'de, Sırbistan'ın Kosova bölgesinde güçlü milliyetçi hareketler ortaya çıkmış ve üç yıl sonra da Hırvat milliyetçiler Hırvatistan için daha fazla otonomi talep etmişlerdir. Bunun üzerine Tito 1974'de yeni bir plan yapmıştır.⁵¹² Bu yeni anayasayla Yugoslavya altı cumhuriyetten oluşan bir konfederasyona dönüşmüştür. Bunlardan birisi de Bosna-Hersek Cumhuriyetidir. Müslümanlar için bir 'ulus' olarak bu yeni statünün sonucu, onların, yönetsel ve meşru pozisyonlar için rekabet eden Bosnalı Hırvatlar ve Sırlar'la birlikte, baskın bir grup olarak yer almaları olmuştur.⁵¹³

Tito yönetimi, aşırı milliyetçiliğe tolerans göstermemiş ve Bosna'daki halkların eski geleneksel hoşgörüsü devam etmiştir. Merkezi kontrol, Tito yaşadığı sürece devam etmiş, ancak Tito'nun 1980'de ölümü ve 1974 anayasasının da etkisiyle, Yugoslavya'nın politik olarak dağılmasında başlangıç noktalarından birini oluşturmuştur.⁵¹⁴

3.1.6. Yugoslavya'nın Parçalanması

Birçok görüşe göre, 1980'lerin sonu itibariyle ekonomik durumun kötüleşmesi ve aşırı görüşteki politikacıların da bu durumu kötüye kullanmaları, Eski Yugoslavya'daki etnik çatışmanın yükselmesine katkıda bulunmuştur.⁵¹⁵

V.P. Gagnon'a göre, parti liderleri, yerel ve bölgesel elitler, milliyetçi entellektüeller ve bazı askeri liderler, 1980'lerin ortalarından itibaren ekonomik kriz baskısı ve demokratik reform ile pazar ekonomisi talepleri altında sıkışmışlar ve güçlerini koruyabilmek, reformist muhalifleri yenebilmek

⁵¹¹ Rudolph, **a.g.m.**, s. 353.

⁵¹² Rudolph, **a.g.m.**, s. 352.

⁵¹³ Slack, Doyon, **a.g.m.**, s. 142.

⁵¹⁴ Donia, Fine, **a.g.e.**, s. 26-27.

⁵¹⁵ Gagnon, V.P., **The Myth of Ethnic War**, New York, Cornell Univ. Press, 2006, s. 188.

amacıyla, etnisite kavramını tanımlamak için (özellikle Sırp etnisite tarafından algılanan tehdit sebebiyle) şiddet içeren etnik karşılaşmaları provake etmişlerdir. Gagnon'a göre bu süreç, eski Osmanlı topraklarının politik alanlarındaki rekabet eden uzun dönemli bir mücadelenin bir parçasıydı. Gagnon, aslında Yugoslavya'daki Sırp elitinin iktidar mücadelesinin etnik gruplar arasında bir savaşa dönüştüğünü iddia etmiştir. Özetle Sırp elitler, halkın ekonomik ve demokratikleşme konusunda reform isteklerine karşı "etnisite" konusuna vurgu yapmış ve çatışmaların ortaya çıkmasında bu şekilde etkili olmuşlardır.⁵¹⁶

Gagnon'a göre, alternatifler olmasına rağmen, Miloseviç rejimi Yugoslavya'yı yeniden düzenlemek için şiddet kullanmayı seçmiş ve etnisiteyi kullanmış, dost/düşman ("biz"e karşı onlar") ayrımı siyasi yaşamın merkezinde olmuştur. Sonuçta gruplar, radikal bir biçimde kutuplaşmış ve etno-bölgesel bir manzara oluşmuş ve gruplar, yeni demografik gerçekler oluşturma olanağı için mücadeleye başlamışlardır.⁵¹⁷ Gallagher de, devletin işlevsel olmayan yapısı ve 1980'lerde artan ekonomik sorunlarla başa çıkmada yetersizlik ve merkezi devletin zayıflamasının ülkeyi krize götürdüğünü iddia etmiştir.⁵¹⁸

3.1.7. Savaş 1992-1995

Bosna Savaşı, bölgenin totaliter yönetiminin ve kontrolünün çökmesiyle oluşan politik bir boşluk ve etnik gruplar arasında bölgenin kontrolüne ilişkin başlayan mücadele sonucu ortaya çıkmıştır.⁵¹⁹

Bosna'daki savaş, birbiriyle bağlantılı çatışmaların sonucunda ortaya çıkmıştır. Güneydoğu Hersek'te bulunan Dubrovnik ve Karadağ sınırında ve Bosna'nın kuzeyinde ve Slovenya sınırında bulunan Hırvatistan'daki savaş

⁵¹⁶ Gagnon, **a.g.e.**, s. 9.

⁵¹⁷ Gagnon, **a.g.e.**, s. 9.

⁵¹⁸ Gallagher, **a.g.m.**, s. 47.

⁵¹⁹ Slack, Doyon, **a.g.m.**, s. 140.

tarafından etkilenmiştir. Sırp güçleri ve Yugoslav ordusu ile Hırvat güçleri arasında küçük çaplı çatışmalar başlamıştır. Savaş Nisan 1992'de Bosna'nın bağımsızlık deklarasyonundan sonra ise tırmanmıştır. Komünizmin çökmesinden sonra yapılan ilk seçimlerin ertesinde, 1992 Ocak ayında Bosna'da bağımsızlık referandumu tartışılmıştır. 1992'deki bağımsızlık referandumunda, halen Yugoslavya'nın bir parçası olan Bosna'da, yapılan referandum seçimleri Bosna'nın etnik hatlar boyunca bölünmesiyle sonuçlanmıştır. Müslümanlar ve Hırvatlar bağımsızlığı savunurken, Bosna'nın ayrılmasına karşı olan Sırlar oy kullanmamışlardır. Sırların boykotuna rağmen, referanduma katılan Bosnalılar'ın büyük bir kısmı bağımsızlık yönünde oy kullanmıştır. Üç etnik grubun paramiliter grupları arasında aralıklarla devam eden çatışmalar, kısa sürede geniş ölçekli bir iç savaşa dönüşmüştür. Kısa dönemli ateşkesler olsa da, savaş 1995'in sonuna kadar devam etmiştir.⁵²⁰

Savaşın başlangıcında, Bosnalı Müslümanlar ve Hırvatlar arasında yapılan ittifak, Müslümanların merkezi bir cumhuriyeti, Hırvatlar'ın ise ayrılıkçı düşünceleri savunması nedeniyle bozulmuş ve Sırp ve Hırvat liderler, Bosna'yı paylaşma görüşmelerine başlamıştır. 1993'ün başlarında Hırvat ve Müslüman güçleri arasında özellikle Mostar çevresinde ve Bosna'nın, Hırvatlar'ın yaşadığı bölgelerinde yeni bir çatışma başlamıştır. Bu savaş, 1994'de ABD'nin baskısıyla imzalanan Washington anlaşmasıyla sona ermiş, Boşnak-Hırvat toprak alanları oluşmuş ve Sırlara karşı birleşme stratejisi başlamıştır. Hırvat güçlerinin, Sırların Hırvatistan'da ele geçirdikleri yerlerin büyük bir kısmının ve Bosna ordusuyla birlikte Bosna Sırp ordusunun kontrolünde bulunan birçok bölgenin ele geçirilmesiyle çatışma 1995'te sona ermiştir. Bu arada NATO, Saraybosna ve Srebrenica'da Sırlar'ın Müslümanlara karşı yaptığı kitlesel katliamlara yanıt olarak Sırp ordusuna ait yerleri bombalamıştır.⁵²¹

⁵²⁰ Paris, Roland; *At War's End, Building Peace After Civil Conflict*, Cambridge Un. Press, Cambridge, 2000, s. 94-97.

⁵²¹ Paris, a.g.e., 97.

Kasım 1995'de ABD'nin Dayton (Ohio) 'da yapılan müzakereler sonrasında, 14 Kasım 1995'te Paris'te, Sırbistan başkanı Slobodan Milosevic, Hırvatistan başkanı Franco Tudjman, ve Bosna yönetimindeki Alija Izetbegovic tarafından imzalanmıştır. Dayton Barış anlaşmasında, uluslararası bir barışı koruma gücü ve uluslararası sivil misyonun anlaşmanın uygulanmasını gözetlemesi karara bağlanmıştır.⁵²²

Dünya Bankası'nın raporuna göre Bosna'daki savaşta, yaklaşık 200,000 kişi yaşamını yitirmiş, 200,000'den fazla kişi yaralanmış ve 13,000 kişi de kalıcı olarak sakatlanmıştır.⁵²³ Savaş sonucunda, Bosna'daki gruplar etnik olarak üç homojen bölgede toplanmış, Saraybosna ve Tuzla gibi şehirlerin de bulunduğu bazı bölgeler karma olarak kalmıştır.⁵²⁴

3.2. DAYTON BARIŞ ANLAŞMASI

Bosna'daki uluslararası müdahale planı şiddeti durdurmaya yönelik askeri hareket, ülkeyi iki yarı otonom birliğe bölmeye sonuçlanan politik bir uzlaşma ve ülkenin gelişmesinde uluslararası toplumun yakın katılımı olarak üç bileşenden oluşmuştu.⁵²⁵ Bosna-Hersek'teki müdahale, Soğuk Savaş sonrasındaki barış inşası amaçlı ilk insani müdahaledir ve uluslararası toplum şiddeti önlemek için yeni yapılar oluşturmaya çalışmıştır.

Bosna-Hersek'teki çatışmayı sona erdiren ve yapısal düzenlemeler içeren Dayton anlaşması 11 ek içermektedir, bu ekler Bosnalı partilerin sorumlulukları ve uluslararası kurumların uygulamayı gözetlemesini içermektedir.⁵²⁶

⁵²² Bieber, **a.g.e.**, s. 26-27.

⁵²³ **Reconstruction of Bosnia and Herzegovina: Priorities for Recovery and Growth**, The World Bank, 1995.

⁵²⁴ Bieber, **a.g.e.**, s. 29.

⁵²⁵ McMahon, **a.g.m.**, s. 572.

⁵²⁶ Dayton Genral Framework Agreement for Peace, www.ohr.int/dpa/default.asp.

Anlaşmayla, ülke iki etnik birime bölünmüştür: Bosna ve Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti.

Dayton anlaşmasına ulusal ve entite düzeyindeki hükümetler arasında federal güçlerin ayrılmasını düzenleyen bir anayasa taslağı da eklenmiştir. Anlaşma, yeni Bosna federal devletinin anayasal düzenlemelerini de tanımlamıştır. Yeni anayasa, etnik grupları entegre etmek ve devleti birleştirmek için yukarıdan-aşağıya (*top-down*) ve aşağıdan-yukarıya (*bottom-up*) mekanizmaları dahil etmiştir.⁵²⁷

Dayton Anlaşması'nda Bosna'daki sistemin liberal bir demokrasiye dönüştürülme ve yeniden savaş olasılığının azaltılması amaçlanmıştır.⁵²⁸ Anlaşmanın imzalanmasından sonraki 1996 yılı, uluslararası gözetimin, devlet ve entite birimlerinin seçileceği seçimlerle, Bosna'nın kendi kendini sürdüren bir demokrasiye dönüştürülmesi olarak planlanmıştır. Ancak ilk seçimler sonrasında, uluslararası yönetimin kendi kendini sürdürebilen bir demokrasiye dönüşümü iki yıllık bir 'sağlama süreci' için uzatılmış ve 1997'de de süresiz olarak uzatılmıştır. Dayton'dan önce önemli bir problem, ülkenin bölünmesi ya da birleştirilmesiydi.⁵²⁹

Dayton anlaşması, Bosna'nın *de facto* olarak etnik entitelere bölündüğünü tanımış olmasına rağmen, aynı zamanda tek bir devlet içinde ülkenin üç farklı etnik topluluğunun barış içinde bir arada yaşamasına olanak veren ulusal, politik, adli ve ekonomik kurumların "genel bir çatı" altında kurulmasını da hedeflemiştir.⁵³⁰

İki entitenin oluşturulması, pratikte ülkeyi iki etnik birime ayırmıştır.⁵³¹ Her iki entiteye ayrı yönetimler, ayrı vatandaşlık sistemi, kendi "komşu

⁵²⁷ McMahon, Patrice C.; **Taming Ethnopolitical Conflicts in Bosnia: International solutions to domestic problems** Prepared for the 2002 International Studies Association Convention in New Orleans, Louisiana.

⁵²⁸ Paris, **a.g.e.**, s. 97.

⁵²⁹ McMahon, **a.g.m.**

⁵³⁰ Paris, **a.g.e.**, s. 102.

⁵³¹ McMahon, **a.g.m.**, s. 582.

lkelerle özel paralel ilişkiler”i biçimlendirme hakkı gibi ayrıcalıklar⁵³² ve vergilerin toplanması, eēitim ve emlak hakları ve savunma da dahil, geniş sorumluluklar verilmiştir.⁵³³

Entitelere verilen geniş yetki ve sorumlulukların aksine, merkezi hükümet kurumlarına, daha az güç ve yetki verilmiştir.⁵³⁴ Entiteler kendi aralarında anlaşarak merkezi hükümet kurumlarının yetkilerini genişletebilme olanaēına sahip olsa da, politikacılar bu konuda kanunların çıkarılmasına sürekli karşı çıkmışlardır. Bugüne kadar gelinen süreçte, hem yerel hem de devlet düzeyindeki politik otoriteler, merkezi hükümet kurumlarının iřlevselliēini desteklemek konusunda iřbirliēini reddetmişlerdir.⁵³⁵

Bosna-Hersek’te yaratılan sistemin (*consociational*) ilkelere ve normlara dayanan federal bir hükümet sistemi olduēu kabul edilmektedir.⁵³⁶ Dayton Barış Anlaşması consociationalism’in güç paylaşımı, veto hakları, temsil oranları ve segmental otonomi gibi temel özelliklerini taşımaktadır.³⁹ Caplan’a göre, ademi merkeziet (*Decentralization*) ve güç paylaşımı (*consociational*) olarak adlandırılan tarzda bir demokrasinin yaratılmasını destekleyen ikiz ilkedir.⁵³⁷ Fioran Bieber’e göre ise, “Bosna zayıf bir merkezi hükümetle gevşek bir federasyon tarafından tanımlanmış hamilik (*de facto a protectorate*)”tir.⁵³⁸

Anlaşmayla uyum, yükümlülüklerini yerine getirmede büyük oranda yerel partilerin iřbirliēine dayanan ve periyodik olarak süreçleriyle ilgili bilgi vermeyi gerektiren Şekilde düzenlenmiştir.⁵³⁹

⁵³² Caplan, Richard; **International Authority and State Building: The Case of Bosnia and Herzegovina**, Global Governance 10 (2004), 53-65, International Authority, s. 56.

⁵³³ Chandler, David; **Bosnia: Faking Democracy After Dayton**, London, Pluto Press, 1999, s. 67.

⁵³⁴ Dayton Barış Anlaşması, Madde III.1, Madde III.3.a.

⁵³⁵ Caplan, **a.g.m.**, s. 56.

⁵³⁶ McMahon, **a.g.m.**, s. 584-585.

⁵³⁷ Caplan, **a.g.m.**, s. 59.

⁵³⁸ Bieber, **a.g.e.**, s. 40.

⁵³⁹ Dayton Genral Framework Agreement for Peace, www.ohr.int/dpa/default.asp, Annex 10, Art. II, a,b,c.

Dayton Barış Anlaşması savaşı sona erdirmiş olmasına rağmen, yedi farklı türde ve düzeyde hükümet, on üç anayasa, yüzden fazla bakanlık ve hükümetin birçok düzeyindeki veto haklarının olduğu çok karmaşık bir yönetim biçimi oluşturmuştur.⁵⁴⁰

3.2.1. Yüksek Temsilcilik

Dayton Barış Anlaşmasında bir Yüksek Temsilcilik makamının oluşturulması kararlaştırılmıştır. Yüksek Temsilci'ye, barış uygulamasını gözlemek ve tarafların barışa uymalarına ilişkin kendi aralarında ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapmaları için temaslarda bulunmanın yanı sıra çeşitli yetki ve görevler verilmiştir.⁵⁴¹

Dayton görüşmeleri sırasında, Avrupalı hükümetler, sivillerin rolünün vurgulanması ve Yüksek Temsilcinin (YT) Avrupalı olması konusunda diplomatik girişimlerde bulunmuşlardır. ABD ise Yüksek Temsilcinin pozisyonunun önemini azaltmayı araştırmıştır. Anlaşma konusunda uzlaşıldığı zaman, YT'nin bir Avrupalı olması ve bir yardımcısının da Alman ya da Amerikalı olması yönünde karar alınmıştır. Chandler'a göre Dayton Anlaşması görüşmelerinde YT'nin rol tanımı ve otoritesi bilinçli olarak belirsiz bırakılmıştır.⁵⁴² Zamanla YT'ye, anlaşmanın uygulamasını zorlaştıran yerel yetkilileri görevden alma gücü de dahil, daha fazla yetki verilmiştir.⁵⁴³

2002'de Yüksek Temsilcilik görevine, çatışma sonrası durumlarda deneyimli olan Lord Paddy Ashdown getirilmiştir. Hem Yüksek Temsilci hem de AB Özel Temsilcisi olarak atanan Ashdown, entiteler yerine merkezi hükümetin gücünü artırmak üzere bir dizi reforma öncelik vermiştir. Bu reformlar, devlet-düzeyinde bütçe, konsolidasyon ve savunma ve istihbarat servislerinin reformu, daha etkin bir devlet parlamentosunun yaratılması ve

⁵⁴⁰ Bieber, **a.g.e.**, s. 44.

⁵⁴¹ Dayton Genral Framework Agreement for Peace, www.ohr.int/dpa/default.asp, Annex 10, Art I-3.

⁵⁴² Chandler, **From Dayton to Europe**, s. 338.

⁵⁴³ Caplan, **a.g.m.**, s. 55.

devlet düzeyinde işlevsel bir bakanlar konseyinin kurulmasını ilişkin değişiklikleri içermekteydi. Bu reformlarla, politik kurumların işlevini artırarak, uluslararası hamiliği sona erdirmek ve Bosna'nın AB ve NATO üyeliği yolunda ilerlemesini sağlamak amaçlanmıştır. Ashdown'ın merkezi yapıyı güçlendirmek konusunda önemli bir mesafe kaydettiği ve ülkeye olumlu bir gelecek için umut verdiği düşünülmüş, ancak süreç beklendiği gibi devam etmemiştir.⁵⁴⁴

Mayıs 1997'deki Sintra toplantısında, YT ile işbirliğini garantiye alan ve uyumsuzluk durumunda önlemler almayı da kapsayan yeni bir önlemler paketi ilan edilmiştir. Aralık 1997'deki Bonn Zirvesinde bu önlemler YT'ye yasamayı direkt olarak uygulamaya koyma gücü verilmesiyle genişletilmiştir. "Bonn Güçleri" olarak adlandırılan bu süreçle, uluslararası yetkililere, resmi olarak bağımsız bir devlet üzerinde, hem yürütme hem de yasama yetkisinin kontrolünü vermiştir.⁵⁴⁵

"Bonn güçleri"ne ilişkin, demokratik olmadığı ve Bosna'nın AB üyeliği amacıyla bağdaşmadığı yönünde eleştiriler yapılmıştır. Ayrıca, bu güçlerin Bosna'da anlaşmazlık içinde olan partileri cesaretlendirdiği ve kendi kaderlerinin sorumluluğunu almaktan kaçınarak, komünist geçmişten miras kalan politik ilgisizlik kültürünü sürdürmeye yardım ettiği de iddia edilmektedir.⁵⁴⁶

YT'nin müdahalelerinin genişletilmesinin, Dayton barış anlaşmasının devlet inşası özelliklerinin uygulanmasına engel olduğu ve devlet inşa etmeye önemli geciktirmeler çıkardığı düşünülmektedir.⁵⁴⁷

⁵⁴⁴ Chivvis, Christopher; "The Dayton Dilemma", *Survival*, Vol. 52, Issue 5, 2010, s. 47-74, s. 52.

⁵⁴⁵ Chandler, **a.g.m.**, s. 340.

⁵⁴⁶ Chivvis, **a.g.m.**, s. 53.

⁵⁴⁷ Caplan, **a.g.m.**, s. 56.

3.2.2. Seçimler

Bosna-Hersek'te ilk seçimler, çatışmanın sona ermesini izleyen ilk yıl olan 1996'da yapılmıştır. İlk seçimler, ülkenin fiziksel ve etnik olarak ayrılmış topluluklarını bir araya getirme sürecine başlanması ve üç etnik grubun temsiliyle, Bosna'nın ulusal politik kurumlarını yeniden yapılandırmak amacıyla tasarlanmıştı.⁵⁴⁸

1996'daki ilk seçim, uluslararası barışı koruma gücünün çekilmesine imkan verecek seçilmiş kurumlar oluşturulmasını sağlamak ve savaş dönemin etkili olan elitlerin, yeni ve etnik gerginlikleri ortadan kaldıracı yönetici ve politikacılarla yer değiştirmesi ve savaştan önce mevcut olan devletin tam karşısı olan, "demokratik" bir Bosna inşa etmeyi amaçlamıştı.⁵⁴⁹

Ancak, seçimler milliyetçi partilerin zaferi ile sonuçlanmıştır. Birçok gözlemciye göre, ilk seçimler hızlı bir şekilde düzenlenmiş ve silahlı çatışmanın kısa bir sürede politik bir anlaşmazlığa dönüşmesini kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla ilk seçimlerde amaçlanan hedeflere ulaşamamıştır. Milliyetçi partiler bu ilk seçimlerle yeniden meşrulaştırılmıştır. Aslında, birçok gözlemci, çatışmanın sona ermesinden hemen sonra, seçimlerin bu kadar hızlı yapılmasının aşırı milliyetçi partileri güçlendireceği uyarısını yapmış olmasına rağmen, ABD'nin baskısıyla AGIT Bosna'da seçimlerin etkili bir şekilde yapılabilmesi için şartların yeterli olduğunu onaylamıştır.⁵⁵⁰

Yeni seçilen Bosnalı Hırvat ve Sırp liderlerin çoğu, ulusal kurumlara katılım konusunda isteksiz davranmıştır. Parlatentonun ilk toplantısının Ekim 1996'da yapılması planlanmasına rağmen, Parlamento Ocak 1997'ye kadar toplanamamış, çünkü Sırp temsilciler, birleşik bir Bosna'ya sadakat yemini etmeyi reddetmiştir. Roland Paris'e göre, 1996'da yapılan ilk seçimler, daha önceki savaşan taraflar arasında işbirliğini artırmak yerine, bu milliyetçi

⁵⁴⁸ Paris, **a.g.e.**, s. 100.

⁵⁴⁹ Bieber, **a.g.e.**, s. 86.

⁵⁵⁰ Bieber, **a.g.e.**, s. 86-88.

liderlerin politik güçlerini pekiştirmeye ve meşrulaştırmaya hizmet etmiştir. Paris'e göre Dayton'un uluslararası destekçileri demokratik kurumların kurulmasının Bosna'daki etnik gruplar arasında barışçı ilişkileri üreteceği varsayımıyla, bu kurumların demokratik seçimler yoluyla kurulması konusunda ısrar etmiştir. Ancak seçimler çelişkili bir biçimde, yeni kurumlarda etnik "düşman"larıyla işbirliği yapmaya karşı olan politikacıların zaferiyle sonuçlanmıştır.⁵⁵¹ Başka bir deyişle, 1996 seçimleri savaş öncesi güç yapılarının demokratik meşruiyet kazanmasını sağlayarak, onları ortadan kaldırmayı daha zor hale getirmiştir.⁵⁵² Örneğin, Bosna'daki 1996 seçiminde, milliyetçi olmayan SDP koalisyonu, Bosna Temsilciler Meclisinde sandalyelerin sadece %4.8'ini kazanmıştı.⁵⁵³

1996 seçimlerindeki bu sonuçlardan sonra, AGİT ve NATO, aşırı milliyetçi partilerin etkisini azaltmanın ve özellikle Sırp entitesinde daha ılımlı politikacıların gücünü artırmanın yollarını araştırmıştır. 1997'deki Bosnalı Sırp'ların seçimlerinde ise uluslararası aktörlerin davranışları 1996'daki ulusal seçimlerdekine göre keskin bir şekilde değişmiştir. 1996'da barışı inşa etme kurumlarının temsilcileri ve Batılı hükümetler, tamamen özgür ve adil bir seçim yapılması için şartları sağlamaya odaklanmış ve herhangi bir partiyi ya da adayı destekleme çabaları olmamıştı. Ancak 1996 seçimlerinde, uzlaşmaya (*reconciliation*) açıkça karşı olan adayların ve partilerin zaferi üzerine, 1997'de seçimlerde daha ılımlı adaylara finansal ve politik yardım sağlayarak farklı bir strateji izlemişlerdir.⁵⁵⁴

1998'deki ulusal seçimler ise, milliyetçi partilerin gücünün daha da artmasıyla sonuçlanmıştır. Bosna-Hersek Federasyonunda Alija İzzetbegovic başkanlığındaki Müslüman ağırlıklı SDA ve Ante Jelavic başkanlığındaki Hırvat hakimiyetindeki HDZ oylarını artırmıştır. Sırp Cumhuriyetinde ise,

⁵⁵¹ Paris, **a.g.e.**, s. 101.

⁵⁵² Caplan, **a.g.m.**, s. 64.

⁵⁵³ Pickering, Paula M., "Explaining Support for Non-Nationalist Parties in Post-conflict Societies in the Balkans", **Europe-Asia Studies**, Vol.61, No.4, June 2009, s. 565-591, s. 573.

⁵⁵⁴ Paris, **a.g.e.**, s. 103.

uluslararası topluluğun desteklediği Plavsic-Dodik hükümeti göreve gelmiştir.⁵⁵⁵

1996-2002 arasında parlamento ve başkanlık seçimleri dört yıl yerine, iki yılda bir yapılmaktaydı. Sonuç olarak savaş sonrası Bosna'da, yönetim sisteminin karmaşıklığının da bir sonucu olarak seçimler neredeyse yılda bir yapılmıştır.⁵⁵⁶

Bosna'daki parti sistemi aşırı derecede parçalanmış durumdadır ve birden fazla topluluğu temsil eden az sayıda parti vardır. 1990'dan 2002 ye kadar olan seçimlerde üç milliyetçi parti kendi grupları arasında en çok oyu alan partiler olmuştur. Bu üç parti, kendi etnik gruplarının oylarının yarısından fazlasını almıştır. Guerro ve Bermudez, milliyetçi partilerin savaş sonrası dönemde çoğunluğun oylarını almış olması üç etkenle açıklamıştır: "Birincisi, etnik grupların teritoryal homojenleşmesi farklı toplulukların seçmenlerini etkin bir şekilde ayırmıştır. İkincisi, SDP hariç, savaş sonrası seçimlerde yer alan etnik karşıtı kampanyaya katılan önemli bir parti yoktu. Son olarak da, medyanın sıklıkla milliyetçi partiler tarafından kontrol edilmesi etkili olmuştur".⁵⁵⁷

Nina Caspersen'in de belirttiği gibi, yerel seçim sonuçlarına bakıldığında ise, etnik olarak daha heterojen bölgelerde milliyetçi partilere desteğin daha güçlü olduğu görülmektedir. Bu destek, milliyetçi partileri güçlendiren bir grubun egemen olması korkusundan kaynaklanmıştır.⁵⁵⁸

2002 sonbaharındaki seçimlerde ise, milliyetçi partiler Federasyonda yeniden seçilmiş ve önceki iki yıl boyunca yönetimde olan ılımlı koalisyonun yerini almıştır. İlimli partilerin seçimdeki yenilgisi, kötüye giden ekonomik

⁵⁵⁵ Paris, **a.g.e.**, s. 103-105.

⁵⁵⁶ Pickering, **a.g.m.**, s. 570.

⁵⁵⁷ Guerrero, Juan Carlos; Bermudez, Maria del Mar; "Les Elections dans les Operations Internationales de Pacification: Un Instrument de Reconciliation? Une Reflexion sur la Bosnie" dan aktaran Florian Bieber, Post-War Bosnia, s. 105-107.

⁵⁵⁸ Caspersen, Nina; "Good Fences Make Good Neighbours", **Journal of Peace Research**, Vol.41, No.5, 2004, s. 569-588, s. 577-578.

şartlara bağlansa da, BH'te milliyetçi partilere olan ilginin devam ettiğini göstermiştir.⁵⁵⁹

2006'da yapılan genel seçimler milliyetçi partilerin başka bir zaferiyle sonuçlanmış ve "koru" ve güvensizlik faktörüne dayanan politikaların etkili olduğu bir kez daha ortaya çıkmıştır.⁵⁶⁰

2010 seçimlerinde ise, 2000'den beri en güçlü parti olan ve 2006'da oylarını kaybetmeye başlayan SDP yeniden kazanmıştır. Çok etnik grubu temsil eden bir parti olan SDP, Boşnak temelli bir parti olmasına rağmen, Hırvat başkan adayıyla seçime girmiştir. Bu sonuç, Bosna-Hersek halkının milliyetçi partilere olan desteğinin azaldığını göstermektedir.⁵⁶¹ Bununla birlikte 2010 seçimleri uzun bir süre çözülemeyen politik bir krize de yol açmıştır. Hırvatlar temsilcilerini göndermeyi reddetmiştir. Sorun Hırvatlar'ın koalisyon dışında kalmasıyla çözülmüştür. Federasyon hükümetinde yer alamayan iki büyük Hırvat partisinin (HDZ BiH ve HDZ 1990) öncülüğünde 19 Nisan'da Hırvat Milli Kongresi Mostar kentinde toplanmıştır. Bu kongrede 'üçüncü entite' talepleri dile getirilmiştir.⁵⁶²

3.2.3. Dayton Barış Anlaşmasına Yönelik Eleştiriler

Dayton barış anlaşması, Bosnalılar dışındaki güçler tarafından uygulamaya konulması nedeniyle, modern zamanlardaki diğer barış anlaşmalarından farklı olarak değerlendirilmektedir.⁵⁶³ Ayrıca çatışmayı durduran askeri konuların ötesinde, devletin inşası ve hükümet sistemiyle ilgili birçok düzenleme içermiş ve uluslararası aktörlere önemli yetkiler vermiştir. Dayton Barış Anlaşmasının eklerinin büyük bir kısmı, düşmanlığın sona ermesinden ziyade, Bosna-Hersek'te devlet inşası projesi ve 'bir

⁵⁵⁹ Chivvis, **a.g.m.**, s. 60.

⁵⁶⁰ Abaspahic, Haris; Bajrovic, Reuf; **Perspective of EU Policy Towards Bosnia and Herzegovina**, EURORAD Policy Note, Sarajevo, 2010.

⁵⁶¹ Chivvis, **a.g.m.**, s. 55.

⁵⁶² Bosna-Hersek'te Siyasi Kriz, <http://www.tumgazeteler.com/?a=6833853>

⁵⁶³ Chandler, **a.g.m.**, s. 339, Caplan, **a.g.m.**, 53-65, s. 60.

toplumun yeniden yapılandırılması'na ilişkindir. Hem anlaşmanın imzalanması hem de yapılandırma, tıpkı anlaşmanın imzalanmasında olduğu gibi, birçok Bosnalı'nın oydaşması olmadan uygulamaya konması nedeniyle eleştirilmektedir.⁵⁶⁴

David Chandler'ın da belirttiği gibi, Dayton Barış Anlaşmasının, savaşı sona erdirmek, ancak bir devlet inşa etmek için tasarlanan bir anlaşma olmadığına dair bir oydaşma vardır. Eleştirmenlere göre, Dayton ilk başta savaşa neden olan milliyetçi partilerin liderleri tarafından müzakere edilmiş ve böylece, bu etnik politik partiler gücünü korumuştur. Dayton Anlaşmasının ekleri, güçlü bir merkezi devletin kurulmasını engelleyen karmaşık bir politik düzenlemeye sahiptir ve etnik partilerin politik sürecine egemen olmasına izin veren bir yapı yaratmıştır.⁵⁶⁵

Chandler'a göre Dayton'da kurulan yapı, uluslararası aktörlerin Bosna Hersek halkı için savaş sonrası dönüşüm sürecini şekillendirme olanağı veren, esnek bir yapıydı. Ancak bu esneklik, dış güçlerin Bosna'nın kendi kendini yönetmesini sürekli ertelemesine izin veren önemli bir faktör olarak görülmektedir. Chandler'a göre, dış mekanizmaların düzenlemesindeki bu esneklik, "Bosna devletinin meşruiyetini baltalamaktadır". Ayrıca ortaya "istikrarsız barış" çıkmıştır ki bu da, savaşın kaçınılmaz bir şekilde yeniden ortaya çıkması için zemin hazırlamıştır.⁵⁶⁶

Richard Caplan'a göre ise, Dayton anlaşmasının özünde bir ikilem vardır: "*bir taraftan savaşa dönme tehdidini tamamen bitirmeye yönelik barışı amaçlamıştır. Diğer taraftan da işlevsel olmayan politik yapılar kurmuş ve sıklıkla Bosna'nın en sağlıksız politik güçlerinin çıkarlarına hizmet etmiştir*".⁵⁶⁷

Başka bir eleştiri, uluslararası toplumun ülkeyi *de facto* olarak ikiye bölmesiyle ilgilidir. Bazı eleştirmenlere göre bu karar, Sırp saldırganlığını

⁵⁶⁴ Chandler, David; "From Dayton to Europe", **International Peacekeeping**, 12:3, s. 336-349, s. 339.

⁵⁶⁵ Chandler, **From Dayton to Europe**, s. 338.

⁵⁶⁶ Chandler, **a.g.m.**, s. 338.

⁵⁶⁷ Caplan, **a.g.m.**, s. 61.

meşru hale getirmiştir.⁵⁶⁸ İki entite yaratılmıştır, her birinin kendi yönetim kurumları vardır ve bir bütün olarak ülke için daha gevşek bir sistem kurulmuştur. Savaşan taraflar arasında bir uzlaşma elde etmek için, Dayton beş başkan, 12 başbakan, 13 polis gücü ve böylece etkili olmayan bir yönetimden oluşan, karmaşık bir sistem kurmuştur.⁵⁶⁹ Birçok eleştirmen de, bu kurumsal yapıların hem istikrarsızlık yarattığı, hem de çözülmesi gereken birçok sorunu kurumlaştırdığını iddia etmektedir. Herhangi bir etnik grubun hakimiyetini önlemeye yönelik, etnik ve bölgesel kotaların kullanımı ve güç paylaşımına ilişkin teknikleri etnik kimliğin daha önemli hale gelmesine neden olmuştur.⁵⁷⁰ Herhangi bir etnik grubun karar verme sürecinde hakimiyetini önlemek için, ülkenin üç etnik grubu arasında güç paylaşımı, devlet kurumlarında etnik ve bölgesel kotaların kullanılması yoluyla kurumlaştırılmıştır. Örneğin, Bosna'nın üç üyeli başkanlık sistemi, ülkenin üç kurucu halkının her birinden bir temsilci gerektirmektedir. Bu dengeyi sürdürmek için, temsilciler, bir etnik grubun "hayati çıkarları"ını tehlikeye atacak bir durum olduğunda yasamayı bloke etme yetkisine sahiptir. Ülkenin iki meclisli yasama meclisi de aynı şekilde inşa edilmiştir.⁵⁷¹

Parlamenteler Meclisi'nde etnik kotaların varlığı devlet kurumlarını neredeyse hiçbir şey yapamayacak duruma getirmiştir. Nitekim gruplar gündem üzerinde anlaşsa bile, kanunlaştırma süreci zor olmaktadır. Aynı şekilde, üç üyeli başkanlık sistemi de sınırlı anayasal güce sahiptir ve uygulanabilirlik açısından sorunlu olduğu yönünde eleştirilmektedir.⁵⁷²

Her iki entitede ve devlet düzeyindeki hükümetlerde, üç toplumun üyelerinin dahil olduğu koalisyonların oluşturulması gerekmektedir. Örneğin Federasyonda sekiz Boşnak, beş Hırvat ve üç Sırp bakan olmak zorundadır. Ayrıca her bakanın diğer iki toplumdaki en az iki yardımcısı olması

⁵⁶⁸ McMahon, **a.g.m.**

⁵⁶⁹ Caplan, **a.g.m.**, s. 63-64.

⁵⁷⁰ McMahon, **a.g.m.**

⁵⁷¹ McMahon, **a.g.m.**, s. 582.

⁵⁷² McMahon, **a.g.m.**, s. 583.

gerekmektedir. Sırp Cumhuriyetinde de beş Boşnak ve üç Hırvat bakan olması gereklidir.⁵⁷³

Üç topluluğun temsilcileri, “Boşnak, Sırp ya da Hırvat halkının yaşamsal çıkarlarına zarar verecek” bir karar durumunda, veto etme hakkına sahiptir. Veto hakları “yaşamsal çıkarlar” la sınırlı olmasına rağmen, bu hakların üç kurucu toplumun her biri tarafından genişletilebileceği karara bağlanmıştır. Veto hakkı, sıklıkla parlamento oturumlarında kullanılmış ve sıklıkla da kullanılmakla tehdit edilmiştir.⁵⁷⁴

Milliyetçi partiler savaştan sonra, kendi gruplarının fiziksel ve ekonomik güvenliğini sağlama iddiasındadır. Bu nedenle de Dayton Barış Anlaşmasının, Bosna’da milliyetçiliğin şiddetli biçiminin devamına katkıda bulunduğu iddia edilmektedir.⁵⁷⁵

Ayrıca dış destek olmaksızın işlevsel olamayan bir sarmal sistemin ortaya çıktığı ve⁵⁷⁶ Caplan’ın da belirttiği gibi, Dayton anlaşması tarafından kurulan barışın, sadece uluslararası askeri güç kaldığı sürece devam edebileceği açıktır.⁵⁷⁷ Sonuç olarak, savaş bittikten sonra bir yıl uzaması planlanan müdahale, beklenenden daha fazla uzamış ve egemenliği hükümetle paylaşan bir Yüksek Temsilci ve dış güçlerin katılımıyla devam etmektedir. Chandler’a göre, Yüksek Temsilcilik Ofisinin en sonunda kapatılması ve yabancı birliklerin geri çekilmesi planlansa da, uluslararası katılım bir biçimden diğerine devam edecektir.⁵⁷⁸ İlber Ortaylı da, Yüksek Temsilcilik görevini, Roma İmparatorluğu’nun Asya eyaletlerindeki konsüllere benzetmiştir.⁵⁷⁹

⁵⁷³ Dayton Genral Framework Agreement for Peace, www.ohr.int/dpa/default.asp, Annex,IV-V.

⁵⁷⁴ Bieber, **a.g.e.**, s. 55.

⁵⁷⁵ Caplan, **a.g.m.**, s. 63-64.

⁵⁷⁶ Caplan, **a.g.m.**, s. 63-64.

⁵⁷⁷ Burg, Steven; Shoup, Paul S.; **The War in Bosnia-Herzegovina**, New York, M.E. Sharp, 2000, s. 318.

⁵⁷⁸ Chandler, **a.g.m.**, s. 339.

⁵⁷⁹ Ortaylı, İlber; **Üç Kıtada Osmanlılar**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007, s. 156.

Son yıllarda uluslararası topluluğun Bosna-Hersek'teki etkisinin zayıfladığı kabul edilmekte ve bunun var olan etnik gerilimleri artırması olasılığının yüksek olduğu düşünülmektedir. Butmir Sürecinin başarısız olmasını takiben, Sırp meclisi `mahkemelerin ve savcılıkların devlet düzeyindeki kurumlara transfer edilmiş yetkilerinin otonom yapılara devredilmesini öngören bir referandum kararı almıştır. Bu karar, uluslararası toplumun 2003 yılından bugüne kadar yargı ve savcılık alanlarında yapmış olduğu tüm reformların ve düzenlemelerin bir anda hukuki geçerliliğinin sorgulanmasına ve kurumsal temellerinin sarsılmasına sebep olmuştur.⁵⁸⁰ Yüksek Temsilcisi Valentin Inzko, Sırp Cumhuriyeti'nin referandum kararını geri almaması durumunda bu kararın Birleşmiş Milletlerce geçersiz sayılacağını ilan etmiştir.⁵⁸¹

3.3. BOSNA-HERSEK ÇATIŞMASININ PSİKOLOJİK ANALİZİ

3.3.1. Kimlik

Uzun tarihi boyunca, Sırp ve Hırvat komşularıyla etkileşim içinde olan Bosna-Hersek, kendisine özgü ve tüm dini gruplar tarafından paylaşılan, ayrı bir tarih ve kültüre sahip olmuştur.⁵⁸² Dokuzuncu yüzyıldan itibaren Roma Kilisesi Hırvatistan ve Dalmaçya'ya Latin alfabesini, Bizans Kilisesi ise, Bulgaristan, Makedonya ve Sırbistan'ın büyük bir bölümüne, Doğu Ortodoks Hıristiyanlığı'nı ve Kiril alfabesini getirmiştir. Bu şekilde Hıristiyan kilisesinin doğu ve batı kolu, bölgede dine dayanan iki etnik grup kurmuştur. Daha sonra, Hırvatlar Roman Katolik Kilisesinin, Sırp Ortodoks Kilisesi'nin ulusları olarak tanımlanmıştır. Orta Çağ Bosna'sında nüfusun önemli bir kısmını Roman Katolik ve Ortodoks Hıristiyanları oluşturuyordu.⁵⁸³ Ancak Orta Çağlarda, Bosna'da yaşayan gruplar, kendilerini "Bosnalılar" olarak

⁵⁸⁰ **Bosna-Hersek'te Siyasi Kriz**, <http://www.tumgazeteler.com/?a=6833853>.

⁵⁸¹ BM'den Sırp'lara Eleştiri, www.trt.net.tr/trtavaz/bm-den-sirplara-elistiri--haber-detay,1d742497-a788-4, (Erişim 21 Aralık 2011).

⁵⁸² Donia, Fine, **a.g.e.**, s. 7.

⁵⁸³ Malcolm, **a.g.e.**, s. 30

adlandırılıyordu. Donia ve Fine'a göre bu, olasılıkla, paylaşılan "coğrafi" bir kimlik duygusunu yansıtmaktaydı ve modern etnisiteye benzerliği yoktu.⁵⁸⁴

Bosna, Katolik ve Ortodoks mezheplerinin çekişmelerine sahne olmuş ve Bosna'da, 12. yüzyıldan itibaren Bogomil mezhebinin etkileri görülmeye başlanmıştır. Bosna Kralı Ban Kulin 12. yüzyılın sonlarında bağımsız Bosna Kilisesini kurmuş ve Bogomillik Bosna'da resmi din haline gelmiştir.⁵⁸⁵

Osmanlıların bölgeye gelmesinden önce, bölgede çoğunlukla aşiret şeklinde yaşayan ve Bizans örneğini model olarak kurulmuş Balkan devletleri vardı. Nüfus yapıları homojen olmayan bu devletlerde ortak bir etnik bilinç yoktu ve bölgede sürekli bir göç durumu vardı. Bölgede yaşayan gruplar arasında zayıf da olsa tek bağ, dindi.⁵⁸⁶

1463'te Fatih Sultan Mehmet'in Bosna'yı fethinden sonra, çok sayıda Bosnalı İslamiyeti benimsemiştir. Bu durum, Bosna-Hersek'te Slav kökenli, Sırp-Hırvat dili konuşan ve Boşnak adı verilen yeni bir halk ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁵⁸⁷ Özellikle 1500 yılından sonra Bosna'da İslamiyet hızlı bir şekilde yayılmış ve Müslüman nüfus çoğunluk haline gelmiştir.⁵⁸⁸ Bosnalıların İslamiyete geçişi, Bogomillik mezhebiyle benzer özellikler taşıması nedeniyle ve Bogomillere uygulanan baskılar nedeniyle kolay olmuştur.⁵⁸⁹

15. yüzyıldan itibaren, Osmanlı Devleti, egemenliği altında yaşayan yurttaşlarının kimliğini Müslümanlık ve gayrimüslimlik temelinde tanımlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda, toplum dini hatlar açısından yapılandırılmış ve Müslüman olmayan topluluklar "millet"ler olarak düzenlenmişti. Müslümanların kimliği İslamiyet açısından tanımlanırken, gayrimüslimlerin kimliği, din esasına göre "millet" olarak tanımlanmıştır. Ancak bu tanımlanan her millet içinde, etnik köken olarak Sırp, Ulah, Hırvat,

⁵⁸⁴ Donia, Fine, **a.g.e.**, s. 8.

⁵⁸⁵ Albayrak, Kadir; **Bogomilizm ve Bosna Kilisesi**, Emre Yayınları, İstanbul, s. 260.

⁵⁸⁶ Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı'da Kimlik**, s. 18-24

⁵⁸⁷ Albayrak, **a.g.e.**, s. 262.

⁵⁸⁸ Moacanin, Nedad; "Osmanlı Bosnası", **Türkler**, Cilt 10, s. 399-405, s. 400-401.

⁵⁸⁹ Albayrak, **a.g.e.**, s. 266.

Bulgar vs. gruplar, dini kimlik ve etnik kimliklerini bir arada geliştirebilmişlerdir. Ancak Müslüman grupların tamamı bir bütün, yani ümmet olarak görülmüştür. Örneğin Türkler, Arnavutlar ve Araplar da kendi dillerini ve geleneklerini korumuş, ancak etnik kimlik olarak Osmanlı Devleti tarafından tanınmamışlardır. Kemal Karpat'a göre, "Osmanlı" kimliği Müslümanların bir bütün olarak görülmesiyle oluşturulmaya çalışılmış, ancak bu Müslümanlar ve Hıristiyanlar için siyasi anlamda sonuç vermemiştir. Bu durum aslında, "Osmanlı" kimliğinin sadece Osmanlı hanedanından gelen kişiler için görülmesiyle ilgilidir.⁵⁹⁰

Millet sistemi ile bireyler ya da gruplar dinsel bir bağ ile bir milletin üyesi olmuş, her millet kendi eğitim, din, adalet ve güvenlik gibi konularda, kendi kurumlarını oluşturmuştur. Osmanlılar, Ortodokslar, Museviler ve Ermeniler olmak üzere, üç temel millet kabul etmiştir. Bu milletlerden en büyük olanı Ortodokslardır.⁵⁹¹

Karpat, Osmanlı egemenliği dönemindeki dinsel ayrıma dayanan millet sisteminin, zamanla bu grupların etnik kimliklerini geliştirmelerine neden olduğunu iddia etmiştir. Millet sistemi altında, dinsel bilinç güçlenerek başlıca kimlik haline gelmiş⁵⁹² ve 19. yüzyılda da etnik kimlik bilinci dinsel bilince eşlik etmeye başlamıştır. Bununla birlikte, Ortodoks Kilisesi gibi kurumlar da Balkanların genelinde etnik bağlılıkların güçlenmesinde etkin olmuştur.⁵⁹³

Osmanlı Devleti, 1850'lerden sonra ihtiyaçlarına uygun yeni bir Osmanlı kimliği oluşturmak istemiştir. Osmanlılık kavramı, 19. yüzyıldan itibaren özellikle Tanzimat Fermanı ve Islahat fermanının ilan edilmesiyle yaratılmaya çalışılmış ve 1864'de çıkarılan vatandaşlık kanunu (Tabi'yet-i Osmaniye Kanunu) ile Osmanlı Devleti içinde yaşayan herkese, din, dil, cinsiyet, sosyal sınıf farkı gözetmeksizin yeni bir kimlik verilmiştir.⁵⁹⁴ Bu

⁵⁹⁰ Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Kimlik**, s. 63.

⁵⁹¹ Shaw, **a.g.e.**, s.193-194.

⁵⁹² Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Kimlik**, s. 21-26.

⁵⁹³ Donia, Fine, **a.g.e.**, s. 9.

⁵⁹⁴ Karpat, **İslamın Siyasallaşması**, s. 575-585.

döneme kadar Osmanlılar için etnik kimlik önemli değildi. Osmanlılık kavramı, Osmanlı devlet yapısında hakim olan ve etnik grupları geleneksel dini kimlik altında tanımlamaya dayanan sınıflamanın tam tersiydi. Aslında Osmanlılar, tarihsel ve kültürel olarak zaten var olan bu Osmanlılık kimliği ile, tüm vatandaşlarını siyasi bir kimlik altında birleştirmek ve bu kimliğin bilinçli bir kimlik haline getirilmesini amaçlamıştır. Ancak bu politikalar, hem Müslümanlar hem de gayrimüslimlerin tepkisine yol açmıştır. Müslümanlar Osmanlılığı bir tür Müslüman kimliği olarak benimserken, gayrimüslimler bu yeni kimliği şüpheyle karşılamış ve benimsememiştir. Gayrimüslimler, Müslümanlarla bazı sosyal ve politik konularda eşit olmalarına rağmen, din, eğitim ve kültürel konularda kendilerini yönetmelerine izin verilmişti.⁵⁹⁵

Balkanlardaki Ortodoks gruplar tek bir Ortodoks milleti oluştursa da, kendi aralarında ayrı etnik gruplar olarak hareket etmişlerdir. Balkan Ortodoksları arasında zaten var olan bu etnik-dini kimlikler, 1770'lerde Ortodoks Patrikhanesinin, Yunan olmayan toplulukları Helenleştirme çabalarıyla, etnik siyasal biçimler kazanmaya başlamıştır.⁵⁹⁶

15. yüzyılın ortalarından 1878'e kadar geçen süre boyunca, etnisite Bosna topraklarında politik olarak çok önemli olmamıştır. Farklı etnik grupların üyeleri aynı dili konuşuyor ve birlikte barış içinde yaşıyorlardı. Bu grupları ayıran belirgin sınırlar yoktu.⁵⁹⁷

19. yüzyıldan önce Bosnalılar, Osmanlı yönetimi altında etnik isimler kullanmamışlardır. Ancak 19. yüzyılın başlamasıyla, din yoluyla tanımlanan, ayrı toplulukların üyeleri oldukları bilincine varmışlardır. Ortodoks ve Katolik Bosnalılar, komşuları olan Sırbistan ve Hırvatistan'dan yayılan düşüncelerin etkisi altında, "Sırp" ve "Hırvat" etnik isimleri kazanmaya başlamışlardır. Etnik farkındalık, 1870'lerde Osmanlı İmparatorluğundan bağımsızlık kazanmak amacıyla milliyetçiliğe dönüşmeye başlamıştır. Avusturya-Macaristan idaresi altında ise, bu ulusal kimlikler, daha belirgin hale gelmiş ve Avusturya

⁵⁹⁵ Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Kimlik**, s. 64-66.

⁵⁹⁶ Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Kimlik**, s. 84-96.

⁵⁹⁷ Brubaker, Laitin, **a.g.m.**, s. 427.

idaresine karşı hareketlerde önemli bir rol oynamıştır.⁵⁹⁸ Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Sırbistan, kimliklerin biçimlenmesinde önemli bir rol oynayan, kültürel ve eğitimsel programının verildiği bir okullar ağı kurmuştur.⁵⁹⁹

Her bir dini topluluğun üyeleri arasında etnik bilincin gelişmesi, komşu bölgelerdeki benzer gelişmelerle hız kazanmış, Bosnalı Katolikler aşamalı olarak kendilerini Hırvat, Ortodokslar ise Sırp olarak görmeye başlamışlardır. Bu süreç, esasında, Osmanlı idaresinin son yıllarında hızlanan bu süreç 1878'de Avusturya-Macaristan ilhakından sonra artmıştır. Özellikle 1878'de Avusturya işgali altında, milliyetçilik görüşleri yayılmaya başlamıştır. Sadece Bosnalı Müslümanlar, kendilerini bir ulustan çok öncelikle dini bir topluluğun üyeleri olarak tanımlamamıştır. Üç topluluk arasındaki ayırt edici tek özellik olan din, ortaya çıkan ulusal kimliklerin bir bileşeni olmaya başlamış⁶⁰⁰ ve böylelikle, dini topluluklar aşamalı bir şekilde, "etnik-dini" gruplara dönüşmüştür.⁶⁰¹

Bosna'nın, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun himayesine alınması ve daha sonra ilhak edilmesiyle ortaya çıkan Hırvat ve Sırp milliyetçi hareketleri, Bosna'yı Büyük Hırvatistan ve Büyük Sırbistan'a dahil etme isteklerine sahipti. Sonuç olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından Bosna-Hersek'in kontrolü ve daha sonra da ilhaki, etnik farklılıkların güçlenmesine daha fazla katkıda bulunmuştur.⁶⁰²

Bosnalı Müslümanlar Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Hırvatlar ve Sırp'ın aksine, kendilerini hiçbir zaman ayrı bir etnik grup (ulus sıfatıyla) olarak bildirmemişlerdir.⁶⁰³ Bosnalı Müslümanlar'ın etnik kimliği ve bir ulus olarak statüsü, ilk olarak Tito Yugoslavya'sında tanınmıştır. Tanınma süreci aşamalı bir şekilde gerçekleşmiştir. 1948 nüfus sayımında, Bosnalı

⁵⁹⁸ Donia, Fine, **a.g.e.**, s. 10.

⁵⁹⁹ Poulton, **a.g.e.**, s. 55.

⁶⁰⁰ Brubaker, Laitin, **a.g.m.**, s. 27.

⁶⁰¹ Donia, Fine, **a.g.e.**, s. 104.

⁶⁰² Brubaker, Laitin, **a.g.m.**, s. 27.

⁶⁰³ Donia, Fine, **a.g.e.**, s. 105.

Müslümanlar kendilerini Müslüman, Sırp Müslüman ya da Hırvat Müslüman olarak bildirmişlerdir ve 1969'a kadar Bosna içinde tam bir 'ulus' statüsü verilmemiştir.⁶⁰⁴

Sabrina Petra Ramet'e göre, Tito "boş bir çekirdek" etrafında ortak bir kimlik duygusu inşa etmeye çalışmıştır: "Nihai olarak Slovakçılık, Hırvatçılık Sırpçılık nedir, anlaşılmış ancak, Yugoslavyacılığın içi doldurulamamış, sadece bileşenlerinin bir toplamı olarak kalmıştır".⁶⁰⁵

Bosna'da 20. yüzyılın büyük bölümünde Müslüman kimliği Yugoslav, Hırvat ya da Sırp ulusal kimliklerinden hiçbiri ile uyumlu değildi ancak çatışma sırasında etnik kimlikler daha keskin bir şekilde tanımlanmıştır. 27⁶⁰⁶ 1992 Bosna savaşından sonra ise, Dayton anlaşmasıyla üç kurucu halk olarak Boşnaklar, Sırp ve Hırvatlar belirlenmiştir. Bieber'e göre, savaştan önce var olan bir "Bosnalı" kimliği, politik ve sosyal yaşamda bir dereceye kadar devam etmekteydi. Ancak, savaş ve sonrasındaki Dayton barış anlaşması düzenlemeleri, grupların büyük ölçüde kutuplaşmasıyla sonuçlanmıştır.⁶⁰⁷

Susan Woodward'ın da belirttiği gibi, dağılan Yugoslavya'dan yeni ulusal devletler yaratmak, hem farklı grupların etnik kimliklerine bağlılıklarına karşı psikolojik bir savaş verilmesi, hem de toprakla ilgili hakların savunulması ve sınırları, ekonomik altyapısı ve askeri açıdan savunulabilir bir altyapıya sahip yeni devletlerin oluşturulması gibi birçok unsuru içermekteydi.⁶⁰⁸

⁶⁰⁴ Friedman, Francine; **The Bosnian Muslims: Denial of a Nation**, Colorado, Westview Press, 1996, s. 159.

⁶⁰⁵ Ramet, **Balkan Babel**, s. 19.

⁶⁰⁶ Aitken, Rob; **Consociational Peace Processes and Ethnicity: The implications of the Dayton and Good Friday Agreements for Ethnic Identities and Politics in Bosnia-Herzegovina and Northern Ireland**, (Ed. Adrian Guelke, The Challenged of Ethno-Nationalism, Case Studied in Identity Politics), Palgrave Macmillan, New York, 2010, s. 232-254, s. 235.

⁶⁰⁷ Bieber, **a.g.e.**, s. 1.

⁶⁰⁸ Woodward, Susan; **Savaş: Uluslardan devlet Kurmak**, (Der. Tarık Ali, Evrenin Efendileri? NATO'nun Balkan Seferi), Om Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 284-285.

Bosna-Hersek'teki milliyetçi partiler savaştan önce de, yeni kurulması planlanan devletleri meşrulaştırmak için, kimliklerdeki etnik unsurları yoğun bir şekilde kullanmışlardır. Etnik-milliyetçi partilerin bu propagandasına ve 1990 ve 91'de yapılan seçimlerde aldıkları yüksek oy oranına rağmen, o dönemde yapılan kamuoyu yoklamalarına göre, Bosnalıların %70-80'i Yugoslavya'dan ayrılmaya karşıydı.⁶⁰⁹

Dayton anlaşmasında, "kimlik konuları" yaşamsal çıkarlardan birisi olarak belirtilmiştir. Dayton Barış Anlaşması, Bosna'daki baskın üç etnik grubu korumak üzere tasarlanmış olsa da, etnik kimlikleri anayasaya "daimi" bir şekilde kaydetmiştir. Jeffrey Murer'a göre mevcut düzenlemeler ve kurumsal yapılar, yeni kimlik yapıları yaratılması konusunda esnekliğe sahip değildir ve kimlik gelişimi ve reformasyonunun dinamik sürecini engellemektedir. Dayton anlaşmasıyla yapılan düzenlemeler, fiziki çatışmaları bitirmiş olsa da, bu kurumlaşmış kimlik yapıları, sembolik ve kültürel şiddet yoluyla çatışmanın devamına yol açmaktadır.⁶¹⁰

Vamık Volkan'ın iddia ettiği gibi, bir grubun kimliği yapısal değişimler ve sosyal karışıklıklar tarafından tehdit edildiği zaman, bu üyeler 'aniden, kendi geniş grup kimliklerinin farkına varmaktadırlar.⁶¹¹ 2010 seçimlerinin sonrasında da uzun süre devam eden siyasi kriz, Bosna'da bir belirsizlik ortamına neden olmuştur. Mostar'da yaşayan Hırvatlar üçüncü bir entite oluşturulması talebinde bulunmuştur.⁶¹²

Avrupa Birliği üyeliği sayesinde, ortak bir kimliğin oluşması mümkün olabilir ve bu da Bosna'da "kimlik" konularının yol açabileceği çatışma olasılığının azaltabilir.

⁶⁰⁹ Woodward, **a.g.m.**, s. 284-285.

⁶¹⁰ Murer, Jeffrey; "Institutionalizing Enemies: The Consequences of Reifying Projection in Post-Conflict Environments", **Psychoanalysis, Culture&Society**, Vol.15, 1, s. 1-19, s. 2-3.

⁶¹¹ Volkan, **Bloodlines**, s. 25.

⁶¹² Bosna-Hersek'te Siyasi Kriz, <http://www.tumgazeteler.com/?a=6833853>, (Erişim, 28.3.2011).

3.3.2. Kolektif Hafıza

Bugünkü düşmanlıkların alevlenmesinde, mitlerle birleştirilen hikayelerle birlikte, bazı tarihi olayların kutsanması süreci rol oynayabilmektedir. Bir grubu etkileyen olaylar ya da travmalar, politikacılar, din adamları ya da eğitimciler ve kitle iletişim araçları tarafından güçlendirilebilmekte ve politik amaçlar için kullanılabilir. ⁶¹³

Güçlü bir merkezi yönetim altında, farklı gruplar arasındaki karşılıklı düşmanlıklar genellikle kontrol edilebilmekte ve bu gruplar uzun bir zaman süresinde bir arada barış içinde yaşayabilmektedir. Bununla birlikte, merkezi gücün bazı nedenlerle zayıflaması ya da ortadan kaybolması durumunda, “neden “biz” “onlar” tarafından yönetildik?” sorusu ortaya çıkabilmektedir. “Biz” ve “onlar”ın tanımları, her iki tarafta da hızlı bir şekilde yapılarak, eski “düşman”lıkla ilgili en olumsuz hatıralar, barış içindeki günlük yaşam deneyimini gölgede bırakarak öne geçmektedir. ⁶¹⁴

Ancak Jerzy Jedlicki'nin de belirttiği gibi, kolektif hafıza “plastik”tir ve kolektif hafıza sadece milliyetçi politikacılar ve elitler tarafından yukardan dikte edilmek yoluyla yeniden şekillendirilmemektedir. Milliyetçi politikacılar ve elitlerle, kitle izleyicileri arasında karşılıklı bir etkileşim ve uyum vardır ve bu durum kolektif hatıraların uyanmasında etkili olmaktadır. Hatıraların uyanması “düşman”a ilişkin kalıp yargıları aktive ederek rekabeti motive etmekte ve kalıpyargılar da korkuları harekete geçirebilmektedir. ⁶¹⁵

Bosnalı Müslümanlar, Sırp tarafından “Türk”lerin uzantısı olarak görülmüştür. Türklerin yeniden istila edeceğine ilişkin, yüzyıllardır devam eden düşünce, ekonomik sorunların ve liderlerin de etkisiyle, Sırp'ın Müslümanların “yok edilmesi”ne ilişkin mobilizasyonuna yol açmıştır. Volkan'ın da belirttiği gibi, burada sadece lider manipülasyonundan

⁶¹³ Jedlicki, Jerzy; **Historical memory as a source of conflicts in Eastern Europe**, Communist and Post-Communist Studies 32 (1999), Issue 3, s. 225–232, s. 226.

⁶¹⁴ Jedlicki, **a.g.m.**, s. 230.

⁶¹⁵ Jedlicki, **a.g.m.**, s. 230.

bahsedilemez, çünkü liderler grubun zaten var olan psikolojisine göre hareket etmiştir.⁶¹⁶

Volkan'a göre Sırp'lar için Kosova Savaşı seçilmiş travmadır. Volkan'a göre, 1389 Kosova Savaşı'nın zihinsel temsili, Bosna'daki savaşın gerçek nedeni olmasa da, savaşın başlamasında "ateşin yakılması için yakıt" sağlamıştır.⁶¹⁷ Komünizmin çökmesinden sonra, Slobadan Miloseviç, Kosova seçilmiş travmasının canlandırılmış, bu durum Müslüman Boşnakları ve Arnavutları, Türker'in uzantısı olarak algılayan Sırp'ların kitlesel şiddet eylemleri için zemin hazırlamıştır.⁶¹⁸ Sırp'ların geniş grup kimliği, 600 yıl önceki savaşın duygusal gücü ile güçlendirilmiştir.⁶¹⁹

3.3.3. Gruplar Arası İlişkiler

İlber Ortaylı'ya göre, Osmanlı İmparatorluğu döneminde farklı etnik gruplar, aralarında gerilimler olsa da, "öteki" ile bir arada yaşama alışkanlığını kazanmış ve birbirlerinin yaşam kültürlerini benimsemişlerdi.⁶²⁰ İlk kez 19. yüzyılda Saraybosna'daki Müslüman din adamları arasında Hıristiyan karşıtı düşünceler görülmeye başlanmış ve 1871-1872 döneminde, ilk kez "dinsel nefret" tablosuyla karşılaşmıştır.⁶²¹

Birçok çalışmada, savaştan önce Bosna'daki etnik ilişkilerin genelde, işbirliğine dayalı olduğuna dair kanıtlar bulunmuştur.⁶²² 1991'den önce Bosna-Hersek, Eski Yugoslavya'da etnik olarak en karma olan cumhuriyetti.⁶²³ Ayrıca II. Dünya Savaşı'ndan 1992'ye kadar olan dönemde,

⁶¹⁶ Volkan, **Bloodlines**, s. 72.

⁶¹⁷ Volkan, **Bloodlines**, s. 55

⁶¹⁸ Volkan, **Kimlik Adına Öldürmek**, s. 250-251.

⁶¹⁹ Volkan, **Körü Körüne İnanç**, s. 72.

⁶²⁰ Ortaylı, İlber; **Son İmparatorluk Osmanlı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006, s 84-85.

⁶²¹ Malcolm, **a.g.e.**, s. 217.

⁶²² Whitt, Sam; Wilson, Eric K.; "The Dictator Game, Fairness and Ethnicity in Postwar Bosnia", **American Journal of Political Science**, Vol. 51, No. 3, July 2007, s. 655–668.

⁶²³ Moratti, Massimo; Sabic-El-Rayes, Amra; **Transitional Justice and DDR: The Case of Bosnia and Herzegovina**, International Center for Transitional Justice, June 2009, s. 4-5.

Bosna'daki şehir evliliklerinin %30-40'ı karışıktı. Ayrıca, her üç etnik grup da aynı dili konuşuyordu.⁶²⁴

Balkanlar'da politik olarak "kimin yöneteceği ve kimin itaat edeceği" sorunu olmadığı sürece etnik farklılıklar sorun olmamıştır. Ancak büyük sembolik ve duygusal potansiyele sahip olan bu farklılıklar Balkanlar'da kolaylıkla, "iyi komşu"lar arasında büyük düşmanlıklara dönüşebilmiştir.⁶²⁵

Savaştan önce komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerini paylaşan Boşnak, Sırp ve Hırvatlar arasındaki ayırım derinleşmiş ve gruplar arasındaki bölünmeler korku ve 'diğerinin' insanlıktan uzaklaştırılması yoluyla güçlenmiş ve manipüle edilmiştir.⁶²⁶

Çatışma öncesinde dönemdeki politik ve ekonomik sorunlar ve şiddetin etnik "diğer"ine yönlendirilmesine ilişkin propaganda, daha önceden arkadaş ilişkileri olan etnik "diğer"inden kaçınmaya ve sosyal olarak ayrılmaya neden olmuştur. Bosna-Hersek'te şimdiki etnik diğerleri üzerinde algılanan geçmiş yanlışlar için suçlamalarla etnomilliyetçi propaganda yapılmıştır.⁶²⁷ Çatışma sırasında camilerin ve kültürel yapıların hedeflenmesi, yüzyıllardır paylaşılan kültürel ve sosyal hayatın da yok edilmesine neden olmuştur. Aitken'in de belirttiği gibi, kültürel yapıların hedeflenmesi tarihin yeniden yazılması ve farklı etnik grupların daha önce barış içinde birlikte yaşadıklarını inkar etmeye yöneliktir.⁶²⁸

Uluslararası toplum etnik gruplar arasındaki ilişkileri geliştirmek için politik düzeyde bazı girişimlerde bulunmuştur. Örneğin AGIT Demokratikleşme Departmanı, *Introduction Projesi* adındaki, ilk yerel yönetim projesini başlatmıştır. Proje, farklı etnik gruplardan Bosnalıları bir araya getirerek yeni meclis üyeleri arasında diyalogu geliştirmek ve yerel demokratik yönetimi desteklemeyi amaçlamıştır. Bir günlük olarak

⁶²⁴ Donia, Fine, **a.g.e.**, s. 9.

⁶²⁵ Jedlicki, **a.g.m.**, s. 232.

⁶²⁶ Haider, **a.g.m.**, s. 97.

⁶²⁷ Aitken, **a.g.m.**, s. 235.

⁶²⁸ Aitken, **a.g.m.**, s. 235.

tasarlanan çalıştayın, ülkedeki yerel yönetimle ilgili tüm sorunları çözemese de, ilk temas için genel gözlemler ortaya çıkarabileceği varsayılmıştır. Bu çalıştaylarda, savaştan sonra ilk kez her biri diğeriyle karşılaşan meclis üyeleri arasındaki etkileşim düzeyi beklenenden daha iyi olmuştur. Başlangıçta gerginlikler olmasına rağmen, her bir etnik grubun üyeleri, profesyonel bağlamda tartışmaya başlamıştır. Hatta bazen, uluslararası topluluğa karşı, diğer etnik gruplara olduğundan daha fazla olumsuz tavır görülmüştür.⁶²⁹

Uluslararası toplumun mültecilerin geri dönüşünü destekleyen ve belediyeler üzerine yardıma odaklanan başka bir girişimi, *UNCHR'nin Open Cities İnsiyatifi* 1997'de başlamıştır. *Open Cities Initiative* belediyeleri, azınlık dönüşüne açık olduklarını deklare etmeye davet etmiştir.⁶³⁰ Proje, belediye yetkililerine ekonomik teşvikler sağlamak yoluyla, mültecilerin dönüşüne politik olarak karşı olma durumunu çözmek amacıyla tasarlanmıştır. Kendilerini “dönüşe açık” olarak deklare eden belediyeler, özellikle mülteci dönüşüne, yeniden yapılanma yardımını kabul ederek, mültecilerle yeniden entegrasyon sözü vermişlerdir. 1997'de UNCHR Federasyondaki 6 belediyeyi “açık şehir” olarak tasarlamıştır. Ancak proje başladıktan 10 ay sonra sadece 580 kişi bu yerlere geri dönmüştür. Proje 1998'de 15 şehrin ‘open cities’ olarak deklare edilmesiyle devam etmiştir. Bazı somut sonuçlar elde edilmesine rağmen, beklenen başarıya ulaşamamıştır.⁶³¹

UNHCR de, dönüş alanlarındaki etnik gruplar arasında güveni yeniden inşa etmek üzere bir dizi faaliyet içeren ‘Imagine Coexistence adlı projeyi başlatmıştır. Faaliyetlerin birçoğu gelir getiren bileşenler içermiştir. Proje, etnik olarak bölünmüş toplumlarda birlikte yaşamayı yeniden inşa etmek üzere tasarlanan faaliyetlere katılmayı ve bunun daha sonraki uzlaşma

⁶²⁹ Rogan, James S.; **Facilitating Local Multiethnic Governance In Postwar Bosnia And Herzegovina**, (In Managing Multiethnic Local Communities in the Countries of the Former Yugoslavia, Ed. Nenad Dimitrijevic), Budapest, LGI Books , 2000, s. 193.

⁶³⁰ Rogan, **a.g.m.**, s. 194.

⁶³¹ Haider, **a.g.m.**, s. 97.

çalışması için bir başlangıç oluşturmayı amaçlamıştı.⁶³² ‘Imagine Coexistence’, Ocak 2001’de başlamıştır. Gruplar arasında var olan derin güvensizliğin üstesinden gelmek ve işbirliğini teşvik ederek, ilişkilerin yeniden kurulmasını sağlama amacıyla, farklı etnik grupların üyelerinin faaliyetlere katılmasını içermiştir. Proje kapsamında, BH federasyonundaki Drvar ve RS’daki Prijedor/Kozarac şehirleri hedef şehirler olarak seçilmiştir. İki şehirde yerel STÖ’leri tarafından 26 proje düzenlenmiştir. Bu projelerden on bir tanesi gelir getiren proje, beşi psikososyal, üçü sporla ilgili, dördü eğitim ve üç tanesi de kültürle ilgiliydi. Bu projelerin her birine fon verilmesi için, farklı etnik gruplardan katılımcıların bir bir arada var olması koşulu istenmiştir. Her ikisi de dönüşler açısından zor alanlar olan bu iki şehirde gerilim yüksekti. Prijedor’da Boşnaklar Sırpolar arasında azınlık olarak yaşıyordu ve Drvar’da Sırpolar Hırvatlar arasında azınlık olarak yaşıyorlardı. Bu şehirlerde yürütülen projeler, etnik gruplar arası etkileşimlerin artmasında ve arkadaşlıkların oluşturulmasında başarılı olmuştur. Ayrıca projeye katılan farklı etnik grupların üyeleri, diğer etnik grupların katkısı olmaksızın amaçlarına ulaşamayacaklarının farkına varmışlardır. Bu sonuçlar, farklı grupların amaçlara ulaşma konusunda birlikte katılımının, ilişkileri ve güveni geliştirebileceğini göstermektedir. Ancak, “Imagine Coexistence’, projesi sadece 18 ay sürmüş ve UNCHR fonları bittiği zaman sona ermiştir.⁶³³

UNHCR, mültecilerin dönüşü için güvenli bir çevre oluşturulması çabalarının bir parçası olarak, okul öğrencileri arasında toleransı ve uzlaşma yanlısı tutumları teşvik etmek üzere de girişimde bulunmuştur. Federasyon ve RS Bakanlıklarının desteklediği, öğrenciler için tüm etnik grupların bir arada yaşamayı nasıl öğreneceklerine ilişkin deneme, sanat çalışması şarkı ya da şiir yazımının istendiği bir yarışma düzenlemiştir.⁶³⁴

⁶³² Haider, Huma, “(Re)Imagining Coexistence: Striving for Sustainable Return, Reintegration and Reconciliation in Bosnia and Herzegovina”, *Int J Transitional Justice*, Volume 3, Issue 1, s. 91-113, s. 91-93.

⁶³³ Haider, **a.g.m.**, s. 107-108.

⁶³⁴ Haider, **a.g.m.**, s. 106.

UNCHR ayrıca, ajansın en başarılı projelerinden birisi olarak görülen entiteler arası otobüs hattını kurmuştur. 'Diğer'ine yeniden maruz bırakmanın güven inşasını kolaylaştıracağı varsayılmıştır. 'Diğeriyle' bu tür diyalog ve etkileşimi güçlendirmenin, özellikle Bosna'daki genç insanlar için önemli olduğu ve diğer gruplara karşı kalıp yargılarla büyüyen genç nüfusun toleransını artırabileceği düşünülmektedir.⁶³⁵

AGIT de *Helping to Prevent Violent Conflict*, raporunda, çatışma gruplarının üyeleri arasındaki ilişkinin ve diyalogun gelişmesini destekleyecek girişimlerin tasarlanmasını tavsiye etmiştir. Bu girişimler, sosyal bariyerleri ortadan kaldırarak, güvensizliğin üstesinden gelebilir ve barış ortamına katkıda bulunabilir.⁶³⁶

Bu tür girişimler, gruplar arasında temasın yenilenmesinde, güvenin kurulmasında ve sosyal ilişkilerin onarılmasında başarı kazanmıştır. Ancak bu tür insiyatfilerin yararlarına rağmen, uluslararası topluluk ve yerel topluluklar uzun dönemli bir yaklaşım gerektiren bu faaliyetlere yeteri kadar dikkat vermemiştir.⁶³⁷ Volkan'ın da belirttiği gibi, intikam duygularının yatıştırılması için belli süreçlerde değişiklikler yapmak ve birlikte barış içinde yaşama duygusunu pekiştirecek politik atmosfer yaratmak çok önemlidir.⁶³⁸

3.3.4. "Düşman" İmajının Etkileri ve Sürdürülmesi

Berlin Anlaşması sonrasında, Balkanlar'da, her bir etnik-dini grup, bölgenin tarihini yeniden yorumlama çabasına girmiştir. Yeni kurulan bu ulus-devletler, aslında bölgede çok eski çağlardan beri var olduklarını, ancak haklarını yeni kazandıklarını iddia ederek, Osmanlı öncesindeki tarihlerinin başarılarını kanıtlama çabasına girmişler ve Osmanlı'nın kendilerine

⁶³⁵ Walpurga Englbrecht, 'Bosnia and Herzegovina: No Future without Reconciliation,' **Forced Migration Review** 11 (2001): 18–21.

⁶³⁶ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), *The DAC Guidelines: Helping to Prevent Violent Conflict* (October 2001).

⁶³⁷ Haider, **a.g.e.**, s. 91-93.

⁶³⁸ Volkan, **Kimlik Adına Öldürmek**, s. 213.

yüzyıllarca baskı ve zulüm uyguladığını iddia etmişlerdir. Karpat'ın da belirttiği gibi, bu tarih yazını, diğer grupların açık bir şekilde “düşman” olarak tanımlanması yoluyla, “ulusal kök” oluşturmaya hizmet etmiştir.⁶³⁹

Bosnalı Müslümanlar, Sırp tarafından dış grup olarak görülmüştür ve bilinçli ya da bilinçdışı biçimde Türkler düşman olarak, Bosnalı Müslümanlar da Türk olarak görüldükleri için düşman olarak görülmüştür. Bosnalı Müslümanlar “tehlikeli” olarak görülmüş ve Sırp'ların korkularının artmasıyla, “yok edilmeleri” gerektiğine ilişkin kolektif bir düşünceye dönüşmüştür.⁶⁴⁰ 1980'lerin sonları ve 1990'ların başlarında da, buna ilişkin propagandalar yapılmaya başlanmıştır. Örneğin, Saraybosna'da 17-40 yaş arası sağlıklı kadınların seçilerek, onların çocuklarından yeni bir “yeniçeri” kuşağı oluşturulacağına yönelik broşürler dağıtılmıştır.⁶⁴¹

Susan Woodward'a göre, Yugoslavya dağılma sürecine girdiğinden itibaren, etnik-milliyetçi liderler bir grubun yurttaşlarını diğer grupların tehditleri altında olduklarına ikna etmeye çalışmışlar ve azınlık olma tehlikesini vurgulayan ve kolektif bir korku ve paranoya yaratma çabası içinde olmuşlardır. Örneğin, SDP lideri Radovan Karadzic, Bosna-Hersek'te yaşayan yurttaşları, Bosnalı ulusların bir arada yaşamalarının imkansız olduğuna ikna etmeye çalışmıştır. Ancak, Bosna-Hersek'teki çok etnili yapıyı oluşturan gruplardan (Boşnaklar, Sırp'lar ve Hırvatlar) hiçbirinin çoğunluğu oluşturmaması bir arada yaşamının imkansız olmasına ilişkin bu propagandayı geçersiz kılmıştır.⁶⁴² Sırp propagandası, Sırp'lar'a karşı soykırım uygulandığı iddiası ve özellikle de “tecavüz” söylemini içermiştir.⁶⁴³

Savaş sırasında ise, Belgrad basınında Müslümanların aleyhinde hikayeler yayınlanmaya başlanmıştır. Örneğin, Saraybosna'da Sırp çocuklarının hayvanat bahçesindeki aç hayvanları beslemek için kullanıldığı

⁶³⁹ Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, s. 19.

⁶⁴⁰ Volkan, **Bloodlines**, s. 72.

⁶⁴¹ Volkan, **Kimlik Adına Öldürmek**, s. 157.

⁶⁴² Woodward, Susan; **Savaş: Uluslardan devlet Kurmak, (Der. Tarık Ali, Evrenin Efendileri? NATO'nun Balkan Seferi**, Om Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 285-295.

⁶⁴³ Woodward, **a.g.m.**, s. 287.

ve Hırvat ve Müslüman erkeklerin kendi kadınlarına tecavüz ederek, bununla ilgili Sırp'ları suçladıkları iddia edilmiştir.⁶⁴⁴ Düşmanı insanlıktan uzaklaştırmaya yönelik bu tür algılar, kazanmak için "her şeyi yapabilme" görüşünü desteklemek için kullanılmıştır.⁶⁴⁵

Bosna-Hersek'teki mevcut yapıda, üç etnik grup, ayrı yaşamlar sürdürmektedir ve bu kutuplaşmanın giderek arttığı yönünde değerlendirmeler yapılmaktadır. Dayton barış anlaşmasıyla kurulan yapıda, bölgenin (*territory*) etnomerkezci olarak desteklenmesi, 'diğer'ine yönelik negatif algıların sürmesine katkıda bulunmaktadır. Milliyetçi partiler de, savaştan önce etnisiteye dayanan oy sistemini sürdürmek için kullanılan bir araç olarak kullandıkları, güvensizlik ve 'diğeri' korkusu üzerine politika yapmaya devam etmişlerdir. Bu partilere göre, "gerçek" güvenlik, sadece güçlü ve uyumlu bir etnik toplulukta mümkün olabilir.⁶⁴⁶ Savaş yaraları halen çok yeni olan bireyler ve gruplar, kendi grupları arasında daha güvende hissetmiştir ve bu, bölgenin homojenleşmesine yol açmıştır.⁶⁴⁷ Sonuç olarak etnisitenin bölgesel olarak ayrılması ve politikleştirilmesi, topluluklar arasında kutuplaştırıcı bir etkiye sahip görünmektedir.⁶⁴⁸

Federasyon'da milliyetçi partilere olan destek düşme eğilimi göstermesine rağmen, Sırp Cumhuriyeti'nde bu partilere destek yüksek oranda devam etmektedir.⁶⁴⁹ Milliyetçi partilere olan bu desteğin yanında, yerel yetkililer ve medya da, "diğer" imajını devam ettirmek yoluyla, düşmanlık duygularının aktif bir şekilde devamına katkıda bulunmaktadır. Siyasi partiler eski düşmanlıkları gündemde tutmak yoluyla güvensizliği

⁶⁴⁴ Lane, C., Stanger, T., & Post, T.; **The Ghosts of Serbia**, Newsweek, April 19, 1993, s. 30-31.

⁶⁴⁵ Lord, **a.g.m.**, s. 528.

⁶⁴⁶ Lilla Juhász, Adrian; 'Emerging Social Realities in Bosnia and Herzegovina and the Limits of Institutionalizing Ethnicity,' **Regio – Minorities, Politics, Society** 1 (2007): 177.

⁶⁴⁷ Haider, **a.g.m.**, s. 93.

⁶⁴⁸ Lilla Juhász, **a.g.m.**, 177.

⁶⁴⁹ Wölkner, Sabina; Maric, Ivana; **Bosnia and Herzegovina After The Elections**, KAS International Reports, s. 26.

desteklemekte ve grupların korunmasının ancak kendileri yoluyla olabileceğini savunmaktadır.⁶⁵⁰

Volkan'ın geniş grubun kimliği tehdit altına girdiğinde politik liderlerin gösterdiği "abartılı" haklılık örneği olarak Hırvatistan devlet başkanı, Hırvatların Bosna-Hersek'te İslamiyetin güçlenmesinin yarattığı korkuyla, Bosna'daki Hırvatlar'ın üçüncü entite taleplerinde bulunduğunu iddia etmiştir.⁶⁵¹

3.3.4.1. Eğitim

Bosna-Hersek'te iç-grup/dış-grup farklılaşmasının sürmesine neden olan bir faktör her üç grubun farklı eğitim sistemlerine sahip olmasıdır. Bölünmüş eğitim, ülkenin birçok bölümünde süren bir problemdir. Etnisiteye dayanan milliyetçi partiler tarafından sürdürülen politikalar, ortak bir eğitim programı oluşturulmasına yönelik çabaları önlemiştir. Bölünmüş eğitim sistemi etnik gruplar arasında zihinsel bariyerleri ve nefreti güçlendirerek, gelecek nesiller için uzlaşmayı da engellemektedir.

Ders kitaplarından, düşmanlık içeren ifadelerin çıkarılması çabalarına rağmen, bu konuda gelişme sağlanamamıştır. Sonuç olarak, yeni nesil geçmişin yorumlarını kendi gruplarının övülmesi ve diğerlerinin şeytanileştirilmesi (*demonization*) yoluyla öğrenmeye devam etmektedir. Bu eğitim sisteminin de 'başka bir savaşın tohumlarını ektiği' değerlendirilmektedir.⁶⁵²

Eğitim sistemindeki ayrılma ve farklılıklar önemli bir sorundur. Savaştan önce üç etnik grubun üyeleri aynı okullarda eğitim görmekteyken,

⁶⁵⁰ Özel Mülakat, James Lyon, Head of the Parliament and Government Section of the Office of the High Representative, 15 Kasım 2011.

⁶⁵¹ **Croatia Sees Possible Security Risks From Libya**, <http://www.reuters.com/article/2011/04/05/croatia-president-idAFLDE7341CK20110405>, (Erişim, 18 Haziran 2011).

⁶⁵² Haider, **a.g.m.**, s. 99.

savaş sonrasında her bir grup, Balkan tarihi ve savaşa ilişkin farklı görüşlerin olduğu ayrı ders notlarını kullanmaktadır ki bu etnik hoşgörüsüzlüğün devamına yol açmaktadır. 2002 yılında, AGIT bu sorunun çözülmesine yönelik bir eğitim reformu birimi kurmak için girişimde bulunmasına rağmen, sonuç alınamamıştır.⁶⁵³

3.3.4.2. Mültecilerin Geri Dönüşü

Dayton Barışı Anlaşması, savaş sırasında evlerini terk eden bütün kişilere dönme şansı verilmesini garanti etmişti.⁶⁵⁴ Mültecilerin dönüşünün etnik gruplar arasındaki düzenli iletişimi artırmak ve milliyetçi partilerin yerel seçimleri kazanmasını zorlaştırmak yoluyla, daha iyi etnik gruplar arası ilişkileri teşvik edeceği de varsayılmıştı. Sonuçta bu, demokratik kültürün ve istikrarın gelişmesini teşvik edebilirdi.⁶⁵⁵

Bosna'daki çatışma sırasında 1.3 milyon mültecinin yanı sıra, ülke içinde 2.5 milyon kişinin yer değiştirdiği tahmin edilmektedir. 4.4 milyon nüfusa sahip olan Bosna'nın yaklaşık %60'ı 2.5 milyon kişi yer değiştirmiştir.⁶⁵⁶ Örneğin savaştan önce yaklaşık %53'ü Sırp olan RS'nin, savaştan sonra neredeyse tamamı Sırp'lardan oluşmaktadır.

Mültecilerin dönüşünün, Bosna'da çok etnikli yapıyı onarmak için önemli bir yol olduğu düşünülmüştür. Dayton'da sivillerin, mültecilerin ve yerlerinden olmuş kişilerin özgürce hareket edebilmelerini sağlamakla ilgili olarak NATO görevlendirilmiştir.⁶⁵⁷

⁶⁵³ Chivvis, **a.g.m.**, s. 58.

⁶⁵⁴ Dayton Genral Framework Agreement for Peace, www.ohr.int/dpa/default.asp, Annex VII.

⁶⁵⁵ Caplan, **a.g.m.**, s. 64.

⁶⁵⁶ Reconstruction and Return Task Force Action Plan, 1998, OHR, March, s.8.

⁶⁵⁷ McMahon, Patrice M.; Rebuilding Bosnia: A Model to Emulate or to Avoid?, **Political Science Quarterly**, Vol. 119, No. 4 (Winter, 2004/2005), p. 569-593, s. 587.

Belediyeler aktif bir şekilde, mültecilerin geri dönmesini engellemeye çalışmıştır.⁶⁵⁸ Yerel yetkililer, medyayı kullanmak yoluyla, mültecilerin geri dönüşü konusunda, kendi gruplarına, şehirlerinde tehlikeli azınlıklar olabileceği “korku”sunu aşılamlışlar ve “kendi” halklarını şehirlerine giren “diğer”lerinden koruduklarını iddia etmişlerdir. Aynı yetkililer, dönüşler konusunda bürokratik engellere başvurarak süreci engellemeye çalışmışlar⁶⁵⁹ ve “diğer”i imajını devam ettirmişlerdir.⁶⁶⁰

Sonuçta, mülteci dönüşleriyle ilgili süreç beklendiği gibi sonuçlanmamıştır. 2000’in başlangıcında, Bosnalı mültecilerin üçte birinden daha azı dönmüştü. SFOR sorumluluklarını üstlenmeye başladıktan sonra, mülteci dönüşlerinde artış olmuştur. Örneğin, 1999’da 40.000 olan sayı, 2000’de 67.500, 2001’de 92.000 ve 2002’de 102.000 olmuştur.

Mültecilerin büyük bir kısmı da dönmek konusunda isteksizdir. Bunun nedenleri arasında, bıraktıkları evin artık eskisi gibi olmaması ya da hatıralara katlanmanın zor olması, evlerin yetersiz olması, işsizlik ve “düşman” milliyetçilerin güçlü pozisyonlarda bulunması gibi nedenler gösterilmiştir. Bu nedenlerden dolayı SFOR, yerel STÖ ve uluslararası gelişim programları arasında daha gelişmiş koordinasyon sağlanarak, mültecileri evlerine dönmeye zorlamak yerine, savaştan önceki evlerini kolayca satabilmelerine izin veren programlar başlamıştır.⁶⁶¹

Çatışma sonrası çabalara rağmen, Bosna, savaş öncesi çok etnikli özelliğini geri kazanmamıştır. Bosna-Hersek halen farklı etnik gruplardan oluşmuş bir yapıya sahip olmasına rağmen, bu gruplar ayrı yaşamlarını farklı yerlerde sürdürmektedir. Bu yapı, etnik milliyetçiliğin belirginliğinin azaldığı demokratik bir kültür kurulmasına ciddi bir engel oluşturmaktadır.⁶⁶²

⁶⁵⁸ **Preventing Minority Return in Bosnia and Herzegovina**, ICG Balkans Report, No 73 2 August 1999, s. 2.

⁶⁵⁹ Rogan, **a.g.m.**, s. 186.

⁶⁶⁰ McMahan, **a.g.m.**, s. 587.

⁶⁶¹ McMahan, **a.g.m.**, s. 587.

⁶⁶² Caplan, **a.g.m.**, s. 64.

3.4. UZLAŞMA (*RECONCILIATION*)

Uzlaşma (*reconciliation*), etnik olarak bölünmüş gruplar arasındaki düşmanlık ve güvensizliğin üstesinden gelme sürecidir ve çatışmanın nedenlerinin ve doğasının genel olarak anlaşılmasını ve ‘geçmişle yüzleşme’ konularının paylaşılmasını gerektirmektedir. Uzlaşma, empati ve ‘diğerinin’ tekrar insanileştirilmesi (*rehumanization*) gerektiren uzun dönemli bir süreçtir. Yeniden insanlaştırma (*rehumanization*), kişisel temas ve diyalog yoluyla etnik bölünmenin temel bir itici gücü olan olan “korku”nun giderilmesine yardım etmektedir.⁶⁶³

Birçok Bosnalı, savaş suçlularının yakalanması konusundaki başarısızlığın uzlaşma (*reconciliation*) önündeki en büyük engel olduğuna inanmaktadır.⁶⁶⁴ Dayton Barış Anlaşmasının EK-1-A 10. maddesi, yerel yetkililerin Savaş Suçları Mahkemesiyle (*War Crimes Tribunal*)⁶⁶⁵ tam bir işbirliği yapmasını şart koşmaktadır.⁶⁶⁶ Mahkeme kurulduğundan bu yana 160 kişiye dava açmıştır, bunlardan 60’dan fazlası mahkum edilmiştir ve 30’dan fazlasının yargılama süreçleri devam etmektedir.⁶⁶⁷ Ancak savaş mağduru ailelerin çoğuna göre, Mahkemenin faaliyetleri çok yavaş ilerlemektedir.⁶⁶⁸

Sırp Cumhuriyeti savaştan sonraki 10 yıl boyunca hiçbir savaş suçlusunu iade etmemiştir. Bu durum, Boşnaklar açısından savaş suçlularının korunması anlamına gelmiştir. Volkan’a göre, savaş suçlularının cezalandırılmasında işbirliği yapılmaması, bu tür duyguların sonraki nesillere geçeceğini göstermektedir. Mağdur konumundaki Müslümanlar içinse, intikam almak anlamına gelebilecektir. Sonuçta, barışı koruma güçleri Bosna’dan ayrılırsa, Bosnalı Müslümanlar öncekinden daha iyi silahlanarak

⁶⁶³ Haider, **a.g.m.**, s. 99.

⁶⁶⁴ McMahan, **a.g.m.**, s. 579.

⁶⁶⁵ Eski Yugoslavya Savaş Suçluları Mahkemesi, 1993 yılında BM kararıyla kurulmuştur.

⁶⁶⁶ Dayton Genral Framework Agreement for Peace, www.ohr.int/dpa/default.asp.

⁶⁶⁷ <http://icyt.org/sections/AbouttheICYT>, (Erişim, 20 Mayıs 2012).

⁶⁶⁸ Priesner, Stefan; Donoghue, Lynne; Dedic, Alma; Transitional Justice in Bosnia and Herzegovina: Findings of a Public Survey,

intikam almak için harekete geçebilir.⁶⁶⁹ Savaş suçlularının yakalanmasının mültecilerin geri dönüşünü artıracığı, ekonomik gelişmeyi kolaylaştıracağı ve genel hukuk ve düzen için daha fazla uyum oluşturacağı düşünülmektedir.⁶⁷⁰

Uzlaşma sürecinin önemli bir parçası olarak, Bosna-Hersek'te bir "Truth and Reconciliation Commission" kurulması için iki girişim başlatılmıştır. Her ikisi de *United States Institute of Peace* (USIP) tarafından desteklenen bu girişimlerden ilki 1997'de başlamıştır. Bu girişim kapsamındaki faaliyetler sonucunda, 2000 yılında Saraybosna'da, Bosna-Hersek'ten 100 den fazla sivil toplum örgütünün ve süreçteki geçici adaleti sağlama alanında çalışan uluslararası çalışanların katılımıyla büyük bir konferans düzenlenmiştir. Konferans sonucunda bir *Truth and Reconciliation Commission*'u kurulmansa yönelik bir kanun taslağı geliştirilmesi yönünde karar çıkmış ve Bosna-Hersek Parlamenterler Meclisine sunulmuştur. Ancak, taslak dikkate alınmamış ve parlamenter sürece girmemiştir.⁶⁷¹

İkinci girişim, USIP'in Parlamenterler Meclisindeki üç başkanla temasa geçerek, onları sekiz politik parti arasında bu tür bir komisyonun kurulmasına yönelik görüşmelerin başlaması için zorlaması talebiyle 2005'te başlamıştır. USIP liderliğinde bir çalışma grubu oluşturulmuş ve çeşitli toplantılar düzenlenmiştir. Ancak Mayıs 2006'da, bu tür bir komisyonun oluşturulmasına yönelik tüm görüşmeler askıya alınmıştır.⁶⁷²

Uzlaşma (*reconciliation*) için önemli olan bir konu, grupların savaşla ilgili hatıralarına ilişkindir. Volkan'ın da belirttiği gibi, anıtların dikilmesi, savaş veya benzeri bir travma yaşayan bir toplumun, yeni gerçekliğe uyum sağlamasında önemli bir süreçtir.⁶⁷³ Ancak, Bosna-Hersek'te zaten dikilmiş olan ve dikilmesi planlanan anıtlar konusunda, devlet düzeyinde bir yaklaşım yoktur. Savaşla ilgili anıtlar tamamen etnik farklılıkları vurgulayan bir şekilde

⁶⁶⁹ Volkan, *Bloodlines*, s. 80.

⁶⁷⁰ McMahon, *a.g.m.*, s. 588.

⁶⁷¹ UNDP, *Transitional Justice*, s. 26.

⁶⁷² UNDP, *Transitional Justice*, s. 27.

⁶⁷³ Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek*, s. 182.

inşa edilmiştir ve gerçekte ne olduğuna dair detaylı bilgileri içermemektedir. Ayrıca, genel olarak çatışma mağdurlarına adanmış olan anıt bulunmamaktadır. Bosna-Hersek'te anıtların dikilmesi politik bir konudur ve genellikle kimin mağdur ve kimin fail olduğuna ilişkin mesajlar içermektedir.⁶⁷⁴ Anıtların, yas tutma ve bağışlamaya hizmet etmesi gerektiğini savunan Volkan'a göre, psikolojik olarak düşmanı temsil eden bu tür anıtlar, intikam duygularını uyandırmaya yönelik olabilir. Sadece Federasyon'da, etnik özellik ya da herhangi bir yargı içermeyen birkaç anıt bulunmaktadır.⁶⁷⁵

YTO'nden James Lyon, Bosna'da yaşayan insanların henüz uzlaşma için hazır olmadığını, belki 20 yıl sonra bir komisyon kurulabileceğini belirtmektedir.⁶⁷⁶ Ancak bazı araştırmalar, Bosna'da uzlaşma (*reconciliation*) sürecinin mümkün olduğunu göstermektedir. Örneğin, Sam Whitt ve Rick Wilson savaş sonrası Bosna-Hersek'te, adalet normları üzerine etnik şiddetin etkilerini inceleyen bir çalışma yapmıştır. 681 Müslüman, Hırvat ve Sırp'ın katıldığı bu çalışmada, kendi gruplarını dış gruplarla karşılaştırmada nasıl davrandıklarını ölçen bir deney yapmışlardır. Adaleti değerlendirmek için, bir miktar parayı kendileri ve farklı etnik gruplar arasında nasıl paylaşacaklarına karar vermelerinin istendiği diktatör oyununu kullanmışlardır. Sonuçlara göre, katılımcılar, iç gruplarına öncelikli göstermesine rağmen, dış grup yargısının oranı ve önemi beklenenden çok daha az olmuştur. Araştırmacılar, adalet normlarının Bosna'da dikkate değer bir şekilde güçlü olduğu sonucuna varmışlardır. Bu sonuçlar, geçmişin affedildiğini göstermese de, şiddetli çatışma sonrasında gruplar arasındaki uzlaşma (*reconciliation*) için olumlu bir işaret olarak görülmektedir.⁶⁷⁷

⁶⁷⁴ UNDP, **Transitional Justice**, s. 45-46

⁶⁷⁵ UNDP, **Transitional Justice**, s. 45-46

⁶⁷⁶ Özel mülakat, James Lyon, Head of the Parliament and Government Section of the Office of the High Representative, 15 Kasım 2011.

⁶⁷⁷ Whitt, Sam; Wilson, Rick K.; "The Dictator Game, Fairness and Ethnicity in Postwar Bosnia", **American Journal of Political Science**, Vol. 51, No. 3, July 2007, p. 655-668, s. 655-660.

Uzlaşma açısından önemli bir sorun kayıp kişiler sorunudur. Savaşın sona ermesinden bu yana Uzlaşma açısından önemli sayılabilecek bir adım, savaştan beri kayıp olan binlerce kişinin aranmasını kolaylaştırmak amacıyla 2005'te Kayıp Kişiler Enstitüsünün kurulmasıdır. Enstitüde Sırp, Hırvat ve Boşnak örgütleri bir araya gelmiş ve kayıp kişilerin akıbetine ilişkin gerçeğin araştırılarak uzlaşma yolunda ilerleme sağlanması amaçlanmıştır.⁶⁷⁸

3.4.1. Uzlaşmaya Yönelik Sivil Toplum Çalışmaları

Bosna-Hersek'te, ulusal ve yerel seçimlerin hazırlanması, yapılması ve izlenmesini takiben, demokratik ve kendi kendini sürdüren bir Bosna için etkili bir sivil toplumun yaratılması gerekmiştir. Bosna'da sivil toplumun gelişmesinin bir tolerans kültürünün ve etnik gruplar arası ilişkilerin gelişmesine yardım edebileceği düşünülmüştür.⁶⁷⁹

Dayton sonrası Bosna'da, birçok STÖ faaliyet göstermeye başlamıştır. 1999 itibarıyla ülkede, insan haklarından, sağlık hizmeti servislerine ve mültecilerin dönüşüne kadar birçok konuda çalışan 173 uluslararası ve 365 yerel STÖ bulunmaktaydı. Bosna'da faaliyet gösteren STÖ'nden bazıları uzlaşma (*reconciliation*) sürecini başlatmaya odaklanan faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu faaliyetler, şiddet dışı eğitimler, kalıp yargılar, insan hakları, barış için çalışma ve etnik gruplar ve dinler arası diyalogu teşvik eden projeleri kapsamaktadır. STÖ'leri bu projelerde, "geçmiş"in yükünü taşımadıkları ve uzlaşma (*reconciliation*) ortamını yaratabilecekleri ve geleceği yeniden şekillendirebilecekleri varsayımıyla, özellikle genç nüfusu hedeflemektedir.⁶⁸⁰

Bölgede faaliyet gösteren uluslararası STÖ'lerinden biri Açık Toplum Fonudur. Açık Toplum Fonu, medyanın gelişmesinden, kadın konularına ve

⁶⁷⁸ Bosna-Hersek Etnik Tabanlı Kayıp Kişiler Dairelerini Birleştirdi, <http://setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/features/2005/09/19/feature-03>, (Erişim 14.06.2011).

⁶⁷⁹ *Transitional Justices Guidebook For Bosnia and Herzegovina*, UNDP, s. 63.

⁶⁸⁰ *Transitional Justices Guidebook For Bosnia and Herzegovina*, UNDP, s. 63.

eğitime kadar değişen programlar yürütmüştür. Catholic Relief Services (CRS), ülkede etkili faaliyetlerde bulunan başka bir STÖ'dür. Yaklaşık on yıl boyunca acil yardım sağlama faaliyetlerinde bulunan örgüt, etnik uzlaşma (*reconciliation*) ve demokrasiyi destekleyen diğer girişimlerle birlikte bir dizi sivil toplum programı oluşturmuştur.

STÖ'leri, sosyopolitik değişimler için önemli araçlar olarak görülmektedir ve etnik milliyetçiliği ve gruplar arasındaki aşırı kutuplaşmaları hafifleterek azalttığı ve demokrasi için zorunlu olan tolerans kültürünün oluşmasına katkıda bulunmaktadır.⁶⁸¹

YTO Sivil Toplum Departmanı da, uzlaşma (*reconciliation*) için kadın nüfusunun önemine vurgu yapan bir yaklaşım çerçevesinde faaliyetler organize etmiştir. Örneğin Hırvat ve Müslüman kadınların birlikte katıldığı faaliyetler düzenlenmiştir. Küçük ölçekli bu faaliyetlerin, normal yaşama dönülmesi için önemli olduğu ve reconciliation için bir başlama noktası oluşturacağı düşünölmüştür.⁶⁸²

OHR tarafından merkezi ve birleştirilmiş politik (OHR, 2005) ve sosyal kurumlar (okullar gibi) kurulması yönünde başlatılan girişimler, her iki tarafın da çıkarlarına hizmet eden durumlarda yapılandırılmış temas durumları oluşturulmasının iyi örnekleri olarak görölmektedir. Örneğin Brcko'da, farklı topluluklardan öğrenciler, aynı sınıfta çalışmaktadır, polis, adli sistem ve meclis birleştirilmiştir. Brcko, Bosna'da etnik bir uyum modeli olarak en başarılı yerlerden birisi olarak değerlendirilmektedir.⁶⁸³

⁶⁸¹ McMahon, **a.g.m.**, s. 577.

⁶⁸² McMahon, **a.g.m.**, s. 587.

⁶⁸³ Cehajic, Sabina; Brown, Rupert; Castano, Emanuela; **Forgive and Forget? Antecedents and Consequences of Intergroup Forgiveness in Bosnia and Herzegovina**, Political Psychology, Vol. 29, No.3 2008, s. 351-367.

3.5. TERİTORYAL PAYLAŞIM VE MATERYAL KAYNAKLAR

Bosna-Hersek'te çatışmanın önemli nedenlerinden birisi bölgenin kontrolüne ilişkindir. 19. yüzyılda milliyetçiliğin yükselmesiyle Balkanlar'daki birçok grup mevcut sınırlarını genişleterek daha büyük bölgelere sahip olmaya çalışmış ve Bosna bu teritoryal düşüncelerin buluşma noktası olmuştur. Bosna-Hersek savaş sonrası dönemde farklı grupların ayrı bölgelerde yaşadığı bir görünümdeydir. Ancak, grupların diğer grupların çoğunlukta yaşadığı bölgelerde azınlık durumunda olmak istememesine ilişkin bir sorun vardır. Ayrıca ülkede yaşayan Hırvatların ve Sırpaların anavatanı (Hırvatistan ve Sırbistan) varken, Boşnaklar'ın anavatanı yoktur. Bu nedenle Boşnaklar bu grupların anavatanı olan ülkelerle birleşmesinden endişe duymakta ve ülkenin teritoryal bütünlüğünü savunmaktadır.⁶⁸⁴ Hırvatlar ise üçüncü entite talep etmektedir ki bu, bölgede yeniden bir düzenlemenin yapılmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla teritoryal bileşen, Bosna-Hersek'te çatışmanın yeniden ortaya çıkmasında belirgin bir role sahip olmaya devam etmektedir.

Materyal kaynaklar ve sosyal değişim ve karmaşa dönemleri açısından bakıldığında ise birçok kez bölgede gerginliklere neden olduğu görülmektedir. Örneğin XVIII. Yüzyıla kadar vergi muafiyeti ve toprakla ilgili bazı muafiyetlere sahip olan Boşnaklar, ve Osmanlı Devleti'nin sadık yurttaşları olarak görülmekteydi. Ancak XVIII. Yüzyıldaki savaşlarla Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin bozulmasıyla Bosna'da getirilen yeni vergi düzenlemelerine Boşnaklar tepki göstererek isyan etmiştir. Ayrıca 1804'de Sırbistan'a özerklik verilmesi, Boşnak şehirlerine Sırp göçlerinin olması ve Hıristiyanlar lehine yapılan düzenlemeler de, Osmanlı Devleti'ne olan tepkilerin artmasına neden olmuştur.⁶⁸⁵

⁶⁸⁴ Özel mülakat, James Lyon, Head of the Parliament and Government Section of the Office of the High Representative, 15 Kasım 2011.

⁶⁸⁵ Gölen, **a.g.e.**, s. 1-3.

Bosnalılar Tanzimat'ın Bosna'da uygulanmasına da, Müslüman üstünlüğünün sona ermesi endişesiyle karşı çıkmıştır. 1840 Eylülünde Saraybosna'da başlayan isyan, sonunda Osmanlı Devleti Tanzimat'ın Bosna'da uygulanmasını süresiz olarak ertelendiğini açıklamıştır. 1849'da ise, Tanzimat Fermanının sadece eşitlik ilkesinin Bosna'da uygulanacağına dair bir karar alınmıştır.⁶⁸⁶ Ancak Bosna'da yeniden tepkiler başlamıştır. Düzenlemelerle ilgili olarak en çok tepkiye neden olan konulardan biri, o döneme kadar askerlik görevinden muaf olan Boşnakların askere alınmasının gündeme gelmesiydi. Boşnaklar aynı nedenle yapılması planlanan nüfus sayımına da karşı çıkmıştır.⁶⁸⁷

Sosyal karmaşa dönemlerinde ortaya çıkan mobilize edici lider davranışları Bosna'da da görülmüştür. Tanzimat Fermanının uygulanmasıyla kendi güçlerinin zayıflayacağını düşünen Boşnak Beyler, Osmanlı Devleti'nin vergileri artıracığını iddia etmiş ve halkı kışkırtmaya çalışmışlardır.⁶⁸⁸

Kırım Savaşı sonrasında ilan edilen Islahat Fermanı da Bosna'da isyanlara neden olmuştur. Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki eşitsizlikleri kaldırmayı amaçlayan Fermanı uygulamak kolay olmamış, Müslümanların tepkisine yol açmış ve 1857'de Bosna'da isyan başlamıştır.

Osmanlıların Bosna'yı fethinden önceki dönemlerde, bölgede yeterli miktarda hububat bulunmaması nedeniyle, Bosna'da sürekli olarak şiddetli kıtlık dönemlerinin olduğu görülmektedir. Osmanlı'nın egemenliğinin başlamasıyla, başlangıçta refah düzeyi artmış görünmekle birlikte, birkaç nesil sonrasında sosyo-ekonomik sorunlar yeniden ortaya çıkmıştır.⁶⁸⁹

⁶⁸⁶ Tanzimatın mali ve kişi hakları olarak iki yönü vardı.

⁶⁸⁷ Gölen, **a.g.e.**, s. 19-23.

⁶⁸⁸ Gölen, **a.g.e.**, s. 24.

⁶⁸⁹ Moacanin, **a.g.m.**, s. 401.

3.6. SAVUNMA REFORMU

Bosna-Hersek'te ortak bir kimlik duygusunun oluşturulması ve uzlaşma (*reconciliation*) açısından sağlanan en önemli gelişme savunma reformudur. Savaş sonrasında her üç grubun düzensiz orduları dağıtılmıştı. Dayton anlaşması ülkenin üç etnik grubunu güvenlik ve savunma konularında bir araya getirmek için Standing Committee for Military Matters oluşturulmasını içermişti. Bu tür bir diyalogu geliştirmek için 1997'de NATO, Security Cooperation Program'ını başlatmış ve çok aşamalı bir programla, ülkenin üç kurucu halkının askeri ve sivil temsilcilerini düzenli ve periyodik toplantılarda bir araya getirmeyi amaçlamıştır.⁶⁹⁰

Ancak her entite, olası çatışmalar için askeri hazırlıklara büyük kaynaklar harcamış ve bu durum, ekonomik büyümeyi baltalamış, ayrıca gerilim ve güvensizlik düzeylerini artıran bir faktör olmuştur.⁶⁹¹

Üç etnik grubun tek bir ordu çatısı altında birleşmesiyle ilgili çabalar başarısız olmuş ve bu durum Bosna-Hersek'in, NATO Barış İçin Ortaklık programının dışında kalmasına yol açmıştır. Ancak, 2002'de Sırp Cumhuriyeti'nin sahibi olduğu bir silah şirketinin, Irak lideri Saddam Hüseyin'e silah sağladığının tesadüfen ortaya çıkması, savunma reformuna yönelik baskının artmasına neden olmuştur. Bu skandal, her bir entitedeki artan mali baskıyla, 2005'te, daha önceden birbirine düşman üç askeri birliğin tek bir Bosna gücüne birleşmesiyle sonuçlanan savunma reformu çabalarını kolaylaştırmıştır. Birleşik bir Bosna ordusunun oluşturulması, savaşa dönme riskini azaltan uzlaşma (*reconciliation*) için büyük bir kazanım olarak değerlendirilmektedir.⁶⁹²

⁶⁹⁰ McMahon, Patrice C.; **Taming Ethnopolitical Conflicts in Bosnia: International Solutions to Domestic Problems**, Prepared for the 2002 International Studies Association Convention in New Orleans, March 24-27.

⁶⁹¹ Caplan, **a.g.m.**, s. 64.

⁶⁹² Caplan, **a.g.m.**, s. 65.

3.7. ÜST AMAÇLAR (*SUPERORDINATE GOALS*)

Bosna-Hersek'te üç etnik grupta farklı ve birbiriyle çatışan eğilimler olduğu göze çarpmaktadır. Hırvatlar "kimlik"lerinin tanınması iddiasına dayanan üçüncü entite yaratılmasını, Boşnaklar adaletin sağlanmasını, Sırp'lar ise bağımsızlık kazanmak istemektedir. Grupların çatışan bu eğilimlerinin uzlaşması, üst amaçlar (*superordinate goals*) belirlenmesi yoluyla mümkün olabilir. Avrupa Birliği üyeliği ve ülkedeki ekonomik koşulların düzelmesi, gelecekteki çatışmaları önleme konusunda etkili olabilir.

3.7.1. AB Süreci

2000'den önce Avrupa Birliği, YTO'nin çalışmalarına yakın bir şekilde dahil olmuştur. Haziran 1998'de Konsey toplantısında yargı reformu, eğitim, medya, iyi yönetim ve ekonomik reform gibi önemli alanlarda desteklemeyi ve işbirliğinin artırılmasını amaçlayan EU/BH Task Force'un kuruluşunu açıklamıştır.⁶⁹³

Mart 2000'de, AB İstikrar ve Ortaklık Programında BH için ilk adım olarak bir Yol Haritası açıklanmıştır. Bu belge, BH'nin bir "*Feasibility Study*"ye hazırlanmaya başlaması için, daha sonra, Stabilization and Association Agreement için görüşmelerin temelini biçimlendirecek 18 temel koşul belirlemiştir. Bu şartlar, seçimlerle ilgili politik reformlar, sivil hizmetlerin düzenlenmesi, adli konular, devlet kurumları, sınır hizmetleri, ticaret düzenlemeleri, dış yatırım, emlak hukuku ve kamu yayınlarını kapsıyordu.⁶⁹⁴

Kasım 2000'de açıklanan Zagreb Deklarasyonunu takiben, AB Yeniden Yapılandırma, Gelişme ve Stabilizasyon için Topluluk Yardım Programı'nı (CARDS) kurmuştur. 2001'de ise Avrupa Komisyonu, BH için 2002-2006 yıllarını kapsayan ve EU yardımı için bir yapı sağlayan bir Ülke

⁶⁹³ Chandler, *From Dayton to Europe*, s. 341.

⁶⁹⁴ Chandler, *From Dayton to Europe*, s. 342.

Stratejisi kabul etmiş ve 2001'den beri BH'in Stabilization and Association Process'inde BH'nin katılımını desteklemek için 240 milyon Eurodan daha fazla yardım CARDS programı altında verilmiştir.

Uluslararası güç, aşamalı olarak AB'ne transfer edilmiş ve YT Lord Ashdown Mart 2002'de ilk AB Özel temsilcisi olarak atanmıştır. 2003'te AB, BM polis misyonunu devralmış ve 2004'de de NATO misyonu AB'ne devredilmiştir.⁶⁹⁵

Bosna'nın AB'ne katılmasıyla ilgili beklentiler Kosova Savaşından beri artmıştır. Ancak, her üç grubun üzerinde anlaştığı tek konu AB üyeliği olmasına rağmen, gerekli düzenlemelerin yapılmaması nedeniyle, süreç son derece yavaş ilerlemektedir. 2010 tarihli AB İlerleme Raporu'na göre, AB üyeliğine ilişkin reformlar üzerinde çok az bir konsensus olduğunu ve sürecin çok az ilerlediği açıklanmıştır.⁶⁹⁶ Ayrıca, 2010 seçimleri sonrasında yaşanan siyasi krizde AB krize yol açan taraflara Bosna-Hersek'te devlet düzeyinde bir hükümet kuruluncaya kadar, ülkenin AB fonları ve uluslararası finans kurumlarından yardım alamayacağını bildirmiştir.

Mart 2011'de Avrupa Konseyi, hükümetin kurulamamasının yol açtığı siyasi krizin devam etmesi üzerine, politik ve siyasi yaptırımlar ve önlemler içeren bir karar almıştır. Bu karara göre, teritoryal bütünlük, yapısal düzen ve BH'in uluslararası karakterini ve Dayton anlaşmasını tehdit eden ve güvenliğe tehdit oluşturan herhangi kişi ya da gruplara politik ve finansal yaptırımlar uygulanacağını açıklanmıştır.⁶⁹⁷

AB üyeliğine hazırlık koşullarıyla ilgili olarak, Butmir Süreci olarak adlandırılan süreçte, YTO'nin kapatılması zorunlu koşul olarak belirtilmiş, ancak süreç başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Süreçteki yavaş ilerlemeye rağmen, Bosna'nın komşuları olan Hırvatistan ve Sırbistan'ın AB ve NATO

⁶⁹⁵ Chandler, **From Dayton to Europe**, s. 344-345.

⁶⁹⁶ **Bosnia and Herzegovina 2010 Progress Report**, 9 November 2010, Brussels, s. 5.

⁶⁹⁷ Council of the European Union, Press Release, 3078th Council Meeting, Foreign Affairs, Brussels, 21 March 2011, s. 11-12.

üyeliğine ilişkin süreçlerin de, Bosna-Hersek açısından olumlu etkilere sahip olabileceği düşünülmektedir.⁶⁹⁸ AB üyeliğinin getireceği yeni olanaklar ve ekonomik şartların düzelmesi, etnik korkuları ve gerilimleri azaltacaktır.

3.7.2. Ekonomik Gelişme

Bosna-Hersek'te en önemli sorunun, güvenlikten işsizlik ve ekonomik sorunlara doğru kaydığı yönünde değerlendirmeler yapılmaktadır. Ülkede işsizlik oranı %40 olarak açıklanmıştır. Ekonomik gelişme, eğitimin ve sosyal refahın gelişmesi, insanları aşırı yaklaşımlara daha az eğilimli hale getirebilmekte ve etnik çatışmanın yeniden ortaya çıkma ihtimalini azaltabilmektedir.⁶⁹⁹

Osmanlı egemenliği altında geçen dönemlerde, Bosna'da her etnik grubun işbirliği yaptıklarına dair birçok örnek vardır. Örneğin, 1868 ve 1869 yıllarında, Müslüman ve Hıristiyanlardan oluşan gruplar, Osmanlı İmparatorluğu'nun vergi sistemlerini protesto etmek üzere toplanmışlardı.⁷⁰⁰

İsveç Uluslararası Gelişme İşbirliği Ajansının bir değerlendirme raporunda da, Bosna-Hersek'te birlikte yaşamının ön koşullarından birinin ekonomik durumdaki bir iyileşme olduğu doğrulanmıştır.⁷⁰¹

UNDP tarafından desteklenen küçük ölçekli projelerle, farklı etnik gruplardan bireyler bir araya geldiği zaman, birlikte çalışarak işlerini organize edebildikleri görülmüştür. Yani ekonomik bir grubun parçası olmak ve birlikte çalışmak, "arkadaşlık" ilişkilerinin gelişmesine yardım etmiştir. Bosna'da sosyal sermaye üzerine çalışma yapan Paula Pickering de, işyeri çevrelerinin etnik gruplar arasındaki olumlu ilişkileri desteklemede etkili olduğunu

⁶⁹⁸ Chivvis, **a.g.m.**, s. 60.

⁶⁹⁹ Brancati, Dawn; "Decentralization: Fueling the Fire or Dampening the Flames of Ethnic Conflict and Secessionism", **International Organization** 60, Summer 2006, s. 651-685. s. 669.

⁷⁰⁰ Malcolm, **a.g.e.**, s. 217.

⁷⁰¹ Haider, Huma; "(Re)Imagining Coexistence: Striving for Sustainable Return, Reintegration and Reconciliation in Bosnia and Herzegovina", **Int J Transitional Justice**, Volume 3, Issue 1, 2009, s. 91-113, s. 97.

bulmuştur. Pickering'e göre, uluslararası topluluk bu tür karma işyerlerini teşvik etmelidir. Çünkü bu tür çevreler, etnik gruplar arası ilişkilerin karşılıklı ve sürekli olması için fırsatlar yaratmaktadır.⁷⁰² Ekonomik temele dayanan bu tür faaliyetlerde görülen işbirliği, üst amaç (*superordinate goal*) olarak ekonomik gelişmenin etnik gruplar arasında desteklenmesinin önemini göstermektedir.

2010 seçimlerinde, Bakir Izetbegović'in oyların %35'ini alarak seçilmesi, birçok Bosnalı'nın, Bosna'nın en önemli sorununun ekonomik problemler olduğuna inandığını göstermektedir. İzzetbegović, ekonomik reform yapılmasını destekleyen bir seçim kampanyası yürütmüştü.⁷⁰³

Osmanlı İmparatorluğu 1838'de İngiltere ile imzaladığı anlaşma ile pazar ekonomisine girmiş ve bu durum, tarımsal üretim ve ticaretin artmasına neden olmuştur. Sonuçta üretici ve ticari olarak ikiye bölünen bir Osmanlı orta sınıfı ortaya çıkmıştır. Karpat'a göre bu bölünme, dini ve etnik bir yöne de sahipti. Gayrimüslimler ticaretle uğraşırken, Müslüman nüfus tarımsal üretimle ilgilenmiştir.⁷⁰⁴ Sonuçta dört toplumsal katman üzerine dayanan Osmanlı düzeni sona ermiş ve gelir ile etnik ve dinsel bağlılıklara dayanan bir sınıf katmanlaşması olmuştur.⁷⁰⁵ Etnik-dini gruplar arasında zaten var olan gerginlikler de artmıştır. 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı ile bir ölçüde, ortaya çıkan bu farkları ortadan kaldırmak amaçlanmıştır.⁷⁰⁶

Otuz üç yıl Sultan Abdülhamid, Osmanlı sınırları içinde yaşayan Müslümanlar arasında birliği sağlamak istemiş ve imparatorluk içinde toprağa bağlı ulusal devletler kurulmasını önlemeye çalışmıştır. Ancak etnik ve

⁷⁰² Pickering, Paula; 'Generating Social Capital for Bridging Ethnic Divisions in the Balkans: Case Studies of Two Bosniak Cities,' *Ethnic and Racial Studies* 29(1) (2006): 79–103.

⁷⁰³ Wölkner, Maric, *a.g.m.*, s. 26.

⁷⁰⁴ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik*, s. 65-66.

⁷⁰⁵ Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, s. 30-31.

⁷⁰⁶ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik*, s. 65-66.

teritoryal milliyetçiliğin Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında yayılmasını önleyememiştir.⁷⁰⁷

Toplumların ekonomik ve politik yapılarında ortaya çıkan köklü ve ani değişiklikler, toplumdaki farklı grupların kimliklerinin daha belirgin hale gelmesine ve manipüle olmaya daha açık hale getirmektedir. Devletin sınırlarındaki değişiklikler, devlet sistemine getirilen yenilikler ve kitle göçleri gibi durumlar farklı grupların kimlikleri üzerinde önemli etkiler yapabilmektedir.⁷⁰⁸

Kemal Karpat'a göre, Balkanlar'da 1878 Berlin Anlaşmasıyla kurulan teritoryal devletlerin hiçbiri gerçek bir millete dayanmıyordu. Örneğin Slavca konuşan Müslümanlar kendilerini etnik Türklerden çok Osmanlı Devleti'yle tanımlamışlardı. 1878'den sonra Slavca konuşan çok sayıda Bosna-Hersekli Anadolu'ya göç etmiş ve oraya yerleşmiştir.⁷⁰⁹

⁷⁰⁷ Karpat, Kemal; **İslamın Siyasallaşması**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 571.

⁷⁰⁸ Keyes, Charles F.; **The Dialectics of Ethnic Change**, (Ed. Charles F. Keyes, Ethnic Change), Seattle, 1981, s. 4-5.

⁷⁰⁹ Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, s. 16.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KOSOVA ÇATIŞMASININ PSİKOLOJİK ANALİZİ

4.1. TARİH

Balkanlar, sıklıkla şiddetli çatışmalarla şekillendirilmiş bir bölge olarak değerlendirilmiş ve “şiddet” çoğu zaman bölgenin yapısal bir özelliği gibi kabul edilmiştir. Kosova Arnavutları ve Sırlar arasındaki anlaşmazlık da, yüzyıllardır devam eden bir etnik çatışma örneğidir. Kosova, hem Sırlar hem de Arnavutlar açısından önemli bir yere sahiptir. Her iki grubun milliyetçi iddiaları, gruplar arasında rekabete neden olmuş ve etnik çatışmanın odağında olmuştur. Kosova’daki Arnavut-Sırp çatışması eski Yugoslavya’nın dağılması sürecinin son parçası olarak görülmektedir.⁷¹⁰

Yüzyıllar boyunca karışık bir nüfusun yaşadığı Kosova, Sırların ve Arnavutların ulusal bilinçlerinde önemli bir yere sahiptir. Kosova’da Arnavut nüfus çoğunlukla olmasına rağmen, hem Arnavutlar hem de Sırlar için milliyetçi iddialarının yarıştığı ve etnik çatışmanın odağında olmuştur. Sırlar açısından Kosova, Ortaçağda kurulmuş olan Sırp Krallığının merkezi ve aynı zamanda Sırp Ortodoks Kilisesinin en önemli anıtlarından birçoğunun bulunduğu bir yerdir. Arnavutlara göre, Balkan topraklarının ilk yerleşimcileri İliyalılar’dı ve bugünkü Arnavutlar onların tek torunuydu.⁷¹¹ Bazı görüşlere göre Slavlar 5. Ve 7. yüzyıllar arasında Balkanlar’a geldiği zaman, İliyalılar zaten bölgenin iç kısımlarında yerleşti.⁷¹² Sırp ve Arnavut ulusal mitleri, Kosova’nın “haklı” ve “tek” sahipleri olduğunu savunan Sırlar ve Arnavutlar için iddiasına dayanmış ve bu “kayıp” bölgenin yeniden kazanılması

⁷¹⁰ **The Kosovo Report: Conflict, International Response, Lessons Learned, International Commission on Kosovo**, Oxford Univ. Press, Oxford, New York, 2000, s. 1.

⁷¹¹ Pavkovic, Alexander; **Kosovo/Kosova: A Land of Conflicting Myths**, (Ed. Michael Waller, Kyril Drezov, and Bülent Gökay, Kosovo: The Politics of Delusion), London, Frank Cass, 2001, s. 3.

⁷¹² Hammel, **Demography and Origins...**, s. 5.

amaçlanmıştır. Her bir grup bölgedeki “diğer”ini “düşman” olarak tanımlamış ve bölgede geçici olduklarını varsaymıştır.⁷¹³

4.1.1. Ortaçağda Kosova

Kosova 12. yüzyılın sonunda Sırp prenslerinin kontrolü altında Sırp bölgelerinin merkezi bir parçası haline gelmiştir. Özellikle 1346’da Stefan Dusan’ın hükümdarlığında Sırp İmparatorluğu’nun kurulmasıyla Sırp politik ve ekonomik gücü doruk noktasına ulaşmış ve Kosova’nın önemi daha da artmıştır. Sırp Kilisesi İstanbul’dan ayrılmış ve Kosova’da Peç Patrikhanesi kurulmuştur.⁷¹⁴ Kosova Sırp lar için politik ve ruhani bir merkez haline gelmiştir. Ancak yeni kurulan Sırp İmparatorluğu uzun ömürlü olmamış, 1355’de Stefan Dusan’ın ölümüyle başlayan bir süreç sonucunda düşüşe geçmiştir. Sırp lar 1371’de Maritsa Savaşında Türkler tarafından yenilgiye uğratılmış ve imparatorluk prensliklere ayrılmıştır.⁷¹⁵

1389 Kosova Savaşı’nda ise, Sırp Prensi Lazar ve Osmanlı Sultanı I. Murad’ın orduları karşılaşmıştır. Kosova Savaşı’nda gerçekte ne olduğuna dair, çağdaş kaynaklarda birbirinden farklı görüşler yer almaktadır. Aslında savaşın kesin bir galibi olmadığı yönünde değerlendirmeler vardır. Ancak, Sultan I. Murad’ın ölmesinin, Hıristiyanlık için bir zafer olarak değerlendirildiği ve Avrupa’daki şehirlerde bunun Hıristiyanlar tarafından kutlandığı, döneme ait bazı yazılarda yer almıştır.⁷¹⁶ I. Murat’ın ölümünden oğlu I. Bayezit padişah ilan edilmiş ve Bayezit, Prens Lazar’ın oğlu Stefan Bulkoviç’le anlaşma yapmıştır Sırbistan özerk bir vassal devlet olarak kalmıştır. Stefan’ın kız kardeşi Bayezit’le evlenmiş ve Stefan Osmanlı ordusundaki bir kuvvete kumanda etmeyi ve Osmanlılara Sırp birlikleri vermeyi kabul etmiştir. Bu

⁷¹³ Pavkovic, **a.g.e.**, s. 3.

⁷¹⁴ Vickers, **a.g.e.**, s. 9-10.

⁷¹⁵ Malcolm, **a.g.e.**, s. 57-58.

⁷¹⁶ Emmert, Thomas, **Serbian Golgotha: Kosovo 1389**, New York, Columbia Univ. Press, 1990, s. 42.

dönemde, fethedilen Sırp bölgelerine Müslümanlar yerleştirilmeye başlanmıştır.⁷¹⁷

4.1.2. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi

Kosova Savaşından sonraki yıllarda Prenz Lazar'ın oğlu Stefan Lazarevic de dahil, Sırp prensleri Osmanlı'nın vassalları haline gelmiştir. Sırp prenslikleri bir süre vassallar olarak otonomi içinde varlıklarını devam ettirmiş, 1455'de ise Kosova'nın tamamı Osmanlı topraklarına katılmıştır. Kosova ve Batı Balkanlar'ın bölgelerindeki Arnavut nüfusu, Osmanlı İmparatorluğu dönemi öncesinde Hıristiyan iken, Osmanlı İmparatorluğu döneminde aşamalı bir şekilde Müslümanlığa geçmeye başlamıştır. Statü ve ekonomik açıdan avantajlar içermesi nedeniyle, gittikçe daha fazla Arnavut Müslümanlığı seçmiştir. Sırp nüfusu ise Hıristiyan Ortodoks Kilisesine bağlı kalmayı sürdürmüştür.⁷¹⁸

Bu gelişme, Arnavutların bölgedeki gücünü artırmış ve 1690'da Büyük Göç olarak bilinen göç yoluyla, Kosova'daki Sırp nüfusu önemli ölçüde azalmıştır. 1683-97 Avusturya-Osmanlı Savaşı sırasında bir Avusturya birliği Balkanlar'a girmiş ve Kosova'yı bir süre ele geçirmiştir. Sırp nüfusunun büyük bir kısmı, Osmanlı'ya karşı Avusturyalılarla ittifak yapmış, ancak savaş yön değiştirmiş ve Avusturyalılar geri çekilmiştir. Osmanlı yetkililerinin cezalandırmasından korku duyan 37.000 Sırp ailesi Macaristan'a göç etmiştir. Bölgedeki demografik değişimin başlangıç noktası olarak görülen bu göç sonrasında, Kosova'ya büyük bir Müslümanlaşmış Arnavut nüfus gelmiş ve Arnavutlar Kosova'da çoğunluk haline gelmiştir.⁷¹⁹

⁷¹⁷ Kinross, a.g.e., s. 59.

⁷¹⁸ Vickers, Miranada; **Between Serb and Albanian, A History of Kosovo**, Columbia Univ. Press, New York, 1998, s. 25.

⁷¹⁹ Hammel, E.A.; **Demography and the Origins of the Yugoslav Civil Wars**, Anthropology Today, Vol. 9, No.1, February 1993, s. 4-9, s. 5.

Arnavut yöneticiler arasındaki kanlı savaşlar da Kosova'daki nüfusun genel olarak azalmasıyla sonuçlanmıştır. Bölgedeki siyasal karışıklıklar bütün gruplar için, koşulları zorlaştıran bir etkiye sahip olmuştur.

18. yüzyılda ise Osmanlı İmparatorluğunun zayıflamasıyla, Balkanlardaki halkların otonomi talepleri bir dizi isyanla sonuçlanmıştır. Osmanlı bağımsızlık kazanmak isteyen Sırplar, 1804'de silahlı ayaklanmalara başlamış ve Osmanlı İmparatorluğu, 1817'de Belgrad merkezli bir Sırp Prensiği kurulmasını kabul etmiştir.⁷²⁰

Osmanlı İmparatorluğu, geç dönemlerinde Güneydoğu Avrupa'da sürekli bir zayıflama eğilimine girmiştir. Güney Doğu Avrupa'nın diğer bölgeleri milliyetçi hareketler ve ulus devlet oluşumlarına sahne olurken, geleneksel bir toplum olan Kosova milliyetçilik eğilimlerinden etkilenmemiştir. 1878 Berlin Anlaşması sonrasında milliyetçi düşünceler, dönemin büyük güçlerinin de etkisiyle Balkanlar'a girmiştir. Sırbistan Bulgaristan, Yunanistan gibi Balkanlar'a komşu devletlerin yayılmacı istekleri de Kosova ve Makedonya bölgesindeki milliyetçi düşünceleri canlandırmıştır.⁷²¹ Sırbistan 1878 Berlin Kongresi ile bağımsız bir devlet olarak tam bağımsızlık kazanmıştır. Kosova Osmanlı İmparatorluğunun kontrolünde kalmaya devam etmiştir.⁷²²

19. yüzyıldan itibaren Kosova için mücadele, Sırpların özgürlüğünün sembolü haline gelmiş ve Sırp bölgelerinin yaşadığı yerlerin yabancı yönetimlerden kurtarılması için yapılacak savaşın odak noktası olmuştur.⁷²³

Hıristiyan Ortodoksluğu ve İslam arasındaki dinsel ayırım da, Güney Doğu Avrupa'da milliyetçiliğin yükselişinde etken olmuştur. Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan Ortodoks iken, Müslüman Arnavutluk devleti 1912-1913 Balkan Savaşlarından sonra kurulmuştur. Kosova da büyük oranda

⁷²⁰ Bieber, a.g.e., s. 98.

⁷²¹ Poulton, Hugh; **The Balkans and States in Conflict**, London, 1993, Minority Rights Publications, s. 55.

⁷²² Bieber, a.g.e., s. 99.

⁷²³ Leuridjik, Dick; Zande, Dick; **Kosovo: From Crisis to Crisis**, Aldershot, 2001, Ashgate, s. 55.

Müslüman Arnavut'un yaşadığı bir yer olarak Sırbistan'ın bir parçası olarak kalmıştır.⁷²⁴ Hugh Poulton'a göre "Arnavut milliyetçi uyanışı, Balkan sahnesinde son ortaya çıkan bir sahne"ydi. Birçok açıdan Osmanlı İmparatorluğunda yönetimin üst pozisyonlarında görev alan birçok Arnavut vardı. Müslüman olan Arnavut nüfusun, Osmanlı İmparatorluğu içindeki diğer etnik gruplar gibi ayrı bir devlet kurmakla ilgili güçlü bir istekleri yoktu. Ancak Sırp ve Yunan milliyetçi hareketlerinin ortaya çıkmasıyla başlayan bölgesel paylaşım, Arnavutların yaşadıkları yerleri kaybetme korkusuna yol açmış ve Arnavut topraklarının kuzeyde Sırbistan ve güneyde Yunanistan arasında bölünmesi ihtimalini ortaya çıkarmıştır.⁷²⁵

Arnavutluk devleti 1912'de kurulduğu zaman, Arnavut nüfusun büyük bir kısmı, komşu sınır bölgelerinin içinde kalmıştır. Bunlardan en büyüğü Kosova'ydı.⁷²⁶ 1912'de Kosova'nın Sırbistan'a katılması sonraki yıllarda Arnavutlar için kötü anılardan birisi olmuştur.⁷²⁷

I. ve II. Dünya Savaşları arasındaki dönemde, çoğunluğu Sırp ve Karadağlı olan yaklaşık 40.000 Ortodoks Slav Kosova'ya göç etmiştir. Yaklaşık yarım milyon Arnavut'un da Kosova'dan göç etmeye zorlandığı tahmin edilmektedir.⁷²⁸

4.1.3. II. Dünya Savaşı Sonrası Kosova

II. Dünya Savaşından sonra Kosova, sosyalist ideolojinin "Kardeşlik ve Birlik" sloganlarıyla, diğer cumhuriyetlerle birlikte Eski Yugoslavya'nın vilayetlerinden birisi olmuştur. Ancak bu resmi siyasi doktrinle çelişkili olarak, Kosova'daki Arnavutlar'a yönelik baskılar devam etmiştir. Savaş sonrası Kosovalı Arnavutlar arasında direniş hareketleri ortaya çıkmıştır. 1945'in

⁷²⁴ Leuridjik, Zande, **a.g.e.**, s. 56.

⁷²⁵ Poulton, **a.g.e.**, s. 57.

⁷²⁶ Poulton, **a.g.e.**, s. 58.

⁷²⁷ The Kosovo Report, **a.g.e.**, s. 32.

⁷²⁸ Poulton, **a.g.e.**, 58.

ortalarında ortaya çıkan Arnavut direnişi bastırılmış ve binlerce Arnavut Kosova'dan göç etmeye zorlanmıştır.⁷²⁹

II. Dünya Savaşından sonra, Yugoslavya'da yaşayan Arnavutların resmi statülerinde önemli düzelmeler olmuştur. 1945'de Sırbistan'ın bir vilayeti olan Kosova, Yugoslav Federasyonu'nun bir parçası olmuştur. Arnavutlar ilk kez ayrı bir ulusal grup olarak tanınmış ve Arnavut dili Yugoslavya'nın resmi dillerinden birisi olmuştur. Bu haklar verilmiş olsa da, yönetiminde Sırp ve Karadağlıların etkin olmasından dolayı Kosovalı Arnavutlara yapılan baskılar yoğun bir şekilde devam etmiştir.⁷³⁰

Tito'nun komünist yönetimine göre, hiçbir ulusal grup Kosova'nın kontrolüne sahip olmakla ilgili özel bir hakka sahip değildi ve önemli olan geçmiş değil bugündü. Tito yönetimi, gruplar arasında gerilimlere neden olan bütün ulusal mitlerin sona erdiğini bildiren bir yaklaşım izlemiştir. Yani bölgeye ilk olarak kimin yerleştiğinin ya da bölgede Ortaçağda kurulan bir devletin kaybedilmesinin önemi yoktu.⁷³¹

Soğuk Savaş sırasında Yugoslavya Sovyet Bloğunun dışında bir ülke olarak kalmıştı. Komünist yönetim altında, etno-milliyetçi federal bir sistem altında altı cumhuriyete güç önemli ölçüde dağılmıştır. Oluşturulan sistem Yugoslavya'daki etnik bölünmeleri engellemeyi çalışmıştır. Tito, "Kardeşlik ve Birlik" çağrısı yapan Sovyetler Birliğiyle işbirliği yapmayı reddetmişti. Tito, ikinci Dünya Savaşında prestij kazanmış ve Sovyet Kızıl Ordu'nun "kardeşlik" yardımına ihtiyaç duymadan kendi bölgesini savunabilmişti.⁷³²

Ancak, Tito ve Sovyetler Birliği lideri Stalin arasındaki bölünmeden dolayı, Kosova Arnavutları, Enver Hoca'nın işbirlikçileri olarak algılanmıştır.

⁷²⁹ Bekaj, Armend R.; **The KLA and War**, Berghof Conflict Research, Berlin, 2010, s. 13-14.

⁷³⁰ Poulton, **a.g.e.**, s. 58.

⁷³¹ Pavkovic, **a.g.e.**, s. 4.

⁷³² Guelke, Adrian; **The Multifaceted Nature of Ethno-Nationalism**, (Ed. Adrian Guelke, The Challenged of Ethno-Nationalism, Case Stusied in Identiy Politics), Palgrave Macmillan, New York, 2010, s. 1-17, s. 2-4.

Soğuk Savaş sırasında Sırbistan polisi ve gizli servis binlerce Arnavut'u tutuklamış ve "Stalinizm" gerekçesiyle soruşturma açmıştır. Kosova'daki Komünist yönetimin ilk yirmi yılında, Sırlar egemen olmuş ve bu dönemde sert önlemler alınmıştır. Malcolm'a göre, bu ilk güç dengesizliği hoşnutsuzluklar yaratmıştı. Böylece bu dönemden sonra, 1980'lerde "Slav"lara yönelik Arnavut tepkisi ve Slav karşı tepkisi çatışmayı inatçı (*intractable*) hale getirmiştir.⁷³³

Tito'nun 1967'de Kosova'yı ziyaret etmesiyle, Arnavutlar arasında özgürlük ve eşitlikle ilgili statülerinde iyileştirmeler yapılacağı beklentisi artmıştır. 1968'de Kosova'da gösteriler yapılmış ve sosyalist Yugoslavya'da yaşayan Arnavutlar için insan hakları ve özgürlükleri açık ve kolektif biçimde ilk kez dile getirilmiştir. Aynı yıl Sırbistan Parlamentosu Kosova için yeni bir anayasa kabul etmiş ve kendi anayasa mahkemesine ve diğer kurumlara sahip olması hakkını vermiştir. 1974 anayasasında ise, Kosova de facto bir cumhuriyet olmuştur. 1974 anayasasında ayrıca, "Yugoslavya Ulusları'nın her birini ayrılma hakkı"nın da içeren self-determinasyon hakkına sahip olduğu da ifade edilmiştir.⁷³⁴

Yeni anayasa ile birlikte olumlu değişiklikler olsa da, Arnavutlar'ın Federasyon içindeki durumlarından memnuniyetsizliği devam etmiştir, Çünkü anayasa, Arnavutlar'a bir "ulus" statüsü vermemiş, Yugoslavya'nın alt entilelerinden biri olarak kalmıştır.1980'ler boyunca Kosova'da çoğunlukla öğrenciler tarafından organize edilen ve Arnavutların Yugoslavya'daki durumuna ilişkin faaliyetler yürütülmüştür.1981'de Kosova'da öğrenci gösterileri başlamış ve bu gösteriler sert bir biçimde bastırılmıştır. Gösteriler, Priştine Üniversitesindeki öğrencilerin, yaşam koşullarını protesto etmesiyle başlamış ve Kosova'ya büyük miktarda polis ve asker gelmiş, yeni savunma birimleri oluşturulmuştur. Kosova ve Yugoslavya'nın tamamında olağanüstü hal ilan edilmiştir. Yüzlerce Arnavut tutuklanmış, yargılanmış ve hapis cezasına çarptırılmıştır.1981'deki bu öğrenci gösterilerinin kökenleri aslında

⁷³³ Malcolm, **a.g.e.**, s. 314.

⁷³⁴ Leuridjik, Zande, **a.g.e.**, s. 57.

1968'deki Priştine Üniversitesinin kurulması ve bunun sonucunda bir süre sonra işsizlik probleminin artması ve Arnavutları yönelik iş fırsatlarının son derece az olmasıyla bağlantılıdır.⁷³⁵

Kosova, ekonomik açıdan Yugoslavya'nın en geri kalmış bölgelerinden birisiydi. Yugoslavya'nın dağılmasından sonra ise ekonomik durum daha da kötüye gitmiştir. Ekonomik sorunların 1980'lerde artmasıyla birlikte, milliyetçi hareketler başlamıştır.⁷³⁶

Kosova'da 1980'ler boyunca da, Arnavutlara yönelik baskılar ve ayrılıkçı faaliyetlerin yapıldığı gerekçesiyle yapılan tutuklamalar devam etmiştir. Aynı dönemde Kosova'da genç öğretmenler ve öğrenciler tarafından Arnavut milliyetçi örgütleri kurularak, gizli faaliyetler yürütmeye başlamıştır. Devam eden bu tür olaylar, Sırlar ve Arnavutlar arasındaki ilişkilerin daha da bozulmasına yol açmıştır. 1981'den itibaren de Sırlar ve Karadağlılar, Arnavutlar'ın fiziksel saldırılarına maruz kaldıklarını iddia etmeyi başlamış ve Kosova'dan göç etmeye başlamıştır.⁷³⁷

Kosova'da nüfus yapısındaki önemli bir değişiklik, II. Dünya Savaşını izleyen yirmi yıl sürecinde olmuştur. 1950'lerin başlarında Belgrad, çoğu Bosna, Kosova ve Makedonya'dan gelmek üzere yaklaşık yarım milyon kişinin yeniden yerleştirilmesini organize etmiştir. Tito'nun güvenlikle ilgili endişeleri ve Arnavut lider Enver Hoca'nın izolasyonist politikası nedeniyle, Kosova ve Arnavutluk'taki akrabalar arasındaki iletişime engel olmak için, yaklaşık kırk beş yıl boyunca sınır kapalı kalmıştır.⁷³⁸

1987'den itibaren Sırp milliyetçiliğinin yükselmeye başlamasıyla Kosova bir mihenk taşı haline gelmiştir. Kosova'da yaşayan 60.000 Sırp tarafından imzalanan bir dilekçede, Kosova'daki Sırlara karşı "soykırım" yapıldığı iddia edilmiştir. Yugoslavya'nın içinde bulunduğu siyasi çıkmaz,

⁷³⁵ Poulton, **a.g.e.**, s. 60-61

⁷³⁶ Montanaro, **a.g.e.**, s.12-13.

⁷³⁷ Poulton, **a.g.e.**, s. 66.

⁷³⁸ Montanara, **a.g.e.**, s. 8.

1987' de Sırp çıkarlarını savunan Sırp politikacı Sloben Miloseviç'in ortaya çıkmasıyla derinleşmiştir.⁷³⁹

1989'da Sırbistan meclisi önce Kosova'da güvenlik, yargı, finans ve sosyal planlama gibi konularda direkt kontrol içeren önlemler almış, sonuçta da Kosova'nın otonomisini tamamen iptal etmiştir. Aynı dönemlerde, Sırbistan hükümeti Kosova'da etnik yapının değiştiği iddiasıyla, Kosova'da yaşayan Arnavutlara mülk satılmasını engelleyen ve Sırları ve Karadağlıları Kosova'ya geri dönmeye, Arnavutları da başka yerlerde çalışmalarına teşvik eden kararlar almıştır.⁷⁴⁰

Kosova'nın otonomisinin kaldırılmasıyla birlikte, Kosova'yı "Sırplaştırma"ya yönelik ayrımcı politikalar devam etmiş ve Arnavut dilinde yayın yapan radyo, televizyon ve gazeteler kapatılmış ve sokaklara Sırpça isimler verilmiştir. Eğitim sisteminde de yeni bir Sırp müfredatı uygulamaya konmuştur. Binlerce Arnavut işten çıkarılmış ve Kosova'ya dönen Sırlara maddi ayrıcalıklar verilmiştir. Arnavutlar Kosova kurumlarının "Sırplaştırılması"na yanıt olarak, eğitimlerini kendi evlerinde ve yer gizli okullarında vermeye başlamışlardır.⁷⁴¹

Yugoslavya'nın tamamını etkileyen siyasi değişimler ve devam eden ekonomik kriz 1989'da artmıştır. Kosova ve Voyvodina'nın otonomilerinin kaldırılması, diğer cumhuriyetlerden bağımsızlıkla ilgili taleplerin artmasında kilit olaylar olmuştur, 1991'in ortalarında Yugoslavya iç savaşa gitmiş ve Yugoslavya'nın dağılmasıyla sonuçlanmıştır. Aslında, Yugoslavya'daki savaşın Kosova'da başlayacağı beklenmekteyken, savaş ilk olarak Slovenya ve Hırvatistan'da başlamıştır. Slovenya ve Hırvatistan 1992'de bağımsızlıklarını ilan etmiş, 1995'de de Bosna-Hersek'teki savaşı sona erdiren müdahaleyle Bosna-Hersek devleti kurulmuştur.⁷⁴²

⁷³⁹ Gallagher, **a.g.m.**, s. 52.

⁷⁴⁰ Leurdiçik, Zande, **a.g.e.**, s. 8.

⁷⁴¹ Leurdiçik, Zande, **a.g.e.**, s. 9.

⁷⁴² The Kosovo Report, **a.g.r.**, s. 33.

Bosna Savaşı'nı sona erdiren Dayton Barış Anlaşmasıyla yapılan düzenlemeler, Kosova'daki politik görünümü tamamen değiştirmiştir. Çünkü Avrupa Birliği, Federal Yugoslavya Cumhuriyetini resmi olarak, Kosova'nın da dahil olduğu şekliyle tanımış ve Dayton'da Kosova sorununa değinilmemişti. Kosovalılar en azından Sırbistan içinde otonomi beklentisindeydi. Kosovalı Arnavutlar, bir dönem pasif direnme hareketi izlemiştir. Bu hareket şiddet karşıtı bir özellik taşımaktaydı. Bunda, İbrahim Rugova'nın başkanlığını yaptığı Arnavut Yazarlar Birliği, Filozoflar ve Sosyologlar Birliği tarafından toplantılar düzenlenmiş ve 400.000 kişinin imzaladığı "Şiddete Karşı Demokrasi İçin" (For Democracy Against Violence) isimli bir bildiri yayınlanmıştır.⁷⁴³

Dayton Anlaşmasına kadar geçen süreye kadar devam eden, Kosovalılar arasında dönemin lideri İbrahim Rugova'nın şiddet karşıtı pasifist direnme politikasına olan destek azalmıştır. Özellikle LPK'nın Kosova dışındaki üyeleri ve Kosova'daki KLA, "şimdi artık bir seçim var" şeklinde düşünmeye başlamıştır.⁷⁴⁴ LDK baştan beri Kosova'nın bağımsızlığını amaçlamıştır. Bu amaca ulaşmak için strateji, daha çok uluslararası topluluğu etkilemek ve seçimleri boykot etmek gibi yöntemlerle Belgrad kurumlarının meşruiyetini reddetmek yönünde olmuştur.⁷⁴⁵

1996'da sadece birkaç yüz üyesi olan KLA'nın kökenleri, 1980'lerin başındaki siyasi karışıklık dönemine kadar uzanmaktadır. 1992 ve 1993 yıllarında, gizli konferanslar yoluyla toplanan LPK, KLA'nın oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. LPK'ya göre Kosova'nın kurtulmasının tek yolu silahlı mücadeleydi. KLA'nın yükselişiyile Sırp hükümeti KLA'nın terörist bir örgüt olduğunu ilan etmiş ve Sırp polisinin baskıları artmıştır. Ancak savaşı başlatan asıl önemli olay, Arnavutlar için güçlü bir isim olan Adem Jashari'nin göz altına alınması ve bir hafta içinde Jashari'nin ailesinden 58 kişinin öldürülmesi olmuştur. Kosova'nın tamamında, köylerini savunmak üzere milis

⁷⁴³ The Kosovo Report, **a.g.r.**, s. 13.

⁷⁴⁴ Judah, Tim; **The Growing Pains of the Kosovo Liberation Army**, (Ed. Micheal Waller, Kyril Drezov, and Bulent Gokay, Kosovo: The Politics of Delusion), Frank Cass, London, 2001, s. 20.

⁷⁴⁵ The Kosovo Report, **a.g.r.**, s. 17.

grupları oluşmaya başlamıştır.⁷⁴⁶ Jashiri ailesinin katliamı, ulusal kimlik ve özgürlük sembolü haline gelmiş ve KLA'ya olan destek beklenmedik oranda artmış ve binlerce genç Kosovalı, KLA ordusuna katılmıştır.⁷⁴⁷

4.1.4. Uluslararası Müdahale

Bosna-Hersek Savaşını sona erdiren Dayton Anlaşması sonrasında, Kosova içinde radikal gruplar ortaya çıkmaya başlamıştır. 1997-1998'de Belgrad'ın Kosova'daki eğitim sistemine ilişkin ayrımcı politikalarını protesto eden ve öğrencilerin başlattığı bir hareket başlamıştır. Bu aslında LDK'nın pasif direnişine karşı da bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. LPK gibi diğer gruplar ise, Kosova dışındaki Arnavutlarla bağlantılarını güçlendirerek, silahlı mücadeleyi amaçlayan bir şekilde yeniden organize olma girişimine başlamışlardır.⁷⁴⁸

Aslında Arnavutların lideri İbrahim Rugova, Sırplarla savaşa girmeyi ya da bir isyan başlatmayı denemenin "ölümcül" bir hata olabileceğini düşünmüştü. 1992 Savaşında Bosna ve Hırvatistan'daki savaşların etkileri nedeniyle Kosovalıların büyük bir kısmı Rugova'yı destekliyordu. Ayrıca Kosova'nın denize çıkışının olmaması nedeniyle, Sırplarla savaşmak için gerekli silahlara ulaşmaları mümkün görünmüyordu. Silahlarla ilgili sorun, beklenmedik bir şekilde çözülmüştür. 1997'deki Arnavutluk'taki hükümetin ülkedeki ekonomik yatırımlarla ilgili krizden sonra yıkılması, ordunun ve polis gücünün dağılmasıyla sonuçlanmış ve Arnavutluk devletinin silah depoları piyasada serbest kalmıştır.⁷⁴⁹

KLA tarafından Sırp ordusunun devriyelerine, polis merkezlerine ve hükümet binalarına saldırılar başlanmış ve 1998'de Miloseviç'in emriyle, Sırp ordusu ve paramiliter güçler, Arnavut köylerini yakmaya ve sivilleri öldürmeye

⁷⁴⁶ The Kosovo Report, **a.g.r.**, s. 17.

⁷⁴⁷ Bekaj, **a.g.e.**, s. 21.

⁷⁴⁸ Bekaj, **a.g.e.**, s. 15-16.

⁷⁴⁹ Judah, **a.g.m.**, s. 20.

başlamıştır. Bu operasyonlar, 300.000 Arnavut'un yer değiştirmesine ve Makedonya ve Arnavutluk'a sığınmasına yol açmıştır. Miloseviç rejiminin sadece KLA'yı etkisiz hale getirmek değil, Arnavutların mümkün olduğunca Kosova'dan çıkararak, Kosovayı Sırpların çoğunlukta olduğu bir yer haline getirmeye çalıştığı ortaya çıkmıştır. "Etnik temizlik" olarak görülen bu kampanyaya ilişkin uluslararası tepkiler sonrasında, çatışmayı sona erdirmeyi amaçlayan bir dizi görüşme yapılmıştır. Başarısızlıkla sonuçlanan bu görüşmelerden sonra, NATO, Sırbistan'ı ve Kosova'daki Sırp birliklerini bombalamış ve iki buçuk ay süren hava harekâtından sonra, Belgrad yönetimi teslim olmuş ve birliklerin Kosova'dan çekmiştir. Kosova Savaşı 1999'da sona ermiştir ve 10 Temmuz 1999'daki BM GK 1244 sayılı kararıyla da, geçici BM yönetimi UNMIK Kosova'daki misyonuna başlamıştır. O tarihten beri Birleşmiş Milletler (UNMIK) yönetiminde olan Kosova'da güvenlik, NATO tarafından oluşturulan Kosova Kuvvetleri (KFOR) tarafından sağlanmıştır.⁷⁵⁰

Kosova, 17 Şubat 2008'deki bağımsızlık ilanından sonra, uluslararası topluluğun 74 üyesi tarafından bağımsız bir devlet olarak tanınmıştır. Tanıyan bu devletler grubu içinde BM Güvenlik Konseyi'nin üç daimi üyesi olan ABD, Fransa ve Birleşik Krallık vardı. Ancak Konseyin diğer iki daimi üyesi olan Rusya ve Çin, halen Kosova'nın bağımsızlığını tanımamaktadır. Uluslararası Adalet Divanı Temmuz 2010'da Kosova'nın bağımsızlığının "uluslararası hukuku ihlal etmediğine" yönelik bir karar açıklamıştır.⁷⁵¹ 2008'deki bağımsızlık deklarasyonundan ve Adalet Divanının 2010 tarihli kararından sonra, Kosova'nın kuzeyinde yer alan ve Sırpların çoğunlukta olduğu Mitrovice kentinde şiddet yeniden yükselmiştir. Kosova'daki savaş sona ermiş olmasına rağmen etnik gruplar arasındaki gerilim halen devam etmektedir.

⁷⁵⁰ Bekaj, **a.g.e.**, s. 22-25.

⁷⁵¹ International Court of Justice (22 July 2010). "Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo", s. 43.
<http://www.icjci.org/docket/files/141/15987.pdf> > [Erişim 25 Ocak 2011].

United Nations Interim Administration Mission in Kosovo (UNMIK) BM'nin 10 Temmuz 1999'da kabul ettiği 1244 sayılı kararla, Birleşmiş Milletler Kosova Kalkınma programının (UNMIK) kurulması kararlaştırılmıştır, 1244 sayılı karar UNMIK'dan özellikle, temel sivil yönetim işlevlerini yerine getirmesi, Kosova'da kendi hükümetinin kurulmasını, hukuk ve düzenin sürdürülmesini desteklemesini istemiştir.

UNMIK 12 aylık sınırlı bir süre için kurulmuş, ancak o tarihten beri düzenli olarak süresi uzatılmıştır. Kosova müdahalesi, ne tam bağımsızlığı desteklemiş, ne de uzun dönemli BM yönetimi için plan yapmıştır. Ayrıca uluslararası örgütlerin ve kurumların çokluğu ciddi koordinasyon sorunlarına neden olmuştur.⁷⁵²

4.2. KOSOVA'DAKI ULUSLARARASI KURULUŞLAR

4.2.1. Uluslararası Sivil Ofis-ICO

Uluslararası Sivil Ofisi, "Kosova'nın Statü Çözüm Önerisi"nin uygulanmasını denetleyen siyasi ve sosyal bir kuruluştur.⁷⁵³ Başlangıçta Fransa, Almanya, İtalya, Rusya, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliğini içermekteydi. Ancak daha sonra, 20 AB ve AB üyesi olmayan devleti içerecek şekilde genişletilmiştir.⁷⁵⁴ Grubun bir parçası olmak için ön koşul, bağımsız Kosova devletinin tanınmasıydı. ICR ve ISG, Kosova hükümeti ve Kosova'nın Avrupa'yla bütünleşmesinde toplum liderleri için bir danışmanlık rolüne sahip olacak şekilde genişletilmiş Avrupa Birliği girişiminin bir parçasıdır.

⁷⁵² Heinemann-Grüder, Andreas; Grebenschikov, Igor; "Security governance by internationals: The case of Kosovo", *International Peacekeeping*, 13: 1, 43-59. March 2006, s. 44.

⁷⁵³ United Nations Security Council, *Comprehensive Proposal For the Kosovo Status Settlement*, s. 52.

⁷⁵⁴ International Civilian Office Kosovo, 'International Steering Group', <http://www.ico-kos.org/ico/?id=10>, (Erişim 30 Ocak 2011).

Ahtisaari planı olarak da bilinen Kapsamlı Teklif, Kosova devletinin kurulması için bir çerçeve oluşturmuştur. Teklif, Şubat 2008 tarihinde, Kosova Meclisinin bağımsızlık ilanından önce, BM Özel Temsilcisi Martti Ahtisaari tarafından Nisan 2007 tarihinde sunulmuş ve Deklarasyon, uluslararası bir sivil varlığı 'Ahtisaari Planı'nın uygulanmasını gözetlenmesi çağrısını yapmıştır. Bu öneri üzerine ICR kurulmuştur.

Kosova, hukukun üstünlüğü, hükümette hesap verilebilirlik, insan haklarını koruma ve geliştirme, tüm toplulukların üyelerinin haklarını koruma ve refahını sağlama ve demokratik ilkelere dayalı olarak kendi işlerini yönetmekten sorumlu olacaktır. Bu Anlaşma altında Kosova'nın sorumluluklarını, Uluslararası Sivil Temsilcisi (ICR) Kosova makamlarının çabalarını desteklemesi ve bu çözüm uygulamasını denetlemesini öngörmüştür.

Uluslararası Sivil Ofis, Uluslararası Sivil Temsilcinin, Ahtisaari Planı'nın ortaya koyduğu direktifleri yerine getirmesine yardımcı olmaktadır. Plana göre ICO ve ICR'ye, planın uygulanmasını gözetlemek konusunda geniş yetkiler vermiştir. Örneğin Ofis kişinin eyleminin Kapsamlı Öneriye uygun olmadığına inanırsa, bazı resmi görevlileri görevlerinden alabilmekte ve yerlerine atama yapabilmektedir. Ayrıca BMGS Özel Temsilcisi, sorumluluklarını yerine getirmesine uygun şekilde hareket etmediği kararına vardığında, meclisi feshetmek ve yeni seçimleri ilan etme yetkisine de sahiptir.⁷⁵⁵

4.2.2. Avrupa Birliği Hukuk Misyonu (EULEX)

Avrupa Birliği Hukuk Misyonu Kosova hukuk ve yargı işlerinin gözetlenmesine odaklanmıştır. EULEX, Kosova'da güvenlik güçleri ve diğer yargı kurumlarına, ilgili makamlara hukukun üstünlüğü konusunda yardım sağlamaktadır. EULEX'in kökenleri Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin

⁷⁵⁵ Kosova Öz-Yönetim Anayasası, Bölüm 8.1., s. 14-16.

1999 yılı, 1244 sayılı kararına kadar uzanmaktadır. Güvenlik Konseyi, Kosova'da şiddet olaylarının sona erdirilmesi sürecinin bir parçası olarak, geçici bir yönetim ve uluslararası sivil varlığın burada bulundurulması konusunda, düzen ve güvenliği yeniden sağlamak için çağrıda bulunmuştur.⁷⁵⁶ Avrupa Konseyi, Güvenlik Konseyi kararını desteklemiş ve Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası misyonu aracılığıyla, Kosova'da istikrarın sağlanmasında hazır olduğunu açıklamıştır. Bu tedbirin bir parçası olarak AB, Kosova'da adli ve hukuki makamlara yardımcı olmak için, Şubat 2008 tarihinde Kosova'da Avrupa Birliği Hukuk Misyonu'nu kurmuştur.⁷⁵⁷

EULEX Kosova'da düzenin korunması ve hukukun üstünlüğünü egemen kılmak için Kosova kurumlarına yardım etmeye odaklanmıştır. Bu hukuk devletinden sorumlu izleme ve danışma makamlarını, yargı hizmetlerinin yanı sıra gümrük hizmetlerini, etnik suçlar, rüşvet, organize suçlar, mali suçlar ve savaş suçları gibi konuların araştırılması ve bağımsız bir şekilde soruşturulmasına yardımı da içermektedir. Yargı sürecinin güçlendirilmesine yönelik hükümler de yer almaktadır. EULEX'in yetkisinde çok etnisiteli bir toplum kavramının önemi vurgulanmıştır. Haziran 2012 tarihinde sona erecek olan EULEX görevi Haziran 2010 tarihinde ikinci kez uzatılmıştır.⁷⁵⁸ EULEX'in tavsiyelerinin etkinliğine uyumla ilgili bir izleme mekanizması oluşturulmuştur. Misyonun asıl amacı Kosova'nın kendi kendini sürdürebilen bağımsız kurumlara sahip olmasıdır.⁷⁵⁹ EULEX, AB tarafından gerçekleştirilen ve 3200 personeli ile en büyük sivil misyondur.⁷⁶⁰

EULEX'in - Polis, Adalet ve Gümrük – olmak üzere üç sektör üzerinde yoğunlaşması amaçlanmış ve organize suçlar, etnik suçlar, mali suçlar ve savaş suçları gibi konuların araştırılması ve bağımsız soruşturması hassas

⁷⁵⁶ United Nations Security Council, Resolution 1244 (1999), s. 2-3.

⁷⁵⁷ Official Journal of the European Union, 'Council Joint Action 2008/124/CFSP of 4 February 2008 on the European Union Rule of Law Mission in Kosovo, EULEX Kosovo.

⁷⁵⁸ Official Journal of the European Union, 'Council Joint Action 2010/322/CFSP of 8 June 2010 amending and extending Joint Acton 2008/124/CFSP on the European Union Rule of Law Mission in Kosovo, EULEX Kosovo'.

⁷⁵⁹ EULEX Programme Office, 'EULEX Programme Report 2010', s. 6.

⁷⁶⁰ <http://www.balkaninsight.com/en/article/eulex-s-leaves-kosovo-in-june-2014>

olan suçların soruşturma ve kovuşturma hakkını saklı tutarak, “Kosova’da hukukla ilgili tüm alanlarda izleme, aracılık ve tavsiyelerde bulunmak” olarak belirlenmiştir.⁷⁶¹

Sırbistan EULEX’in Kosova’daki meşruiyetini hiçbir zaman kabul etmemiştir.⁷⁶² EULEX’in çabalarına rağmen, ülkenin Kuzeyi üzerindeki kontrol ve EULEX’e olan yerel destek eksikliği problemi devam etmiştir. EULEX’in çalışmaları üst düzey yolsuzluk davalarını görme konusunda verimsiz olduğu ve Sırp’ların çoğunlukta olduğu kuzey bölgesinde etkisiz olduğu yönünde eleştirilmiştir.⁷⁶³ Mart 2011’de, kuzeydeki Mitrovica belediyesi EULEX ile tüm bağlarını kesmeye karar vermiştir.⁷⁶⁴ Avrupa Bakanlar Kurulu kararıyla, EULEX’in görev süresi, Haziran 2014’e kadar uzatılmıştır.⁷⁶⁵

4.2.3. Birleşmiş Milletler Kosova Kalkınma Programı

Birleşmiş Milletler Kosova Kalkınma Programı (UNDP Kosovo) BM’nin bir parçasıdır ve 14 BM ajansından ve programı⁷⁶⁶ndan oluşmaktadır. Kosova’daki Birleşmiş Milletler Geçici Yönetim Misyonu (UNMIK) resmi Kosova özerk yönetimi yerine kısa vadeli sivil idari hizmetler sunmak amacıyla kurulmuş, UNDP ise, Kosova’da uzun vadeli gelişme hedeflerini gerçekleştirmek üzere kurulmuştur.

⁷⁶¹ Office of the Head of Mission EULEX Kosovo (2010). "EULEX Programme Report 2010". Available at: <http://www.eulex-kosovo.eu/docs/tracking/EULEX%20Programme%20Report%202010%20.pdf>, (Erişim 14 Nisan 2011).

⁷⁶² <http://www.balkaninsight.com/en/article/eulex-s-leaves-kosovo-in-june-2014>, (Erişim 15 Nisan 2011).

⁷⁶³ <http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/features/setimes/features/2012/06/14/feature-03>.

⁷⁶⁴ "Serbs in North Cut Ties with EULEX". B92 [online] 16th January. Available at: http://www.b92.net/eng/news/politicsarticle.php?yyyy=2011&mm=03&dd=30&nav_id=73508, [Erişim 15 Nisan 2011]

⁷⁶⁵ <http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/features/setimes/features/2012/06/14/feature-03>,

⁷⁶⁶ UNDP, ILO, UN Habitat, FAO, IOM, OHCHR, OCHA, UNOPS, UNHCR, UNFPA, UNIFEM, UNICEF, WHO ve Dünya Bankası.

BM bölgede barışı inşa etme yaklaşımının bir parçası olarak, UNDP Kosova, dört temel alanına odaklanmıştır:

1. Güvenlik ve hukukun üstünlüğü
2. Ekonomik kalkınma ve istihdam
3. Demokratik yönetim ve
4. Çevre ve Sosyal Konular

Gelecekle ilgili olarak ise “güvenlik ve yargı kuramlarının güçlendirilmesi, uzlaşma ve yerinden edilmiş kişilerin yeniden topluma entegrasyonu, toplulukları dengeli hale getirme, sivil toplumun güçlendirilmesi, merkezi ve yerel yönetim kurumlarının kapasitesinin geliştirilmesi, işsizlikle ve yoksullukla mücadele ve sürdürülebilir kalkınma ve çevrenin korunması” amaçları belirlenmiştir.⁷⁶⁷

UNDP Kosova programında da, ICO ve EULEX gibi reformların uygulanması ve adem-i merkezîyetçilik ilkesinin uygulanmasının yanı sıra, yerel yönetim kurumları için kapasite geliştirme ve sivil toplumun güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Azınlıkların ve kadınların sosyal durumları UNDP'nin amaçlarından biridir.

Aynı zamanda Birleşmiş Milletler Kalkınma Programında da sunulan ve yinelenen hedefler adem-i merkezîyetçilik, yerel yönetim kurumları için kapasite geliştirme ve sivil toplumun güçlendirilmesidir. Azınlıkların ve kadınların sosyal durumları da UNDP'nin amaçlarındandır.⁷⁶⁸

4.2.4. Birleşik Krallık Uluslararası Kalkınma Departmanı

Uluslararası Kalkınma Departmanı (DFID), gelişmekte olan ülkeler için devlet yardımını yöneten bir Birleşik Krallık hükümeti birimidir. Bu birim BM

⁷⁶⁷ UNDP Kosovo, *Priorities and Expected Results*, <http://www.ks.undp.org/?cid=2.160>, (Erişim 20 Nisan 2011).

⁷⁶⁸ UNDP Kosovo, *Security and Rule of Law*, <http://ks.undp.org/?cid=2.90>, (Erişim 20 Nisan 2011).

Binyıl Kalkınma Hedefleri'nden biri olan, dünyada yoksulluğu 2015 yılına kadar ortadan kaldırmak için çalışmaktadır. Kosova ile ilgili olarak, Batı Balkanlardaki bölgesel girişimlerin bir parçası olarak DFID, Kosova'da iyi yönetim ve devlet inşasına ilişkin dört önemli alanda destek sağlamaya çalışmaktadır. Bunlar:

1. Kamu yönetimi reformu,
2. Kamu mali reformu,
3. Adem-i merkezîyetçilik,
4. Hukukun üstünlüğü.⁷⁶⁹

DFID'in Kosova'daki ilgisi Eski Yugoslavya'nın dağılmasından sonra başlamıştır ve sadece Kosova üzerine odaklanmaktan ziyade Balkanlar bölgesi açısından görülmektedir.⁷⁷⁰

AB organları ile yakın işbirliği içinde çalışan DFID, kalkınma stratejileri için AB üyeliği gibi ortak bir bölgesel ilgi oluşturmaya çalışmaktadır. Bu çabanın bazı örnekleri ekonomik ve siyasi yönetimi geliştirmek için destekleme politikaları, Avrupa entegrasyonu ve kalkınma stratejilerinin uygulanması ve Avrupa Komisyonu kalkınma yardımı ve yoksulluk programlarının etkinliğini artırmak için hükümetlerin kapasitesini artırmaktır. DFID tarafından yürütülen projeler genel olarak, hukukun üstünlüğünün artırılması, yönetimin geliştirilmesi ve yoksulluğun azaltılması konularına odaklanmıştır.⁷⁷¹

⁷⁶⁹ Department for International Development, Kosovo, <http://www.dfid.gov.uk/Where-we-work/Europe/Kosovo/>.

⁷⁷⁰ Department for International Development, Regional Programme Evaluation: Western Balkans, Evaluation Report EV693, October 2008, s. 24-25.

⁷⁷¹ Department for International Development, Regional Programme Evaluation: Western Balkans, Evaluation Report EV693, October 2008, s. 25.

4.2.5. Uluslararası Yönetimin Eleştirisi

Kosova'daki çatışmanın sona ermesinden sonra, uluslararası toplumun büyük diplomatik, finansal ve güvenlikle ilgili çabalarına rağmen, güçlü bir devletin temellerinin atılması ve barışçı bir toplumun desteklenmesi sürecinde başarılı olmadığı yönünde değerlendirilmektedir. Uluslararası müdahale ve barış inşasının Kosova'daki gerginlik ve düşmanlıkları azaltması yerine, pekiştirdiği görülmektedir.⁷⁷²

Uluslararası toplum tarafından yapılan ekonomik yardım ve geçici uluslararası yönetimin, Kosova'daki mevcut sosyal ve ekonomik gerilimleri çözmek ya da nüfus için ekonomik fırsatları arttırmak konusunda bazı sorunlar vardır. Finansal yardımlar, Kosova'nın ekonomik büyümesini güçlendirmek ve sürdürülebilir gelişmeyi sağlamak konusunda yeteri kadar başarılı olamamıştır. Bunun nedeni uluslararası daha çok güvenlik alanına odaklanmış ve ekonomik gelişmeye yeterince önem vermemiştir. Güvenlik alanına odaklanmak, gruplar arasında var olan gerginlikleri ortadan kaldırmamış, aksine karşılıklı kuşkular ve güvensizlikleri derinleştirmiştir.

BM Kalkınma Programı'nın 2004 tarihli bir raporunda, 1999'dan beri yerel polis reformunun UNMIK'ın ve Kosova'nın en görülebilir kazanımlarından birisi olarak değerlendirmiştir.⁷⁷³

Uluslararası topluluk, gruplar arasında güven inşasına odaklanmaktan ziyade, kurumsal yapıların inşasına odaklanmakla eleştirilmektedir. Güven inşası, sivil toplum örgütlerinin desteğini gerektiren ve birçok biçimde gerçekleştirilebilen bir süreçtir. Bu süreçte, adaletin sağlanması, toplulukların kolektif bir şekilde suçlanması yerine savaş suçlarının yargılanması zorunludur. 2004'de düzenlenen Çatışma Önleme ve Barış inşası

⁷⁷² Heinemann-Grüder, Grebenschikov, **a.g.m.**, s. 47.

⁷⁷³ Heinemann-Grüder, Grebenschikov, **a.g.m.**, s. 47-48.

Konferansı'nda, özellikle eğitimin önemine, kurumların şeffaflığına ve çatışma önleme konularına vurgu yapılmıştır.⁷⁷⁴

UNMIK, STÖ'leri ve medya ile yakın ve düzenli çalışma yapmaksızın, güvenlik sektörünü geliştirme yaklaşımında olmakla eleştirilmiştir. Aralarında the Balkan Peace Team, Pax Christi, the Civil Peace Service, The United Methodist Committee, the International Rascue Committee on Relief, the Catholic Relief Service and Partners for Democratic Change gibi örgütlerin bulunduğu bir dizi uluslararası STÖ, yerel düzeyde barış inşasına yönelik ve etnik gruplar arası diyalogun geliştirilmesi için faaliyetlerde bulunmuştur.

Bosna'daki uluslararası yönetim, yeni siyasi kurumların oluşturulması ve Sırp, Boşnak ve Hırvatlar arasındaki etkileşimin işlevsel hale gelmesiyle ilgili sorunlarla karşılaşmışken, Boşnak ve Hırvatlar'ın statüsü açık bir şekilde tanımlanmıştır. Kosova'nın nihai statüsü ise, bağımsız bir devlet olmasının bölgede istikrarsızlığa neden olmasına ilişkin endişeden dolayı, yapılan düzenlemelerde tanımlanmadan bırakılmıştır. UNMIK, Kosova'nın statüsünün belirlenmesinden önce, idari, sosyal ve politik standartların oluşturulması koşulunu getirmiştir. Ancak, daha sonra UNMIK, Kosovalı Arnavutlar tarafından bağımsızlıklarına bir engel olarak görülmeye başlanmıştır.⁷⁷⁵ 2004'de Kosovalı Arnavutlar'ın BM ve NATO personeline karşı yaptığı ayaklanmalar, 19 kişinin ölümüyle sonuçlanmış, bunun üzerine 24 Ekim 2005'te BM'e bağımsızlığa doğru bir süreci içeren yeni bir yaklaşım (Comprehensive Review of the Situation in Kosova) sunulmuştur.

Ekim 2005'te Kosova'nın nihai statüsünü belirleyecek süreci başlatmak üzere, Martti Ahtisaari BM Özel Temsilcisi olarak göreve atanmıştır. 2007'de, Eide tarafından sunulan yaklaşımın önerileri doğrultusunda, yerel kurumlar ve uluslararası kurumlar arasında yetki dengesini sağlayabilecek yeniden yapılandırılmış bir plan hazırlanmıştır. Planda gücün Kosova kurumlarına devredilmesi, ancak uluslararası gözetim

⁷⁷⁴ Heinemann-Grüder, Grebenschikov, a.g.m., s. 48-49.

⁷⁷⁵ **Failure to Protect, Anti-Minority Violence in Kosovo, 2004**, Human Rights Report, July 2004, Vol. 16, No.6, s. 17.

ve otoritenin tamamen terk edilmemesi önerilmiştir. UNMIK'ın üçlü bir uluslararası varlıkla değiştirilmesi, NATO güvenliğinin temel garantörü ve yargı sistemini geliştirmek için yeni bir Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası Misiyonu (EULEX). Uluslararası varlığın üçüncü bileşeni ise, Avrupa Birliği Özel Temsilcisi olarak da görev yapacak uluslararası bir Sivil Temsilci olarak belirlenmiştir.⁷⁷⁶

Kosova'nın kuzeyinde görülen şiddet olayları, Kosova'da barışın ne kadar kırılgan olduğunu ve her iki etnik grubun uzlaşmadan ne kadar uzak olduğunu göstergesi olarak görülmektedir. Franks ve Richmond'a göre Kosova'da ortaya çıkan süreç, "sanal bir barış"tır.⁷⁷⁷

4.3. KOSOVA ÇATIŞMASININ PSIKOLOJİK ANALIZI

4.3.1. Kimlik

Osmanlı İmparatorluğu döneminde sosyal yapılanma dine dayanan ve millet sistemi olarak adlandırılan bir sisteme göre oluşturulmuştu. Ulus ya da milliyetçilik kavramları yoktu. Kosova'daki grupların kimlikleri ve yasal statüleri de dini bağlanmalara dayanmaktaydı.⁷⁷⁸ On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun zayıflamaya başlamasıyla, Balkan bölgesinde Rusya ve Avusturya-Macaristan etkisi artmış ve milliyetçiliğin artan etkisi altında, çeşitli etnik grupların her biri diğeriyle rekabete başlamıştır. Özellikle Avusturya-Macaristan ve Sırbistan, bir okullar ağının kurulması yoluyla, bölgede kültürel ve eğitimle ilgili bir program başlatmıştır. Bu, Kosova'da

⁷⁷⁶ Hehir, Aidan, "Introduction: Intervention and Statebuilding in Kosovo", **Journal of Intervention and Statebuilding**, Vol. 3 number 2, (June 2009), s. 135-142, s. 135.

⁷⁷⁷ Franks, Richmond, **a.g.m.**, s. 89.

⁷⁷⁸ Frantz, Eva Anne; "Violence and its Impact on Loyalty and Identity Formation in Late Ottoman Kosovo: Muslims and Christians in a Period of Reform and Transformation", **Journal of Muslim Minority Affairs**, Vol. 29, No.4, 2009, s. 455-468.

kimliklerin dönüşümü ve çatışmaların ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır.⁷⁷⁹

Kosova yüzyıllardan beri, Sırp ulusal kimliğinin önemli bir bileşeni idi. Çünkü Kosova Savaşı ve Lazar'ın "cennetle ilgili seçim"i sonrasında, Kosova'nın "kutsal toprak" olarak nitelendirildiği bir mit oluşmuştur. Kosova, Sırp şehitlerinin kanlarıyla sulanmış bir yer olarak tüm Sırlar için kutsal bir yer haline gelmiştir. Komünizm döneminde yasaklanan kutsal Sırp bölgesi olarak Kosova, 1981'den sonra Sırp politik söylemine aşamalı bir şekilde girmeyi başlamıştır. Kosova'daki Arnavut ayaklanmaları da tetikleyici bir faktör olmuş ve Sırp ve Karadağlılar Kosova'dan artan şekilde ayrılmaya başlamışlardır. Bu, Sırlar için, bölgenin kaybedilmesi anlamına gelmiş ve 1986'da bu mitler Sırların politik mobilizasyonu için zemin hazırlamıştır. Pavkovic'e göre Sırlar'ın ulusal gururlarını ve kimliklerini kurtarmak için Sırların kutsal bölgeleri olan Kosova'nın kontrolünü geri kazanma ihtiyacı hissetmiştir.⁷⁸⁰

Kosova ile ilgili mit, Sırp ulusal bilincinin oluşmasında önemli bir role sahiptir ve 19. yüzyılda Avrupa'nın birçok bölgesinde gelişen milliyetçi düşünceler de, Sırların ulusal bilincini etkilemiştir.⁷⁸¹ Bu dönemde mit, ulusal farkındalığın artması bağlamında yükselmiş ve Osmanlı öncesinde Sırların görkemli bir geçmişi olduğuna vurgu yapmıştır.

I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Yugoslav devleti etnisite kavramına dayanmıştır. Güney Slavlar bir etnisiteyi paylaşıyordu ve aynı devlet içinde yer almalıydılar. Etnisite, "ırk" nosyonu anlamına geliyordu ve esası dildi. Aynı dili konuşan insanlar, aynı ulusun üyeleriydiler ve aynı devlet içinde yaşamaları gerekirdi. Ondokuzuncu yüzyılda yaygın olan bu tür sosyal düzenlemelerle, bir devletin yaratılmasında tek vurgunun dil üzerine olması, Güney Slavlarının kimliğin diğer bileşenleri olan ayrı tarihleri ve önceki

⁷⁷⁹ Poulton, **a.g.e.**, s. 55.

⁷⁸⁰ Pavkovic, **a.g.e.**, s. 5.

⁷⁸¹ Malcolm, **a.g.e.**, s. 79.

deneyimleri, çeşitli beklentileri ve iddiaları, dini bağlanmaları kadar görmezlikten gelinmiştir.⁷⁸²

Komünist Yugoslavya döneminde ise çok fazla başarılı olarak değerlendirilmese de, bir etnik kimlik olarak Yugoslavya kimliği vardı. Sonuçta etnik gerilimlerin çok eskiye dayandığı bir ülkede etnik gruplar arasındaki çatışmalar, sistemin çökmesinden sonra kolaylıkla canlanmıştır.⁷⁸³ Eski Yugoslavya'daki komünist rejim, etnik eşitlik ve temsilde eşitliğe daha çok dikkat vermiştir ve az gelişmiş bölgelere ekonomik yardım yapılmıştır. Bu anayasal sistemde etnik gruplar için temsil eşitliği amaçlanmıştır. Bu kimlik bir açıdan, Yugoslavya'da etnik gruplar arasındaki çatışma eğilimlerine karşı güçlü bir bariyer oluşturmuştur.⁷⁸⁴

1960'larda Yugoslav politik sisteminin yaratıcıları, gruplar arasında etnik çatışma çıkabileceğinin farkındaydı. Yapılan anayasal düzenlemeyle etnik grupların politik yaşamı bütün düzeylerinde etnik grupların zorunlu bir şekilde eşit temsili sağlanarak, etnik eşitlik kurumlaşa çalışılmıştır.⁷⁸⁵ Örneğin Kosova ve Voyvodina'ya 1974'te otonomi verilmiş ve buralardaki sorun çözülmeye çalışılmıştır. Tom Gallagher'e göre, Yugoslavya farklı politik yapılara ve toplumdaki büyük grupların birbiriyle bağdaşmayan umutları ve korkulara sahipti.⁷⁸⁶ Yugoslavya'daki etnik gruplar arasında dayanışma kavramını vurgulayan yönetim, benzerlikleri vurgulamaya ve ayırıcı özellikleri bastırmaya çalışmıştır.⁷⁸⁷ Ramet'e göre, Tito boş bir çekirdek etrafında genel bir kimlik inşa etmeye çalışmıştı.⁷⁸⁸ Rekabet halindeki bu milliyetçi görüşler,

⁷⁸² Schöpflin, G; **Nations, Identity, Power: The New Politics of Europe**, Hurst&Co. Ltd., London, 2000, s. 330-331.

⁷⁸³ Flere, Sergej; "Explaining Ethnic Antagonism in Yugoslavia", **European Sociological Review**, Vol.7, No.3, 1991, s. 183-193, s. 193.

⁷⁸⁴ Flere, **a.g.m.**, s. 183.

⁷⁸⁵ Flere, **a.g.m.**, s. 183.

⁷⁸⁶ Gallagher, **a.g.e.**, s. 125.

⁷⁸⁷ Jenkins, B.; Sofos, S.A.; **Nation and Identity in Contemporary Europe**, Routledge, London, 1996, s. 257.

⁷⁸⁸ Ramet, Sabrina; **Balkan Babel: The Distintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to Ethnic War**, Westview Press, Oxford, 1999, s. 19.

1991’de Yugoslavya’nın iç savaşa girmesi ve federal sistemin yıkılmasıyla sonuçlanmıştır.⁷⁸⁹

Kosova’nın bağımsızlığını amaçlayan Kapsamlı Teklif’te ise, bir devlet olarak Kosova’nın bir devlet olarak statüsünü sağlamlaştırmaya çalışırken, demokratik ilkeler, insan hakları ve eşitlik, serbest piyasa ekonomisi, devlet kimliği. Çoklu etnisite ve temel özgürlükler gibi birçok temel kavramların ana hatları ortaya konmuş ve garanti altına almaya çalışmıştır. Teklifte, devlet kimliğini, bayrağı, milli, marşı ve diğer ulusal semboller gibi unsurları Kosova’nın çoklu etnik karakterini yansıtmaya ifade edilmiştir. Teklifin II. Eki, Kosova’daki farklı grupların haklarına ilişkin hükümler ve yükümlülükler ortaya koymuştur. Bu Ek, bir topluluk olarak daha fazla haklar veren dini veya etnisiteleri nedeniyle onları salsal bir grup olarak kabul etmiş ve temel etnik eşitliklerini garanti altına almaya çalışmıştır. Hükümeti, toplulukların kültürel kimliklerini korumak ve geliştirmek için girişimlerini desteklemeye çağırmıştır. Aynı zamanda hoşgörü kavramını vurgulamış ve barış ruhunu teşvik etmek için farklı topluluklar arasındaki diyaloga çağrıda bulunmuştur. Teklifte Kosova’da farklı kimlikleri korumaya yönelik çaba vardır.⁷⁹⁰

Hoşgörü ve eşitlikle ilgili olarak devletin yükümlülüklerine ilaveten hakların ve onların topluluklarının hakları da detaylarda açıklanmış ve eşitliğe vurgu yapılmıştır. Bütün kültürlerin korunması ve tanınması yoluyla Kosova’da farklı kimliklerin uzlaştırılması amaçlanmıştır.⁷⁹¹ Ayrıca BMGS Özel Temsilcisine, toplulukların ve üyelerinin haklarının korunması amacıyla gerekli durumlarda öz-yönetimin işleyişine müdahale etme yetkisi de verilmiştir.⁷⁹²

⁷⁸⁹ Gallagher, **a.g.e.**, s. 125.

⁷⁹⁰ Assembly of Kosovo, “Kosovo Declaration of Independence”, <http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,128,1635>, s. 3-18.

⁷⁹¹ Kosova Öz-Yönetim Anayasası, Bölüm 4.1, s. 8.

⁷⁹² Kosova Öz-Yönetim Anayasası Bölüm 4.4., s. 9.

4.3.2. Kosova'da İç-Grup Dış-Grup İlişkileri ve Düşman İmajı

Kosovalı Arnavutlar ve Sırlar arasındaki düşmanlığın kökenleri, 1389 Kosova Savaşına kadar uzanmaktadır. Bu tarihten sonra iki grup arasındaki ilişkiler, kimi zaman uyum içinde devam etmiş olmasına rağmen, “düşman” imajı açık ve gizli şekillerde devam etmiştir. Prens Lazar bir “kahraman” ve “fatih” olarak görülmüş, Sultan I. Murad ise “düşman” olarak adlandırılmış ve Sırlar tarafından Türkler’in “düşmanlaştırılması süreci yüzyıllar boyunca devam etmiştir.⁷⁹³

Kosova'da iç ve dış gruplar arasındaki ayırımın, belirsizlik dönemlerinde ve sosyal değişimlerin olduğu dönemlerde arttığı görülmektedir. Herhangi bir ani sosyal değişiklik ya da belirsizlik durumunda, grup üyeleri arasında korkular, kolaylıkla ortaya çıkmaya başlamaktadır. Merkezi otoritenin zayıflaması gibi bir durumda, gruplar kendi yaşamları için kaygı ve korku duymakta ve bu durum grup üyelerinin şiddet için hazır hale gelmesine neden olabilmektedir.⁷⁹⁴

Bu tür belirsizlik dönemlerine bir örnek, Kosova'da, haklara ilişkin düzenlemeler içeren Tanzimat Fermanı'ndan sonra görülmüştür. Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında şiddet hareketleri başlamıştır. Tanzimat Fermanı ile düzenlenen reformlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşmesini ve farklı dinlere mensup grupları eşit hale getirmeyi amaçlamıştı. Ancak bazı Müslümanlar ve Hıristiyanlar, Tanzimat reformlarına şiddetle tepki göstermiştir. Müslümanlar reformların onların toplumdaki yasal ve sosyal durumların garanti altına alan İslam hukuku ilkeleriyle uyumlu olmadığını iddia etmiştir. Hıristiyan nüfus içinde ise, askerlikten muaf olmak gibi bazı haklarını kaybetme korkusu başlamıştır. 19. ve 20. yüzyıllardaki reformlar sonrasında İmparatorluk içindeki farklı gruplar arasında şiddet eylemleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu ve Hıristiyan

⁷⁹³ Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek*, s. 61-63.

⁷⁹⁴ Lake, David A.; Rotchild, Donald; *Containing Fear: The Origins and Management of Ethnic Conflict*, *International Security*, 1996, 21,2: 41-75, s. 43.

devletler arasında Kosova'nın dışında gerçekleşen savaşları ilişkin algılar da, "intikam"la ilgili şiddet eylemlerinin artmasında etkili olmuştu. Biz ve onların algılanması, şiddet yoluyla güçlenmiş ve kimlik biçimlenmesi süreci dini bölünmeler yoluyla gerçekleşmiştir.⁷⁹⁵

Başka bir belirsizlik Bosna Savaşı ve Dayton barış anlaşmaları sonrasında ortaya çıkmıştır. 1995'teki Dayton barış anlaşmalarından sonra Kosova'daki durum değişmeyi başlamış ve Sırp politikacılar, "düşmanlarından korumak "üzerine propaganda yapmaya başlamışlardır.⁷⁹⁶

Kosova açısından ise, Dayton düzenlemelerinin Kosova sorunundan bahsetmemesi, otonomi beklentisi içinde olan Kosovalılar açısından hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Kosova halkının, pasifist politika izlemeyi seçen liderleri İbrahim Rugova'ya olan destekleri azalmıştır. Bu şartlar altında Kosova Kurtuluş Ordusu milliyetçi amaçlarla örgütlenmeye başlamıştır.⁷⁹⁷

Kosova'da meydana gelen büyük ölçekli demografik değişimler de, iç grup-dış grup oluşumunda özel bir etkiye sahip olmuştur. Eski Yugoslavya'daki etnik gerilimin de önemli bir demografik kaynağı, Kosova'dan Sırpların göç etmesiydi. Sırpların "ulus" düşüncesini kaynağı olarak görülen Kosova neredeyse tamamen Arnavutların yaşadığı bir yer haline gelmişti. Savaş sonrası devam eden demografik değişiklikler, sadece Kosova içinde ve Sırbistan içinde politik yansımaları sahip değildi. Bu, tüm politik sistemin önemli ölçüde değişmesiyle sonuçlanmıştır. Sırp yetkilileri, Kosova'nın otonomisini, Sırbistan otoritelerinin yetki alanına girecek şekilde sınırlamayı amaçlayan politik reformlar yapmışlardır. İlk Yugoslav devleti, geniş ölçüde, devletin biçimlenmesinde ana rolü oynayan Sırpların etnik hegemonyası altında oluşturulmuştu.⁷⁹⁸

⁷⁹⁵ Frantz, **a.g.m.**, s. 455-457.

⁷⁹⁶ Mertus, Julie A.; **Kosovo: How Did Myths and Truths Started a War**, Berkeley, Univ.of California Press, 1999, s. 5-6.

⁷⁹⁷ The Kosovo Report, **a.g.r.**, s. 35.

⁷⁹⁸ Flere, **a.g.m.**, s. 185-190.

Woodward'ın belirttiği gibi, 1980'lerde ortaya çıkan siyasal ve ekonomik sorunların yanı sıra, Sırlar ve Arnavutlar arasında karşılıklı kuşku ve ittialarla ağır bir psikolojik atmosfer oluşmuştur. Arnavutlar Sırlar'ın içme sularını zehirlediklerini iddia ederken, Sırlar da Arnavutlar'ın Sırp kadınlara tecavüz ettiklerini iddia etmiştir.⁷⁹⁹ Etnik gruplar arasındaki "düşman" imajı, Eski Yugoslavya dağılmadan önceki birkaç yılda en şiddetli noktasına ulaşmıştır.

Çatışma sonrası dönemde de gruplar arası ilişkilerin korku faktöründen etkilendiği görülmektedir. Marija Spanovic ve ark. Sırbistan'daki Sırp-Arnavut ilişkileri bağlamında, korku ve öfke duyguları ile gruplar arası agresyon arasındaki ilişkiyi anlamak için çalışmalar yapmıştır. Sırbistan'daki devam eden çatışma bağlamında, dış-gruba karşı korkunun, agresyon için motivasyonu artırdığını bulmuşlardır. Hem korku ve agresyon arasındaki ilişkiler hem de öfke ve agresyon arasında bağlantılı olduğu bulunmuştur. Yani devam eden, çözülmemiş gruplararası bir çatışmada, hem korku hem de öfkenin, agresyonun prediktörleri olduğu ortaya çıkmıştır.⁸⁰⁰

Kosova'nın yeniden yapılandırılması sürecinde ilişkilerin düzenlenmesi ve "düşman" imajının azaltılmasına ilişkin bazı önlemler Kosova Öz-Yönetim Anayasasında vurgulanmıştır. Örneğin Öz-Yönetim Geçici Kurumlarına, Kosova medyasında hakaret veya kin içerikli yayınların yapılmasının önlenmesi için, uluslararası insan hakları ve ifade özgürlükleri standartlarına uygun olarak kanunları ve icra mekanizmalarını kabul etmekle ilgili sorumluluk verilmiştir.⁸⁰¹

⁷⁹⁹ Woodward, **a.g.e.**, s. 287.

⁸⁰⁰ Spanovic, Marija vd., **Fear and anger as predictors of motivation for intergroup aggression: Evidence from Serbia and Republika Srpska**, *Group Processes & Intergroup Relations*, 2010, 13(6) 725–739, p. 729-732.

⁸⁰¹ Kosova Öz-Yönetim Anayasası, Bölüm 5. 4., s. 12.

4.3.3. Kolektif Hafıza

Hafıza çatışmasının ortaya çıkmasında ya da yeniden ortaya çıkmasında önemli bir rol oynayabilmektedir. Etnik çatışma çoğu zaman kolektif intikam duygusunu davet ettiği için, gelecekteki çatışma olasılığı aslında bugün de mevcut olduğu düşünülmektedir. İntikam duygusu bir ya da birden çok nesli öncesine ait anlaşmazlığa dayanabilmektedir. Yıllar boyunca, çatışma içinde yer alan gruplar çatışma hakkında seçici bir şekilde kolektif anılarını oluşturmakta ve kendilerini savunmak, haklı göstermek, “yüceltmek” ve “mağduriyetlik” için bu anılara dikkat vermektedirler. Kolektif hafıza, aynı zamanda eğitim sistemleri aracılığıyla yeni nesilleri aktarılmakta ve toplumsal kültürlü birleşmekte, böylece grubun sosyal kimliğine katkıda bulunmaktadır.⁸⁰²

Kolektif hafıza, genellikle birisinin kendi grubu ve diğer gruplar arasındaki tarihi ilişkiler kadar kahramanlık ve şiddetle ilgili imajları da içermektedir. Kolektif anılar liderler ve entelektüeller tarafından da politik amaçlarla kullanılmaktadır.⁸⁰³

Smith, kolektif hafıza ile benzer anlama gelen “etno-mit” terimini kullanmaktadır. Bu tür mitler, grup ya da ulus için bir bütün olarak ayrı bir kimliği sürdürmeye, kolektif dayanışmayı garantiye almaya ve kolektif hareketlerin meşrulaştırılmasına hizmet edebilmektedir.⁸⁰⁴

Mitler Balkanlar’da milliyetçilikle ilgili olarak önemli bir rol oynamıştır. Kosova sorununda, ulusal mitler her bir grubun Kosova etrafındaki iddialarını haklı çıkarmak için kullanılmış ve ulusal kimliklerini tanımlamalarına yardım etmiştir.⁸⁰⁵

⁸⁰² Bar-Tal, **a.g.m.**, s. 356.

⁸⁰³ Daves, Andy; **Psychologies for Liberation: Views from Elsewhere**, (Ed. Christie, D. J., Wagner, R. V., & Winter, D. A. Peace, Conflict, and Violence: Peace Psychology for the 21st Century), Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, s.

⁸⁰⁴ Smith, **a.g.e.**, s. 182.

⁸⁰⁵ Waller, Michael; Drezov, Kyryl; Gökay, Bülent; **Kosovo : the politics of delusion**, London, Frank Cass, 2001, s. 3.

Uzun süredir devam eden çatışmalar, kültürel olarak toplulukların köklü isteklerinin yanında derin kuşkularını da kapsamaktadır. Sırp anlatıları tamamen Türklerin imajları üzerine şekillenmiştir.⁸⁰⁶ Grupların tüm anlatıları, gerçek olduklarına inandıkları kolektif hafızalar üzerine inşa edilmiştir. Ancak anlatıların önemi, güçlü duygusal tepkileri tetikleyebilmesiyle ilgilidir. Anlatılar, grupların çatışmayı nasıl düşündüğü ve tanımladığını göstermesi açısından önemlidir. Grupların tarihlerinde, her bir taraf, kendi grupları için temel öneme sahip anahtar olayları seçmektedir.

Volkan'a göre, Sırp için seçilmiş travma Kosova Savaşı'dır. Bu seçilmiş travma, çağdaş Sırp kimliğinin görülebilir bir parçasıdır. Arnavutlar, Sırp için "kutsal toprak" olan Kosova'ya yerleştikleri zaman, ulusal benlik saygılarında büyük bir yara açmıştır. Markovic bir analogi yapmıştır: "İsrail için Jerusalem Tapınağının yıkılması ne ise, Hristiyanlar için Golgotha ne ise, Kosova da Sırp için odur."⁸⁰⁷

Sırp toplumu Lazar'ı, Türkler'e karşı son umut olarak görmüştü ve Lazar'ın ölümü onları derinden etkilemiştir. Ortaçağ Sırp devletini ve Sırbistan'daki en güçlü liderlerini kaybetmeleri Sırp için büyük bir trajedi olmuştur. Ayrıca, Kosova Savaşı, Sırp'ların askeri gücünü kırmış olması açısından da önem taşıyordu. Bütün bunlar Sırp tarihinde merkezi olaylar olmuştur. Kosova Savaşından sonra ortaya çıkan mit, yüzyıllar boyunca Sırp kimliğinin korunmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu mit, on altıncı, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllar boyunca, Osmanlılar'a karşı eylemleri teşvik etmiştir. Özellikle on sekizinci yüzyılın sonu itibariyle Balkanlar'daki ulusal bilincin uyanması sırasında Kosova Sırp tarafından kurtuluş ve birleşme hareketleri için önemli bir psikolojik araç olarak kullanılmıştır.⁸⁰⁸

Kosova Savaşı, yüzyıllar boyunca destanlar, yazılar ve ressamlar için favori bir konu olarak kullanılmıştır. Ortodoks Kilisesi de Sırp için sıkıntılı geçen bu sürece ait olayları yorumlamak için, Prens Lazar'ın övüldüğü

⁸⁰⁶ Volkan, **Bloodlines**, s. 47.

⁸⁰⁷ Akt. Vamık, **Bloodlines**, s. 61.

⁸⁰⁸ Emmert, **a.g.e.**, s. 82.

kasideler yazmış ve vaazlar vermiştir.⁸⁰⁹ Bu öyküler, Lazar'ı Sırlar için Hz İsa gibi kutsal bir figür haline getirmiştir. Bunun nedenlerinden birisi, Lazar'ın savaşı kazanarak yeryüzünde bir krallığa sahip olmakla, savaşı kaybedip cennette bir krallığa sahip olmak arasında bir seçim yapması ile ilgiliydi. Prens Lazar'ın cennette gitmeyi seçmesi, Hz İsa ile ilişkilendirilmesine neden olmuştur.⁸¹⁰

Prens Lazar ve Sırp halkı, yaşamlarını “kader” için feda etmiş ve bu şehitlikten dolayı Sırlar, tanrının Sırp halkını koruyacağına ve “barbar” düşman'ın ellerindeki tutsaklıktan bir gün kurtulacaklarına inanmıştır. Thomas Emmert'e göre Sırlar için Kosova Savaşı, tutsaklık ve bağımsızlık arasındaki dramatik bir dönüm noktası olarak hizmet etmiştir.⁸¹¹ Bu geleneğin, Sırbistan'da “karamsarlıkla mücadele etmek ve daha aydınlık bir gelecek ihtiyacı”na yönelik olduğu düşünülmüştür.⁸¹² Prens Lazar'ın seçimi miti ayrıca, iddia edilen askeri ahlaki bir zafere dönüştürme işlevine de hizmet etmiştir.⁸¹³

Malcolm'a göre Kosova Savaşına ilişkin mit, ilk kez 19. yüzyılın sonlarına doğru, Sırp ulusal bilincinde yer almıştır. Mit, ulusal bilinçlilik bağlamında yükselmiş ve Osmanlı öncesinde Sırların geçmişte ihtişamlarına dikkat çekmiştir.⁸¹⁴

Sırlar'ın seçilmiş travması, Yugoslavya'nın dağılmasından sonra, yeni Sırp kimliğinin pekişmesine de yardım etmiştir. Volkan'a göre, Miloseviç'in helikopterle miting alanına gelmesi, Lazar'ın cennetten dönmesini sembolize etmişti. Sırlar şimdi “yeryüzündeki krallığı” seçeceklerdir. Kosova seçilmiş

⁸⁰⁹ Emmert, **a.g.e.**, s. 77-82.

⁸¹⁰ Volkan, **Kimlik Adına Öldürmek**, s. 249.

⁸¹¹ Emmert, **a.g.e.**, s. 80.

⁸¹² Emmert, **a.g.e.**, a. 83.

⁸¹³ Branimir, Anzulovic; **Heavenly Serbia**, London, Hurst&Co., 1999, s. 25.

⁸¹⁴ Malcolm, **a.g.e.**, s. 79.

travmasının canlandırılması, Müslüman Boşnakları ve Arnavutları Türk olarak algılayan Sırplar'ın şiddet eylemleri için zemin hazırlamıştır.⁸¹⁵

Gelecekte ortaya çıkması muhtemel bir çatışmanın geçmişteki ve bugünkü durumlarla güçlü bağlantıları vardır. Çünkü etnik çatışma “kolektif intikam” duygusunu davet etmektedir ve intikam döngüsel bir süreçtir. Bir grup diğer bir gruptan intikam aldığı zaman, bunun şiddetin devam etmesi için zemin hazırladığı düşünülmektedir.⁸¹⁶ Bar-Tal seçici sosyal hatıraların uzun dönem devam eden çatışmalar yoluyla evrildiğini ve kurumlaştığını, nesiller boyunca aktarıldığını iddia etmiştir. Sonuç olarak bu hatıralar, çatışmanın inatçı (intractable) olmasına katkıda bulunmakta ve kendi kendini sürdüren olumsuz bir döngü ortaya çıkmaktadır.⁸¹⁷ Bu nedenlerle bir etnik çatışmanın kontrol altına alınması ve önlenmesi, “kolektif bu günde kolektif geçmişin rolü”nün tam olarak anlaşılmasını gerektirmektedir.⁸¹⁸

Fiziksel şiddetin yer aldığı kolektif anılar ise, bir şiddet kültürünün gelişmesi için temel olarak hizmet etmektedir. Sırayla, şiddet kültürü de, “düşman”ın acımasızlığı, güvensizliği ve insaniyetten uzaklığı algılanması kadar insan kayıplarının meydana geldiği kolektif hafızayı korumaktadır.⁸¹⁹

4.3.4. Mağduriyet ve Düşmanlaştırma Süreçleri

Gruplar arası önyargıda önemli bir faktör, dış grup üyelerini olumsuz özelliklerle ve kalıp yargılarla görmeye yönelik eğilimlidir. Dış tehdit, grup çatışması ya da rekabet, bu eğilimi artırmaktadır. Grup üyeleri, bir başkasına

⁸¹⁵ Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek*, s. 252.

⁸¹⁶ Cairns, Roe, *a.g.e.*, s. 5.

⁸¹⁷ Bar-Tal, *Collective Memory of...*; s. 78.

⁸¹⁸ Cairns, Roe, *a.g.e.*, s. 5.

⁸¹⁹ Bar-Tal, *Collective Memory of...*, s. 79.

benzerliğini “abartmakta” ve dolayısıyla grup bağlılığı artmaktadır.⁸²⁰ Örneğin birçok Sırp, Arnavutları “terörist ya da ayrılıkçı” olarak tanımlanmıştır.⁸²¹

1989-1990’da Kosova’da Arnavut otonomisiyle ilgili kalan son düzenlemeler de kaldırılmış ve Arnavut çoğunluğun yaşadığı bölge bir “polis devleti” olmuş ve sistematik olarak ekonomik ve politik “mağduriyet”e maruz kalmıştır.⁸²²

Kosova, Sırp düşüncesinde Sırp efsanesinin dayanağı olarak görülen bir bölgedir. Ancak büyük oranda Arnavut nüfusunun yaşadığı Kosova’da, Arnavut nüfusunun bu üstünlüğünün Sırp’ın yok olma korkusuna izin verdiği iddia edilmiştir. 1389’daki Kosova Savaşından ileri gelen Sırp “şehitlik” duygusu ulusun, Hristiyanlığın ve Avrupa uygarlığının savunulmasında büyük bir fedakarlık olarak Sırp efsanesinde yazılmıştır.⁸²³ 1912-13 Balkan Savaşları I. ve II. Dünya Savaşlarında hayatını kaybeden Sırp’lar da, şehitlik duygusunun devamında rol oynamış ve tarihçiler ve siyasilerin, Sırp’ları mağdur bir ulus olarak tasarlanmasına hizmet etmiştir.⁸²⁴

Sırp’ların Yahudiler tarafından karşılaşılan eziyetler gibi tasvir edilen imajı da Yugoslavya’nın son yıllarında bilinen bir metafor olmuştur.⁸²⁵ Grup üyeleri kendilerini mağdurlar olarak gördükleri zaman, açıkça bir düşmanı belirlemeleri daha kolay hale gelmektedir.⁸²⁶

Yüzyıllar boyunca Sırp yazarlar ve Ortodoks Kilisesi tarafından kullanılan Kosova Savaşı miti, 1980’lerdeki ekonomik ve siyasi karışıklık döneminde ise, Sloban Milosevic ve Sırp entelektüelleri tarafından kullanılmıştır. Sırp entelektüelleri, 1980’lerin ortasında Kosova’da Arnavutlar

⁸²⁰ Baron, Kerr, Miller, **a.g.m.**, s. 136.

⁸²¹ Barber, T.; **What Makes the Serbs the Way They Are**, The Independent, May 9, 1993.

⁸²² Gallagher, Tom; **My Neighbour, My Enemy: The Manipulation of Ethnic Identity and The Origins and Conduct of War in Yugoslavia**, (In Ed. David Turton, **War and Ethnicity**), Woodbridge, Suffolk ; Rochester, NY : Boydell Press ; San Marino (R.S.M.) : Center for Interdisciplinary Research on Social Stress, s. 59-60.

⁸²³ Ramet, Sabrina, **Nationalism and Federalism in Yugoslavia**, Blomington IN, Indiana Univ. Press, 1991, s. 243.

⁸²⁴ Gallagher, **a.g.m.**, s. 60.

⁸²⁵ Ramet, **Balkan Babel**, s. 20.

⁸²⁶ Mertus, **a.g.e.**, s. 1.

tarafından Sırp azınlığa karşı baskı uygulandığını iddia etmeye başlamıştır. Ayrıca Sırp Ortodoks Kilisesi de, Sırlara karşı katliamlar yapıldığını iddia etmeye ve “soykırım” ifadesini kullanmaya başlamıştır.⁸²⁷

1980’lerin sonları ve 1990’ların başlarında, Sırp propagandaları, Sırp anneleri arasında, oğulların kaybedecekleri ve yeniçeri olarak geri dönerek, kendi ailelerini öldürmek ya da boyunduruk altına almak için geri dönecekleri korkusunu yaratmayı hedeflemiştir.⁸²⁸

1986’da Sırp Bilimler Akademisinde toplanan bir grup entelektüel, 70 sayfalık bir memorandum yayınlarak Sırların Yugoslavya’daki en çok eziyet çeken halk olarak tanımlanmıştır.⁸²⁹ Politik sorunlar, 1987’de etnik grupların yönetimiyle ilgili olarak, Tito’nun yöntemlerden radikal bir şekilde ayrılan bir politikacı olan Sloban Miloseviç’in ortaya çıkmasıyla artmıştır. Sloban Miloseviç, Sırp ulusunun beşiği olarak görülen Kosova’da demografik durumun Sırların aleyhine gerilemesiyle yükselmiştir. 1987’de Kosova’ya ziyaretinde Miloseviç, endişeli Sırlara güvence vermiş ve “bir daha hiçi kimsenin sizi yenmesine izin verilmeyecek” demiştir. Miloseviç İslam’ın Sırlara asla yeniden boyun eğdiremeyeceğini vaat etmiştir.⁸³⁰ Başka bir konuşmasında ise, “bugün altı yüzyıl sonra yeniden savaşaacağız” demiştir.⁸³¹

Gallagher’e göre Yugoslavyanın son dönemlerinde, tarihsel sorunların başarılı bir şekilde manipülasyonu ve bugünkü korkular kolektif bir düşman imajını yaratmıştır.⁸³² Savaş döneminde ise, Sırlar, tıpkı Bosna Savaşında olduğu gibi, Kosova’da Sırp ilkokul çocuklarının zehirlendiğine yönelik iddialar ortaya atmıştır.⁸³³

Sırp politikacılar ve liderler, günümüzde de Sırların seçilmiş travması olan Kosova Savaşını kullanmaya devam etmektedir. Sırların seçilmiş

⁸²⁷ Poulton, **a.g.e.**, s. 17.

⁸²⁸ Volkan, **Kimlik Adına Öldürmek**, s. 253.

⁸²⁹ Ramet, **Balkan Babel**, s. 20.

⁸³⁰ Turton, **a.g.e.**, s. 52.

⁸³¹ Gallagher, **a.g.m.**, s. 58.

⁸³² Gallagher, **a.g.m.**, s. 59-60.

⁸³³ Woodward, **a.g.e.**, 287.

travmasının bugüne yansımalarının son örneği, Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra görülmüştür. Kosova'nın bağımsızlığını reddeden Sırbistan yönetimi, Kosovalı Sırlara olan yoğun desteğini sürdürmektedir. Kosova Meclisi tarafından, 9 Nisan'da kabul edilen Kosova Anayasası'nın, 15 Haziran'da resmen yürürlüğe girmesi üzerine, bu duruma karşı çıkan Kosovalı Sırlar, ülkede bir Sırp Parlamentosu oluşturma kararı almış ve 28 Haziran'da, Mitroviça'da, "Kosova ve Methodija Özerk Bölgesi Sırp Belediyeleri Birliği Meclisi"ni kurmuştur. Tıpkı, Miloseviç'in Kosova'da yaptığı konuşmanın tarihi gibi, yine Kosova Savaşının gerçekleştiği gün olan 28 Haziran tarihi seçilmiştir.

4.3.5. Ülke (*Territory*)

Etnisitenin önemli özelliklerinden birisi belirgin bir bölgeye bağlılıktır. Smith'e göre, bu bağlılığın var olması için belli bir fiziksel coğrafi bölge olması zorunlu değildir. Sembolik olarak coğrafi bir merkezin ya da "anavatan"ın olması bu bağlılık için yeterlidir.⁸³⁴ Birçok etnik çatışmada, toprak ve doğal kaynaklar gibi "gerçek" kaynaklar için mücadele olduğu görülmektedir.⁸³⁵ Kosova'ya ilişkin her iki grubun bölgesel (*teritoryal*) iddiaları çatışmanın önemli bir bileşenidir. Yugoslavya'daki etnik gruplar bölgeyi kendilerine ait yerler gibi dikkate alıyor ve genellikle kendi devletlerin bu bölge üzerinde biçimlendirmeyi dikkate alıyordu.⁸³⁶ Bundan dolayı, çatışmalar farklı etnik grupların sahip olduğu rekabet halindeki bölgesel (*teritoryal*) iddialara sahip olan durumlarda artmıştır.⁸³⁷

Daha önce belirtildiği gibi her iki grup da, Kosova bölgesinin ilk sahipleri olduğunu iddia etmektedir. Arnavut nüfusun çoğunlukta olduğu Kosova, Sırp efsanesinin dayanak noktası olmuş ve bölge, Kosova'daki diğer

⁸³⁴ Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, s. 53.

⁸³⁵ Smith, Eliot, *a.g.e.*, s. 522.

⁸³⁶ Flere, *a.g.m.*, a. 191

⁸³⁷ Flere, *a.g.m.*, s. 191.

gruplardan daha önce Sırp düşüncesinde önemli bir yere sahip olmuştur.⁸³⁸ Arnavutlar açısından, Kosova'ya ilişkin mit daha geriye gitmektedir. Mite göre, eski İliyalılar⁸³⁹ Balkan topraklarındaki ilk yerleşimcilerdir ve bugünkü Arnavutlar da İliyalılar neslinden gelmektedir.⁸⁴⁰

Yugoslavya döneminde yönetim, kasıtlı olarak Kosova'nın Sırp ulusunun başlangıcı olduğuna ilişkin iddiaları reddetmiştir. Arnavutlar "eşit uluslar"dan oluşan Yugoslav devletinin bir parçası olmuştur. Grup bir "birlik"te birbirlerine bağlanmışlardı. Geçmişteki ulusal mitlerin değil "bugün" ün önemini vurgulayan komünist doktrin hakimdi. Ancak komünist yönetimin çökmesinden sonra, eski ulusal mitler yeniden canlanmıştı.⁸⁴¹

Hem Sırp hem de Arnavut milliyetçi kurtuluş mitleri, aynı "kaybedilmiş" bölgenin tek ve haklı "sahibi" olan ulus tarafından geri kazanılması ya da kontrolüne ilişkindir. Her mit, Kosova'yı geri kazanmaya ilişkin kutsal bir nedenle çağrıda bulunmuş ve "düşman"ın buradan çıkarılmasını haklı göstermeye çalışmıştır. Her bir grup bölgedeki diğer yerleşimcilerin geçici olduğunu varsaymış ve onları "düşman" olarak tanımlamıştır. Kosova için mücadele, Sırp'ların bağımsızlık mücadelesinde de önemli bir sembol haline gelmiştir. 19. yüzyıl başında, Sırp'lar için Kosova, önce Osmanlı İmparatorluğundan, sonra da Avusturya-Macaristan İmparatorluğundan Sırp topraklarının kurtarılmasında ana sembol olmuştur. 14. yüzyılda bugünkü Kosova bölgesinde, Sırp'lar güçlerinin zirvesine ulaşmıştı. Bölgenin Osmanlı İmparatorluğu tarafından alınması sonrasında, Kosova Sırp bölgesinin duygusal olarak parçası olarak kalmıştır.⁸⁴² Etnik parçalanma özellikle ülkenin kuzeyinde Mitroviça şehrinde devam etmektedir.

⁸³⁸ Turton, **a.g.e.**, s. 59.

⁸³⁹ İliyalı ismi Yunanlılar tarafından verilmiştir.

⁸⁴⁰ Pavkovic, **a.g.m.**, s. 3.

⁸⁴¹ Pavkovic, **a.g.m.**, s. 4.

⁸⁴² Pavkovic, **a.g.m.**, s. 3.

4.3.6 Uzlaşma-Reconciliation

Kosova'daki Sırların büyük bir kısmı Kuzey Kosova'da ya da Rrahovec, Fushe Kosova, Peja, Decani, Kline ya da Lloqan gibi ayrı yerleşim bölgelerinde yaşamaktadır. Kosova'da etnik gruplar arasında uzlaşmanın sağlanması uluslararası topluluk için bir öncelik olarak görülmediği yönünde eleştirilmektedir.⁸⁴³

Kosova Öz-Yönetim Anayasal Çerçevesinde mülteciler ve yerlerinden olmuş kişilerin evlerine geri dönmesi ve mal ve mülklerini geri alması hakkı vurgulanmış ve bunun için BM Yüksek Komiserliği ve diğer uluslararası kuruluşlar ile işbirliği yapılarak gerekli önlemlerin alınması belirtilmiştir.⁸⁴⁴

Çatışmanın sona ermesinden beri, yaklaşık 200,000 mülteci yer değiştirmiştir, birçok kişinin de Kosova'daki evlerini terk ettiği tahmin edilmektedir. Mültecilerin büyük bir kısmını Sırbistan'a göç etmiş Sırlar oluşturmaktadır.⁸⁴⁵ Mülteci geri dönüşleri Kosova'da da Bosna'da olduğu gibi düşük düzeyde gerçekleşmiştir. 2000 ve 2001 yıllarında 2000 kişi, 2002 yılında ise 3500 kişi Kosova'ya geri dönmüştür.⁸⁴⁶ Mültecilerin geri dönüşü için, *Return and Reintegration in Kosovo* (RRK) projesi çatısı altında, çeşitli projeler uygulanmıştır. I. ve II. Aşama olarak planlanan projelere göre, "go and see" ve "go and inform" ziyaretleri planlanarak, mültecilerin ve yer değiştirmiş kişilerin geri dönmesinin teşvik edilmesi amaçlanmıştır.⁸⁴⁷

Kosova'da da tıpkı Bosna-Hersek'te olduğu gibi kayıp kişiler sorunu, uzlaşma önündeki engellerden birisi olarak devam etmektedir. Uluslar arası Kayıp Kişiler Komisyonu (ICMP), bölgedeki kayıp kişilerin %70'inin akıbetinin

⁸⁴³ Montanaro, Lucia; **The Kosovo Statebuilding Conundrum: Addressing Fragility in a Contested State**, FRIDE, Working Paper, Madrid, October 2009, s. 5.

⁸⁴⁴ **Kosova Öz-Yönetim Anayasası**, Bölüm 3.4., s. 8.

⁸⁴⁵ www.reliefweb.int/W/rwb.nsf/0/b293922fb1b4ecc785256d03006553f3,

⁸⁴⁶ Simonsen, Sven Gunnar; International Peace Research Institute, **Oslo International Peacekeeping**, Vol.0, No.0, Summer 2004, pp.289–311, s. 294.

⁸⁴⁷ Haider, a.g.m., s. 100.

belirlendiğini açıklamış olsa da, birçok aile için kayıp kişilerin bulunması konusundaki süreç yavaş ilerliyor görülmektedir.⁸⁴⁸

Çatışmanın, özellikle genç nüfusun diğer topluluklardan gençlerle etkileşimleri üzerinde önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Kosovalı Arnavut gençlerin diğer etnik grupların üyeleriyle ilişki kurmaya karşı olduğu bildirilmektedir.⁸⁴⁹ Grupların genç üyeleri arasında temasların kurulmasına yönelik sivil toplum çalışmaları yeterli görünmemektedir.

AGİT Daimi Konseyi 1999'da, AGİT misyonunun Kosova'daki etnik gruplar arasında karşılıklı saygı ve uzlaşma (*reconcilliation*) sağlanmasına öncülük edebileceğine ilişkin karar almıştır.⁸⁵⁰

Freedom House isimli STÖ tarafından yürütülen, Kosovo Community Reconcilliation Program (KCRP) STÖ'lerinin çabalarının güçlendirilmesini amaçlayan uzlaşma girişimlerine odaklanmıştır.⁸⁵¹ Devam eden burslar yoluyla, Freedom House 12 sivil toplum örgütüne yardım etmiştir. Freedom House ayrıca, genç NGO liderlerini bir araya getiren toplantılar düzenlemektedir. Örgüt, grupların izole yaşaması ve iletişim eksikliğinin üstesinden gelmeyi amaçlamakta ve kültürel ve sivil toplum işbirliğinde sürdürülebilir gelişmeleri oluşturmaya çalışmaktadır.⁸⁵²

BM'nin 2010'da yayınladığı raporda da, Kosovalı Sırp ve Arnavutlar arasında etnik temele dayanan küçük ölçekli olayları bildirilmektedir. Kosova ve Sırp bayraklarının yakılması, karşılıklı sloganlar, hem Müslüman hem de Ortodokslara ait dini ve kültürel yapıları yıkmaya ve zarar vermeye yönelik olaylar görülmektedir.⁸⁵³

⁸⁴⁸ Kayıp Kişiler Meselesi Uzlaşmayı Engelliyor, <http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/features/setimes/features/2012/05/24/feature-03>, (Erişim 09.07.2012).

⁸⁴⁹ Montanaro, **a.g.m.**, s. 5.

⁸⁵⁰ OSCE Permanent Council Decision, No.305, 1 July 1999.

⁸⁵¹ **Kosovo Community Reconciliation Programme**, January 2007, s. 3-4.

⁸⁵² **Kosovo Community Reconciliation Programme**, s. 3-4.

⁸⁵³ UN Security Council Report of the Secretary-General on the United Nations, 29 October 2010.

Etnik gruplar arasında ortak topluluk duygusunun oluşturulması yapıların düzenlenmesine yönelik politikalarla mümkün olabilir. Ulus inşası süreçlerinde, mültecilerin geri dönüşlerinin kolaylaştırılması ve tüm gruplar için güvenliğin sağlanması, etnik gruplar arasındaki ilişkilerin kolaylaştırılması ve ortak çıkarların geliştirilmesi ve aynı kurumlara sadakatin oluşmasının sağlanmasına yönelik politikalar yoluyla olabilir.⁸⁵⁴

4.3.7. Gruplar Arası İlişkiler

Uluslar ve gruplar arasındaki ilişkilerde algılar, zaman içinde etkileşimler yoluyla biçimlenmektedir. Algılarla ilgili “tehlike” “gerçeklik”ten kazanılmış olmalarına rağmen, zaman içinde “gerçeği” yaratmalarıyla da ilgilidir. Ancak, sosyal algılar değişebilmektedir. Gruplar arasında yeni bakış açıları öğrenilebilir ve değerler ve çıkarlar paylaşılabilir.⁸⁵⁵

“Mağdur” pozisyonu Sırp kimliğinin önemli bir bileşeni olmuştur. Birçok Sırp tarihçi çatışmanın, Kosova’yı terk etmeleri için Müslüman Arnavutlar tarafından Sırp’lara yapılan baskılardan kaynaklandığı yorumunu yapmaktadır. Ancak Frantz’a göre Osmanlı’nın son dönemlerinde Kosova’da görülen şiddet, daha çok “soygun” ve “yağmalama” amacıyla yapılmaktaydı.⁸⁵⁶

Osmanlı geç döneminde Kosova, 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşından ve 1912-1913’teki Birinci Balkan Savaşından direkt olarak etkilenmiştir. Osmanlı-Rus Savaşından sonra Sırp birlikleri, Müslüman Arnavutların neredeyse tamamını çıkarmıştır. Şiddetin artmasına neden olan bu durum, aynı zamanda Arnavut ulusal hareketinin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yer değiştiren Arnavutlar, Kosova’nın doğu kısımlarına yerleşmiş ve etnik gruplar arasındaki ilişkiler kötüleşmeye başlamıştır.

⁸⁵⁴ Simonsen, **a.g.m.**, s. 289.

⁸⁵⁵ Howard, Judith A.; “Social Psychology of Identities”, **Annual Review Of Sociology**, Vol. 26, 2000, s. 367-393, s. 373.

⁸⁵⁶ Frantz, **a.g.m.**, s. 459.

Müslümanlar tarafından Hıristiyanlara karşı şiddet hareketleri başlamıştır. Eva Ann Frantz'e göre bu, Kosova'daki Müslümanlarda oluşan, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldaki savaşlarda yenilmesi ve Balkanlarda yeni devletlerin kurulmasıyla, bölgedeki diğer Müslümanların yerlerinden çıkarılmasının yarattığı "korku"yla açıklanabilir.⁸⁵⁷

Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu bölgede, Müslümanların kovularak etnik homojenleştirme politikası devam etmiştir. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu ve Hıristiyan devletler arasında Kosova dışında gerçekleşen savaşlara ilişkin algılamalar da, "intikam" duygusunun yol açtığı şiddet hareketlerinin artmasına yol açmıştır. Sonuç olarak "biz" ve "onlar" arasındaki ayırım keskinleşmiş ve bu durum da kimlik biçimlendirme sürecinde önemli rol oynamıştır.⁸⁵⁸

Gruplar arasındaki bu şiddet hareketleri hem Arnavut hem de Sırp kimliğinin gelişmesinde etkili olmuştur. Her iki tarafın algılamaları da, şiddet ve "mağdurluk" duygusu tarafından etkilenmiştir. Sırp'ların okullarda yürüttüğü eğitim programı da "diğer"i algısının gelişmesinde etkili olmuştur. Miloseviç yönetimi öncesinde, Kosova'daki Arnavutlar ve Sırp'ların her ikisi de iki grup arasındaki ilişkilerin yakın olduğunu kabul etmektedir. Bazı çalışmalarda da bu durum doğrulanmıştır. Miloseviç'in iktidara gelmesi ve Kosova'nın otonomisinin kaldırılması sonrasında ise, etnik gerginlikler artmıştır.⁸⁵⁹

Günümüzde ise güvenlikle ilgili endişeler yoğun olduğu için, farklı grupların üyeleri arasındaki kişisel ilişki nadir olarak görülmektedir. Sırp'lar, Kosova'da 2001, 2004 ve 2007'de yapılan meclis seçimlerine ve 2007'de yapılan yerel seçimlere katılmamıştır. Sırbistan Kosova'da Sırp'ların çoğunlukta yaşadığı belediyeler için yerel seçimler organize etmiştir. Kosova

⁸⁵⁷ Frantz, **a.g.m.**, s. 459-460

⁸⁵⁸ Frantz, **a.g.m.**, s. 460.

⁸⁵⁹ Simonsen, **a.g.m.**, s. 291.

hükümetinin düzenlediği seçimlere katılımın olmaması da, Kosova'da çok yüksek düzeyde bir etnik kutuplaşma olduğunun göstergesidir.⁸⁶⁰

USO, Sırp azınlığın bulunduğu ve Sırbistan'la güçlü bağı olan Kosova'nın Kuzey bölgesine özel önem vermektedir. Ancak Kosova Hükümeti ve Sırlar arasındaki güvensizlik sorunlarını çözme konusundaki sorunlar devam etmiştir. USO'nun Ağustos 2010 tarihli bir raporunda, Kuzey Kosova'daki Sırlarla görüşmelerde, gruplar arasındaki "güvensizlik" vurgulanmıştır. Sırlar, Kosova Hükümetinin kendileriyle gerçekten ilgilenip ilgilenmediği konusunda hala şüphe içerisindedir. Ayrıca Kuzey'de kanunsuzluk konusundaki artış, alt yapı eksikliği ve ekonomik sıkıntı, Sırlar arasında karamsarlığın artmasına yol açmıştır.⁸⁶¹ Kosova Hükümetini desteklemeyen Sırlar, Sırbistan'a bağlılık göstermektedir. USO, siyasi ve sosyal reform açısından durgunluk ve Kuzeydeki göreceli hukuk sistemi eksikliğine dikkat çekmektedir. Bu izolasyon durumunun Sırlar ve Kosovalı Arnavutlar arasındaki sorunları derinleştirdiği bir gerçektir. ICR'e göre, Kuzey Kosova'da belediye kapasitesi, hükümetin kurulması ve hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesi gibi Kosova'nın diğer bölgelerinde uygulanan reformlar çabalarına yoğunlaşılması gereklidir.⁸⁶²

İki etnik grup arasındaki temel sorunlardan birinin güven eksikliği olduğu açıkça görülmektedir. Sırların büyük bir kısmı, entegrasyonu kabul ederlerse, büyük bir ayrımcılığa maruz kalacaklarına ve Arnavutlara yönelik pozitif ayrımcılık politikası gerekçe gösterilerek, Sırların kitlesel olarak işten çıkarılacağına inanmaktadır. Bazı Sırlar ise, entegrasyon girişimlerinin amacının, kendilerinin yok edilmesi olduğuna inanmaktadır.⁸⁶³

⁸⁶⁰ Simonsen, **a.g.m.**, s. 297.

⁸⁶¹ International Civilian Office, Report of Focus Groups with Citizens in Northern Kosovo, <http://www.ico-kos.org/d/FG%20Analysis%20final.pdf>.

⁸⁶² International Civilian Office, 'International Civilian Representative (ICR) Pieter Feith interview for RTV21's show "Sy me Sy, 21 December 2010, http://www.ico-kos.org/ico/data/Image101221_interview_TV212.pdf.

⁸⁶³ Kosovar Institute for Policy Research and Development (KIPRED), (July 2009), "Kosovo at a Crossroad: Decentralization and the Creation of New Municipalities", Policy Brief 14, http://www.kipred.net/web/upload/Kosovo_at_a_crossroad.pdf.

Bazı gözlemciler, Kosova'nın Kuzeyinin ayrılması için çağrıda bulunmasına rağmen Kosova hükümeti, AB ve Amerika Birleşik Devletleri buna karşı çıkmaktadır. Bu durumun "Bosna ve Makedonya gibi ülkelerde, Balkanlardaki sınırların yeniden çizilmesi için çabaları yeniden canlandırması" riskini getireceğini, ayrıca ayrılmanın, Ahtisaari'nin planının özünde yatan adem-i merkezîyetçilik ilkesinin başarısızlığını kabul etmek anlamına geleceğini düşünmektedirler. Bu durumun ayrıca, ICJ tarafından verilen bağımsızlığın uluslararası hukuka aykırı olmadığına ilişkin kararıyla çelişki yaratabileceği ve Kosova'nın duruşuna olumsuz etkisi olacağı, ayrıca Sırbistan'ın stratejik bir avantaj elde edeceği ve Kosova içindeki bu etnik bölünmenin şimdikinden daha çok yerleşeceği, ülkede şimdiye kadar oluşturulmaya çalışılan güvenin yok olması ve radikal Sırp güçleri"ni güçlendirecek ve "Kosova'lı Sırlar üzerinde Belgrad'ın sürekli etkisini" sağlaması açısından da değerlendirilmektedir. Dolayısıyla iki grup arasındaki gerilimlerin artarak devam etmesi söz konusu olacaktır.⁸⁶⁴

Yargı, refah, eğitim ve altyapı gibi alanlarda, belediyeler düzeyinde Kosova kurumları, Sırların da kamu hizmetlerine katılmaları için çaba gösterse de, Belgrad'taki Sırp hükümetinin, Kosova'nın kuzeyinde paralel kurumlar kurması ve Kosova'daki kurumlara katılım konusunda Sırların isteksiz olmasında önemli bir rol oynamıştır. Kosovalı Sırlar, Kosova'daki kurumlara karşı direnişin bir işareti olarak, kendi paralel hükümet sistemlerini geliştirmektedirler. Hastaneler, üniversite ve okullar ve eğitim müfredatı ve mahkemeler, Sırbistan tarafından kontrol edilmektedir.⁸⁶⁵ NATO'nun müdahalesinden önce yerel yargıçların çoğu Sırlardan oluşmaktaydı, müdahale sonrasında ise Arnavutlar'dan oluşmuştur. Sırlara ilişkin algılanan önyargılar, Sırların ya da diğer azınlık üyelerinin düşük düzeydeki katılımından dolayı artmıştır. Örneğin Sırlar Kosova'nın adalet sistemi için çalışırlarsa, Belgrad'dan aldıkları maaşları kaybetmekten korkmuştur. Ayrıca,

⁸⁶⁴ Woehrel, Steven; **Kosovo: Current Issues and U.S. Policy**, 2010, <<http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ADA518972&Location=U2&doc=GetTRDoc.pdf>>. [Erişim: 13 Mart 2011]

⁸⁶⁵ Office of the Head of Mission EULEX Kosovo (2010), s. 30

Sırp lar Kosova'da uygulanan Arnavut yargı sistemini reddetmiştir.⁸⁶⁶ Kosovalı Sırp lar'ın Kosova'daki kurumlara katılımının eksikliği, ortak bir kimlik duygusunun oluşmamış olması ve gruplar arasında giderek büyüyen bölünmenin göstergesidir.⁸⁶⁷

Merkezde yaşayan Sırp lar ise kendilerini fiziksel ve politik olarak daha izole hissetmektedir. Savaşın sona ermesinden beri, çok etnikli bir yapının sürdürülmesi uluslararası yönetimin önemli bir amacı olmuştur. Bu süreç zor olmakla birlikte, aşamalı bir şekilde, farklı grupların paylaşılmış çıkarları ve deneyimleri yoluyla, etnik gruplar arasında yeni bağlar kurulması ve gerilimlerin azaltılabilmesi mümkün olabilir. Bu süreç, etnik kimliklerin belirginliğinin azalması ve yeni ve bütünleştirici kimliklerin ortaya çıkarılması için zorunludur.⁸⁶⁸

4.3.8. Üst Amaçlar (*Superordinate Goals*)

1990'dan önce, Arnavutların büyük bir kısmı Yugoslav sistemini desteklemiş ve sadece anayasal haklar konusunda taleplerde bulunmuştur.⁸⁶⁹

BM eski Özel Temsilcisi Martti Ahtisaari Kosova'nın zayıf ekonomisinin, soysa ve politik istikrarsızlığın kaynaklarından birisi olduğunu belirtmişti. Kosova'da yüksek oranda yoksulluk düzeyleri, düşük gelir ve genç nüfusun büyük bir kısmının işsiz olması önemli bir sorundur. Kosova, Avrupa'daki kişi başına en düşük gelire sahiptir. Nüfusunun %70'i 30 yaşın altında olan Kosova'da işsizlik oranı %40'ın üzerindedir. Genç nüfusun %45'i yoksulluk sınırında ve %15'i de yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır.⁸⁷⁰

⁸⁶⁶ Heinemann-Grüder, Grebenschikov, **a.g.m.**, s. 45.

⁸⁶⁷ Franks, Jason; Richmond, Oliver; "Coopting Liberal Peace-building: Untying The Gordian Knot in Kosovo", **Cooperation and Conflict**, 2008, 43, s. 81-103, s. 85.

⁸⁶⁸ Simonsen, **a.g.m.**, s. 289.

⁸⁶⁹ The Kosovo Report, **a.g.r.**, s. 11.

⁸⁷⁰ Worldbank, Kosovo Country Brief, 2009.

Eski Yugoslavya'nın en yoksul bölgesi olan Kosova'nın, Yugoslavya'nın dağılması, politik ve ekonomik karışıklık ve etnik çatışma sonrasında, ekonomik durumu ciddi ölçüde bozmuştur. Kosova dışında yaşayan Kosovalıların finansal desteği sınırlı da olsa ekonomik duruma katkı yapmıştır. Uluslararası yardım ise 1999-2003 arasında 1,96 milyar avro olarak gerçekleşmiştir. Bu yardımlar daha çok evlerin, yolların, okulların ve sağlık merkezlerinin onarımı için kullanılmıştır.

Çatışma çözümünde etkili bir yöntem, çatışma çözümü ve önlenmesi sürecinde, ekonomik girişimciliğin ve ticari işbirliğinin desteklenmesidir. Gruplar arasında bu tür paylaşılmış amaçların ve çıkarlar güveninin inşa edilmesinde önemli rol oynamaktadır.

Gençlik için Aktif İşgücü Piyasası Programı (ALMP) ekonomik kalkınma ve istihdam alanında, kamu istihdam hizmetlerini ve bireyler için fırsatların artırılmasını sağlayarak işsiz gençler istihdam ve eğitim hizmetleri sunmaya çalışmıştır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile çalışarak, yaklaşık 4500 öğrenciye staj olanağı sağlamış ve önceden iş deneyimi olmayan gençler için, diğer grupla ilk temas imkanları sunmaya çalışmıştır.

Paylaşılmış çıkarlar, ekonomik kazanç sağlayan, etnik grupların dahil olduğu ekonomik projelerin oluşturulması ve ulusal ekonominin gelişmesini sağlayan politikalarla olabilir. Paylaşılmış deneyimlerse, medya, askeri servis, ortak tatillerin kutlanması, "ulusal" spor yarışmalarının düzenlenmesi şeklinde olabilir. Bütün bunların gerçekleştirilmesi, zaman içinde, güçlü ve ortak bir birlik duygusunu oluşturabilecektir.⁸⁷¹

⁸⁷¹ Simonsen, **a.g.m.**, s. 290.

SONUÇ

Bu çalışmanın odak noktası, insan doğasının sahip olduğu barışçı potansiyeli vurgulamak ve psikoloji disiplininin yöntemlerinin çatışma sonrası toplumlarda çatışma çözümü ve önlenmesi pratiğinde uygulanmasıdır. Çatışma, insan doğasında doğuştan var olan biyolojik bir zorunluluktan kaynaklanmamaktadır ve dolayısıyla çatışma kaçınılmaz değildir. Agresyon ve şiddet öğrenildiği gibi, barışçı davranışlar ve çatışma çözümüne ilişkin işbirliği tutumları da öğrenilebilir. Sosyal psikoloji alanında agresyonun öğrenilmiş olduğuna dair çalışmalar ve antropolojik çalışmalar, agresyon ve çatışmanın kontrol edilebileceğini göstermektedir. Agresyonun öğrenilmiş olmasına ilişkin kanıtlar, barış ve uzlaşma kültürünün de öğrenilebileceğini göstermektedir. İnsanlar ve gruplar arası ilişkilerde çatışma sık görülmesine rağmen, barışçı işbirliği örnekleri de yaygındır. Çatışma ve işbirliğine ilişkin eğilimler, öğrenme yoluyla biçimlenmektedir.

Agresyon, gruplar açısından da nesiller boyu sürdürülen mitler ve düşman imgesi yoluyla öğrenilmektedir. Etnik çatışmalar, gruplar arası çatışmaların bir biçimidir ve agresyonun şiddetli bir biçimde görüldüğü çatışmalardır. Etnik gruplar arasındaki çatışmaların görünen nedenleri kadar altında yatan nedenlerinin analizi çok önemlidir. Etnik farklılıklara dayanan düşmanlık ve agresyon çatışma çözümünde dikkate alınmalıdır. Gruplar arasında çatışmayı azaltmak bazı müdahaleleri gerektirmektedir. İnsan ilişkilerinde çatışma yaygın olarak görülse de insanlar arasındaki ilişkilerde uzlaşma ve işbirliği mümkündür. Sosyal psikoloji ve psikanalitik yaklaşımın gruplar arası çatışmaları çözmeye ilişkin önemli katkıları olacaktır. Çünkü çatışma ve agresyon kimlik, kolektif hafıza ve algıların yanı sıra, materyal kaynakların ve bölgenin paylaşımıyla da bağlantılıdır. Kimlik konusu ve materyal kaynakların paylaşımı konusunda her bir grubun diğerini tehdit olarak görmesi, çatışmanın şiddete dönüşmesinde sarmal yaratmaktadır. Burada algıların değiştirilmesinin önemi görülmektedir. Bu değişim, kısa ve uzun vadeli planlamalar gerektirmektedir.

Etnik çatışmaların çözümü ve önlenmesinde, kısa ve uzun vadeli hedefleri de içeren psikolojik bir sürecin dahil olması gereklidir. Her bir etnik grubun kendi amaçları ve diğer grupların amaçlarına ilişkin uzlaşma sağlanması ve uyumlu hale getirilmesi mümkündür. Çatışma sonrası toplumlarda farklı etnik gruplar arasındaki ilişkilerin barışçı yönde düzenlenmesine olanak verecek sosyal yapıların oluşturulması, politik ve ekonomik kaynakların yaklaşımı gibi konularda gruplara eşit olanaklar sağlanmasıyla mümkün olabilir.

Çatışma analizine psikolojik perspektiften bakıldığında, çatışmaların ortaya çıkmasında algıların çok önemli etkilerinin olduğu göze çarpmaktadır. Gruplar arası algıların değişmesi ve gelecekteki çatışma olasılığının ortadan kaldırılması için geniş bir perspektiften psikolojik stratejilerin kombine edilmesi gereklidir. Psikanalitik teorinin gruplar arasındaki tehdit, korku ve kaygıyı azaltacak yöntemlerinden yararlanmak, algıların değişmesi için önemlidir. Sosyal psikoloji alanındaki çalışmalar da, gruplar arasında ilişki kurulmasının, bariyerleri kırabileceğine ve işbirliğine dayanan ilişkileri güçlendireceğine ilişkin kanıtlar sunmaktadır. Etnik gruplar arasındaki iletişim ve etkileşimin geliştirilmesi yoluyla “düşman”ın yeniden insanlaştırılması ve çatışma çözümüne ilişkin ortak ve benzer görüşleri paylaşması mümkündür. Bu süreçlerin çatışma çözümüne dahil edilmesi, bir arada yaşamak durumunda olan farklı grupların üyelerinin bütünleşmesine olanak sağlayarak, kaygı ve agresyonu azaltacaktır.

Eski düşman gruplar arasında ilişkilerin geliştirilmesi ve sürekliliğinin sağlanması yaşamsal önemdedir. Gruplar arasında iletişimin olmaması düşman imajını güçlendirmektedir. Özellikle farklı etnik gruplardan genç nüfusa yönelik ilişkilerin geliştirilmesi gereklidir. Ayrı bölgelerde yaşayan ve birbirleriyle temas kurmayan gruplar arasında şiddetin tekrarlama olasılığı yüksektir. Bu olasılık ekonomik yetersizlik ve sosyal ya da politik karmaşa durumlarında daha da artmaktadır.

Paylaşılmış ortak bir kimlik duygusunun yaratılması da gruplar arasında tehdit algısını azaltmakta ve ortak amaçlar etrafında işbirliği yapma olasılıklarını artırmaktadır. Eski düşman gruplar arasındaki “biz” ve “onlar” ayırımı ortak bir kimlik duygusu yaratılmasıyla giderilebilir.

Ayrıca gruplar arasında agresyonu önlemenin önemli bir yolu, materyal kaynaklara ulaşımında gruplar açısından sosyal adaletin geliştirilmesidir. Ekonomik eşitsizlikler ve engellenmeler gerilimlere yol açmakta ve “diğer”lerinin tehdit olarak görülmesine yol açmaktadır.

Soğuk Savaşın sona ermesini takiben etnik gruplar arasında ortaya çıkan çatışmalar, barışı koruma ve çatışma önleme konularının önem kazanmasına neden olmuştur. Uluslararası ve bölgesel örgütlerin şiddeti ve çatışmayı önlemeye yönelik çabaları artarak devam etmektedir. Çatışma sonrası toplumlarda barışı sürdürmek büyük bir sorundur. Çünkü bazı barış anlaşmaları düşmanlıkları ve şiddeti sona erdirse de birçok çatışmanın yeniden ortaya çıkmasına ilişkin endişeler vardır. Genellikle çatışmalar fiziki olarak sona erse de, sosyal ve psikolojik süreçlerde büyük sorunlar yaşanmaktadır. BM, NATO ve AB gibi örgütler, barışı kurma ve çatışmanın önlenmesi konusunda çalışmaktadır. Ancak çatışma olasılığının yeniden ortaya çıkmasına ilişkin düzenlemelerin yetersiz olduğu göze çarpmaktadır. Gruplar arasında daha önceden var olan düşmanlıkların şiddete dönüşmesi riskini azaltmak için, “eski düşmanlar” arasında karşılıklı bir güven oluşması zorunludur. Bu süreç sosyal ve psikolojik açıdan daha uzun bir zaman gerektirmektedir. Etnik gruplar arasındaki çatışmalarda, psikoloji disiplininin yöntemlerinin, kısa ve uzun vadeli amaçlar için kullanılmasının, çatışma sonrası dönemde yararlı olacağı düşünülmektedir. Gruplar arasında var olan düşman algılarının değişmesi ve karşılıklı güvenin oluşması önemlidir. İnsanlar şiddet içermeyen çatışma çözümü yollarını öğrenebilir ve “diğer”lerine karşı empatilerini geliştirebilirler.

Bosna-Hersek ve Kosova’daki çatışmalar sona ermiş olmasına rağmen, gruplar arasında gerginlikler sona ermemiştir. Çatışmaların silahlı

boyutu sona ermiş olsa da, politik ve sosyo-psikolojik temelde sorunlar devam etmektedir.

Bosna-Hersek savaşın ardından farklı teritoryal ve politik bölgelere ayrılmıştır. Dayton Barış Anlaşması Bosna-Hersek'teki çatışmayı sonlandırarak ülkede barışın kurulmasını sağlayacak düzenlemeler içermiştir. Savaş sonrasında gruplar arasındaki ilişkiler, önceki dönemlerdekinin aksine kutuplaşmıştır. Çatışmadan önce Sırlar, Boşnaklar ve Hırvatlar ülkenin birçok bölgesinde karışık bir şekilde yaşamaktayken, çatışma sonrasında tamamen farklı bölgelerde yaşamaya başlamışlardır. Sırlar'ın büyük bir kısmı Kuzeydoğu'daki Bosna Sırp Cumhuriyeti'nde ve Bosna'nın doğusunda, Boşnaklar Bosna'nın merkezinde ve Kuzeybatısında, Hırvatlar ise güneyinde yaşamaktadır. Ayrıca her üç grup da farklı taleplere sahiptir. Sırlar tamamen bağımsız olmayı, Hırvatların büyük bir kısmı üçüncü bir entite oluşturulmasını Bosna'dan ayrılmayı tercih ederken, Boşnaklar Bosna'nın varlığının devamını istemektedir. Dış destek olmadan Bosna-Hersek'in varlığını sürdürebilmesi konusunda kuşkulardır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Bosna-Hersek'te farklı dini kimliklere sahip gruplar genellikle barışçı bir şekilde bir arada yaşamıştır. Bosna-Hersek'in bugünkü iki entiteli politik yapısı ise ortak bir kimliğin gelişimini zorlaştırmakta ve gruplar arasındaki ayrımı daha da derinleştirmektedir. Gruplar arasında ilişki ve diyalog neredeyse çok azdır. Korku ve güvensizlik duyguları her bir grup açısından belirgin biçimde göze çarpmaktadır. Gruplar arasında etkileşim yoluyla empatiye dayanan diyalogun kurulmasıyla birlikte, her bir etnik grup tarafından amaçların kazanılmasına odaklanmak, etnik çatışma olasılığını azaltacaktır. Ayrıca ortak kurumların kurulması, farklı kimliklerden oluşan Bosna'da bir "Bosnalı" kimliğinin oluşmasına yardım edebilir.

Farklı grupların işbirliği yapmasını gerektiren üst amaçlar, gruplar arası agresyonun azalmasına neden olmaktadır. Araştırmalar, Bosna'da insanların güvenlikten çok işsizlik konularına odaklandığını göstermektedir. UNCHR

projelerinde de görüldüğü gibi, farklı etnik gruplardan insanların katıldığı ve ortak amaçlar etrafında işbirliği gerektiren ekonomik aktivitelerin gruplar arasında olumlu ilişkileri desteklediği görülmektedir. Bu tür ekonomik entegrasyon aktivitelerinin desteklenmesi ortak amaçlara ulaşma konusunda grup üyelerini birbirlerine yaklaştıracaktır. Sonuç olarak, Bosna'daki gruplar üst amaçlar bölümünde aktarıldığı gibi, ancak her bir grubun işbirliği yapması halinde, amaçlarına ulaşabileceklerdir. Ancak grupların üst amaçlara kendi çabalarıyla ulaşması olası değildir. Dolayısıyla barış inşası sürecinin başlangıcından itibaren uluslararası kurumların, her bir gruba yönelik üst amaçların belirlenmesinde, yerel politikacılar ve gruplarla işbirliği yapması gereklidir. Bosna-Hersek'te siyasi partilerin üzerinde anlaştığı tek konu, Avrupa Birliği'ne üyelik olarak görünmektedir. Hırvatistan'ın AB üyesi olması ve Sırbistan'ın da üyelik müzakerelerine başlaması, BH için bir umut olabilir. Ancak BH için AB üyelik sürecinde ilerleme çok yetersizdir.

Dayton Barış Anlaşması Bosna'da çatışmanın yeniden ortaya çıkmasını önlemeye yönelik düzenlemeler içermiştir. Ancak her bir topluluk diğerini tehdit olarak görmeye devam etmekte ve düşman algısı devam etmektedir. Teritoryal olarak bölünme ve her bir grup ayrı bölgelerde homojen bir biçimde yaşasa da, Bosna-Hersek'teki çatışma sadece teritoryal bölünmeyle ilgili değildir. Etnik kimlik, kolektif hafıza ve düşman imajı da çatışmanın diğer psikolojik bileşenleridir. "Biz" ve "onlar" anlayışı özellikle etnik milliyetçi partiler tarafından sürdürülmektedir. Bosna-Hersek'te yaşayan grupların, kendi çabalarıyla "düşmanlık" anlayışını azaltmaları beklenmemektedir. Çünkü Bosna-Hersek'te yaşayan grupların sorunlarının çözümü konusunda Yüksek Temsilcilik Ofisinden yüksek beklentileri vardır. Ayrıca Dayton Anlaşmasında öngörülen etnik kotalar, bir grubun hakim olmasını önlemeye yönelik olsa da, etnik bölünmelerin devamına katkı sağladığı şüphesizdir. 2010 seçimleri sonrasında milliyetçi partilere olan desteğin artmış olması, Bosna'daki atmosferin değişmesi için bir fırsat olarak düşünülmektedir. "Biz" ve "onlar" anlayışının değiştirilmesinin en iyi yolu etnik gruplar ve siyasi partiler arasındaki diyalogun artırılmasıyla mümkündür.

Mevcut yapıda, her üç grup çatışmayla ilgili farklı tarih bilgileri öğretmektedir. Ayrı eğitim sistemleri, gelecek nesillerin düşmanlaştırma süreçlerine büyük bir katkıda bulunmaktadır. Ortak bir savunma bakanlığının ve tek bir ulusal ordunun kurulması Bosna-Hersek için önemli reformlardır. Eğitim sisteminin de ortak bir sisteme bağlanması öncelikli bir reform olarak düşünülmesi gereklidir.

Gruplar arasında devam eden etnik ayırım, uzlaşma sürecini de geciktirmektedir. Resmi bir uzlaşma sürecine ilişkin çalışmaların önümüzdeki yıllar içinde başlanması ve grupların uzlaşma sürecine hazırlanmaları için temel ihtiyaçlarının neler olduğunun belirlenmesi gereklidir. Kayıp kişilerin bulunmasına ilişkin sorun da devam etmektedir. Birçok Bosnalının ICYT'nin etkili çalıştığına yeterince inanmaması, uzlaşma sürecinde önemli bir engeldir.

Kosova'da da gruplar arası çatışma, hem teritoryal hem de kimlik ve kolektif hafıza gibi psikolojik bileşenlerle bağlantılıdır. Kosova'da Bosna-Hersek'tekinin aksine Kuzey'deki Mitrovica bölgesinde gruplar arasında fiziksel çatışmalar görülmüştür. Sırbistan'ın Kosova'nın kuzeyindeki desteği de durumu zorlaştırmaktadır.

Kosova'da hem Arnavutlar hem de Sırlar, Avrupa Birliği üyeliği konusunda anlaşmaktadırlar. Bu amaç kısa vadede gerçekleşecek gibi görünmemektedir. Çünkü Avrupa'da bile Kosova'nın statüsü konusunda ortak bir politika oluşturmak mümkün olmamıştır. Romanya, Yunanistan, Bulgaristan, Kıbrıs ve İspanya gibi AB üyesi bazı ülkeler, Kosova'nın bağımsızlığını tanımamıştır. Ancak AB çerçevesinde taraflar arasında müzakerelerin devamı, çatışmanın önlenmesi açısından umut verici olabilir.

Çatışma sonrası bölünmüş toplumlarda uzlaşma süreci önemli bir süreçtir. Ayrıca barışçı ilişkilerin kurulması, başarılı bir uzlaşma sürecine dayanmaktadır. Hem Dayton barış Anlaşmasında hem de Kosova öz-Yönetim Anayasasında, uzlaşmaya ilişkin düzenlemeler yer almıştır. Örneğin

mültecilerin geri dönüşüne ilişkin düzenlemeler ve etnik düşmanlıkların devamına katkıda bulunmasına ilişkin yaptırımlara ilişkin maddeler bu yöndeki çabaların kanıtıdır. Ancak bu düzenlemelerin büyük bir kısmının sadece yazılı olarak kaldığı, uygulamada yeterli olmadığı açıktır. İşbirliği ve uzlaşmaya ilişkin STÖ tarafından yürütülen projeler başarı kazansa da daha çok desteklenmesi ve teşvik edilmesi gereklidir. Ne Bosna-Hersek'te ne de Kosova'da uzlaşma süreçleri istenen düzeye ulaşmaktan uzak görünmektedir. Her iki örnek olayda da STÖ'nin gruplar arası işbirliği ve iletişimin artırılması yönündeki çalışmaları dikkate değerdir. Ancak organizasyonlarla ilgili destek eksikliğinin yanı sıra finansal yardımın düşük düzeylerde gerçekleşmesi, bu çalışmalardan elde edilen sonuçların istenen düzeyde olmadığını ortaya koymaktadır. Etnik gerginlikler güçlü bir şekilde devam etmekte ve grupların her biri yeni bir çatışma olasılığını uzak bir ihtimal olarak görmemektedir.

Mevcut eğitim sistemleri Bosna-Hersek ve Kosova'da etnik çatışma olasılığının devamına katkıda bulunmaya devam etmektedir. Özellikle çocuklar ve genç nüfusa odaklanmak, tolerans kültürünün eğitim ve medya yoluyla yeni nesillere öğretilmesi gelecekteki çatışma olasılığını azaltacaktır. Yeni nesillerin barış kültürünü edinmesi, ancak mevcut politikaların gözden geçirilerek ve barış eğitiminin resmi politikalarla yaygınlaştırılmasıyla sağlanabilir.

STÖ her iki ülkede de, uzlaşmaya ilişkin daha olumlu tutumlar oluşması için çalışmaktadır. Ancak özellikle finansal açıdan desteklenmedikleri için projeler yarım kalmaktadır. Uluslararası toplumun STÖ'nin uzlaşmaya yönelik faaliyetlerini teşvik etmesi ve desteklemesi, algıların değişmesinde çok etkili olacaktır.

Bölgenin tarihteki statüsüne bakıldığında bölgede, her dönemde Osmanlı İmparatorluğu, Habsburg İmparatorluğu gibi bir otorite ya da Tito gibi büyük bir liderin varlığı görülmektedir. Mevcut durumda, da Bosna-Hersek'te YT ve Kosova'da EULEX ve KFOR bulunmaktadır. Bu şartlarda,

yeni bir sosyal, politik ve ekonomik değişim ya da belirsiz bir durumun ortaya çıkması, örneğın uluslararası desteğın zayıflaması yeni çatışmalara zemin hazırlayabilir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu döneminde Tanzimat Fermanının yayınlanması ya da Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgede şiddet hareketleri görölmüşü.

Çatışma yönetimi ve önlenmesinin etkili olabilmesi için, kolektif hafızanın etkilerine yönelik de düzenlemeler yapılması gereklidir. Grupların geçmişte yaşadıkları süreçlerin kabullenilmesi ve gelecekle ilgili kaygılarının azaltılması ancak buna yönelik sistematik planlamalarla mümkündür. Gruplar arasında tarihin yeniden tartışılması ve tarafların çatışmaya ilişkin sorumluluklarını kabul ederek empati kurabilmesine yardımcı olacaktır. Bu süreç gruplar arasında var olan diğerine ilişkin nefret ve insanlıktan uzaklaştırma sarmalını ortadan kaldırabilir. Geçmişle ilgili kolektif anıların yanı sıra, gelecekle ilgili korkular da çatışmaların ortaya çıkmasında önemlidir. Yeni nesillerin kolektif hafızanın yıkıcı olabilecek etkilerinden en az şekilde etkilenmesi, tarih eğitiminde barış kültürünün vurgulanmasıyla bağlantılıdır. Ayrıca Bosna-Hersek'te ve Kosova'da savaşa ilişkin her bir grubun yaşadığı süreçleri yansıtan ortak anıtların dikilmesi, hafızanın yıkıcı etkilerinin yatıştırılmasına yardım edebilir.

Gruplar arasında ilişkilerin düşman algısına dayandığı ve korku ve tehdit unsurlarının devam ettiği bir sosyal-psikolojik ve siyasi ortam çatışmanın gizli biçimlerde devam ettiğini göstermektedir. Sonuç olarak Bosna-Hersek ve Kosova'da çatışma çözümü ve önlenmesi sürecinin psikolojik bileşenlerin de dahil olduğu bir perspektifle ele alınması ve diğer gruba ilişkin olumsuz algıları ve önyargıları değiştirmeyi gerektirmektedir. Sürdürülebilir barış, algıların değiştirilerek etnik kutuplaşmanın azaltılması ve eş zamanlı olarak etnik kimlikle ilgili konuların ve materyal konuların çözülmesini gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

A More Secure World: Our Shared Responsibility, Report of the Secretary-General's High-level Panel on Threats, Challenges and Change, UN, 2004.

ABASPAHİĆ, Haris and BAJROVIĆ, Reuf; **Perspective of EU Policy Towards Bosnia and Herzegovina**, Sarajevo, EURORAD Policy Note, 2010.

AITKEN, Rob; **Consociational Peace Processes and Ethnicity: The implications of the Dayton and Good Friday Agreements for Ethnic Identities and Politics in Bosnia-Herzegovina and Northern Ireland**, (Ed. Adrian Guelke, *The Challenged of Ethno-Nationalism, Case Studied in Identiy Politics*), Palgrave Macmillan, New York, 2010, s. 232-254.

ALBAYRAK, Kadir; **Bogomilizm ve Bosna Kilisesi**, İstanbul, Emre Yayınları.

ALEXANDER, Franz; "The Psychiatric Aspects of War and Peace", **The American Journal of Sociology**, Vol. 46, No.4, (Jan.1941), s. 504-520.

ALLPORT, G.V.; **Human Nature and Peace**, Psychological Bulletin, Vol 42(6) Jun 1945.

ANZULAVIĆ, Branimir, **Heavenly Serbia**, London, Hurst&Co, 1999.

ANZULOVIC, Branimir; **Heavenly Serbia: From Myth to Genocide**, London, Hurst & Co,1999.

APPADURAI, Arjun ; **Dead Certainty: Ethnic Violence in the Era of Globalization**, (Globalization and Identity: Dialectics of Flow and Closure, Ed by Birgit Meyer and Peter Geschiere), Oxford, Blackwell Publishers, 1999.

Archer, John; Brown, Kevin; *Concepts and Approaches to the Study of Aggression*, (Ed. John Archer, Kevin Brown, *Human Aggression*), Routledge, NY, 1989, s. 3-24.

ARCHER, John; **Human Aggression, Naturalistic Approaches**, (Ed. By John Archer and Kevin Browne),

ARGYLE, Michael; **The Social Psychology of Everyday Life**, New York, Routledge, 1992.

ARON, Raymond; **Peace and War, A Theory of International Relations**, Malabari, Fla., Krieger, 1981.

ASLITÜRK, Ersin; CHERRY, Frances; **Mesleki ve Siyasal Yaşamı İçinde Muzaffer Şerif**, (Muzaffer Şerif'e Armağan Der. Sertan Batur, Ersin Aslıtürk), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 137-145.

AZAR, Edward; **The Analysis and Management of Protracted Conflict**, In *The Psychodynamic of International Relations*, p. 93-116.

BANDURA, Albert; **Aggression: A Social Learning Analysis**, Oxford, Prentice-Hall, 1973.

BANDURA, Albert; ROSS, Dorothea; ROSS, Sheila A.; "Transmission of Aggression Through Imitation of Aggressive Models", **Journal of Abnormal and Social Psychology**, 63, 1961, s. 575-582.

BARBER, T.; **What makes the Serbs the way they are**, *The Independent*, May 9, 1993.

BARON, Robert A.; BYRNE, Donn Erwin; **Social Psychology**, Pearson/Allyn&Bacon, Boston, 2006.

BARON, Robert S.; KERR, Norbert; MILLER, Norman; **Group Process, Group Decision, Group Action**, Buckingham, Open University Press, 1992.

BARON, Robert; **Human Aggression**, New York: Plenum, 1987.

BARRY, Posen; **The Security Dilemma and Ethnic Conflict**. In Michael Brown ed., *Ethnic Conflict and International Security*, Princeton NJ: Princeton University Press, 1993.

BAR-TAL, Daniel; **Collective Memory of Physical Violence**, (In *The Role of Memory in Ethnic Conflicts*, Ed. Cains, Ed; Roe, Micheal) New York, Palgrave Macmillan, 2003, s.75-93.

BAR-TAL, Daniel; **From Intractable Conflict Through Conflict Resolution to Reconciliation**: Psychological Analysis, *Political Psychology*, Vol.21, No.2, p. 351-365, 2000.

BARTON,Keith C.; MCCULLY, Alan; *History Teaching and ..The Role of Memory*, s.

BATESON, Patrick; **Is Aggression Instinctive**, *Is Aggression Instinctive*, (In *Aggression and War*, Ed. Jo Groebel and Robert A. Hinde), NY, Cambridge Univ. Press,1989, s. 35-47.

BEKAJ, Armend R., **The KLA and War**, Berlin, Berghof Conflict Research, 2010.

BERKOWITZ, Leonard; **Aggression, Its Causes, Consequences and Control**, Temple Univ. Press, PA, 1993.

BERKOWITZ, Leonard; **Aggression: Psychological Aspects**, *International Encyclopedia of the Social Sciences* 1, 1968, s. 168-174.

BEYDİLLİ, Kemal; **Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa**, (Ed. E. İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*).

BIEBER, Florian; **Post-War Bosnia**, New York, Palgrave Macmillan, 2006.

BILLIG, Micheal; **Social Psychology and Intergroup Relations**, London: Academic Press, 1976.

BIRNIR, Johanna Kristin; **Ethnicity and Electoral Politics**, Cambridge Univ. Press: Cambridge, 2007.

BİLGİN, Nuri; **Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu**, İzmir, Ege Yayıncılık, 1994.

BORING, E.G.; LANGFIELD, H.S.; WELD, H.P.; **Introduction to Psychology**, John Wiley, New York, 1939.

Bosna-Hersek'te Siyasi Kriz, <http://www.tumgazeteler.com/?a=6833853>.

BOSNAVİ, Ömer; **Bosna Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yay., 1979.

Bosnia and Herzegovina 2010 Progress Report, 09 November 2010, Brussels.

BRANCATI, Dawn, Decentralization: Fueling the Fire or Dampening the Flames of Ethnic Conflict and Secessionism, *International Organization* 60, Summer 2006, s. 651-685.

BREWER, M. and BROWN,R.; **Intergroup relations**. In D.T. Gilbert, S.T., 1998.

BREWER, M.B.; BROWN, R.J.; **Intergroup Relations**, (Ed. D.T. Gilbert, T. Fiske, G. Lindzey, *The Handbook of social Psychology*), New York, McGraw Hill, 1998, s. 554-594.

Brewer, Marilyn B.; Crano, William D.; **Social Psychology**, West Pub. Co, Minneapolis, 1994.

BREWER, Marilyn B.; **On the Social Origins of Human Nature** (In the *Message of Social Psychology*, Ed. Craig McGarthy, Alexander Halsam, Oxford: Blackwell, 1997, S. 54-62.

BREWER, Micheal; **In-group bias in the minimal intergroup situation: A cognitive-motivational analysis.** Psychological Bulletin, 86, 307; 33, 1979.

BROWN, Roger; **Social Psychology**, New York; Free Press; London: Collier Macmillan, 1986.

BROWN, Roger; **Social Psychology**, New York; London: Free Press, Macmillan, Collier, 1996.

BROWN, Seyom; **The Causes and Prevention of War**, New York, St Martin's, 1987.

BRUBAKER, Rogers, **Nationalism, Reframed: Nationhood and National Question in the New Europe**, Cambridge Univ. Press, New York, 1996.

BRUBAKER, Rogers; LAITIN, David D.; **Ethnic and National Violence**, Annu. Rev. Sociology, 1998.

BURG, Steven; SHOUP, Paul S.; **The War in Bosnia-Herzegovina**, New York, M.E. Sharp, 2000, s. 318.

BUSS, A.H.; **The Psychology of Aggression**, New York: Wiley, 1961.

BYMAN, Daniel; **Keeping the Peace**, Baltimore: John Hopkins Univ. Press, 2002.

CAIRNS, Ed & ROE, Micheal; **The Role of Memory in Ethnic Conflict**, NY: Palgrave Macmillan, 2003.

CANTRIL, Hadley; "Psychology Working For Peace", **The American Psychologist**, 1948, s. 69-73.

CAPLAN, Richard; **International Authority and State Building: The Case of Bosnia and Herzegovina**, Global Governance 10, 2004, s. 53-65.

CARLSON, M.; MARCUS-Newhall, A.; MILLER, N.; "Evidence For a General Construct of Aggression", **Personality and Social Psychology Bulletin**, 15, 1989, s. 377-389.

CASHMAN, Greg; **What Causes War**, New York, Lexington Books, 1993.

CASPARY, William; **New Psychoanalytic Perspectives on the Causes of War**, Political Psychology, Vol.14, No:3, Sep.1993, s.417-446.

CASPERSEN, Nina; "Good Fences Make Good Neighbours", **Journal of Peace Research**, Vol.41, No.5, 2004, s. 569-588.

CASTELLS,Manuel; **The Power of Identity**, Blackwell: 1997.

CEHAJIC, Sabina; BROWN, Rupert; CASTANO, Emanuele; **Forgive and Forget?** Antecedents and Consequences of Intergroup Forgiveness in Bosnia and Herzegovina, New School for Social Research, Political Psychology, Vol. 29, No. 3, 2008, p. 351-367.

CHANDLER, David; **Bosnia: Faking Democracy After Dayton**, London, Pluto Press, 1999.

CHANDLER, David; **From Dayton to Europe**, International Peacekeeping, 12:3, s. 336-349.

CHANDRA, Kanchan; **What is Ethnic Identity and Does it Matter**, Annual Review of Political Science, June 2006, Vol. 9, s. 397-424.

CHIVVIS, Christopher; "The Dayton Dilemma", **Survival**, Vol. 52, Issue 5, 2010, s. 47-74.

CHRISTIE, D. J., WAGNER, R. V., & WINTER, D. A.; **Peace, Conflict, and Violence:Peace Psychology for the 21st Century**, New Jersey:Prentice Hall, Englewood Cliffs, 2001.

CHRISTIE, D.; TINT, B.; WAGNER, R.; WINTER, D.; **Peace Psychology for a Peaceful World**, *American Psychologist*, Vol. 63, No: 6, 540-552, p. 451, 2008.

CHRISTY, P.; GELFAND, D.; HARTMANN, D.; Effects of Competition-Induced Frustration on Two Classes of Modeled Behavior, 1971, 5(1), a. 104-111.

CHURCHMAN, David; **Why WE Fight?** Theories of Human Aggression and Conflict, Oxford, University Press of America, 2005.

COLLINS, A.; **The Security Dilemma and End of The Cold War**, Keele Univ. Press, Edinburgh, 1997.

Combining Aggressive Studies in Infra-Humans and Man, s. 395, (In *Multidisciplinary Approaches to Aggressive Research*, New York:Elseiver North-Holland, Ed. P. Brain and D. Benton).

CONNOR, Walker; **A Primer Analyzing Ethnonational Conflict**, (In *Ethnic Conflict*, Ed. By S.A. Giannakos, Ohio Univ.Press:Athens) 2002, s. 21-42.

CROOK, Paul; "uman Pugnacity and War: Some Anticipations of Sociobiology, 1880-1919", **Biology and Philosophy**, 1998, 13, s. 263-288.

DAVID, Charles-Philippe; **Does Peacebuilding Build Peace?** (Approaches To Peacebuilding, Ed. Ho-Won Jeong), New York, Palgrave Macmillan, 2002, s. 18-60.

DAWES, Andy; **Psychologies For Liberation**: Views from Elsewhere, (Christie, D. J., Wagner, R. V., & Winter, D. A. Eds, *Peace, Conflict, and Violence:Peace Psychology for the 21st Century*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 2001, s. 1-23.

Dayton Genral Framework Agreement for Peace,
www.ohr.int/dpa/default.asp.

DEMETRIUS, Julius A.; **The Genesis and Perpetuation of Aggression in International Conflicts**, (Ed. Vamik Volkan),

DOLLARD, , John; v.d.; **Frustration and Aggression**, New Haven, Yale Univ. Press, 1939.

DONIA, Robert J.; FINE, John V.A.; **Bosnia&Hercegovina: A Tradition Betrayed**, London, Hurst, 1994.

DRUCKMAN, Daniel; **Nationalism, Patriotism, and Group Loyalty: A Social Psychological Perspective**, Mershon International Studies Review, Vol. 38, No. 1 (Apr., 1994), pp. 43-68,1994.

DRUCKMAN, Daniel; "Nationalism, Patriotism, and Group Loyalty: A Social Psychological Perspective", **Mershon International Studies Review**, Vol. 38, No. 1, 1994.

EMMERT, Thomas A.; **Serbian Golgotha: Kosovo 1389**, New York, Columbia Univ. Press, 1990.

ENGLBRECHT, Walpurga; **Bosnia and Herzegovina: No Future without Reconciliation**, Forced Migration Review 11, 2001, s. 18-21.

ERIKSEN, Thomas; **Ethnic Identity, National Identity and Intergroup Conflict: The Significance of Personal Experiences**, (In Social Identity, Intergroup Conflict, and Conflict Reduction, Ed. Ashmore, Jussim, Wilder), New York, Oxford Univ. Press, 2001

Failure to Protect, Anti-Minority Violence in Kosovo, 2004, Human Rights Report, July 2004, Vol. 16, No.6.

FALK, Richard; **Dünya Düzeni Nereye?**, İstanbul, Metis Yayınları, 2006.

FEARON, James D.; **Ethnic War As A Commitment Problem**, Annual Meetings of the American Political Science Association, New York, August 30-September 2 1994.

FEARON, James; LAITIN, David D.; **Violence and Social Construction of Ethnic Identity**, Int.Organization, 54, No.4, Autumn 2000.

FESBACH, Seymour; "The function of Aggression and the Regulation of Aggressive Drive", **Psychological Review**, Vol 71(4), July 1964, s. 257-272.

FESCHBACH, S.; **The Stimulating versus Cathartic Effect of Vicarious Aggressive Activity**. Journal of Abnormal and Social Psychology, 63, 381-385, 1961.

FISHER, R.J. ; **Generic principles for resolving intergroup conflict**. Journal of Social Issues, 50, 47-66, 1994.

FISKE & LINDZEY, G. (Eds.); **The handbook of Social Psychology**. of social psychology , New York: McGraw-Hill, 1993.

FISHER, Ronald J.; **Intergroup Conflict**, (in Deutsch, Morton and Peter T. Coleman, eds. The Handbook of Conflict Resolution: Theory and Practice) San Francisco, CA: Jossey-Bass Publishers, p.166-184, 2000.

FLERE, Sergej; **Explaining Ethnic Antagonism in Yugoslavia**, European Sociological Review, Vol. 7 No. 3,1991, S. 183-193.

FLETCHER, J.M.; **Verdict of Psychologists on War Instinct** , Sci. Mon., 1932, s. 142-145.

FORBES,H.D.; **Ethnic Conflict: Commerce, Culture, and the Contact Hypothesis**, New Haven, Yale Univ.Press, 1997.

FRANKS, Jason; RICHMOND, Oliver; "Coopting Liberal Peace-building: Untying The Gordian Knot in Kosovo", **Cooperation and Conflict**, 2008, 43, s. 81-103.

FRANTZ, Eva Anne ; **Violence and its Impact on Loyalty and Identity Formation in Late Ottoman Kosovo: Muslims and Christians in a Period**

of Reform and Transformation, Journal of Muslim Minority Affairs, Vol. 29, No.4, p. 455-468, 2009.

FREUD, Sigmund; **Yaşamım ve Psikanaliz**, İstanbul, Say Yayınları, 1996.

FREUD, Sigmund; **Haz İlkesinin Ötesinde**, Alter Yayıncılık, Ankara, 2011.

FREUD, Sigmund; **Niçin Savaş?**, Alter Yayıncılık, Ankara, 2010.

FRIEDMAN, Francine; **The Bosnian Muslims: Denial of a Nation**, Colorado, Westview Press, 1996.

FROMM, Eric; **İnsanda Yıkıcılığın Kökenleri**, Payel Yayınları, İstanbul, 1993.

GAGNON, V.P., **The Myth of Ethnic War**, New York, Cornell Univ. Press, 2006.

GALLAGHER, Tom; **My Neighbour, My Enemy: The Manipulation of Ethnic Identity and The Origins and Conduct of War in Yugoslavia**, (In Ed. David Turton, War and Ethnicity Woodbridge, Suffolk ; Rochester, NY : Boydell Press ; San Marino (R.S.M.) : Center for Interdisciplinary Research on Social Stress, p. 59-60, 1997.

GALTUNG, Johan; **A Structural Theory of Aggression**, Journal of Peace Research, Vol. 1, No.2, 1964, s. 95-119.

GANTZAL, Klaus Jürgen; **War in the Post World War II World: Some Empirical Trends and a Theoretical Approach**, (In War and Ethnicity: Global Connections and Local Violence, Ed. David Turton), s. 123-144.

Geçmişten Günümüze Bosna-Hersek Tarihi ve Türkiye-Bosna-Hersek İlişkileri, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 2008.

GEEN, R.G.&QUANTY, M.B.; **The Catharsis of Aggression: An Evolution of a Hypothesis**. In L. Berkowitz, *Advances in Experimental Social Psychology* (Vol. 10, pp. 1-37). New York, NY: Academic Press.

GLADSTONE, Arthur; "Relationship Orientation and Processes Leading Toward War", **Background**, 6, s.13-25.

GLOSSOP, Ronald J.; **Confronting War**, North Carolina, McFarland Publishers, 2001.

GOLDSTEIN, Jeffrey H.; **Beliefs About Human Aggression**, (Ed. Robert A. Hinde, *Aggression and Institution of War*), St Martins Press, New York, 1991, s. 10-19.

GÖLEN, Zafer; **1849-1851 Bosna-Hersek İsyanı**, *Belleten Dergisi*, Cilt LXVI, Sayı 247, 2002.

GÖLEN, Zafer; **Tanzimat Dönemi Bosna İsyanları**, Ankara, Alter Yayıncılık, 2009.

GROEBEL, J.; **Is Aggression Instinctive?** (In *Aggression and War, Their Biological and Social Bases*, Ed. R.A.Hinde), NY, Cambridge Univ. Press, 1993.

GUELKE, Adrian; **The Multifaceted Nature of Ethno-Nationalism** (Ed. Adrian Guelke, *The Challenges of Ethno-Nationalism Case Studies in Identity Politics*), New York, Palgrave Macmillan, 2010, s. 1-17.

GUERRERO, Juan Carlos; BERMUDEZ, Maria del Mar; "**Les Elections dans les Operations Internationales de Pacification: Un Instrument de Reconciliation? Une Reflexion sur la Bosnie**" dan aktaran Florian Bieber, *Post-War Bosnia*.

GURR, Ted; **Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts**, New York, United States Institute of Peace Press, 1993.

HAIDER, Huma; **Imagining Coexistence: Striving for Sustainable Return, Reintegration and Reconciliation in Bosnia and Herzegovina**, Int J Transitional Justice Volume3, Issue1, p. 91-113, 2009.

HAMMEL, E.A.; "Demography and the Origins of the Yugoslav Civil Wars", **Anthropology Today**, Vol. 9, No.1, February 1993, s. 4-9.

HAMMEL, E.A.; **Ethnicity and Politics, Yugoslav Lessons for Home**, Anthropology Today, Vol.13, June 1997, s. 5-9.

HARF, Barbara; GURR, Ted; **Ethnic Conflicts in World Politics**, Boulder CO, Westview Press, 2004.

HAWLEY, Patricia H.; LITTLE, T.D.; RODKIN, P.C.; **Aggression and Adaptation**, Mahwah, NJ, 2007.

HAYES, Nick, **Principles of Social Psychology**, Psychology Press, New York.

HEHIR, Aidan, "Introduction: Intervention and Statebuilding in Kosovo", **Journal of Intervention and Statebuilding**, Vol. 3 number 2, (June 2009), s. 135-142.

HEINEMANN GRUDER, Andreas; GREBENSCHIKOV, Igor; "Security governance by Internationals: The Case of Kosovo", **International Peacekeeping**, 13: 1, 43-59. March 2006.

HENDERS, Conway W.; **International Relations, Conflict and Cooperation At the Turn of the 21st Century**, Boston, McGraw Hill, 1998.

HERRON, William G.; **Development of the Ethnic Unconscious**, Psychoanalytic Psychology, 72(4), 521-532, 1995.

HERRON, William G.; **Development of the Ethnic Unconscious**, **Psychoanalytic Psychology**, 72(4), 521-532, p.522, 1995.

HEWSTONE, Miles and GREENLAND, Katy; **Intergroup Conflict**, International Journal Of Psychology, Vol. 35 (2), 136-144, 2000.

HEWSTONE, Miles, STROEBE, Wolfgang, STEPHENSON, Geoffrey M., **Introduction to Social Psychology**, NY, Blackwell Publishing, 2008.

HİNDE, Robert A.; **Aggression and Institution of War**, (Ed. Robert A. Hinde, The Institution of War) St Martin Press, New York, 1991.

HOBSBAWM, E. J.; KERTZER, David J.; **Ethnicity and Nationalism in Europe Today**, Anthropology Today, Vol. 8, No. 1, pp. 3-8, 1992.

HOBSBAWM, E.; **The Age of Extremes**, London, Micheal Joseph, 1994.

HOGG, M. A. & ABRAMS, D.; **Social Identifications: A Social Psychology of Intergroup Relations and Group Processes**, London: Routledge, 1988.

HOGG, Michael; Abrams, Dominic; **Social Identifications: A Social Psychology of Intergroup Relations and Group Processes**, London: Routledge, 1988.

HOGG, Michael; **The Social Psychology of Group Cohesiveness: From Attraction to Social Identity**, Harvester Wheatsheaf, 1992.

HOGG, Michael; VAUGHAN, Graham M.; **Social Psychology**, London, Pearson Education Limited, 1988.

HOGG, Micheal A., VAUGHAN, Graham V. ; **Social Psychology**, Harlow, Prentice Hall, 2002.

HOROWITZ, Donald; **Ethnic groups in Conflict**, Berkeley, Un.of California Press, 1985.

HOWARD, Judith A.; "Social Psychology of Identities", **Annual Review Of Sociology**, Vol. 26, 2000, s. 367-393.

HOWITT, Deniss; BILLIG, M.G.; **Social Psychology, Conflicts and Continuities**, Buckingham, Open Univ. Press, 1989.

Human Nature and Peace, A Statement by Psychologists, 1945.

Human Rights Helsinki Watch, 1996.

HUNTINGFORD, Felicity Ann, **Animals Fight, But Do Not Make War**, (In Aggression and War, Their Biological and Social Bases, Ed. R.A.Hinde), NY, Cambridge Univ. Press, 1993, s. 25-34.

International Court of Justice (22 July 2010). "Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo", <http://www.icjci.org/docket/files/141/15987.pdf>> [25 Ocak 2011]

International Crisis Group Report, 1999.

ISAKOVIĆ, Zlatko; **Identity and Security in Former Yugoslavia**, Aldershot, Ashgate, 2000.

ISEN, Galip; BATMAZ, Veysel; **Ben ve Toplum**, İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2006.

İNALCIK, Halil; **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003.

JAMES, William; **The Moral Equivalent of War**, (Erişim) www.constitution.org/wj/meow.htm, 24.11.2011.

JEDLICKI, Jerzy; Historical memory as a source of conflicts in Eastern Europe, **Communist and Post-Communist Studies** 32 (1999), Issue 3, s. 225–232.

JENKINS, B.; SOFOS, S.A.; **Nation and Identity in Contemporary Europe**, Routledge, London, 1996.

JENKINS, Richard; **Social Identity**, New York: Routledge, 1996.

JEONG, Ho-Won; **Peacebuilding: Conceptual and Policy Issues**, (Approaches To Peacebuilding, Ed. Ho-Won Jeong), New York, Palgrave Macmillan, 2002, s. 3-17.

JESSE, Neal G., WILLIAMS, Kristen P.; **Ethnic Conflict, A Systematic Approach to Cases of Conflict**, CQ Press, 2011.

JUDAH, Tim; **The Growing Pains of the Kosovo Liberation Army**, (Ed. WALLER, DREZOV, Michael Kyril and GÖKAY, Bülent; **Kosovo: The Politics of Delusion**), London: Frank Cass, 2001.

JUHÀSZ, Adrienn Lilla; **Emerging Social Realities in Bosnia and Herzegovina and the Limits of Institutionalizing Ethnicity**, Regio – Minorities, Politics, Society 1 (2007), s. 177-

KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem; **Şerif'i Tekrar Keşfetmek: Bir Kişisel Değerlendirme**, (Muzaffer Şerif'e Armağan Der. Sertan Batur, Ersin Aslıtürk), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 119-129.

KAPLAN, Robert D.; **Balkan Ghosts: A Journey through History**, London: Papermac, 1994.

KARATAY, Osman; **Kosova Kanlı Ova**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1988.

KARPAT, Kemal; **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2012.

KARPAT, Kemal; **İslamın Siyasallaşması**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001.

KARPAT, Kemal; **Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009.

KELMAN, Herbert; **Reconciliation from a Social-Psychological Perspective**, (In A Nadler, Ed. T.E. Malloy& J.D. Fisher, The Social

Psychology of Intergroup Reconciliation), Oxford and New York: Oxford University Press, 2008, s. 15-32.

KELMAN, Herbert; **Social Psychological Dimensions of International Conflict**, (Ed. William Zartman, J. Lewis Rasmussen, Peacemaking in International Conflict: Methods&Techniques), Washington D.C. US Institute of Peace Press, 1997, s. 191-237.

KEYES, Charles F.; **The Dialectics of Ethnic Change**, (Ed. Charles F. Keyes, Ethnic Change), Seattle, 1981.

KİM, Samuel J.; **The Lorenzian Theory of Aggression and Peace Research: A Critique**, Journal of Peace Research, Vol. 13, No.4, 1976, s. 253-276.

KİNROSS, Lord; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü**, İstanbul, Altın Kitaplar, 2008.

KOETSCHET, J.; **Aus Bosniens Letzter Türkenzeit**, (Ed. G. Grassl, Vienna 1905), Osman Pascha, der letzte grosse Wiser Bosniens, und seine Nachfolger, Ed. G. Grassl (Sarajevo, 1909), Akt. Noel Malcolm, s. 217.

KOROSTELINA, Karina V.; **Social Identity and Conflict**, Palgrave Macmillan, 2007.

LAGERSPETZ, K.M.J.; **Combining Aggressive Studies in Infra-Humans and Man**, (Ed. P. Brain and D. Benton, Multidisciplinary Approaches to Aggressive Research), New York:Elseiver North-Holland, 1981.

LAKE, David A. and ROTHCHILD, Donald; **Containing Fear: The Origins and Management of Ethnic Conflict**. International Security. 21,2: 41-75, p. 43, 1996.

LANE, C., STANGER, T.,& POST, T; **The Ghosts of Serbia**, Newsweek, 30-31, 1993.

LE BON, Gustave; **Kitleler Psikolojisi**, Hayat Yayınları, İstanbul, 1997.

LEACH, Colin Wayne and WILLIAMS, Wendy R.; **Group Identity and Conflicting Expectations of the Future in Northern Ireland**, Political Psychology, Vol. 20, No.4, 1999, s 875-896.

LERCHE, Charles; JEONG, Ho-Won; **Reconciliation: Contexts and Consequences**, (Approaches To Peacebuilding, Ed. Ho-Won Jeong), New York, Palgrave Macmillan, 2002, s. 103-122.

LEURDJIK, Dick; ZANDEE, Dick; **Kosovo: From Crisis to Crisis**, Aldershote: Ashgate, 2001.

LEVINE, R. A., and CAMPBELL, D. T.; **Ethnocentrism: Theories of Conflict**, Ethnic Attitudes, and Group Behavior. New York: John Wiley and Sons, 1972.

LEVY, M. David; **The Hostile Act**, 1940 Meeting of the Eastern Psychological Association in the Symposium on Effect of Aggression.

LORD, Charles G.; **Social Psychology**, Harcourt Brace College Publishers, London, 1996.

LORENZ, Konrad; **On Aggression**, New York, Bantam Books, 1966.

LOVRENOVIĆ, Ivan; **Bosnia: A Cultural History**, London, Saqi Books.

MACK, John E.; **The Psychodynamics of Victimization among National Groups in Conflict**, (Ed. Vamik Volkan, Julius Demetrios, Joseph Montville, The Psychodynamics of International Relationships), Lexington Books, 1990,, s. 117-127.

MACK, John E.; **The Enemy System**, (Ed. Vamik Volkan, Julius Demetrios, Joseph Montville, The Psychodynamics of International Relationships), Lexington Books, 1990, s. 57-69.

MACK, John; "Nationalism and the Self", **Psychohistory Review**, 1983, 11, s. 47-69.

MALCOLM, Noel; **Kosovo: A Short History**, London:Papermac, p. 314, 1998.

MALCOLM, Noel; **Bosna**, İstanbul, Om Yayınevi, 1999.

MANSFIELD, Sue; **The Gestalt of War**, New York, The Dial Press, 1982.

MARLER; Peter; On Animal Aggression: The Roles of Strangeness and Familiarity, **American Psychologist**, 1976 Vol.31:3, 239-246.

MCDUGALL, William; **An Introduction to Social Psychology**, Methuen&Co, London, 1908.

MCCMAHON, Patrice C.; **Rebuilding Bosnia: A Model to Emulate or to Avoid?**, Political Science Quarterly, Vol. 119, No.4, (Winter 2004-2005), s. 569-593.

MCCMAHON, Patrice C.; **Taming Ethnopolitical Conflicts in Bosnia: International solutions to domestic problems**, Prepared for the 2002 International Studies Association Convention in New Orleans, Louisiana.

MEAD, Margaret; **Warfare is Only an Invention-Not a Biological Necessity**, (Ed.David Barash, Approaches to War), New York, Oxford, Oxford University Press, , 2000.

MERTUS, Julie A.; **Kosovo: How Did Myths and Truths Started a War**, Berkeley, Univ.of California Press, 1999.

MİTSCHERLİCH, Alexander; **Barış Düşüncesi ve Saldırganlık**, İstanbul, Cem Yayınevi, 2000.

MOACANIN, Nedad; "Osmanlı Bosnası", **Türkler**, Cilt 10, s. 399-405.

MOGHADDAM, Taylor; **Theories of Intergroup Relations**.

MONROE, Kristen Renwick; HANKIN, James And BUKOVCHIK, Ren'ee Van Vechten ; **The Psychological Foundations Of Identity Politics** *Annu. Rev. Polit. Sci.* 3:419–47, 2000.

MONTAGU, Ashley, **Leraning Non-Aggression**, New York, Oxford Univ. Press, 1968.

MONTANARA, Lucia; **The Kosovo Statebuilding Conundrum: Addressing Fragility in a Contested State**, FRIDE, Working Paper, Madrid, October 2009.

MORATTI, Massimo; SABIC-EL-RAYES, Amra; **Transitional Justice and DDR: The Case of Bosnia and Herzegovina**, International Center for Transitional Justice, June 2009.

MOSES, Rafael; **On Dehumanizing the Enemy**, In *Psychodynamics of International Relations*, Ed. Vamik Volkan, s. 111-117, s. 111.

MUELLER, John; **War: Natural But Not Necessarily**, (Ed. Robert A. Hinde, *The Institution of War*), Palgrave Macmillan, London, 1991 s. 13-29.

MURER, Jeffrey; "Institutionalizing Enemies: The Consequences of Reifying Projection in Post-Conflict Environments", **Psychoanalysis, Culture & Society**, 2010, Vol.15, 1, s. 1-19.

MURER, Jeffrey; **Constructing the enemy-other: Anxiety, trauma and mourning in the narratives of political conflict**, *Psychoanalysis, Culture & Society*, 2009, s. 109-130.

MURPHY, Gardner; "Psychology in the Making of Peace", **Journal of Abnormal and Social Psychology**, 1943, Vol. 38, Issue 2, s. 132-140.

NAGEL, J.; **American Indian Ethnic Renewal: Red Power and the Resurgence of Identity and Culture**, Oxford Univ. Press, NY, 1996.

NARTER, Meltem; **Muzaffer Şerif'in Sosyal Psikolojiye Deneysel ve Kuramsal Katkıları**, s. 172.

NATHAN O.; NORDEN, H.; **Einstein on Peace**, Schocken, New York, 1968.

NEWMAN, Saul; **Does Modernization Breed Ethnic Political Conflict?**, World Politics, Vol. 43, No. 3 (Apr., 1991), pp. 451-478

ORTAYLI, İlber; **Üç Kıtada Osmanlılar**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2007.

ORTAYLI, İlber; **Son İmparatorluk Osmanlı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006.

OSCE Permanent Council Decision, No.305, 1 July 1999.

PARİS, Roland; **At War's End, Building Peace After Civil Conflict**, Cambridge, Cambridge Un. Press, 2004.

PAVKOVIC, Alexander; **Kosovo/Kosova: A Land of Conflicting Myths**, (Ed. Michael Waller, Kyril Drezov, and Bülent Gökay, **Kosovo: The Politics of Delusion**, London: Frank Cass, 2001.

PETER, Nils vd.; "Armed Conflict 1946-2001: A New Dataset", **Journal of Peace Research**, Vol.39, NO. 5, s. 615-637.

PETERSON, D., WRANGHAM; **Demonic Males**, Houghton Mifflin Company, 1996.

PICKERING Paula M., "Explaining Support for Non-Nationalist Parties in Post-conflict Societies in the Balkans", **Europe-Asia Studies**, Vol.61, No.4, June 2009, s. 565-591.

PICKERING, Paula; **Generating Social Capital for Bridging Ethnic Divisions in the Balkans: Case Studies of Two Bosniak Cities**, Ethnic and Racial Studies 29, 1, 2006, s. 79-103.

POSNER, Daniel; **Institutions and Ethnic Origin in Africa**, Cambridge and New York, Cambridge Univ. Press, 2005.

POULTON, Hugh; **The Balkans and States in Conflict**, London : Minority Rights Publications, 1993.

PREMDAS, Ralph R.; **Identity in an Ethnically Bifurcated State: Trinidad and Tobago**, In *Ethnonational identities* / edited by Steve Fenton and Stephen May, NY, Palgrave Macmillian, 2002.

PREMDAS, Ralph R.; *Identity in an Ethnically Bifurcated State: Trinidad and Tobago* (In *Ethnonational identities* / edited by Steve Fenton and Stephen May), Palgrave Macmillian, NY, 2002.

Preventing Minority Return in Bosnia and Herzegovina, ICG Balkans Report, No 73 2 August 1999.

PRINCE, Morton; "A World Consciousness and Future Peace", **The Journal of Abnormal Psychology**, 1917, s. 287-304.

Psychological Perspectives (Westport, Connecticut and London: Praeger, 1994).

Psychologists' Manifesto: Human Nature and the Peace.

RAMET, Sabrina; **Balkan Babel : The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to Ethnic War**, Boulder, Colo ; Oxford : Westview Press, 1996.

RAMET, Sabrina; **Nationalism and Federalism in Yugoslavia**, Bloomington IN, Indiana Univ. Press, 1991.

Reconstruction and Return Task Force Action Plan, March, 1998, OHR.

Reconstruction of Bosnia and Herzegovina: Priorities for Recovery and Growth. The World Bank.

REYCHLER, Luc; "Challenges of Peace Research", **International Journal of Peace Studies**, Vol.11, Number 1, Spring/Summer 2006, s. 1-15.

RIGHT, Patrick Devine; **A Theoretical Overview of Memory and Conflict**, (In Ed Cairns&Micheal Roe, *The Role of Memory in Ethnic Conflict*), NY: Palgrave Macmillan, 2003.

ROBERT, Baron; KERR, Norbert; MILLER, Norman; **Group Process, Group Decision, Group Action**, Buckingham, Open University Press, 1992.

ROGAN, James S.; **Facilitating Local Multiethnic Governance In Postwar Bosnia And Herzegovina**, *Managing Multiethnic Local Communities in the Countries of the Former Yugoslavia*, Edited by Nenad Dimitrijevic), Budapest, LGI Books, 2000.

ROGER, Petersen,; **Understanding Ethnic Violence**. Cambridge University Press, 2002.

ROSKIN, Micheal G., BERRY, Nicholas O.; **The New World of International Relations**, Pearson prentice Hall: New Jersey, 2008.

ROSS, Marc H.; The Role of Evolution in Ethnocentric Conflict and Its Management, *Journal of Social Issues*, 47, 1991, s. 167-185.

ROUSSEAU, David L.; GARCÍA-RETAMERO, Rocio; "Identity, Power, and Threat Perception: A Cross-National Experimental Study", **Journal of Conflict Resolution** 2007 51: 744-771.

RUDOLPH, Joseph R.; **Yugoslavia, The Deconstruction of a State and Birth of Bosnia**, (In *Encyclopedia of Modern Ethnic Conflicts*, Ed. Joseph R. Rudolph), Greenwood Press, 2003, s. 349-357.

RUDOLPH, JR, Joseph R.; **Yugoslavia, The Deconstruction of a State and Birth of Bosnia**, In *Encyclopedia of Modern Ethnic Conflicts*, 349-357, s. 350.

SAMBANIS, Nicolas; **Do Ethnic and Nonethnic Civil Wars Have the Same Causes?** Journal Of Conflict Resolution, Vol.4 5 No. 3, June 2001 259-282.

SCHOPFLIN, G.; **Nations, Identity, Power: The New Politics of Europe**, Hurst&Co. Ltd., London, 2000.

SCOTT, J.P.; **Aggression**, Chicago: Univ. Of Chicago Press, 1967.

SEDES, Halil; **1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasi Olaylar**, İstanbul, Çituri Biraderler Basımevi, 1946.

SEGALL, M.H., **Cultural Factors, Biology and Human Aggression**, (In Aggression and War, Their Biological and Social Bases, Ed. R.A.Hinde), Cambridge Univ. Press, NY, 1989, s. 173-185.

SEMIN,R., FINDLER, Klaus; **Applied Social Psychology**, London: Sage, 1996.

SHAW, Stanford; s.193-194.

SHERIF, Muzaffer and SHERIF, Carolyn; **An Outline of Social Psychology**, New York, Harper&Brothers, 1956.

Sherif, Muzaffer; Groups in Harmony and Tension,

SİMONSEN, Sven Gunnar; **International Peace Research Institute**, Oslo International Peacekeeping, Vol.0, No.0, pp.289–311, 2004.

SLACK, J. Andrews, DOYON, Roy R.; **Population Dynamics and Susceptibility for Ethnic Conflict: The Case of Bosnia and Herzegovina**, Journal of Peace Research, Vol. 38, NO.2, March 2001.

SMITH, Anthony, **Ulusların Etnik Kökeni**, Ankara, Dost Kitabevi, 2002.

SMİHT, Eliot R.; MACKİE, Diane M.; **Social Psychology**, Philadelphia, PA: Psychology Press, 2007.

SMITH, Anthony; **Nationalism**, Wiley, 2001.

Social Psychology's Contribution to the Psychological Study of Peace,

SPANOVIĆ, Marija; LÍCKE, Brian; DENSON, Thomas F. and PETROVIĆ, Nebojsa; **Fear and anger as predictors of motivation for intergroup aggression**: Evidence from Serbia and Republika Srpska, *Group Processes & Intergroup Relations*, 13(6) 725–739, 2010.

STAGNER, R.; **Studies of Aggressive Social Attitudes: Measurement and Interrelation of Selected Attitude**, *J.Soc. Psychology*, 1944, S. 109-120.

STAUB, E.; **The Roots of Evil: The Psychological and Cultural Origins of Group Violence**, (Ed. G. Hunyady, *Proceedings: A Volume of Selections from the 2nd European Congress in Psychology*) s. 35-52, Budapest, 1992, s. 26.

STEVENSON, Leslie; **Yedi İnsan Doğası Kuramı**, İstanbul, Say Yayınları.

STEWART, P.; **Horizontal Inequalities and Conflict**, NY: Palgrave.

SUMNER, William; **Folkways**, New York, Ginn, 1906, Third Edition, 1940.

Superordinate Goals in the Reduction of Intergroup Reduction of Intergroup Conflict, (Ed. M.A. Hogg ve D. Abrams, *Intergroup Relations*), Philadelphia, Psychology Press.

Symbolic Politics of Ethnic War (Ithaca: Cornell University Press 2001).

Tajfel, Henri,

TAJFEL, Henri; "Social Psychology of Intergroup Relations", **Ann.Rev.Psychology**, 1982, 33, s. 1-39.

TAYLOR, Donald M.; MOGHADDAM, Fathali M.; **Theories of Intergroup Relations-International Social Psychological Perspectives**, Westport, Connecticut and London, Praeger, 1994.

TEDESCHI, James T.; LINSKOLD, Svann; ROSENFELD, Paul; **Introduction to Social Psychology**, West Pub. Co., Pennsylvania, 1985.

TETLOCK, Philippe; **Social Psychology and World Politics**, (In Handbook of Social Psychology, S.Fiske, D.Gilbert, G. Lindzey) New York, McGrawHill, 1998, s. 867-912.

The DAC Guidelines: Helping to Prevent Violent Conflict (October 2001), Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD).

The Kosovo Report: **Conflict, International Response, Lessons Learned**, The International Commission on Kosovo, Oxford, New York: Oxford University Press, 2000.

THOMPSON, Richard; **Theories of Ethnicity**, New York, Greenwood, 1989.

Transitional Justices Guidebook For Bosnia and Herzegovina, UNDP.

TURTON, David; **War and Ethnicity: Global Connections and Local Violence**, Woodbridge, Suffolk ; Rochester, NY : Boydell Press.

UN Security Council Report of the Secretary-General on the United Nations, 29 October 2010.

VALENTİM, Joaquim Pires; **Sherif'in Teorik Görüşleri ve Gruplar Arası İlişki Çalışmaları: Olumlu Bir Karşılıklı Bağımlılık İçin Notlar**, (Muzaffer Şerif'e Armağan, Der. Sertan Batur, Ersin Aslıtürk), İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.

VICKERS, Miranada; **Between Serb and Albanian, A History of Kosovo**, Columbia Univ. Press, New York, 1998.

VOLKAN, Vamık; **An Overview of Psychological Concepts Pertinent to Interethnic and/or International Relations**, (Ed. Vamık Volkan).

VOLKAN, Vamik; "The tree model: a comprehensive psychopolitical approach to unofficial diplomacy and the reduction of ethnic tension" **Mind and Human Interaction**, 1999, 10: 142-206.

VOLKAN, Vamik; **Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism**, NY: Farrar, Straus and Giroux, 1997.

VOLKAN, Vamik; **The Need to Have Enemies&Allies**, Northvale, NJ: Jason Aranson Inc.,1988.

VOLLHARDT, Johanna K.; BILALI, Rezarta; **Social Psychology** , Vol. 39 (1): 12-25, 2006.

VUCKOVIĆ,G.; **Ethnic Cleavages and Conflict: The Sources of National Cohesion and Disintegration. The Case of Yugoslavia**, Ashgate Publishing Ltd., Aldershot, 1997.

WALLER, Michael; DREZOV, Kyril; GÖKAY, Bülent; **Kosovo : the politics of delusion**, London, Frank Cass, 2001.

WHITE, J. Searie; **The Psychology of Nationalism**, Palgrave Macmillan, New York, 2001

WHITT, Sam and WILSON, Rick K.; **The Dictator Game, Fairness and Ethnicity in Postwar Bosnia** American Journal of Political Science, Vol. 51, No. 3, July 2007, 655-668.

WILSON, Edward; **On Human Nature**, Cambridge, Harvard Univ.Press, 1979.

WOLF, Stefan; **Ethnic Conflict: A Global Perspective**, Oxford, Oxford University Press, 2006.

WOODWARD, Susan; **Savaş: Uluslardan devlet Kurmak**, (Der. Tarık Ali, Evrenin Efendileri? NATO'nun Balkan Seferi), İstanbul, Om Yayınevi, 2001.

WOODWELL, Douglas; **Nationalism in International Relations**, New York, Palgrave Macmillan, 2007.

WÖLKNER, Sabina; MARİC, Ivana; **Bosnia and Herzegovina After The Elections**, KAS International Reports.

YERKES, Robert M.; "Psychology in World Reconstruction", **Journal of Consulting Psychology**, Vol. X, January-February, 1946, Number 1, s. 3-4.

ZINN, Howard; **Violence and Human Nature**, (In The Zinn Reader).

ZUR, Ofer, "The Psychohistory of Warfare: The Co-Evolution of Culture, Psyche and Enemy", **Journal of Peace Research**, Vol.24, No.2, June 1987, s. 15-34.